

श्रीकृष्ण-महाभारतना युद्ध आत्मा.

श्रीमद् वेदव्यास प्रणीत महाभारतं

आश्वमेधिक पर्व.

डा. रा. वाद्येशंकर नानाबाध सोलरीसीटरनी साहाय्यथी

एवम रा. रा. भण्डारकर मळानंद बाधे

प्रसिद्ध करेणुं भाषांतर.

ज्यापी प्रसिद्ध कर्षा

जेन. जेम. त्रिपाठी जेन्ड कंपनी तरक्षी

नरहरिराम भाधवराभ त्रिपाठी.

एवम: बाळभादेवीशह, प्रिन्सेस स्ट्रीट-मुंबाई.

शुंवल १९८१

सने १९२५

भाषांतर ४ थी.

मत १०००

किंमत रु. २-४-०

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તા એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ
કંપનીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ-સાહેપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ હરિભાઈ
દલપતરામે પોતાના "અન્વેષણ" પ્રેસમાં છાપ્યું.

અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	કૃતરાષ્ટ્રો પરિતાપ	૧	૩૪	બ્રાહ્મણનો પ્રશ્ન	૪૯
૨	કૃષ્ણે આપેલું આશ્વાસન	૨	૩૫	મને બ્રહ્મ-પરમજ્યેય સમગ્નવો	૫૦
૩	વ્યાસોપદેશ	૩	૩૬	ગુણાતીત અન્યક્ત	૫૨
૪	મરૂત રાગ્નનો યજ્ઞ	૪	૩૭	રજોગુણનું વલણ	૫૪
૫	મરૂત ચરિત્ર	૫	૩૮	સત્વગુણનું વર્ણન	૫૫
૬	મરૂત ચરિત્ર ચાલુ	૬	૩૯	ગુણોની સંમિશ્રતા	૫૬
૭	યજ્ઞ કરાવવા માટે સંવર્તને પ્રાર્થના	૮	૪૦	આત્માનું પ્રાકટ્ય	૫૭
૮	શંકરનું તપોવન	૯	૪૧	દ્વિતીય સર્ગ વર્ણન	૫૮
૯	યજ્ઞ ઉપર ઇન્દ્રને થયેલો દ્વેષ	૧૧	૪૨	અહંકારમાંથી પેચ મહાભૂત	૫૯
૧૦	સંવર્તને ઇન્દ્રે મોકલેલું કહેણું	૧૩	૪૩	પ્રાણીઓનું નૈવિધ્ય	૬૨
૧૧	યજ્ઞ કરવાની સલાહ	૧૬	૪૪	તત્ત્વોમાંનું આદિકૃપ	૬૪
૧૨	કૃષ્ણનો ભોધ	૧૭	૪૫	વિચિત્ર કાળચક્ર	૬૫
૧૩	શરીરથીજ ધર્મ સધાય છે	૧૮	૪૬	કોણ આસીક્રને જીતે છે	૬૬
૧૪	અશ્વમેધ કરવાની મંત્રિ	૧૯	૪૭	બ્રાહ્મણ પરમદાન પામે છે	૬૯
૧૫	કૃષ્ણાણ્ણન વિનોદન	૨૦	૪૮	સંસારરૂપી વૃક્ષ	૭૦
૧૬	અનુગીતારાજ	૨૨	૪૯	ધર્મની વિવિધ ગતિ	૭૧
૧૭	અનુગીતા ચાલુ	૨૪	૫૦	બ્રહ્મનું ધર્મ કથન	૭૨
૧૮	કર્માનુસાર જન્મ	૨૬	૫૧	મન જીતેલું કારણ છે	૭૫
૧૯	જીવાત્મા વિચાર	૨૭	૫૨	કૃષ્ણનું દ્વારિકાગમન	૭૮
૨૦	દંપતી સંવાદ	૩૦	૫૩	ઉત્તર કોપાખ્યાન	૮૧
૨૧	દંપતી સંવાદ (ચાલુ)	૩૨	૫૪	ઉત્તરક અને શ્રીકૃષ્ણ	૮૨
૨૨	દાન ઉપર દંપતીનો સંવાદ (ચાલુ)	૩૪	૫૫	ઉત્તરકે કરેલી શ્રીકૃષ્ણ સ્મૃતિ	૮૩
૨૩	મન ઇન્દ્રિયોનો સંવાદ	૩૫	૫૬	ઉત્તરકનું તપ	૮૫
૨૪	નારદ અને દેવમત સંવાદ	૩૭	૫૭	સૌદાસ પાસે મેણિકુંડળની યાચના	૮૭
૨૫	ચાતુર્દાશ વિધાન	૩૮	૫૮	સાદાસ અને ઉત્તરક	૮૮
૨૬	દંપતી સંવાદ (ચાલુ)	૩૯	૫૯	ગિરનાર યજ્ઞ દ્વારકાં	૯૧
૨૭	સંસાર અને બ્રહ્મવન	૪૦	૬૦	વસુદેવે પૂછેલું યુદ્ધવ્રત	૯૨
૨૮	દ્વેષ રસાદિ બ્રહ્મને નથી	૪૨	૬૧	સૌભદ્રના યુદ્ધનું કથન	૯૪
૨૯	કાર્તવીર્ય ને સમુદ્રનો સંવાદ	૪૩	૬૨	અભિમન્યુનો શોક	૯૫
૩૦	અહંકર અને સમુદ્ર	૪૪	૬૩	બન માટે પ્રયાણ	૯૬
૩૧	સુશ્રુવર્ણન	૪૬	૬૪	પાંડવોની અશ્વમેધ માટે તૈયારી	૯૮
૩૨	જનક ને બ્રાહ્મણનો સંવાદ	૪૭			
૩૩	બ્રહ્મભાવ પ્રદર્શન	૪૮			

अध्याय.	विषय.	पृष्ठ.	अध्याय.	विषय.	पृष्ठ.
६५	शंकर प्रसादन	९९	७६	अक्षुवाहन ने अर्जुन	११७
६६	परीक्षितने जन्म	१००	८०	यित्रांगदा ने द्विपी	११९
६७	सुभद्रानी विनंती	१०१	८१	द्विपीये करेयो भुंदासो	१२१
६८	उत्तरानी विनवर्णी	१०२	८२	भगधमां युद्ध	१२३
६९	उत्तराने भूजर्ज	१०३	८३	दक्षिणापथ पर्यटन	१२४
७०	परीक्षितनुं सर्वत थनुं	१०४	८४	शकुनिना पुत्र साथे युद्ध	१२५
७१	अश्वमेधनी तैयारी	१०६	८५	द्वेग्विजय करी अर्जुननुं आवनुं	१२७
७२	व्यास पासे दीक्षानी याचना	१०७	८६	अश्वमेधमां सर्वतुं आतंथ	१२८
७३	अश्वमेधने आरंभ	१०८	८७	अर्जुनने सत्कार	१३०
७४	त्रिगर्तो साथे युद्ध	११०	८८	अक्षुवाहनने सत्कार	१३१
७५	प्रागज्योतिषपुर आगण युद्ध	१११	८९	पश्चानंभान क्रिया	१३३
७६	पण्डित साथे युद्ध	११२	९०	नकुवाभ्यान	१३५
७७	सिंधुदेशमां धोडा अधायो	११४	९१	पशुधी के अत्रथी यत्र करेयो	१४०
७८	अर्जुननी ददता	११५	९२	धर्मथी स्वर्ग भजे छे	१४२

श्रीमन् महाभारत. आश्वमेधिक पर्व.

अध्याय-१ लो. धृतराष्ट्रने परिताप.

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं ।

देवाँ सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

नरिमां उत्तम એવા નારાયણ તથા નરને અને દેવી સરસ્વતીને નમન કરી જયરૂપ
 ગ્રંથ (ભારત)નું કથન કરવું. વૈશંપાયન કહે છે—આકૃળ થયેલી ઈંદ્રિયોવાળા, મહાબાહુ,
 યુધિષ્ઠિર જેણે ઉદ્ધૃક્ષિયા કરેલી છે એવા ધૃતરાષ્ટ્રને આગળ કરી ગંગા નદી ઉતર્યા.
 પછી આંસુઓથી બ્યાકુળ નેત્રવાળા તે મહાબાહુ જેમ પારધિએ વિધેસો હસ્તિ હોય તેમ
 ગંગાને તીરે બેઠા. એક પામતા યુધિષ્ઠિરને કૃષ્ણની પ્રેરણાથી ભીમસેને ગ્રાહ્યા અને શત્રુઓનાં
 સૈન્યને પીડનારે શ્રીકૃષ્ણે ‘આમ કરો માં’ એવું આશ્વાસન આપ્યું. હે રાજન્ ! ભૂમિવિષે
 પડેલા, પીડિત, વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતા એવા ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને રાજ્યો જેવા
 લાગ્યા. વળી પાંડવો રાજને દીન મનવાળા તે ધૈર્યરહિત બેઠા ફરી શોક કરવા લાગ્યા.
 તેઓ વિષે પુત્રના શોકથી પીડા પામેલા, મહા બુદ્ધિમાન, બુદ્ધિરૂપી નેત્રવાળા, ધૃતરાષ્ટ્ર
 રાજ્ય યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે—હે કુરુશર્હલ ! હિમા થાઓ અને કાર્ય કરો. હે કુંતીપુત્ર !
 તમે ક્ષત્રિયના ધર્મવડે આ પૃથ્વી છતી છે મોટે ભાઈઓ તથા સુહૃદ્ગને સહિત મન
 વાંછિત સુખો ભોગવો. હે ધર્મધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હું તમારે શોક કરવાનું કંઈ કારણ જોતો
 નથી. હે પૃથ્વીના પતિ ! મારે અને ગાંધારીએ શોક કરવાનો છે કે જેમના સો પુત્ર, સ્વ-
 ભંમાં મળેલા ધર્મની પેઠે નાશ પામ્યા છે. હિતની કામનાવાળા મહાત્મા વિદુરનાં અતિ
 મોટાં અર્થવાળાં વચનો ન સાંભળવાથી, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા હું આજ પરિતાપ પામું છું.
 કેમકે હિય જ્ઞાનવાળા ધર્માત્મા વિદુરે મને કહ્યું હતું કે, દુર્યોધનનો અપરાધથી તમારે
 કુળ નાશ પામશે. હે રાજન્ ! જે કુળનું કલ્યાણ ઇચ્છતા હો તો મારે વચન માનો તથા આ
 દુષ્ટ મનવાળા મંદ, દુર્યોધનનો ત્યાગ કરો. કૃષ્ણ અને શકુનિ, કદી પણ એને મગવા દો
 નહિ. તમે સખતાઈ રાખી તેમને છૂટ રમતા અટકાવો; તેમ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજને
 અભિષેક કરો. તે વશી છે (જનેદ્રિય છે), તેથી ધર્મેકરીને આ પૃથ્વીને પાળશે. હે કુંતીપુત્ર !
 યુધિષ્ઠિરને આપ ન ઇચ્છતા હો તો તમે પોતે મેઠીરૂપ થયેલા (અર્થાત મધ્યસ્થ ચંદ્ર)
 રાજ્યને ગ્રહણ કરો, અને હે નરાધિપ ! સર્વ જ્ઞાનભાગ્યો સહિત, સર્વ પ્રાણિઓ પૂર સમાન
 ભાવે વર્તનારા તમે પાછળ તેઓ જીવિકા ચલાવો. આ પ્રમાણે મોટા જ્ઞાનવાળા વિદુરના

કહેવા છતાં પણ મિથ્યા મતિવાળા હું પાપી દુર્યોધનને અનુસર્યો અને તે ધીરનાં મધુર વચનો ન સાંભળવાથી દુઃખરૂપી આ કળને પામી શોકરૂપી સમુદમાં ડૂબ્યો. હે નૃપ ! આજ તમારાં વૃદ્ધ માતૃપિતા અમોને દુઃખ પામેલાં જુએ છે માટે હે જનાધિપ ! તમારે શોક કરવા યોગ્ય હું આમાં કંઈ જોતા નથી.

કૂટ્યૌ હિતેડઘ પિતરૌ પદ્ય નૌ દુઃખિતૌ નૃપ ।

ન શોચિતવ્યં ભવતાં પદ્મપામીદ્ જનાધિપ ॥ ૨૦ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો. કૃષ્ણે આપેલું આશ્વાસન.

વૈશંપાયન ક્વાચ—एवमुक्तस्तु राजा स धृतराष्ट्रेण धीमता ।

तूर्णो बभूव मेधावी तमुवाचाथ केशवः ॥ १ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—આ પ્રમાણે શુદ્ધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રે આશ્વાસન દીધેલા તે શાંત પડ્યા પછી ધારણાચુકત શુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે જનોના અધિપતિ ! મનવડે કરાતો શોક આ લોકના પ્રથમ પ્રેત થયેલા પિતામહોને સંતાપે છે, માટે જુદા જુદા પ્રકારનાં પ્રાણ થયેલ દક્ષિણ્યઓવાળા, ધણા યજ્ઞોથી આપ યજન કરો. સોમવડે દેવતાઓને, સ્વધાથી પિતૃઓને, અન્નપાનવડે અતિથિઓને અને ખીજ કામનાઓથી નિર્ધન જનોને તૃપ્ત કરો. તમે જાણનારું સર્વ જાણેલું છે, કરવાનું સર્વ કર્મ કરેલું છે. વળી તમે ભાગીરથી (ગંધ) ના પુત્ર શીખથી, કૃષ્ણદ્વૈપાયન (વ્યાસ) થી, નારદથી. તથા વિદુરથી રાજધર્મો પણ સાંભળ્યા છે; આથી તમે મહ લોકોની વૃત્તિને અનુસરવા યોગ્ય નથી, પિતા અને પિતામહની વૃત્તિ પ્રત્યે રહી રાજ્ય ધુંસરી ધારણ કરો. જેને સાક શોક કરો છો તે ક્ષત્રિયો યજ્ઞથી યુક્ત થઈ સ્વર્ગને પામવા યોગ્ય હતા, કારણ કે શરાઓમાં કોઈ પણ વીર પાણું મુખ ફરી નાશ પામ્યો નથી. હે મહારાજ ! એ તેમજ થવાનું હતું માટે શોકનો ત્યાગ કરો. જેઓ આ રણમાં નાશ પામ્યા છે તેઓ ફરી તમારાથી જોઈ શકાય એમ નથી. આવી રીતે તે મહા તેજસ્વી કૃષ્ણ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહી મૌન રહ્યા અને યુધિષ્ઠિર તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે ગોવિંદ ! તમે સૌહાર્થી તથા પ્રેમથી સદા મારી ઉપર કૃપા કરો છો અને મારા પર જે તમારી પ્રીતિ છે તે મેં જાણેલી છે તોપણ હે મહ તથા મહાને ધારણ કરનાર ! હે યાદવના પુત્ર ! જો તમે મને તપોવન પ્રત્યે જવા આજ્ઞા આપો તો તમે માફ અતિ મોટું પ્રિય કર્યું કહેવાય. હું સંત્રાગો વિષે પલાયન ન કરનાર પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભીષ્મપિતમહને તથા કર્ણને પાડી શાંતિ પામતો નથી માટે હે શત્રુને દમનાર ! જે કર્મ કરી આ દૂર કર્મથી હું છટું અને જે કર્મથી માફ મન શુદ્ધ થાય તે બતાવો. આ પ્રમાણે ઉપદેશ ધૃષ્ટતા કુંતીના પુત્રને શાંત કરવા ધર્મને જાણનારા, અંતિ મોટા તેજવાળા વ્યાસ સર્ધવાળું આવું વચન બોલ્યા. હે તાત ! તમરી અકુશળ શુદ્ધિ છે જેથી ફરિતે બાળપણની પેઠે મોહ પામો છો. હે તાત ! આપણે વારંવાર મિથ્યા પ્રજ્ઞાપ કરીએ છીએ. જેઓની યુદ્ધથી આજીવિકા છે તે ક્ષત્રિયોના ધર્મો તમારા જાણેલા છે. વળી તમે યથાર્થપણથી સર્વ મોક્ષધર્મો સાંભળ્યા છે માટે તમે મનની પીડારૂપી અંધનથી અંધતા

યોગ્ય નથી. ચારેવાર કામ (ઇચ્છા) થી થયેલા તમારા સદેહો મેં કાપેલા છે તોપણ શ્રદ્ધારહિત, દુષ્ટ મેધાધાગા અને જેની સ્મૃતિ લોપ પામેલી હોય એવા કેમ બની જાયો છો ? હે અનન્ય ! તમને આત્મ, અજ્ઞાન ઘટતું નથી. હે ભારત ! સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તો તમારાં જાણેલાં છે, તમે સર્વ રાજધર્મો સાંભળ્યા છે, તમે સર્વ દાનધર્મો સાંભળ્યા છે, તમે સર્વ ધર્મોને જાણનાર, સર્વ શાસ્ત્રોમાં કુશળ છતાં ફરી અજ્ઞાનથી જેમ તેમ કેમ મોહ પામે છો ?

સ કથં સર્વધર્મજ્ઞઃ સર્વાંગમવિશારદઃ ।

પરિમુહ્યાસિ મ્યસ્ત્વમજ્ઞાનાદિવ મારત ॥ ૨૦ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

અધ્યાય ૩ જે. વ્યાસોપદેશ.

व्यास उवाच—युधिष्ठिर तव प्रज्ञा न सम्प्रगिति मे मतिः

नाहि काञ्चित्स्वयं मर्त्यः खवशः कुरुते क्रियां ॥ ૧ ॥

વ્યાસ કહે છે—હે યુધિષ્ઠિર ! કોઈ પણ માણસ પોતે પોતાને વશ છતાં ક્રિયા કરતો નથી માટે તમારી આત્મ શુદ્ધિ ઠીક નથી એની મારી મતિ છે. કર્મથી બંધાયેલા આલોક છે તેમાં પુણ્ય સાફ અથવા નકાફ કરી કરે છે. હે ભારત ! જે નિશ્ચયથી આત્માને પાપ કર્મવાળો માનતા હો તો જે રીતે પાપ ઠરાય છે તે જ્ઞાન સાંભળો. હે યુધિષ્ઠિર ! જેઓ પાપ કરે છે તે પુણ્યો નિરંતર તપ, યજ્ઞ, અને દાનોથી તરે છે. હે નરોમાં શ્રેષ્ઠા નરોના અધિપતિ ! કુબ્જર્મ કરનારા નરો યજ્ઞ, તપ તથા દાનથી પવિત્ર થાય છે. મહાત્મા સુર, અને અસુરો પુણ્ય માટે યત્નની ક્રિયા કરવા યત્ન કરે છે. યજ્ઞ પરમ આશ્રયરૂપ છે. યજ્ઞથીજ મહાત્મા સુરો ઉત્તમ ગણાયા હતા અને ક્રિયાવાન દેવતાઓ દાનવાને પરાલવ પમાડતા હતા. હે ભારત કુળમાં થયેલા યુધિષ્ઠિર ! તમે પણ રાજસૂય, અશ્વમેધ, સર્વમેધ, નરમેધ યજ્ઞો કરો. વળી દશરથના પુત્ર રામચંદ્રની પેઠે તથા તમારા પૂર્વ પિતામહ, શકુન્તલાથી જન્મેલા, દુષ્યંતના પુત્ર, પૃથ્વીના પતિ ભરતની પેઠે વિધિ પ્રમાણે દક્ષિણારાણી, ખહુ પ્રકારનાં અન્ન તથા ધનવાળા, અશ્વમેધવડે યજ્ઞન કરો.

યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા—હે દિવ્યેતમ ! જરૂર અશ્વમેધ પૃથ્વીને પણ પવિત્ર કરે છે તો પણ એક ભુદો મત છે તે આપ સાંભળવા યોગ્ય છે. હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ! આ અતિ મોરો, સાતિનો વધ ફરી અહ્ય દાન આપવા હું શક્તિમાન નથી અને ધન પણ મારી પ્રાપ્તિ નથી. વળી બાળક, દીન, બીના (તાજ) ધાત્રાળો, તથા દુઃખમાં વર્તનારા આ રાજપુત્રો પ્રયે ધન લેવાનો મને ઉત્સાહ થતો નથી. હું પોતે પૃથ્વીનો નાશ કરી શોકને આધીન થયેલા ફવી રીતે યજ્ઞને અર્થે કર લેવરાશી શકું ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! કુર્યોધનના અર્પણે ફરી અમને અર્પણી મળી તથા પૃથ્વી અને વીર રાજ્યો નાશ પામ્યા. ધનને માટે પૃથ્વીનો ક્ષય કર્યો અને દુષ્ટ મતિવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રે આં બળનનાને પણ ખાલી કર્યો. હે તપરૂપ ધનવાળો ભગવન ! આ (યજ્ઞ) માં વિદ્વાનોએ પૃથ્વીરૂપી દક્ષિણા દેવી એ પ્રથમ કહેયેલા વિધિ છે. હું પ્રતિનિધિ કરવા ઇચ્છતો નથી માટે આમાં તમે સારી સલાહ આપો. આવી રીતે કૃતિયુને પૂછ્યું ત્યારે કૃષ્ણે પાપન (વ્યાસ) જે ઘડી વિચાર કરી ધર્મરાજને કહેવા

લાગ્યા કે-હે પાર્થ ! આ ખાલી થયેલો ખળનો પરિપૂર્ણ થશે માટે ધ્યાનપૂર્વકે મહાત્મા મરુત રાજના યજ્ઞમાં મૂકેલું જે ધન હિમાલય પર્વતમાં પડેલું છે તે લાવો. હે કુતિપુત્ર ! તે ધન સંપૂર્ણ થશે. યુધિષ્ઠિર પૂછવા લાગ્યા—હે વક્તાઓમાં ઉત્તમ ! કેવી રીતે મરુતના યજ્ઞમાં તે ધન મળ્યું હતું અને ક્યા કાળમાં તે રાજ થયો હતો ? વ્યાસ બ્રાહ્મણ—હે પૃથાના પુત્ર ! જે કર્મધના વંશમાં થયેલા રાજની કથા સાંભળવા ઇચ્છતા હો તો જે કાળમાં તે, મહા પરાક્રમી મહા ધનવાન રાજ થયો હતો તે સર્વ. વૃત્તાંત સાંભળો.

યદિ શુશ્રૂષસે પાર્થ શ્રુણુ કાર્દધમં નૃપમ્ ।

યાસ્મિન્કાલે મહાવીર્યઃ સ રાજાસીન્મહાધનઃ ॥ ૨૩ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वाणि सम्बर्चमरुतीये तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

અધ્યાય ૪ થો. મરુત રાજનો યજ્ઞ.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—શુશ્રૂષે તસ્ય ધર્મજ્ઞ રાજર્ષેઃ પરિકીર્તનમ્ ।

દ્વેપાયનમરુતસ્ય કથાં પ્રવ્રૂહિ મેનવ ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું—હે અનધ ! (દુઃખ અથવા પાપ) રહિત, દ્વીપમાં જેનું સ્થાન છે એવા વ્યાસ, ધર્મને જાણનારા તે રાજર્ષિ મરુતની કીર્તિ સાંભળવા હું ઇચ્છું છું માટે અને તેમની કથા કહે. વ્યાસ કહે છે—હે તાત ! સત્યયુગમાં ઈંડને ધારણ કરનાર સમર્થ મનુ મહારાજ હતા, તેમનો પુત્ર મહાબાહુ પ્રસંધિ એ રીતે પ્રખ્યાત હતો, પ્રસંધિનો પુત્ર ક્ષુપ નામથી પ્રસિદ્ધ હતો, ક્ષુપનો પુત્ર ઇક્ષ્વાકુ નામે સમર્થ રાજ થયો હતો. હે રાજન્ ! તેને પરમ ધર્મ ધારણ કરનારા સો પુત્ર થયા હતા. તે સર્વને સમર્થ ઇક્ષ્વાકુએ પૃથ્વીને પાળનાર બનાવ્યા હતા. હે ભારત ! તેઓમાં મોટા ધનુર્ધારિયોની પ્રતિમારૂપ વિંશ નામે રાજ હતો. વિંશનો પુત્ર કૃત્યાશુકારી વિવિંશ નામે હતો. હે રાજન્ ! વિવિંશને પંદર પુત્રો થયા હતા, તે સર્વ ધનુષના વિષયમાં પરાક્રમી, અહને માનનારા, સય બોધનારા, દાનના ધર્મમાં પ્રીતિવાળા, શાંત, અને નિરંતર પ્રિયવચન કહેનારા હતા. તેઓમાં મોટા જે ખનીનેત્ર હતો તે તેઓ સર્વને પીડતો હતો. વળી પરાક્રમથી ખનીનેત્રે રાજ્ય છતી શતુ-રહિત કર્યું હતું પણ તે રાજ્યનું રક્ષણ કરી શકતો ન હતો તેથી પ્રજા પ્રસન્ન થતી ન હતી. હે રાજન્દ્ર ! ન્યારે તેને પદબ્રજ કરી તેના પુત્ર સુવર્યાનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો ત્યારે પ્રજા હર્ષિત થઇ. આ પ્રમાણે પિતાના વિકારને તથા તેનું જે રાજ્યથી નિકળવું થયું તેને જોઇ નિયમવાળો, અહને જાણનાર, સત્યવાદી, પવિત્ર, શાંતિ અને દાંતિ (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ) વાળો સુવર્યા હિત કરવાની ઇચ્છાથી પ્રજાને વર્તાવવા લાગ્યો. આથી પ્રજા મનસ્વી અને સત્ય ધર્મવાળા તે રાજ ઉપર પ્રસન્ન રહેવા લાગી. ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલા તે રાજના ખળના તથા વાહન ક્ષય પામ્યાં, ત્યારે ક્ષીણ થયેલા ખળનાવાળા તેને સામંત લોકો ચોતરફથી પીડવા લાગ્યા. ઘણાઓએ પીડાતો, ક્ષીણ થયેલા ખળના, ઘોડા અને વાહન વાળો તે નોકરો અને નગર સહિત અતિ પીડા પામ્યો. હે યુધિષ્ઠિર ! તે રાજ નિત્યધર્મપાળનાર અને સદાયરણી હતો તેથી સૈન્યનો નાશ થતાં પણ તે સામંતો એને હણવા શક્તિમાન થયા નહિ. ન્યારે શહેર સહિત તે પ્રસિદ્ધ રાજ ધરૂ પીડા પામ્યો ત્યારે તેણે તાળી પાડી, તેથી

सैन्य प्रगतं ययुः अने सर्वं सामावाणिया राज्ञोने ज्ञत्वा. आ कारण्यथी हे राजन् । ते करंधम (हाथने वगाउनार) ताणी पाउनार—जे नामे प्रसिद्ध थयो. तेतो पुत्र त्रेतायुगना आदिमां छंद्री उतरे नहि जेवो (छंद्रतुल्य) देवो जे पशु अति दुःजे ज्ञताय जेवो श्रीमान् कारंधम राज् थयो. ते वपते सर्वं राज्ञो तेने वश वर्तता हुता, ते तेमनी वर्तल्लुकी अने सैन्यथी सभ्राट थयो हुतो. करंधमनो पुत्र अविक्षित् नाग राज् धर्मात्मा, थरमां छंदना जेवो, यज्ञ करनार, धैर्यवान्, छंद्रियोने वश राभनार, तेजे करी सूर्यं मरुतो, क्षमावडे पृथ्वीना जेवो. शुद्धथी गृहस्पति—समान अने हिमायणनी पेडे अतिस्थिर तो. ते राज् कर्म, मन, वाणी, ह्म, अने शांतिवडे प्रज्जोनां मननी आनाधना करतो. जे समर्थ राज्ञे विधि प्रमाणे सो अश्वमेधथी यज्ञ कर्तुं हुतुं अने समर्थं विद्वान् अगिरा ऋषि पोते जेदे यज्ञ करवता हुता तेतो पुत्र, धर्मने जलुनारो, अक्षवती, महायशस्वी, मत्त नामे धयो ते शुशुवानपण्यथी पिताने उद्धंधनो हुतो (पितार्थी अधिक हुतो). जे साक्षात् पीज् विष्यु होय तेम रडेवा दश ह्मर हाथीनी अरोअर अगवाणा, धर्मात्मा ते राज्ञे यज्ञ करवा सुवर्णमय, शुभ्र (धोणां अथवा स्वच्छ) ह्मरो पात्र करान्यां हुतां. मेइ पर्वतने पाभी हिमायणना उत्तर तरङ्गना षड्भाभां सुवर्णतुं भोटुं शिभर छे त्यां तेजे यज्ञ कर्म कर्तुं हुतुं. सुवर्णशरयो (सोनियो जे) जेजोनी संध्या नथी तेमजे कुंड, पात्रो. थाणीजो अने आसनेो कर्षी हुतां तथा तेनी समीपमांज यज्ञनेो वध (रस्ते) हुतो तेमां ते धर्मात्मा पृथ्वीना पति मत्त राज् मजेवा सर्वं प्रज्जपावो (राज्ञो) साथे विधि प्रमाणे यज्ञ करता हुता.

इंजे तत्र स धर्मात्मा विधिवत्पृथिवीपातिः ।

मरुत्तःसहितैः सर्वैः प्रजापालैर्नराधिपः ॥ २८ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्बत्तमारुत्तीये चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ५ भो. मरुत्त अरित्र.

शुभिक्षिर उवाच—कथं वीर्यः समभवत्स राजा वदतांवर ।

कथं सजातरूपेण समयुज्यत स द्विज ॥ १ ॥

शुभिक्षिरे पूछ्युं हे—हे वक्ताजोमां उत्तम ! हे विप्र ! ते राज् देवा पराक्रमवाणो हुतो अने ते देवी रीते सुवर्णथी युक्त थयो हुतो ? हे तपोधन ! हे भगवन् ! हाथ ते द्रव्य कर्मा रहुं छे अने अमाराधी ते हेम पागी शक्य ? आस जोस्था—हे तात ! जे रीते दक्षप्र-ज्जपतिने असुर अने देवताजोइप धयां छोकरां हुतां अने ते परस्पर स्पर्धा करतां हुतां. ते रीते अगिरा ऋषिना, महा तेजस्वी गृहस्पति अने तपइप धनवाणा संवर्त नामे जे तुल्य प्रतवाणा पुत्रो हुता. हे राजन् ! ते जे जोक पीज्नी अति स्पर्धा करनार जुदा रहेता हुता, आम छतां गृहस्पति वारंवार संवर्तने पीज्ता हुता. हे भारत ! निरंतर भोटा भाध पीज्ता हुता, तेथी अर्थो (धन वगेरे पदार्थो) ने तज्ज ते संवर्त दिशाजोइपी वज्ज धारण्य करी वनवास पसंद क्यो. पंथी छंद्रे पशु सर्वं असुरोने ज्ञती तथा नाश पमाडी लोभोमां छंद्रपण्यने पागी अगिराना जेजे पुत्र धादल्लोमां श्रेष्ठ गृहस्पतिने पुरोहित (शर)

કર્તા. પૂર્વે અગિરાએ યજ્ઞ કરાવવા યોગ્ય કરંધમ રાજા હતો જે જગતમાં પરાક્રમથી, વર્તીશુકથી, અને બળથી ઉપમા રહિત હતો. વળી ઇંદ્રના સરખો તેજસ્વી, ધર્માત્મા તથા વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળો હતો. હે રાજા! જેના ખ્યાનથીજ સુખના વાયુવડે સર્વ વાહન, યોદ્ધાઓ, મિત્રો, ને ભુદાં ભુદાં, મોટી કિમ્મતવાળાં સુખ્ય થયેના સર્વ તરફથી થયાં હતાં. તે ધારેલા કાળ સૂઝી જીવી શરીર સહિત સ્વર્ગમાં ગયો. તેનો પુત્ર યયાતિ રાજાની પેઠે ધર્મને જાણનારો શત્રુઓને જીતનારો અવિક્ષિત નામે થયો. તેણે પણ પૃથ્વીને વશ કરી અને તે રાજા પરાક્રમ તથા ગુણેથી પિતાના જેવો હતો. તે (અવિક્ષિત) નો પુત્ર, પરાક્રમી, ઇંદ્રની તુલ્ય મરુત નામે રાજા હતો. સમુદ્રરૂપી વચ્ચવાળી પૃથ્વી તેનીપર પ્રીતિવાળી હતી. હે ધંદુપુત્ર ! તે રાજા નિરંતર દેવોના રાજા ઇંદ્રની સ્પર્ધા કરતો હતો, તેમ ઇંદ્ર પણ હંમેશ મરુતની સાથે સ્પર્ધા (ચડસાચડસી) કરતો હતો. પૃથ્વીપતિ મરુત પવિત્ર અને ગુણવાન હતો જેથી યજ્ઞ કરવા છતાં પણ ઇંદ્ર અધિક થયો ન હતો. આ રીતે વિશેષ થવા સમર્થ ન થવાથી તે, નીચ ધોડાવાળા, દેવો સહિત ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને ખોલાવી આ વચન કહ્યું—હે બૃહસ્પતિ ! જો માં પ્રિય કરતા હો તો તમારે કોઈ પણ મરુતનું પિતૃત્વ, કર્મ અથવા દેવનું કર્મ કરાવવું નહિ; કારણ કે હે બૃહસ્પતિ ! ત્રણ જગતમાં સુરોના ઇંદ્ર-પણાને હું એક પામેલો છું અને મરુત તો પૃથ્વીનો પતિ છે. હે બ્રહ્મણ ! તમે મૃત્યુ રહિત એવા સુરોના અધિપતિને યજ્ઞ કરાવી કેમ મૃત્યુવાળાનું શંકા વિના યજ્ઞ કરાવશો ? તમારે સાંચે થાઓ પણ તમે કાંતો મને વરો (ધારો) અથવા મરુત રાજાને વરો કે મરુતને તજી સુખ પ્રમાણે મને સેવો. હે કુરુકુળમાં થયેલા રાજા! આ પ્રમાણે દેવોનાં રાજાએ કહેલા બૃહસ્પતિ એ ધડી વાર થાય તેમ વિચાર કરી દેવોના રાજાને કહેવા લાગ્યા કે—હે બલિ રાજાને મારનાર ! તમે પ્રાણિઓના અધિપતિ છો, તમારે વિષે લોકો રહેલા છે, તમે નમુચ્ચ, વિશ્વરૂપ, અને બલિ રાજાના હણુનાર છો, તમે એકલાએ દેવતાઓની ઉત્તમ ધીર લક્ષ્મીને હરી છે, તમે સર્વદા પૃથ્વી તથા સ્વર્ગને ધારણ કરો છો—પોષો છો. હે દેવોના સમૂહોના ઇશ્વર ! હે પાક દૈત્યને હણુનાર ! તમારે પુરોહિતપણું કરી હું કેમ મરણ ધર્મવાળા મરુતને યજ્ઞ કરાવીશ. હે દેવોના ઇંદ્ર ! આશ્વાસના પામે, હું કદી પણ મરણ (મનુષ્ય) ના યજ્ઞમાં સુવને (હોમવાનાં પાત્રને) ઝાલીશ નહિ. વળી માં આ વચન સાંભળ્યો. કદી અંગે જિજ્ઞુ ન થાય, પૃથ્વી યજ્ઞે, સૂર્ય પ્રકાશ ન કરે પણ મારે વિષે સત્ય કહે નહિ. વૈશંપાયન ખોલ્યા—બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી જેનો મત્સર જતો રહ્યો છે એવો ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને વખાણી પૃથ્વીથી પોતાને ધેર ગયો.

બૃહસ્પતિવચ્ચઃ શ્રુત્વા શક્રો વિગામત્સરઃ ।

પ્રશસ્યેનં વિવેશાય જામેવ ભવનં તદા ॥ ૨૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्बत्तमारुत्तीये पञ्चमोऽध्यायः ॥१॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૬ ઠો. મરુત ચરિત્ર ચાલુ.

શ્વાસ ઉવાચ—અત્રાગ્યુદાહરન્તીમામિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

બૃહસ્પતેશ્ચ સમ્વાદં મરુતસ્ય ચ ધીમતઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ કહે છે—આમાં પણ શુદ્ધિમાન બૃહસ્પતિ અને મરુતના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. ઉપર કહેલા અગિરાના પુત્ર બૃહસ્પતિ સાથે કરેલો ઇન્દ્રનો ઠરાવ સાંભળી મરુત રાજા મોટો યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. ઉત્તમ વક્તા અનિક્ષિતનો પુત્ર મરુત મનથી યજ્ઞનો સંકલ્પ કરી બૃહસ્પતિની પાસે જઈ બોલ્યો—હે ભગવન્ ! હે તપરૂપ ધનવાળા ગુરુ ! મેં પ્રથમ તમારા કહેવાથી જો યજ્ઞનો ઠરાવ કર્યો છે તે યજ્ઞી હું યજ્ઞન કરવા ઇચ્છું છું, મેં સામગ્રીઓ તૈયાર કરેલી છે અને હું આપે યજ્ઞન કરાવવા યોગ્ય છું માટે હે, સન્મન ! પ્રધારો અને તેમ કરો. બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે પૃથ્વીના પતિ ! હું તમને યજ્ઞ કરાવવા ધારતો નથી, કેમકે દેવોના રાજાએ મને ગુરુ કરેલો છે અને મેં તેની પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે. મરુત બોલ્યો—હું તમારો છું અથવા તમારા પિતાનાં ક્ષેત્ર (ખેતર) રૂપ છું. તમારા પિતા સંપૂર્ણ શરીરને બહુ માતું છું, વળી તમારે યજ્ઞન કરાવવા યોગ્યપણાને પામ્યા છું માટે તમને સેવનારો હું છું તેને તમે સેવો. બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે મરુત ! હું ન મરનાર (દેવ) ને યજ્ઞન કરાવી નરને કેવી રીતે યજ્ઞ કરાવું ? તમે જાઓ અથવા ન જાઓ પણ હું તો હાલ યજ્ઞ કરાવવાથી નિવૃત્ત થયો છું. હે મહાભુજ ! આજે હું તમને યજ્ઞ કરાવીશ નહિ માટે તમે જેને ઇચ્છતા હો તેને ઉપાધ્યાય (ગુરુ) કરો કે જે તમને યજ્ઞ કરાવે. વ્યાસ બોલ્યા—આ સાંભળી મરુત રાજા ઇન્દ્રજિત થયો. પાછા આવતાં અતિ ઉદ્દેગ પામેલા તેણે માર્ગમાં નારદને જોયા. વિધિ પ્રમાણે દેવર્ષિ નારદની સાથે મળી બે હાથ જોડી તે ઉભો રહ્યો, પછી નારદ એને કહેવા લાગ્યા—હે રાજર્ષિ ! કેમ પ્રસન્ન નથી લાગતા ? હે અનન્ધ ! તમારું ક્ષેમ (કુશળ) છે ? ક્યાં ગયા હતા ? ક્યાંથી અગ્રી-તિતું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે તે કહો ? હે રાજન્ ! રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, જે મારે સાંભળવા યોગ્ય હોય તો તે બહુ મને કહો. હે નરાધિપ ! સર્વ યત્નોથી તમારો શોક દૂર કરીશ. આ પ્રમાણે મહર્ષિ નારદે કહ્યું તેથી મરુતે ઉપાધ્યાય (ગુરુ) થી થયેલો સખળો વિપ્રસંભ (છેતરવાનો બોધ) નિવેદન કર્યો. મરુત બોલ્યો—હું યજ્ઞ સાદુ ઋત્વિક, (યજ્ઞવર) અગિરાના પુત્ર, દેવોના આચાર્ય બૃહસ્પતિતું દર્શન કરવા ગયો હતો પણ તેમણે મને ખુશી કર્યો નહિ. હે નારદ ! તેમણે ના કહેવાથી હું હાલ જીવવા ઇચ્છતો નથી. ગુરુએ તમનેલો હું દ્વેષિત થયો છું. વ્યાસ બોલ્યા—હે મહારાજ ! રાજાએ આમ કહ્યું ત્યારે નારદ અનિક્ષિતના પુત્ર મરુતને જીવાડતા હોય તેમ પ્રત્યુત્તર દેવા લાગ્યા.

નારદ બોલ્યા—હે રાજન્ ! જે બૃહસ્પતિ યજ્ઞન કરાવવા યોગ્ય છતાં તમને યજ્ઞન કરાવવા ઇચ્છતા ન હોય તો સંવર્ત નામે, ધાર્મિક, અગિરાનો પુત્ર દિશાઓ રૂપી વસ્ત્રવાણેષુ (નમ) યજ્ઞ પ્રબલ્યોને મોહ પમાડતો સર્વ દિશાઓમાં ફરે છે તેની પાસે જાઓ. તે મહા તેજસ્વી સંવર્ત પ્રસન્ન યજ્ઞ જરૂર તમને યજ્ઞ કરાવશે. મરુત બોલ્યો—હે વક્તાઓમાં ઉત્તમ નારદ ! તમે આ વાક્યથી મને જીવાડ્યો. હું સંવર્તને, ક્યાં મળું, હું તેની સાથે કેમ વર્તું અને તે મને શી રીતે તજે નહિ તે મને કહો ? જે તે ના પાછો તો હું જીવવા ઉત્સાહ ધરીશ નહિ. નારદ બોલ્યા—હે મહારાજ ! ગાંડાના જેવા વેષવાળો તે કાશીમાં ચંકરનાં દર્શન માટે સુખ પ્રમાણે ત્યાં ફરે છે. હે પૃથ્વીપતિ ! તે (નગરી) ના દરવાજે જઈ તમે કોઈ ઠેકાણે શયન રાખજો, તેને જોઈ જે પાછો વળે તે સંવર્ત જાણવો. વળી તે પરાક્રમી જ્યાં જાય ત્યાં તમે તેની પાછળ જાઓ અને એકાંતમાં તેને મળી બે હાથ જોડી શરણ

માગ્યો. જો તે તમને પૂછે કે કાળે તમને મારી લાળ આપી તો તમારે નારદે મને તમારી લાળ આપી છે એમ કહેવું. જો તે મારી પાછળ જવાની ઇચ્છાએ કરી તમને આજ્ઞા કરે તો તમારે પણ શંકા વિના મને અગ્નિને પ્રાપ્ત થયેલો કહેવો. વ્યાસ બોલ્યા—હે રાજર્ષિ ! 'તેમજ કરીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરી નારદને પૂછ આજ્ઞા લઈ રાજ કાશીનગરી પ્રત્યે ગયો. ત્યાં જઈ નારદનું વચન સંભારી તેમના કહેવા પ્રમાણે મહા-યશસ્વી તે રાજાએ નગરીના દરવાજામાં શયન રાખ્યું, તે જ વખતે વ્યાસજી નગરીના દરવાજામાં પેઠા અને પછી શયને જોઈ ઝટ પાછો વળ્યો. તેને નિવૃત્ત થયેલો જાણી અવિક્ષિતતો પુત્ર બે હાથ જોડી સંવર્તને પ્રસન્ન કરવા પાછળ ગયો. સિદ્ધ વનમાં તેને આવેલો જોઈ તે વ્યાસજી ધૂળ, કાર્દવ, બડખા અને લીંટની વૃષ્ટિ રાજા પ્રત્યે કરવા લાગ્યો. તે રીતે સંવર્તે પીડાતો તે બે-હાથ જોડી પ્રસન્ન કરતો ઋષિની પાછળ ગયો, ત્યારે નિવૃત્ત પામી થાકી ગયેલા સંવર્તે શીતળ છાયાવાળા, બહુ શાખાઓથી લુકત વડતી સમીપ જઈ બેઠા.

તતો નિવર્ત્ય સમ્વર્તઃ પરિધ્રાન્ત ઉપાવિશત્ ।

શીતલચ્છૈર્વિમાલાદ્ય ન્યમ્નોર્ધં बहुशाखिनम् ॥ ૩૩ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्वर्तमरुत्तीये षष्ठोऽध्यायः ॥ ૬ ॥

***

અધ્યાય ૭ મો. યજ્ઞ કરાવવા માટે સંવર્તને પ્રાર્થના.

સમ્વર્તે ઉવાચ—કથમસ્મિત્વયા દ્વાતઃ કેન વા કથિતોઽસ્મિતે ।

પતદાચશ્વ મે તત્ત્વમિચ્છસે ચેન્મમપ્રિયમ્ ॥ ૧ ॥

સંવર્તે બોલ્યા—જો આપ મારું પ્રિય ઇચ્છતા હો તો તમે મને કેમ ઝાળખ્યો તે કહો. અથવા કોણે તમને લાળ આપી તે આપ મને ખરું કહો ? જો તમે સત્ય બોલશો તો તમારા સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થશે અને મિથ્યા (ખોટું) બોલશો તો તમારું મસ્તક સો કડકા થઈ પુટશે. મરૂત બોલ્યો—તમે મારા ગુરૂના પુત્ર છો એથી મને ઉત્તમ પ્રીતિ છે એમ કહી નારદે માર્ગમાં ફરતાં મને આપની લાળ આપી છે. સંવર્તે બોલ્યા—તમે આ સત્ય કહ્યું, નારદ કપટે કરી વેષથી છાનો રહેલો હું છું તેને ઝાળખે છે. હાલમાં તે કર્ષો છે ? તે આપ મને કહો ? મરૂત બોલ્યો—દેવર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ નારદ મને આપને બતાવીને મારી આજ્ઞા લઈ અર્ધિમ પ્રત્યે પેઠા વ્યાસ બોલ્યા—રાજાનું આંતું વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા સંવર્તે હું મળ્યું એટલું કાર્ય કરી શકું એમ બોલ્યા. હે રાજા ! પંક્ષી ઉન્નર્તિ (ગાંડા) એવા વ્યાસજી (સંવર્ત) રૂક્ષ વાણીથી મરૂતને તરછોડતા હોય તો વારંવાર કહેવી લાગ્યા કે તમે વાત પ્રધાન, પોતાના ચિત્તને વશ વર્તનાર, અને આ રીતે વિહાર પામેલા રૂપવ જો હું છું તેથી કેમ યજ્ઞ કરાવવા ઇચ્છો છો ? મારો ભાઈ સમર્થ અને ઇદ્વની સાથે મળેલો છે. તે યજ્ઞ કરવા તૈયાર છે તેથી તેની પાસે કર્ષો કરાવો. મારા મોટા ભાઈએ તિરકાર કરેલું આ શરીર છે. વળી ગૃહસ્થપણ યજ્ઞ કરાવવા યોગ્ય ગૃહસ્થો અને સર્વ ગૃહ સંબંધી દેવતાઓ મેં તબ્જેના છે. હે અવિક્ષિતના પુત્ર ! હું તેની આજ્ઞા વિના કદી પણ કોઈ રીતે તમને યજ્ઞ કરાવી શકનાર નથી; કારણ કે તે (ભાઈ) મારે અતિ માનવા યોગ્ય છે. જો તમે અહિં યજ્ઞ કરવા ઇચ્છતા હો તો બૃહસ્પતિ પાસે

નમો એને તેમની આજ્ઞા લાઇ આવે. પછી હું તમને યજ્ઞ કરાવીશ. મરૂત બોલ્યો—હે સંવર્ત! હું પ્રથમ બૃહસ્પતિ પાસે ગયો હતો તે સાંજનો. ઈંદ્રની ઇચ્છાથી તે મને યજ્ઞ કરાવવા ઇચ્છતા નથી. હે વિષ્ણુ! તમે, યજ્ઞન કરાવવા લાયક અમર (દેવ) ને પામી હું મનુષ્યને યજ્ઞ કરાવતો નથી, એમ કહી મરૂતને યજ્ઞ કરાવશો નહિ, કારણ કે તે રાજ સદા મોરી સાથે સ્પર્ધા કરે છે. આ પ્રમાણે દેવપતિના કહેવાથી તમારા લાઇએ ઈંદ્રને તમે કહો છો તેમજ ઈંદ્રેશ એમ કહેવું છે; અને હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દેવોના નામનો આશ્રય કરી બૃહસ્પતિ પ્રેમથી પ્રાપ્ત થયા છતાં મને યજ્ઞન કરાવવા ઇચ્છતા નથી, તે આપને વિદિત થાઓ. હું સર્વ ધને ઈંદ્રને આપથી યજ્ઞ કરવા ઇચ્છું છું. અને તમારા કરેલા શુભોચી ઈંદ્રને ઉદ્ધવન કરવા આહુ ધુ. હે બ્રહ્મણ! તેણે અપકાર ન કરવા છતાં મેં કહ્યું તે રીતે કરવા ના પાડી માટે બૃહસ્પતિ પાસે જવા હવે મારી બુદ્ધિ થતી નથી. સંવર્ત બોલ્યા—હે પૃથ્વીના ઇશ્વર! જો તમે મારા સર્વ અભિપ્રાયોને મન્ય કરશો અને હાલ પણ જો ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારે વિષે આ સર્વ જરૂર સિદ્ધ થશે એમ ધારા. હું યજ્ઞ કરાવીશ ત્યારે અતિ દોષ પામેલા બૃહસ્પતિ અને ઈંદ્ર તમારા દ્રેષ કરશે એ વિષે મને કેમ સ્થિરતા થાય તે માટે તમે મને સંશયરહિત કરો. જો નહિ કરો તો દાપ પામેલો હું હમણાં તમને બાંધવો સહિત ભસ્મ કરીશ. મરૂત બોલ્યા—જો હું મજેશાને તણું તો ન્યાં સૂધી સૂધી તપે છે અને પર્વને ઉઠા છે ત્યાં સૂધી ઉત્તમ લોકોને ન પામું વળાં જો સંગત કરેલાને છોડું તો અલોકમાં કટી પણ શુભ બુદ્ધિપણાને ન પામું અને વિષયોની મને સંગત થાય. સંવર્ત બોલ્યા—હે પૃથ્વીપતિ! અવિક્ષતતા પુત્રી તમરી કર્મો વિષે મારી બુદ્ધિ વર્તો, યજ્ઞ કરાવવો એ તો મારા પણ હૃદયમાં વસે છે. હે જનન! હું તમને ઉત્તમ; અક્ષય દ્રવ્ય બનાવીશ કે જેણે કરી તમે ગર્ધવો સહિત દેવોને તથા ઈંદ્રને પરાભવા પમાડશો; મારી બુદ્ધિ ધનમાં અથવા કરીને યજ્ઞન કરાવવા યોગ્ય પુરુષોમાં વર્તતી નથી, તોપણ લાઇ (બૃહસ્પતિ) અને ઈંદ્ર એ બન્નેનું અપ્રિય હું જરૂર કરીશ. વળા તમને આ સત્ય કહું છું કે તમારું પ્રિય કરીશ અને જરૂર તમને ઈંદ્રની સમતાએ પહોંચાડીશ.

ગંધાર્વ્યામિ શંકેર્ણ સમતામપિ તે દ્યુવમ્ ।
પ્રિયં ચ તે કરિધ્યાર્મિઃ સત્યમેતદ્ભૂવીમિ તે ॥૨૭॥

હતિશ્રી મહાભારતે આશ્વમેધિકપર્વાણિ સમ્વર્તેમરુત્તીયે સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

અધ્યાય ૮ મો. શંકરનું તપોધન.

સમ્વર્તે ઉવાચ—ગિરોદ્દિમવ્રતઃ પૃષ્ઠે મુચ્ચવાજ્ઞામ પર્વતઃ ।

તપ્યતે યજ્ઞ મગવાંસ્તપો નિત્યમુમાપતિઃ ॥ ૧-૧ ॥

સંવર્ત બોલ્યા—હિમવાન પર્વના પૃષ્ઠ (પાછલા) ભાગમાં સુબર્વાન નામે પર્વત છે; ત્યાં પર્વતીના પતિ, ભગવાન શંકર નિત્ય તપ તપે છે, જ્યાં ઉત્તમ પર્વતની શુદ્ધાઓમાં વનસ્પતિઓના મૂળ લાગેલાં અને સરખાં નહીં એવાં શિખરોમાં મહા તેજસ્વી, શુભને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ બુદ્ધિશૂનોનાં યોગોચીથી યુક્ત અને પાર્વતી જેવી સાથે છે એવાં ભગવાન મહાદેવ, નિત્ય ઇચ્છા પ્રમાણે રમણુ કરે છે. ત્યાં શ્વે, સાધ્યો, વિશ્વદેવો, વસુઓ, યમ, વરુણ,

સેવકો સહિત કુબેર, ભૂતો, પિશાચો, એ અશ્વિનીકુમારો, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, યક્ષો, દેવ-
 વર્ષિઓ, આદિત્યો (સૂર્યો), મરૂત, અને રાક્ષસો સર્વ બહુરૂપવાળા, પાર્વતીના પતિ, મહા-
 ત્મા શિવને સેવે છે. હે પૃથ્વીપતે ! ત્યાં ભગવાન રમતા, વિકૃતિયુક્ત આકારવાળા, વિકાર-
 વાળા, કુબેરના અનુચરોની સાથે રમે છે. ક્રાંતિથી પ્રકાશ પામતા શિવ બાળસૂર્યના સરખી
 ક્રાંતિવાળા દેખાય છે. માયાથી થયેલાં, માંસનાં નેત્રવાળા કાષ્ટ પણ પ્રાણિયોએ કદી પણ
 તેમનું રૂપ કે સ્થિતિને નિશ્ચય કરી શકતો નથી. હે જીવનારાઓમાં ઉત્તમ નૃપ ! ત્યાં
 ઉષ્ણતા (તાપ) નથી, ઠંડક નથી, વાયુ નથી, સૂર્ય નથી, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) નથી, ભૂખ
 નથી, તરસ નથી, મૃત્યુ નથી, અને ભય નથી. તેના પડખાના ભાગોમાં સૂર્યનાં કિરણો
 સરખી સુવર્ણની ધાતુઓ છે અને હે રાજન્ ! મહાત્મા કુબેરનું પ્રિય કરવા ઇચ્છતા
 ઉગામેલા હથિઆરોવાળા કુબેરના સહાયો તેઓની રક્ષા કરે છે. આ કારણથી હે રાજન્ !
 શર્વ, વેદા, રૂદ્ર, નીલકંઠે, સુંદર તેજવાળા પુરૂષ, કપર્દ (જટામૂટ) વાળા, કંચાળ, શ્યામ,
 અથવા સિંહના સરખા નેત્રવાળા, વરને આપનારા, ત્રિનેત્ર, પૂષના દાંતને પાડનારા, વામન,
 શિવ, (સુખ અથવા કલ્યાણરૂપ), યમના નિયતા, અસ્પષ્ટરૂપવાળા, સારી વૃત્તિવાળાનું
 કલ્યાણ કરનારા, ક્ષેમ કરનારા, નીલકંઠશવાળા, સ્થિર પુરૂષ, હરિનેત્ર, સુંડ, કુંક, ઉત્તરણ
 (મેક્ષ) રૂપ, સૂર્યરૂપ, શુભ તીર્થરૂપ, દેવોના દેવ, વેગરૂપ, ઉષ્ણીય (ટોપ) વાળા, સુંદર
 મુખવાળા, હજારો નેત્રવાળા, મીઠુપ, પર્વતમાં શયન કરનારા, અતિ શાંત, ઇન્દ્રિયો જેને
 વશ છે, ચીર વજ્રવાળા, બિલ્વના દંડવાળા, મિદ્ધ, સર્વ દંડને ધારણ કરનારા, ભગવાંધ,
 મોટા, ધનુર્ધારી ભવ, ઉત્તમ, ચંદ્રના સરખા મુખવાળા, સિદ્ધમંત્રરૂપ, ચક્ષુરૂપ, હિરણ્ય-
 બાહુ, ઉગ્ર, દિશાઓના પતિ, નાગરૂપ, ગોષ્ઠ (નેસડા) રૂપ, સિદ્ધમંત્રરૂપ, વૃષ્ણિરૂપ, પશુ-
 ઓના પતિ અને ભૂતોના પતિ એવા શિવને નથી વૃષરૂપ, માતૃઓના અકત, સેનાપતિ,
 મધ્યમ, સ્ત્રવ જેના હાથમાં છે એવા, ઉમાપતિ, ધનુર્ધારી ભૂયુ કુળમાં જન્મેલા, અજન્મા,
 કૃષ્ણનેત્ર, રૂપરહિત ઈન્દ્રિયોવાળા, તીક્ષ્ણ દાઢવાળા, તીક્ષ્ણ અગ્નિરૂપ મુખવાળા, મોટી ક્રાં-
 તિવાળા, અંગરહિત, સર્વરૂપ, મનુષ્યોના પતિ, વિલોહિત, દીપ્ત નેત્રવાળા, મોટા પ્રકા-
 શવાળા, વસુ જેના વીર્યમાં છે એવા, સુંદર શરીરવાળા, વિશાલ, સૂર્મરૂપ વજ્રવાળા,
 કપાલોની માલાવાળા, સુવર્ણના મુકુટવાળા, મહાદેવ, કૃષ્ણરૂપ, ત્રિનેત્ર અધરહિત, કોંધી
 અકૂર, કોમળ, બાહુથી શોભનાર, દંડવાળા, તપ કરનાર, અકૂર કર્મવાળા, હાનરો મસ્તક-
 વાળા, હજારો ચરણવાળા, સ્વધારૂપ, દાઢવાળા પ્રાણિરૂપ અને બહુ રૂપવાળા એવા શંકરને
 નમન કરી પિતાકને ધરનાર દેવ, મહા યોગી અવિનાશી ત્રિશળ જેના હાથમાં છે એવા,
 વરને આપનાર, ત્રણ નેત્રવાળા, ભુવનોના ઇશ્વર, ત્રિપુરને હણનાર, ત્રણ નયનવાળા, ત્રણ
 લોકના ઇશ, મોટાં ઓજ (ક્રાંતિ) વાળા, સર્વ પ્રાણિયોના જન્મરૂપ, ધારણરૂપ, ધરતીને
 ધારણ કરનાર, ઇશ્વર, શંકર, શર્વ, શિવ, વિશ્વના ઇશ્વર, ભવ, ઉમાના પતિ, પશુઓના
 પતિ, વિશ્વરૂપ, મહેશ્વર, વિરૂપાક્ષ, દશ ભુજઓવાળા, પોઠિયો જેની ખ્વજમાં છે એવા,
 ઉગ્ર, સ્થિર, અતિ ભયંકર, શર્વ ગૌરીપતિ, સમર્થ, નીલકંઠે, જન્મરહિત, શુક્ર, પૃથુને હર-
 નાર, વર, વિશ્વરૂપ, રૂપરહિત નેત્રવાળા, બહુરૂપી પાર્વતીના પતિ, કામદેવનાં અંગને હરના-
 રા અને દુઃખને હરનારા દેવ, ચાર મુખવાળા, મહાદેવને મસ્તકવડે પ્રણામ કરી શરણે
 આવેલાની રક્ષા કરનારને શરણ જાઓ. હે દિવ્ય તેજવાળા રાજન્ ! આ પ્રમાણે વેગરૂપ,
 મહાત્મા, મહાદેવ પ્રત્યે નમસ્કાર કરવાથી તે તમને સુવર્ણ આપશે. વળી જે સુવર્ણને લેનારા

નરો છે તેઓ પણ ત્યાં જાય છે. આવી રીતે તેણે ઓધેલા કર્ધમના પુત્રના પુત્રે તે વચન સ્વીકાર્યું. ત્યાર પછી મનુષ્યોથી ન બને તેવો સર્વ યજ્ઞનો વિધિ કર્યો. ત્યાં શિલ્પિ (કારિગરોએ) સુવર્ણનાં પાત્રો કર્યાં. મરૂત રાજની દેવોથી અધિક સમૃદ્ધિ સાંભળી યૃહસ્પતિ સંતાપ કરવા લાગ્યા. વસુવાળો સંવર્ત મારો શત્રુ થશે, એવા વિચારથી સંતાપ કરનારા (યૃહસ્પતિ) અતિ નિસ્તેજ પશુને તથા દુર્ભગપશુને પામ્યા. યૃહસ્પતિ અતિ સંતાપ પામેલા સાંભળી, દેવોને રાજ (ઈંદ્ર) દેવતાઓ સહિત, તેમને મળી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

તં મૃત્વા મૃશસન્તસં દેવરાજો વૃહસ્પતિમ્ ।

અધિગમ્યામરવૃતઃ પ્રોવાચેદં વચસ્તદા ॥ ૨૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्बर्त्तमरुर्त्तयै अष्टमोऽध्यायः ॥८॥

અધ્યાય ૯ મો. યજ્ઞ ઉપર ઇન્દ્રને થયેલો દ્વેષ.

इन्द्र उवाच—कञ्चित्सुखं स्वपिपि एवं बृहस्पते कञ्चिन्मनोह्राः परिचारकास्ते ।

कञ्चिद्દેવાનાં સુખકામોઽસિ વિપ્રકજ્વિદ્દેવાસ્ત્વાં પરિપાલયન્તિ ॥૧॥

ઈન્દ્ર બોલ્યો—હે યૃહસ્પતિ ! કેમ તમે સુખે કરીને સુવો છો ? કેમ તમારા સેવકો મનને જાણનારા છે ? હે વિપ્ર ! શું તમ દેવોનાં સુખને ઇચ્છનારા છો અને શું દેવો તમને પાળે છે ? યૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે દેવોના રાજ ! હું સુખથી રાગ્યામાં પોહું છું. મારા નોકરો મનને જાણનારા છે, તેમ હું નિત્ય દેવોનાં સુખની કામનાવાળો છું અને દેવતાઓ મને સારી રીતે પાળે છે. ઇન્દ્રે કહ્યું—હે બ્રાહ્મણ ! તમને મનથી થયેલું અથવા દેહથી થયેલું દુઃખ છે અને તમે આજ શાથી નિસ્તેજ તથા શીકા યજ્ઞ ગયેલા લાગો છો ? આપ મને કહો કે જેટલા સમયમાં હું તમને દુઃખ કરનારાઓને હણું. યૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે દેવરાજ ઇન્દ્ર ! ઉત્તમ દક્ષિણા (દાન) વાળા યજ્ઞથી મરૂત રાજ યજ્ઞ કરનારો કહેવાય છે અને સંવર્ત તેને યજ્ઞન કરાવે છે એમ મેં સાંભળ્યું છે માટે તે તેમને યજ્ઞ ન કરાવે એ હું ઇચ્છું છું. ઇન્દ્રે કહ્યું—હે વિપ્ર ! તમે સર્વ કામનાઓને પામ્યા છો, દેવોના મંત્ર (વિચારીને) જાણનારા પુરોહિત છો. વળી જરા અને મૃત્યુ એ બે તમને તજી ગયાં છે ત્યારે હે વિપ્ર ! આજ તમને સંવર્ત શું કરી શકશે ? યૃહસ્પતિ બોલ્યા—દેવો સહિત તમે અમુરોને હણી બાળકો વગેરે સહિત તેઓને હણવા ઇચ્છો છો. વળી જેને જેને સમૃદ્ધિવાળા જુવો છો તે વિષે તમને દુઃખ થાય છે માટે શુભોમાં જે સમૃદ્ધિનો ભાવ છે તે દુઃખરૂપ છે. આ કારણથી હે દેવોના ઇન્દ્ર મધવન ! મરો શત્રુ વધે છે તે સાંભળી હું નિસ્તેજ થયો છું માટે સંવર્તને નિયમમાં રાખો. રાજ મરૂતને નિયમમાં રાખો. ઇન્દ્રે કહ્યું કે, હે અગ્નિ ! અહિં આવો અને મારા મોકલેલા તમે યૃહસ્પતિને મરૂત પાસે લેઈ જાઓ અને આવું કહો કે આ યૃહસ્પતિને તમને યજ્ઞન કરાવશે તથા અમર (મૃત્યુરહિત) કરશે. અગ્નિએ કહ્યું—હે ઇન્દ્ર ! આજ હું યૃહસ્પતિને મરૂતને અર્પવા ઇન્દ્રની વાણીને સત્ય કરવા તથા યૃહસ્પતિની સેવા કરવાની ઇચ્છાથી દૂત યજ્ઞ જઈ છું. વ્યાસ બોલ્યા—આમ કહ્યા પછી મહારાજા અગ્નિ સર્વ ઐન્દ્રોને તથા લતાઓને ન વૃક્ષાન કરનારા, ઇચ્છાથી વસંત

વિષે પ્રતિનારા, દિશાઓને ઓળંગનારા વાયુ પેઠે શબ્દ કરતા ચાલ્યા. મરૂત ઓલ્યો-હે સુનિ ! આજ આર્થ્ય છે કે હું રૂપવાન વન્દિને આવેલો જોઈ છું, મટે આસન, પગ ધોવા યોગ્ય જળ અને કુશળ વાણી અને આસન ચતાવો. અગ્નિએ કહ્યું—હે પાપરહિત અથવા વ્યસન રહિત ! તમારા આસન તથા પગ ધોવાના જળને હું સુશીથી સ્વીકારું છું પણ આપ મને ઈંદ્રે આજ આપવાથી આવેલો દૂન સમજો. મરૂત ઓલ્યો—હે અગ્નિ ! શ્રીમાન, દેવતાઓનો રાજ સુખી છે, અમારા પ્રત્યે પ્રસન્ન છે અને દેવતાઓ યથાયોગ્ય એમને વશ વર્તે છે ? હે દેવ ! તમે મુમુક્ષુઓને મને યદું કહો. અગ્નિએ કહ્યું—હે રાજેન્દ્ર ! ઈંદ્ર સંપૂર્ણ સુખી છે અને તે તમારી સાથે અજર (જીર્ણ ન થાય એવી) પ્રીતિ કરવા ઇચ્છે છે. દેવો સર્વ તેને વશ રહેલા છે. હે રાજન્ ! જે માટે મને તેણે તમારી પાસે મોકલેલો છે તે તમે દેવરાજ (ઈંદ્ર) તો સદેશો મારાથી સાંભળો. બૃહસ્પતિને મરૂતને અર્પવા મને મોકલ્યો છે કે જેથી હે નૃપ ! (બૃહસ્પતિ) ગુરૂ થઈ તમને યજન કરાવે અને મરુશુ ધર્મવાળા મનુષ્ય જ્યાં તમને અમર (મૃત્યુ રહિત) કરે. મરૂત ઓલ્યો—હું બૃહસ્પતિની પાસે બે હાથ જોડું છું કે આ સંવર્ત ધાત્યથુ મને મરૂત કરાવશે, એ મહેંદ્રને યજન કરાવી મરુશુ ધર્મવાન હું છું તેને યજ કરાવતાં આજ અવશ્ય શૈભે નહિ. અગ્નિએ કહ્યું—તમે બૃહસ્પતિ તમને યજન કરાવશે તો તમે દેવોના રાજની પ્રસન્નતાથી દેવલોકમાં જે મોટા લોક છે તેઓને જરૂર પામશે અને જરૂર કીર્તિમાન થઈ તમે સ્વર્ગને જીતશો. વળી હે નરોના ઈંદ્ર ! જે બૃહસ્પતિ તમને યજ કરાવશે તો મનુષ્ય લોક, જે દેવલોક અને જે પ્રજાપતિના લોક છે તે અને સમ્રાજ્ય દેવતાઓનું રાજ્ય તમોથી જીતાયેલું ગણાશે. સંવર્ત ઓલ્યો—હે પાવક (અગ્નિ) ! તમારે ફરીને ઈંદ્ર રીતે પણ મરૂત પાસે બૃહસ્પતિને મનાવવા આવવું નહિ. જે આનશી તો તમારે જાણવું કે ક્રોધ પામેલો હું ભયંકર નેનથી તમને આળી નાખીશ. વ્યાસ ઓલ્યો—આનું સાંભળ્યા પછી યજનાથી ધીનેત્ર, અને પીપ્પલાનાં પાનની પેઠે વ્યથા પ્રામેલો તે ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. તેને આવેલો ભેદ મહાત્મા ઈંદ્ર બૃહસ્પતિની સમીપમાં અગ્નિને પૂછવા લાગ્યા કે, હે અગ્નિ ! મરૂત પાસે બૃહસ્પતિને મનાવવા મોકલેલા તમે ગયા હતા તે, યજ કરનાર રાજ્યને તમને શું કહ્યું ? આપણું તે વચન પ્રહણ કરે છે કે અગ્નિએ કહ્યું—મરૂત તમારી વાણી પસંદ કરતો નથી. તેણે બૃહસ્પતિને બે હાથ જોડી કહ્યું છે કે મને સંવર્ત મરૂત કરાવશે. જ્યારે મેં ફરી ફરીને યાચના કરી ત્યારે તેણે આ વચન કહ્યું કે હું તેની સાથે સલાહ કરવાથી જે મોટા, મનુષ્યના, દેવતા અને પ્રજાપતિના લોક છે તેઓને પામું, આ રીતે જાણનાર છું તો પણ એમ ઇચ્છતો નથી. ઈંદ્રે કહ્યું કે ફરી તમે તેની પાસે જઈ રાજને મળી મારું સ્વાર્થવાણું વાક્ય કહો. જે ફરી તમે કહેવા છતાં તે પ્રમાણે નહિ કરે તો હું તે તરફ વળી પ્રકાર કરીશ. અગ્નિએ કહ્યું—હે ઈંદ્ર ! યંધવોનો રાજ ત્યાં જાય, હું ત્યાં જતાં ભય પામું છું; કેમકે ક્રોધ પામેલા ઉચ્ચ રાજવાળા ધાત્યર્થ આચરનાર સવર્ત મને કહેલું છે કે જે ફરીને તમે મરૂત પાસે બૃહસ્પતિને માટે આજ્ઞા તો અતિ ક્રોધ પામેલો હું દારૂણ નેનથી તમને આળી નાખીશ, માટે હે ઈંદ્ર ! તમે આ વાતથી ટાકેકગાર થાઓ. ઈંદ્રે કહ્યું—હે અગ્નિ ! તમેજ ધીમજાને આજ્ઞા છો અને તમારાથી ધીજો કાણ ભસ્મ કરનાર છે ? હે હોમનાનાં દ્રવ્યને ધારણ કરનાર ! તમારા સ્પર્શથી સર્વ લોક કરે છે માટે તમે પ્રદા (વિશ્વાસ) ન આવે એવું આ કહો છો. અગ્નિએ કહ્યું—હે દેવોના ઈંદ્રસક ! તમે યોતાના યજથીજ સર્વ પૃથ્વી અને સ્વર્ગને વીડી વળો છો. આવા

પ્રકારના આપ અહિં છે. તે જતાં પૂર્વે કેમ વૃત્તાસુર-સ્વર્ગને હરી ગયો હતો? ઇન્દ્રે કહ્યું—હે અગ્નિ ! હું પર્વતને મહિષના આકારવાળો, અણ્ણ [સુક્ષ્મ] કરી શકું છું. શત્રુના સોમ (સોમવહીના રસને) ખીનો નથી અને ક્ષીણુ ત્યાગિતવાળા ઉપર વળ નાંખતો નથી ત્યારે કયો માણસ સુખ માટે મને પ્રહાર કરે? ત્યારે હું કલકેમ નામના દાનવોને અંતઃક્રીણુથી આકર્ષણ કરી મૃત્યુપર લાગી શકું અને પ્રહારને સ્વર્ગની સમાપ્તિને પ્રાપ્ત કરાવી શકું ત્યારે કયો માનવ સુખ સાર મને પ્રહાર કરી શકે? અગ્નિએ કહ્યું—હે મહેંદ્ર! જેમાં શર્પતિ રાજાને પ્રજન કરાવનાર સ્વપન અગ્નિએ બે અગ્નિતીકુમારો સહિત સોમ અહણુ કર્યો હતો અને આગળ ક્રોધ પામેલા તમે તેને ના પાડતા હતા, તે શર્પતિના ભયને માદ કરો. વળી હે ઇન્દ્ર! તમે અતિ ધીર વળ અહણુ કરી સ્વપ્નની તરફ પ્રહાર કર્યો અને ક્રોધ શ્વપ્તી તે આહણુ વળ સહિત તમારો હાથ તમે કરી ચંભાવી રાખ્યો હતો. તે પછી શ્વપ્તી દ્રુતીને તેણે સર્વથી ભયંકર રૂપવાળો, તમારો શત્રુ, મદ નામે અસુર ઉત્પન્ન કર્યો કે જે વિશ્વપ્રતે જોઈ તમે તેને મીઠી મીઠી ગયા. જે મોટા દાનવની એક વાદ પૃથ્વીમાં રહેલી અને એક સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયેલી હતી. અતિ તીક્ષ્ણ, સો યોગ્ય જેવડા ધીર રૂપવાળા હજાર દાંત તેને હતા અને ગોળ, સ્થૂળ, તથા રૂપાના ચાંચલા સરખા રંગવાળી, બસો યોગ્ય જેવડી સાર દાદ હતી. તે દાંત મીઠાંતો અણ્ણવાની ધ્વજાથી ધીર શ્વ ઉગામી ત્યારે તમારી તરફ દોડ્યો ત્યારે તમે ધીર રૂપવાળા તે અસુરને, અને સર્વ ખીલ્લોને દર્શન કરવા સોગ્ય એવા તમેને જોવા લાગ્યા. હે દાનવોને હથુનાર ! જેથી ખીલેલા તમે બે હાથ જોડી મહા-ધિને શરણે ગયા હતા આટે હે ઇન્દ્ર! ક્ષત્રિયોના બળથી આહણુનું બળ અતિશય ભારે છે અને આહણુથી ક્ષીણુ અતિ ભારે કથું નથી. આ રીતે આહણુના તેજને મથાયોગ્ય બળુનાર જે હું છું તે સંવર્તને જીતવા ઇચ્છતો નથી.

ઘાત્રાઙ્ગહસવલં ગરીયો ન બ્રહ્મતઃ કિન્ચિદન્યદ્ ગરીયઃ ૫

સોહં જાનન્ બ્રહ્મતેજો યથાવન્ન સમ્સ્વર્ત્તે જૈતુમિચ્છામિ ઙ્ગાઙ્ગ ॥૩૭॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्बर्त्तपरुत्तयै नवमोऽध्यायः ॥१९॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૦ મો. સંવર્તને ઇન્દ્રે મોકલેલું કહેણુ.

इन्द्र उवाच--एवमेतद्ब्रह्मवलं गरीयो न ब्राह्मणात्किञ्चिदन्यद्गरीयः ।

માવિહિતસ્ય તુ વલં ન મૃષ્યે વજ્રમસ્મૈ પ્રહરિષ્યામિ ઘોરમ્ ॥ ૧ ॥

ઇન્દ્રે કહ્યું—આ પ્રમાણે જે આહણુનું બળ છે એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે અને આહણુથી ક્ષીણું કથું અતિ શ્રેષ્ઠ નથી તેપણુ અવિહિતના યુદ્ધ મરૂતનું બળ હું સહન નહિ કરું અને તેની ઉપર ભયંકર વળનો પ્રહાર કરીશ. હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! મારા મોકલેલા તમે મરૂત પાસે જાઓ અને સંવર્તની સાથે મળેલા તેને કહો કે હે રાજા ! તમે પૃથ્વસ્પતિને શરૂ કરો અથવા હું તમને ઘીર વળનો પ્રહાર કરીશ. વ્યાસ બોલ્યા—આ સાંભળ્યા પછી ત્યાં જઈને ધૃતરાષ્ટ્રે રાજાને ઇન્દ્રનું વચન કહ્યું. ધૃતરાષ્ટ્રે બોલ્યો—હે વરોના ઇન્દ્ર ! મને કહેવાની ઇચ્છાથી આવેલો ધૃતરાષ્ટ્ર નામનો અધર્વ જાણો. હે રાજાસિંહ મહાત્મા ! લેહાના અધિપતિ ઇન્દ્રે કહ્યું છે તે વાક્ય મારાથી તમે સાંજોળા. અસ્થિત્ય કર્મવાળા ઇન્દ્રે એટલુંજ

કહાણ્યું છે કે તમે બૃહસ્પતિને યજ્ઞ કરાવનાર તરીકે પસંદ કરો, અથવા જો આ વચન નહિ માન્ય કરો તો તમને ધૈર વજ્રને પ્રહાર કરીશ. મરૂત બોલ્યો—શત્રુઓનાં નગરોને નાશ કરનાર ઇંદ્ર, વિશ્વેદેવા, વસુઓ, અશ્વિનીકુંભાર અને તમે આ તો બજાણો છો કે મિત્રનો દ્રોહ કરવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત ધાગે છે અને જગતમાં તે મોટું પાપ બ્રહ્મહત્યાની બરોબર છે, માટે હે રાજન્! બૃહસ્પતિ વજ્રધારિયોમાં અતિ શ્રેષ્ઠ, અને દેવોમાં શ્રેષ્ઠ મહેદ્રને યજ્ઞ કરાવો, મને તો હાલ સંવર્ત યજ્ઞ કરાવશે, આથી તમારું અથવા તેનું વાક્ય હું પસંદ કરતો નથી. ગંધર્વે કહ્યું—હે સ્વર્ગસિંહ! આકાશમાં ગર્જના કરતા ઇંદ્રનો ભયંકર શબ્દ સાંભળો. હે રાજન્! ખુદી રીને મહેદ્ર તમારા તરફ વજ્ર નાંખશે માટે આ વખત છે, હજી ક્ષેમનો વિચાર કરો વ્યાસ બોલ્યા—હે રાજન્! આ રીતે પૂતરાણે કહેવા છતાં ગર્જના કરનાર ઇંદ્રનો નાદ સાંભળી નિત્ય તપસ્વી, ધર્મના બજાણનારોમાં શ્રેષ્ઠ સંવર્તને કાર્ય નિવેદન કરવા ધાગ્યો. મરૂત બોલ્યો—હે બ્રહ્મણ્યોમાં મુખ્ય! તમારી સમીપમાં આત્માને દુઃખ પામતો જુઓ. વંશી તે કારણથી દૂરતો મર્ગ હાલ દેખાતો નથી. હે બ્રહ્મણ્યોના ઇંદ્ર! હું તમારાથી સુખ પામીશ માટે અભય આપો. આ દશ દિશાઓને દીપાવતો વજ્રવાળો ઇંદ્ર આવે છે અને મનુષ્યના નહિ એવા શબ્દથી આપણા સભાસદો (યાત્રિકા) ત્રાસ પામ્યા છે. સંવત્ત એલ્યા—હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! તમારી ઇંદ્રથી થતી ખીક નાશ પામે, હું થોડી વારમાં સ્તંભન કરનારી વિદ્યાવડે આ અતિ ધૈર ભયને નાશ પમાડીશ માટે સર્વ બજાણનાર તમે આના પરાભવથી ડરો માં. હે નૃપ! હું સ્તંભન કરવાનો છું માટે તમે ઇંદ્રથી ભય ન પામે. મેં સર્વ દેવતાઓનાં આયુષો ક્ષીણ કર્યા છે; વજ્ર દિશાઓમાં અટકા, વાયુ આવો, ષ્ટિ થઇને વનોમાં વર્ષો, અને જળ ચાલો અથવા બીજવો, અંતરિક્ષમાં વૃથા વીજળી દેખાય છે પણ તમે ડરો માં, અથવા દેવ, અગ્નિ સર્વ તરફથી તમારી રક્ષા યાગ્યો કે ઇંદ્ર સર્વ કામનાઓને વર્ષો તથા જગના પ્રવાહોથી જિંજાવું, મહા ધૈર વજ્ર વધ કરવા સ્થાપન ન થાઓ મરૂત બોલ્યો—હે વિપ્ર! મોટા અવાજ વળે વાયુ સહિત ભયંકર વજ્રનો શબ્દ સાંભળાય છે, મારો આત્મા વારંવાર અતિ વ્યથા પામે છે અને આજ માં સ્વસ્થપણું નથી. સંવર્ત બોલ્યા—હે નરોના ઇંદ્ર! હું વાયુ થઇને વજ્રને હણું છું માટે ઉગ્ર વજ્રથી તમારી ખીક આજ જતી રહો તથા ભયને તજી તમે ખીજે વર માગો. હું તમારી કયો ઇચ્છા મનથી સિદ્ધ કરું? મરૂત બોલ્યો—હે વિપ્ર! ઇંદ્ર સાક્ષાત્ (પ્રયત્ન) આવો અને યજ્ઞનાં ધૃતને ગ્રહણ કરો, તેમ દેવતાઓ પોતપોતાનાં સ્થાનકને સેવો અને હોમેશા પદાર્થ તથા સોમને ગ્રહણ કરો. સંવર્ત બોલ્યા—હે રાજન્! મેં આજ મંત્રથી બોલાવેલા ત્વરાવાન્, સર્વ દેવોએ સ્તુતિ કરાવતા ઇંદ્ર ધૈર્યો સાથે યજ્ઞ પ્રત્યે આવે છે, એ મંત્રવડે શિથિલ થયેલ શરીરવાળા ઇંદ્રને જુઓ. અમ કહ્યાં પછી દેવો સહિત દેવોના રાજ ધૈર્યોમાં મુખ્ય એના તીલ ધૈર્યોને રથમાં જેડી પ્રમાણમાં ન આવે એવા, અવિક્ષિતતા પુત્ર મરૂત રાજના યજ્ઞ પ્રત્યે સોમ પીવાની ઇચ્છાથી આઓ અને પુરોહિત સહિત મરૂત દેવોના સમૂહો સહિત આત્મા ઇંદ્ર પ્રત્યે ભ્રો એ યજ્ઞ સામે ગયો અને પ્રસન્ન થતાં તેણે શાસ્ત્રને અનુસરી વિધિ પ્રમાણે દેરાજની ઉત્તમ પૂજા કરી. સંવર્ત બોલ્યા—હે વિદ્વન્ ઇંદ્ર! તમારું ભલે આવવું થયું. તમારી સમીપ રહેવાથી આ યજ્ઞ અધિક શોભે છે. હે બલિ તથા વૃજાસુરને મારનાર ઇંદ્ર! મેં ખાંડી તૈયર કરેલા સોમનું આપ પાન કરો. મરૂત બોલ્યો—હે સુરોના ઇંદ્ર! બ્રહ્મણ્યોમાં મુખ્ય બૃહસ્પતિનો નહાનો ભાઈ (સંવર્ત) મારો યજ્ઞ

કરે છે, તે યજ્ઞ આજ પ્રાસઃ થયો, માંડે જ્વલિત સકળ - યજ્ઞ, તમે કલ્યાણુ અથવા સુખથી મને જુવો ને તમારા પ્રત્યે મારા નમસ્કાર હો. ઇંદ્રે કહ્યું—હે નરેના ઇંદ્ર! જેના યોગ્યાથી હું આવ્યો છું તે આ તમારા ગુરુને, તપરૂપ ધનવાળા, ભગવાન ધૃતસ્પતિના નાના ભાઈ અને તીવ્ર તેજવાળા ઋષિ માનું છું. આજ મારી તમારે વિષે પ્રીતિ થઇ છે તથા ક્રોધ નારા પામ્યો છે. સંવર્ત યોગ્યા—હે દેવરાજ! જે તમે પ્રીતિમાન હો તો તમે યજ્ઞમાં વિધિની આજ્ઞા કરો. હે સુરેના ઇંદ્ર! પોતે સર્વ ભાગ ગ્રહણ કરે અને હે દેવ! આ સર્વ લોક તે જાણો. વ્યાસ યોગ્યા—આવી રીતે અગિરાના પુત્ર સંવર્તે કહ્યું તેથી ઇંદ્રે પોતેજ દેવોને આજ્ઞા કરી કે આશ્વરૂપ થયેલ, સમૃદ્ધિવાળી, ઉત્તમ હજારો સલા, વરૂંથો, ગંધર્વો તથા અંશુરઓ માટે કલ્પેશ સ્તંભો અને પગથિયાંવાળાં સ્થાનો શીઘ્ર તૈવાર કરે કે જેમાં સમ્રાજી અંશુરઓ નૃત્ય કરી શકે. તેમજ સ્વર્ગની ઉપમા અપાય એવો યજ્ઞનો માર્ગ કરો. આ પ્રમાણે કહેતાં તે પ્રખ્યાત દેવતાઓ ઇંદ્રના કહેવાથી તેમ કરવા લાગ્યા. પછી હે નરેના ઇંદ્ર, હે રાજન્! પ્રીતિવાળો અને માન અપાતો એવો ઇંદ્ર મરૂત રાજને કહેવા લાગ્યો કે, હે નરેના ઇંદ્ર હે રાજન્! તમારી સાથે અહિં મળેલો હું ખીજ તમારા પૂર્વજે છે તેઓ અને હે રાજન્! પ્રસન્ન થતા ખીજ સર્વ દેવતાઓ તમારે અર્થે હવિ [ધૃત] ને ગ્રહણ કરે. હે રાજન્! ઉત્તમ આંહણુ અગ્નિ માટે ઇંદિરતું આલંબન [નાશ અથવા પ્રોક્ષણ] કરે. અહુ રૂપવાળાં વિશ્વેદેવો માટે સ્યામ, પવિત્ર, હાલતા શિશ્ર [દિગ] વાળા, અર્પેશા બંધનું આલંબન [મંત્ર લાણી પ્રોક્ષણ] કરે. આમ કહ્યા પછી હે રાજન્! તેનો યજ્ઞ વૃદ્ધિ પામ્યો કે જેમાં દેવો પોતે અન્ન લેવા લાગ્યા ને જેમાં આહણુએ માનેશ, ઘોડાવાળો, દેવોનો રાજ ઇંદ્ર સહોસદ થયો. પછી ઐત્ય નામના સ્થાનમાં રહેલો, મહાત્મા, મંત્રની પેઠે અતિ પ્રસિદ્ધ સંવર્ત જેમ પ્રદાશ પામેલો ખીજે અગ્નિ હોય તેમ હવે સ્વરે દેવોને યોગ્યાવનો હવિ હોમવા લાગ્યો. પછી ઉત્તમ સોમનું પાન કરી અહિને મારનાર ઇંદ્ર અને ખીજએ સોમનું પાન કરતાં દેવોના સમુદાય તે રાજને સુખે તૃપ્ત કરેશ, પ્રીતિમાન, અને અનુરા-પામેશ ત્યાંથી અહીં નીકળ્યા; પછી હર્ષ પામેલા રાજને ઠેકાણે ઠેકાણે સુવર્ણના ઠંગણાઓ કરાવ્યા અને આહણુને ધણું ધન આપતો એવો શત્રુને હણનારો કુપેરની પેઠે શોભવા લાગ્યો. પછી ઉત્સાહ પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રદારનું ધન રાખી ખળનો કરાવી ગુરુએ આજ્ઞા આપેલો નિવૃત્તિ પામી સમુદરૂપ છેડાવાળી સકળ પૃથ્વીને આજ્ઞામાં રાખવા લાગ્યો. હે નરેન્દ્ર! આવા ગુણુવાળો તે રાજ આ લોકમાં થયો હતો; કે જેનો યજ્ઞમાં ધણું સુવર્ણ હતું; તમે તે ધન લાઇ પિતૃમાં દાનેથી તૃપ્ત કરતા દેવોને યજ્ઞે. વૈશંપયન યોગ્યા—પછી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન રૂપવાળાં, પાંડુનાં પુત્ર યુધિષ્ઠિર તે ધને કરી યજ્ઞ કરવા મન કર્યો લાગ્યા; અને કરી અમાત્યો [કરભારિઓ] ની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા.

તતો રાજા પાણ્ડવો હૃષ્ટરૂપઃ શ્રુત્વા વાક્યં સત્યવત્યાઃ સુતસ્ય ।

મનશ્ચક્રે તેનવિચેન યદ્ધં તતોડમાત્યૈર્મન્ત્રયામાસ મૂયઃ ॥૩૭ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि सम्बन्धमरुत्तीपे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

અધ્યાય ૧૧ મો. યજ્ઞ કરવાની સલાહ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—હ્યયુક્તે નૃપેતૌ તસ્મિન્વ્યાસેનાઙ્ગનકર્મણાં ।

વાસુદેવો મહાંતેજાસ્તૌ વચનમાદદે ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—અફલુગ કર્મવાળા વ્યાસે યુધિષ્ઠિર રાજને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મહા તેજસ્વી, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ. બોલ્યા કે રાહજે પીડેલા સૂર્યની પેઠે અને ધુમસહિત અગ્નિની પેઠે દીન મનવાળા કુંતીના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને જેના જ્ઞાતિ બાંધવો નાશ પામેલા છે એવા તથા વૈરાગ્ય પામેલા મનવાળા જાણી વૃષ્ણિણા કુળને ધારણુ કરનાર કૃષ્ણ ધર્મના પુત્રને આશ્વાસન આપતાં આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો. વસુદેવના પુત્ર બોલ્યા—સર્વ કપટ (કામ વગેરે) મૃત્યુના સ્થાનરૂપ છે અને સરલતા (શાંતિ વગેરે) બ્રહ્મના સ્થાનરૂપ છે, એટલો જ્ઞાનનો વિષય છે તેમાં પ્રત્યાપ (વધારે વધુ) શું? તમે કર્મ કરેલું નથી અને તમે શત્રુઓને જીતેલા નથી. જે શરીરમાં રહેલો પોતનો શત્રુ છે તેને તમે કેમ નથી જાણ્યો? આ વિષયમાં ઇંદ્રનું વૃત્તર સાથે જેમ યુદ્ધ થયું હતું તેમ ધર્મને અનુસરી સાંભળ્યા પ્રમાણે હું તમને કહું છું. હે નરોના અધિપતિ! પૂર્વે જ્યારે વૃત્રવડે પૃથ્વીક વ્યાસ મધ અને ગંધના વિષયરૂપ પૃથ્વીને હરી ત્યારે પૃથ્વી હરણુ થવાથી દુર્ગંધવાળા દેશરૂપ થયો. આ રીતે ગંધના વિષય (પૃથ્વી)ને હરવાથી વૃત્રથી વ્યાપેલી પૃથ્વી બેધ સો યજ્ઞ કરનારો (ઇંદ્ર) ક્રોધ પામ્યો. નિરંતર ક્રોધ પામેલા તેણે વૃત્રની તરફ ધીર વળકે ફેંક્યું. આમ ધણુ તેજવાળા ઇંદ્ર વળકે અતિ ધણુ વધ કરાતો તે જટ જળાપ્રત્યે પ્રવેશ કરવા લાગ્યો. પછી તેણે તેના વિષયનેટ ગ્રહણુ કર્યો. જ્યારે જળને વૃત્રે ગ્રહણુ કર્યું અને રસરૂપ વિષય (દેશ) ને હર્યો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલા, સો યજ્ઞ કરનાર ઇંદ્ર વળ નાંખ્યું. માપી ન શકાય તેવા તેજવાળા ઇંદ્રે તે (જળ)માં વળથી વધ કરાનો તે તરત તેજાપ્રત્યે પેઠો અને તેનો વિષય તેણે ગ્રહણુ કર્યો. જ્યારે તેજ વૃત્રવડે વ્યથ થયું અને તેણે રૂપરૂપી વિષયને હર્યો ત્યારે અતિ ક્રોધેલા સો યજ્ઞવાળા ઇંદ્રે તેના પર વળ ફેંક્યું. ધણુ તેજવાળા ઇંદ્રે વળકે વધ કરાતો તે જટ વાયુપ્રત્યે પેઠો અને તેણે તેનો વિષય ગ્રહણુ કર્યો. જ્યારે વાયુ વૃત્રવડે વ્યાસ થયો અને સ્પર્શરૂપ વિષયને હરણુ કર્યો ત્યારે અતિ ક્રોધ પામેલા, સો યજ્ઞ કરનાર ઇંદ્રે તેની પર વળ નાંખ્યું. અમિત તેજવાળા ઇંદ્રે વળથી વધ કરાતો તે આકાશ પ્રત્યે દેહ્યો અને તેનો વિષય ગ્રહણુ કર્યો. પછી આકાશ જ્યારે વૃત્રરૂપ થયું અને શબ્દરૂપ વિષયને હર્યો ત્યારે અતિ ક્રોધેલા ઇંદ્રે તે તરફ વળ નાંખ્યું. ધણુ તેજવાળા ઇંદ્રે તે (આકાશ)માં વળથી વધ કરાનો જટ ઇંદ્ર પ્રત્યે પેઠો અને તેણે તેનો વિષય ગ્રહણુ કર્યો. વૃત્રે ગ્રહણુ કરેલા તે (ઇંદ્ર)ને મોટો મોહ ઉત્પન્ન થયો. હે તાત! ૧૨ વસિષ્ઠે રથંતરથી (માયારૂપ દેહને જેથી તરાય એવાં હું બ્રહ્મરૂપ છું એ વાક્યથી) તેને બેધ આપ્યો. તે પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ! સો યજ્ઞ કરનાર ઇંદ્રે અદૃશ્ય એવાં વળકે શરીરમાં રહેલા વૃત્રને માર્યો. એમ એમ પૂર્વે સાંભળ્યું છે. હે જનોની અ-

૧ ચિદાત્માનું. ૨ કામ વગેરે ધર્મવાળા, ચેતન તથા જડની ગાંઠરૂપ અહ કારની સાથે.

૩ સ્થૂત શરીર. ૪ દેહ. ૫ અનાતમ (જડ)રૂપ થયેલ બ્રહ્મંડ. ૬ વિવેક. ૭ કર્મયુક્ત, સોમ વ્રત, ૮ વગેરે બધુ દ્રવ્યોથી ચંદ્રલોકમાં ભોગ સારૂ થયેલું શરીર. ૯ દિવ્ય દેહને. ૧૦ તેજસ પ્રપંચને. ૧૧ મનના વિષયોનો સંગ ૧૨ ગુરૂએ.

ધિક રક્ષા કરનાર ! આ ધર્મવાળું રહસ્ય ધન્દ્રે મહર્ષિઓ આગળ કહ્યું હતું. ઋષિઓએ મને કહ્યું હતું અને મારૂં કહેલું તમે સાંભળો.

इदं धर्म्यं रहस्यं वै शक्रेणाक्तं महर्षिषु ।

ऋषिभिश्च मम प्रोक्तं तन्निवोधद्विजोत्तम ॥ ૨૦ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि कृष्णधर्मसम्वादे एकादशोऽ

ध्यायः ॥ ૧૧ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો. કૃષ્ણનો ઘોષ.

वासुदेव उवाच—द्विविधो जायते व्याधिः शारीरोमानसस्तथा ।

परस्परं तयोर्जन्मनिर्द्वन्द्वं नोपपद्यते ॥ ૧ ॥

વાસુદેવ કહે છે—શરીરથી તથા મનથી થયેલો એમ બે પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે બેનો એક બીજાથી જન્મ છે પણ દ્વંદ્વ રહિત (એકલી) ઉત્પત્તિ નથી. જે રોગ શરીરમાં થાય છે તે શરીરથી થયેલો કહેવાય છે અને જે રોગ મનમાં પેદા થાય છે તે મનથી થયેલો કહેવાય છે. હે રાજા ! ટાઢ, તડકા અને વાયુ આ શરીરથી થયેલા ગુણો છે. જો તે ગુણોની સમતા (સરખાપણું) હોય તો તે સ્વાસ્થ્યનું ભક્ષણ કહેવાય છે. તડકારૂપ પિત્ત શીતરૂપ કર્ને બાધ કરે છે અને શીતરૂપ કફ ઉષ્ણરૂપ પિત્તનો બાધ કરે છે માટે એકની અધિકતાથી થયેલા કોષને બીજાને વધારનારાં ઔષધથી દૂર કરવો. સત્વ, રજ, અને તમ, આ રીતે ત્રણ મનના ગુણો કહેલા છે. જો તે ગુણોની સમતા હોય તો સ્વાસ્થ્યનું ભક્ષણ કહેવાય છે. તે ગુણોમાંના એકનો પશુ વધારો થયો હોય તો વિધિ કહેવાય છે. તે હર્ષ શોકનો બાધ કરે છે અને શોક હર્ષનો બાધ કરે છે. ક્રોધ દુઃખમાં વર્તનારો ગયેલાં સુખને સંભારવા ઇચ્છે છે અને ક્રોધ સુખમાં વર્તતા ગયેલાં દુઃખને માદ કરવા ચાહે છે. હે કુંતીના પુત્ર ! તમે તો દુઃખવાળા નથી, દુઃખને સંભારવા ઇચ્છતા નથી અને સુખવાળા અતિ સુખને સંભારવા નથી ઇચ્છતા પણ દુઃખના વિસાસથી જે બીજાં બ્રહ્મ છે તેને સંભારવા ઇચ્છો છો; અથવા હે પાર્થ ! તમે દુઃખ પામો છો એ તમારો સ્વભાવ છે, પણ પાંડવોના જોતાં સભામાં આવેલાં, એક વસ્ત્રવાળાં, અને રત્નસ્વ-લા એવાં દ્રોપદીને જોયાં હતાં તે સંભારવા તમે ઇચ્છતા નથી. તેમ નગરથી જે બહાર કાઢ્યાં, જે ધર્મનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં અને મહારણ્યમાં વાસ કરવો વગેરે દુઃખો તમે સ્મરણ કરવા ઇચ્છતા નથી. વળી જટાસુરથી જે કલેશ થયો, ચિત્રસેનની સાથે યુદ્ધ થયું અને સિંધુ દેશના રાજાથી કલેશ થયો, તેને તમે સ્મૃતિમાં લાવવા ઇચ્છતા નથી. હે પૃથાના પુત્ર ! કરીને અજળબ્યા ક્રીચકે પગવડે દ્રૌપદીને પ્રહાર કર્યો તેને પણ તમે સંભારવા ઇચ્છતા નથી. હે શત્રુઓને દમનાર ! જે તમારૂં યુદ્ધ દ્રોણાચાર્ય તથા બીજાની સાથે થયું હતું તે યુદ્ધ તમને હાલ પાપ્ત થયું છે, માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તમારે સંસુખ થવું યોગ્ય છે અને યોગ તથા પોતાના કર્મોથી અસ્પષ્ટ રૂપવાળા મનના ઉત્તમ પ્રારરૂપ પરબ્રહ્મને મળવું છે. જેમાં બાણ, સેવકા અને બંધુઓથી કાર્ય થતું નથી અને જેમાં એક મનથી લડવું છે તે

યુદ્ધ તમારી સમીપ આવ્યું છે. હે કુંતીના પુત્ર ! તે યુદ્ધ નથી જીત્યા ત્યાં સુધી કોઈ પણ (દુઃખવાળી) અવસ્થાને આપ પામશે અને આ (યુદ્ધ) જાણીને કૃતકૃત્ય થશે માટે શુદ્ધિને નિશ્ચય કરી પ્રાણિઓની ઉત્પત્તિ તથા લયને નિશ્ચય કરી પિતા તથા પિતા-મહતાં ચરિત્રમાં રહેલા તમે રાજ્યને યોગ્ય રીતે આગામાં રાખો.

પતાં દુર્લ્લિ વિનિશ્ચિત્ય મૂતાનામાર્ગતિ ગતિમ્ ।

થિત્પૈતામહે વૃત્તે શાધિ રાજ્યં યથોચિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि श्रीकृष्ण धर्मसंवादे द्वाहसोऽ
ध्यायः ॥ १२ ॥

ॐ

અધ્યાય ૧૩ મો. શરીરથીજ ધર્મ સધાય છે.

वासुदेव उवाच—नवाह्यंद्रव्यमुत्सुज्यासिद्धिर्भवति भारत ।

शारीरं द्रव्यमुत्सुज्य सिद्धिर्भवतिवा न वा ॥ ૧ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ભારતના કુળમાં થયેલા રાજન્ ! બહારનાં દ્રવ્યને તજવાથી સિદ્ધિ મળી નથી પણ શરીરનાં દ્રવ્ય (દામ વગેરે) ને તજવાથી સિદ્ધિ થાય છે અથવા શુદ્ધ વૈરાગ્યવાન વિવેક રહિત હોય તો પણ નથી થતાં. બહારનાં દ્રવ્યોથી છૂટા થયેલા અને શરીરના પદાર્થોમાં ઈચ્છા કરતા માણસને જે ધર્મ છે અને જે સુખ છે તે તે પ્રમાણે શત્રુઓને થાઓ. જે અક્ષરનો મૃત્યુ શબ્દ છે અને ત્રણ અક્ષરનું સદા રહેનારું બ્રહ્મ છે. તેમાં ' માઈ છે ' એ રીતે જાણવું તે મૃત્યુરૂપ છે અને ' માઈ નથી ' એમ જાણવું તે સદા રહેનાર બ્રહ્મરૂપ છે; માટે હે રાજન્ ! બ્રહ્મ અને મૃત્યુ આત્મા વિષે રહેલ છે તથા તે દેખાતા એવા તે જે પ્રાણિઓને સંશય વગર યુદ્ધ કરાવે છે. હે ભારત ! જે આ (જંગલ) ની સત્તા (ચેતન) નો કદાપી વિનાશ નથી તો પણ પ્રાણિઓનાં શરીરને બેદીર્ઘ હિંસાને નથી પામતો. સ્થાવર તથા જંગમ સહિત એવી સકળ પૃથ્વીને પામી જેને મમતા નથી તેને અથવા હે પૃથાના પુત્ર ! વનમાં વસતા અને વનમાં થયેલી ચીજ્જી જીવતા જે માણસને દ્રવ્યોમાં મમતા છે તે મૃત્યુના મુખમાં વર્તે છે. હે ભારત ! બહારના અને માહેતા શત્રુઓના સ્વભાવને જાણો. તે જોઈ જે તે સ્વભાવને અનાદિ થયેલો નથી જેતો તે, મહા ભયથી (સંસારથી) મુક્ત થાય છે. આ જગતમાં જ્ઞાની માણસો કામના મુક્ત મનવાળાને વખાણતા નથી અને કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કામના રહિત નથી પણ હે રાજન્ ! વારંવાર જન્મના અભ્યાસ યોગથી યોગી (શુદ્ધ મનવાળો) થાય છે અને જે કામનાથી દાન, વેદનું અધ્યયન, તપ, કામનાવાળાં વેદમાં કહેલાં કર્મો, વ્રત, યજ્ઞો, નિયમો, અને ધ્યાન યોગોને આરંભતો નથી તે પંડિત સારરૂપ મોક્ષના માર્ગવાળા યોગ (જ્ઞાન) ને જાણી વિચારથી જે કામનાઓનો સંહાર કરે છે તે સર્વ કામનાઓ મનથી થયેલ છે માટે મનને રોકવું. વળી આલોક જે જે કામના કરે છે તે ધર્મ નથી, પણ કામનાને નિયમમાં રાખવી (ન કરવી) તે ધર્મ અને મોક્ષના મૂળરૂપ છે એમ જાણવું. આ બાબતમાં પુરાણ જાણનારાઓ કામે કહેલી એક કથા કહે છે તે હે યુધિષ્ઠિર ! સંપૂર્ણતાથી સાંભળો. કોઈ પણ પ્રાણી ઉપાયથી અને હણી શકતો નથી. જે માણસ વાણી વગેરે ઈન્દ્રિયોથી થાય એવાં જપ તપ વગેરે શાસ્ત્રમાં જણાવેલાંને જાળ જાણી મને (કામને) હણવા યત્ન

કરે છે તેના મનમાં હું ફરીને પ્રગટ થાઉં છું. જે ભુદા ભુદા દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞ કરી મને હણુવા યત્ન કરે છે તેના ચિત્તમાં જેમ ધર્માત્મા જંગમ પ્રાણિઓની ઉત્તમ યોગિ વિષે ઉદાર રૂપથી પ્રગટ થાય છે તેમ હું ફરીને દંભ વગેરે રૂપથી પ્રગટું છું. જે નિત્ય વેદ અને વેદાંતરૂપ સાધનોથી મને મારવા યત્ન કરે છે તેના મનમાં સ્થાવર પ્રાણિઓમાં અસ્પષ્ટ રૂપથી રહેલા જીવની પેઠે પ્રગટ હું થાઉં છું. જે સત્ય પરાક્રમવાળો યુદ્ધ અને દુઃખમાં ધીરજથી મને હણુવા યત્ન કરે છે તેના ચિત્ત (અદંકર) રૂપ હું થાઉં છું પણ તે મને જાણતો નથી. જે વખાણુવા યોગ્ય વ્રતવાળો તપથી મને હણુવા યત્ન કરે છે તેના તપમાં હું પાછો પ્રગટ થાઉં છું. જે પંડિત નિત્ય મુક્ત આત્માને જાણ્યા વિના મોક્ષ (તપ વગેરે) પ્રત્યે રહી મને હણુવા યત્ન કરે છે તે, મોક્ષની પ્રીતિ વિષે રહેલાના ચિત્તમાં હું નૃત્ય કરું છું અને હસું છું. સનાતન, એકલો એવો હું સર્વ પ્રાણિઓએ વધ ન કરી શકાઉં તેવો છું. આ ઉપર કહું તે કારણથી હે મહારાજ! તમે પણ તે કામને વિવિધ દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી ધર્મ વિષે પ્રાપ્ત કરો, તેમાં તમારી પાસે તે પ્રગટ થશે. વિધિ પ્રમાણે દક્ષિણાઓવાળા અશ્વમેધથી અને ખીજ ભુદા ભુદા સમૃદ્ધિવાળા, પ્રાપ્ત થયેલા દાનોવાળા યજ્ઞોથી યજ્ઞ કરો. હજુલા અંધુઓને ફરી ફરી જેમ તમને વ્યથા આઓ માં, કેમકે જેઓ આ રણુભૂમિમાં મરણુ પામ્યા છે તેઓ ફરી જેમ શકાય તેમ નથી. વળી પ્રસિદ્ધ એવા તમે પ્રાપ્ત થયેલ દક્ષિણાઓવાળા, સમૃદ્ધિવાળા, મોટા યજ્ઞોથી યજ્ઞ કરી જન્મતમાં ઉત્તમ ઠીર્તિ પામી ઉત્તમ ગતિ મેળવશો.

સત્વામિષ્ટ્વા મહાયજ્ઞૈઃ સમૃદ્ધૈરાતદક્ષિણૈઃ ।

કીર્તિલોકપરાં પ્રાપ્ય ગતિમગ્ધાં ગમિષ્યસિ ॥ ૨૨ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वाणि कृष्णधर्मसम्वादे त्रयोदशो

अध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો. અશ્વમેધ કરવાની મતિ.

વૈશંપાયન ઉવાચ—एवं बहुविधैर्वाक्यैर्मुनिभिस्तेस्तपोधनैः ।

समाश्वस्यत राजर्षिर्दत्तवन्धुर्युधिष्ठिरः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—આ પ્રમાણે બહુ પ્રકારનાં વાક્યોથી તપરૂપ ધનવાળા મુનિયોએ જેના સગાઓ નાશ પામેલા છે એવા રાજર્ષિ યુધિષ્ઠિરને આશ્વાસના કરી અને પોતે શ્રીકૃષ્ણે, દેવના સ્થાન સરખા કૃષ્ણુદૈવાયને (વ્યાસ), ભીમસેને, નકુળે, દ્રૌપદીએ, સહદેવે, સુદ્ધિમાન અર્જુને, ખીજ એમ પુરૂષોએ અને શાસ્ત્રોને જાણનારા અહમણુઓએ સમજાવી શાંત કરેલા તે રાજાએ હે રાજા! શોકથી થયેલાં દુઃખનો તથા મનથી થતા સંતાપનો ત્યાગ કર્યો. પછી ફરી રાજા યુધિષ્ઠિર અંધુઓનાં પ્રેત કાર્યો કરી ધર્મમાં મન રાખી સમુદ્રથી વસ્ત્રવાળી પૃથ્વીને આત્મામાં વર્તાવવા લાગ્યા. કેવળ પોતાના રાજ્યને પામી અતિ શાંત મનવાળા, કુરુકુળમાં જન્મેલા તે વ્યાસ, નારદ, અને ખીજાઓને કહેવા લાગ્યા કે. પ્રથમ વૃદ્ધ અને મુનિયોમાં એમ એવા તમોએ મને શાંત કર્યો તેથી મને હવે લગાવે દુઃખ નથી. વળી જોણે કરી દેવોને હું યજ્ઞવાનો છું તે દ્ર વ્ય અતિ ઘણું પ્રાપ્ત થયું છે

માટે આજ તમેને આગળ કરી ગઇ પ્રત્યે લેઇ જઇશ. હે દિવનેમાં શ્રેષ્ઠ પિતામહ! તને રક્ષા કરેલા અમે હિમાલય પ્રતિ જઇશું; કેમકે તે દેશ બહુ આશ્ચર્યવાળો સંભળાય છે. દેવસ્થાનરૂપ, દેવર્ષિનારદ અને ભગવાને કલ્યાણ તથા આશ્ચર્યરૂપ કહેલો છે. કાઇ પણ ભાગ્ય સહિત પુરૂષ દુઃખને પામી આવા પ્રકારના સંજ્ઞનોએ માનેલા, સારાં હૃદયવાળા, યુરૂઓને પામે નહિ. આવી રીતે રાજ્યને કહેતાં સર્વ મોટા ઋષિઓ રાજ્યને તથા કૃષ્ણ અને અર્જુન એ બેને જાણી સર્વેના બેતાં ત્યાંજ અદશ્યપણાને પામ્યા. પછી ધર્મના પુત્ર, સમર્થ રાજ્ય ત્યાંજ બેઠા. હે કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ! ન્યારે બીજાને નાથ થયો ત્યારે બીજા તથા કૃષ્ણ વગેરે કૌરવોના દેહની પાછળ બ્રાહ્મણોને દાનો આપતા, અને શૈલ્ય કાર્યો કરતા એવા તેઓ (પાંડવો) નો તે અતિ મોટો નહીં એવા કાળ ચાલ્યો ગયો. આ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર સહિત દેહની પાછળ આપવાનું સર્વ આપ્યું. પછી બ્રાહ્મણોને બહુ ધન આપી પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ધૃતરાષ્ટ્રને આગળ કરી હસ્તિનાપુર ગયા અને ધર્મ વિષે મનવાળા ધૃત્વિરૂપ નેત્રવાળા, સમર્થ, પિતા (ધૃતરાષ્ટ્રને) સારી રીતે આશ્વાસના આપી ભાઈઓ સહિત ધર્મરાજ પૃથ્વીને આજ્ઞામાં રાખવા લાગ્યા.

સતમાશ્વાસ્ય પિતરં પ્રજ્ઞાચક્ષુષમીશ્વરમ્ ।

અન્વજ્ઞાદ્વૈ સ ધર્માત્મા પૃથિર્વાં જ્ઞાતુમ્: સહ ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकर्वाणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ૧૪ ॥

૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨

અધ્યાય ૧૫ મો. કૃષ્ણાર્જુન વિનોદન.

जनमेजय उवाच—विजिते पाण्डवे यैस्तु प्रशान्ते च द्विजोत्तम ।

राष्ट्रे किं चक्रतुर्बौरौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ! ન્યારે પાંડવોએ દેશને જીત્યો અને તે અતિ શાંત થયો ત્યારે શરૂ એવા, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને અર્જુન એ બે શું કરતા હતા? વૈશંપાયને કહ્યું—હે નરેના પતિ! હે રાજન! ન્યારે પાંડવોએ જીતેલા દેશ તદન શાંત થયો ત્યારે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ અને અર્જુન પ્રસન્ન થયા અને હર્ષયુક્ત એવા તેઓ સ્વર્ગમાં રહેલા બે, દેવોના રાજ્યોની પેઠે વિહાર કરવા લાગ્યા. નદન વનમાં ફરતાં અતિ હર્ષ પામેલા અશ્વત્થામીકુમારો હોય તેમ તે બે વિચિત્ર વનોમાં, શિખરો સહિત પર્વતોમાં, પુણ્યકારી તીર્થોમાં, સરોવરોમાં તથા નદીઓમાં ક્રીડા કરતા હતા. વળી હે ભારત! ઇન્દ્રપ્રસ્થ (આગ્રા) માં મહાત્મા એવા કૃષ્ણ અને પાંડુપુત્ર અર્જુન ક્રીડા કરતા હતા. કાઇ વખતે રમણીય સભા પ્રત્યે જઇ વિહાર કરતા હતા. હે પૃથ્વીના ઇશ્વર! વારંવાર કથાના પ્રસંગમાં આશ્ચર્યકારી, યુદ્ધની કથાઓ અને કવેશોને સંભારતા હતા, પ્રસન્ન થતા, પુરાતન શ્રેષ્ઠ ઋષિ મહાત્મા તેઓ સદા ઋષિયો તથા દેવોના વંશને વર્ણવતા હતા. નિશ્ચયને જાણનાર કેશવ ભગવાન મધુર, આશ્ચર્યકારી, અને અર્થવાળાં પદોને જ્યાં નિશ્ચય કરેલા હોય એવી કથાઓ પૃથ્વીના પુત્ર અર્જુનને સંભળાવતા હતા. શરૂ પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાતિ અને પુત્રના શોકથી સંતાપ પામેલા પૃથ્વીના પુત્રને હજારો કથા કહી શાંત કરતા હતા. વિજ્ઞાનને જાણનારા, મહા તપસ્વી, શ્રીકૃષ્ણ વિધિ પ્રમાણે તેની આશ્વાસના કરી જાણે આત્માના ભારને તજ વિજ્ઞાતિ પામ્યા હોય તેમ વર્તતા હતા. પછી કથાના અંતમાં, સુદર

વાણીથી અર્જુનને શાંત કરતા એવા ગોવિંદ લગવાન કારણુચર આવું વચન બોલ્યા કે, હે કુરુઓને તપાવનાર અર્જુન ! ધર્મના પુત્ર તમારા બાહુના બળનો આશ્રય કરી સધળી પૃથ્વી જીતી. હે નરોત્તમ ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, નકુલ, સહદેવ અને બીમસેનના સામર્થ્યથી શત્રુ રહિત થયેલી પૃથ્વીને ભોગવે છે. હે ધર્મને જાણનાર ! ધર્મરાજએ ધર્મથી શત્રુરહિત રાજ્ય મેળવ્યું છે અને ધર્મથી યુદ્ધમાં દુર્યોધન રાજ્યને હણ્યો છે. ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, દુષ્ટ મનવાળા સદા અપ્રિય બોલનારા, લોભી, અને અધર્મમાં પ્રીતિવાળા હતા તેઓને પુત્ર વગેરે સહિત નાશ પમાડ્યા. હવે હે કુરુકુળને ધારણુ કરનાર પૃથાના પુત્ર ! તમે રક્ષણુ કરેલા, પૃથ્વીના પતિ, રાજ ધર્મપુત્ર અતિ શાંત પામેલી સદ્ગુણ પૃથ્વીને ભોગવે છે. વળી હું પણ હે પાંડવ ! અરણ્યોમાં તમારી સાથે રમું છું. હે શત્રુકર્ષણુ ! વધારે શું કહું ? ન્યાં રાજ ધર્મનો પુત્ર છે, ન્યાં મહા બળવાન બીમ છે, ન્યાં માદ્રીના પુત્રો અને ન્યાં આ જન (આ માણસરૂપ તું) છે ત્યાં મારી ઉત્તમ પ્રીતિ છે. તેમજ હે પાપથી રહિત કૌરવ ! રમણીય, પુણ્યકારી અને સ્કર્મના સરખા, સભાના ઉત્તમ ભાગોમાં તમારી સાથે રહેનાં અને થરના પુત્ર (વસુદેવ) ને, બળદેવને અને બીજા ઉત્તમ યાદેવોને ન જોતાં ઘણો ઢાળ ગયો માટે હે પુરૂષોમાં ઐશ ! હે કુરુકુળમાં જન્મેલા ! હું દારામતી (દારકાં) નગરી પ્રત્યે જવા ઇચ્છું છું માટે તમને પણ માફ જવું અતુલ્ય હો. અમે શોક કરવામાં જે જે યોગ્ય હતું તે બહુ પ્રકારવાળું બીજાની સાથે રાજ યુધિષ્ઠિરને મહેલું છે. પોતે પાંડવ યુધિષ્ઠિર શિખામણુ આપનાર છે તોપણુ અમે તેને શિખામણુ આપેલી છે તથા તે મહાત્માએ તે વચન ઠીક ગ્રહણુ કર્યું છે. ધર્મને જાણનારા, કરેલાંને સમજનાર અને સત્યવાદી એવા ધર્મના પુત્રમાં સત્ય, ધર્મ, ઉત્તમ શુદ્ધિ અને સ્થિતિ નિરંતર રહેલાં છે. હે અર્જુન ! જે તમને ગમે તો ત્યાં જઈ મહાત્મા, જનોના અધિપતિ યુધિષ્ઠિરને અમારા ગમન [પ્રયાણુ] ને દર્શવું વચન કહો. હું પ્રાણુનો ત્યાગ પ્રાપ્ત થાય તોપણુ તેનું અપ્રિય કરું નહિ ત્યારે હે મહાત્માહો ! દારકાંપુરી પ્રત્યે જવા કેમ મન કરું [ન કરું]. હે પાશ્વ હે કૌરવ ! હું ખરું કહું છું, કોઈ પણ રીતે જોઈ નથી. આ સઘળું, તમારી પ્રીતિ તમા દિલની ઇચ્છાથી છે. હે અર્જુન ! અહિં રહેવામાં માફ જે પ્રયોજન હતું તે પૂરું થયું છે; કેમકે રાજ ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર દુર્યોધન સૈન્ય સહિત અને પોતાનાં વાક્ય કે પમથાને અનુસરનારાઓ સહિત નાશ પામ્યો. વળી હે તાત પાંડવ ! પર્વત, વન અને મોટાં વનો-સહિત, સમુદ્રરૂપ વલય વાળી, બહુ પ્રકારનાં રત્નોથી વ્યાપ્ત આ પર્વત સહિત પૃથ્વી શુદ્ધિમાનુ કુરુઓના રાજ, ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરના વંશમાં આવેલી છે. હે ભરતઐશ ! ધર્મને જાણનાર, નિરંતર ભાટ ચારણુ વગેરેએ સ્તુતિ કરાતા, અને બહુ સિદ્ધ તથા મહાત્માઓએ સેવાતા યુધિષ્ઠિર ધર્મથી સઘળી પૃથ્વીને પાળે. હે કુરુઓમાં ઐશ ! આજ મારી સાથે આવી કુરુઓને વધારનારા તે રાજ્યને માફ દારકાં પ્રત્યે જવું પૂછો. હે પૃથાના પુત્ર ! આ શરીર, તે મારા ધરમાં જે ધન છે તે સદા યુધિષ્ઠિરને નિવેદન કરેલું છે. વળી કુરુઓના અધિપતિ મોટી મતિવાળા યુધિષ્ઠિર સદા મને માન્ય અને પ્રિય છે. હે નરપતિ પુત્ર ! તમારા વિના મને હવે અહિં નિવાસના કારણુમાં રૂળ નથી; કેમકે હે પૃથાના પુત્ર ! પૃથ્વી તમારા ગુરુ સદાયચરણુવાળા યુધિષ્ઠિરના હુકમમાં રહેવી છે. આ પ્રમાણુ હે પૃથ્વીના ઇશ્વર ! ન્યારે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણુ આ વચન કહ્યું ત્યારે શ્રીકૃષ્ણુને માન આપી અમિત પરાક્રમવાળા અર્જુને દુઃખથી : ' તેમ ઠીક ' એમ કયો કહ્યું.

इतीदमुक्तः स तदा महात्मना जनार्दनेनामितविक्रमोर्जुनः ।

तथेति दुःखादिव वाक्यमीरयज्जनार्दनं सम्प्रतिपूज्य पार्थिव ॥ ३६॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો. અનુગીતારંભ.

जनमेजय उवाच—सभायां वसतो स्तत्र निहृत्यारोन्महात्मनोः ।

केशवार्जुनयोः कानुकथासमभवद्विज ॥ १ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—હે દિગ્ ! પછી શત્રુઓને મારી સભામાં વસતા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનને શી વાત થઈ ? વૈશંપાયને કહ્યું—પોતાના રાજ્યને પામી હર્ષયુક્ત પૃથાનો પુત્ર (અર્જુન) શ્રીકૃષ્ણ સહિત તે દિવ્ય સભામાં વિહાર કરતો હતો. હે તૃપ ! હર્ષિન અને પોતાના જનથી યુક્ત એવા તેઓ પોતાની ઇચ્છાથી તેમાં કોઈ પણ સ્વર્ગના દેશ સરખા, સભાના ભાગમાં ગયા. ત્યાં ગયા પછી કૃષ્ણ સહિત, પ્રખ્યાત, પાંડુપુત્ર અર્જુને તે રાણીય સભાને જોઈ કહ્યું—હે મહાપ્રાણો ! હે દેવકી જેની માતા છે એવા કૃષ્ણ ! જ્યારે યુદ્ધ પ્રાપ્ત થયું ત્યારે તમારું મહાભય, અને ઇશ્વરતાવાળું રૂપ મેં જોયું હતું. હે કેશવ ! પૂર્વે ભગવાન એવા આપે સ્નેહથી જે મને કહેવું હતું તે સઘળું હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! આ મારું ચિત્ત ભ્રષ્ટ થવાથી નષ્ટ થયું છે. હે માધવ ! તમે થોડા વખત પછી દ્વારકા જવાના છો. તે અર્થે (વિષયો)માં મને ફરી ફરીને આશ્ચર્ય થાય છે. વૈશંપાયને કહ્યું—આ પ્રમાણે કહેતાં મહા તેજસ્વી, વક્તાઓમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ અર્જુનને બેટી કહેવા લાગ્યા કે, હે પ્રમાણ પુત્ર ! મેં તમને જીવું રહસ્ય, સ્વરૂપવાળો ધર્મ, અને સદા રહેનારા લોક સંભળાવ્યા પણ તમે અજ્ઞાણપણાથી ગ્રહણ ન કર્યાં તે મારું અતિ મોટું અપ્રિય થયું. આજ તે ફરી મને ઘાહ આવશે નહિ. હે પાંડુના પુત્ર અર્જુન ! જરૂર તમે શ્રદ્ધા રહિત છો અને દુષ્ટદ્વિવાળા છો. ફરી તે પૂર્ણપણાથી કહી શકાવાતું નથી. ધર્મ બ્રહ્મનાં પદને જાણવામાં પૂર્ણ છે, પણ ફરી તે પ્રમાણે પૂર્ણપણાથી મેં તે કહી શકાય એમ નથી; કેમકે મેં યોગયુક્ત થઈ પરબ્રહ્મ કહ્યું હતું. હવે તે વિષયમાં એક ઇતિહાસ કહેવાનો છું કે જે નિર્મળ સુદ્ધિનો આશ્રય ફરી તમે ઉત્તમ ગતિ પામશો. હે ધર્મને ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મારું સઘળું કહેવું સાંભળો. હે શત્રુઓને દમનાર ! બ્રહ્મલોકથી દુઃખેકરી પગભય પમાડાય એવો કોઈ પણ બ્રાહ્મણ સ્વર્ગ લોકથી આવ્યો અને અમારાથી સત્કાર પામ્યો હે ભારતશ્રેષ્ઠ પૃથાના પુત્ર ! અમારા ધૂંધવાથી તેણે દિવ્ય વિધિથી જે કશું તે તમે વિચાર કર્યાં વિના સાંભળો. બ્રાહ્મણે કહ્યું—હે વિભો ! હે કૃષ્ણ ! તમે મોક્ષધર્મનો આશ્રય કરી પ્રાણિઓની ઉપર કૃપા કરવા, મોહને નાશ પમાડનાર મને જે પૂછ્યું તે હું તમને યથાયોગ્ય કહેનાર છું માટે હે મધુ દૈત્યને મારનાર માધવ ! મારા કહેવાથી સાવધાન થઈ તે સંભળો. કોઈ એક તપસ્વી, ધર્મને અધિક જાણનારો કાશ્યપ નામે બ્રાહ્મણ ખરી રીતે ધર્મોનાં શાસ્ત્રોને મેળવનારા, ઘણીવાર જન્મનું અને મરણું તે વિષયમાં શાસ્ત્રના અનુગાનથી થયેલા જ્ઞાનના અને યોગથી થયેલાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના પારને પામનારા લોકોના તત્વના અર્થમાં કુશળ, સુખ તથા દુઃખના વિષયને જાણનાર જન્મ અને મરણનાં તત્વને જાણનાર, પાપ તથા પુણ્યમાં કોવિદ, કર્મોએ કરી ઉચ્ચ

અને નીમ પ્રાણુઓની ગતિને જોનારા, સુકતની પેઠે કરનાર અતિ શાંત, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર ધ્વજ અથવા ધ્વાજાણુની શોભાથી પ્રકાશિત સર્વ તરફ જનાર અંતર્ધાનની અતિ મેળણનાર કોષ પશુ ધ્વાજાણુને આવેલો સાંભળી તેની પાસે જવું એમ તે વખતે સાંભળ્યું હતું તે પ્રમાણેજ અંતર્ધાન પામેલા, ચક્રને ધારણ કરનાર સિદ્ધોની સાથે જતા, તેઓની સાથે એકાંતમાં બોલતા તથા ખેસતા સ્વચ્છંદપણુથી ચાલતા અને પવનની પેઠે આસક્ત ન થતા તે વિપ્રને મળી ધીર જીવિવાળો ધ્વાજાણુમાં શ્રેષ્ઠ એવો તપસ્વી, અતિ સાવધાન થયેલો કાસ્યપ ધર્મની ઇચ્છાથી એના ચરણોને વિનય પ્રમાણે શરણુ થયો અને આશ્રય જોઈ વિરમય પામેલો કાસ્યપ પ્રસિદ્ધ, ધ્વાજાણુમાં શ્રેષ્ઠ ગુરુ એવા તે વિપ્રને સેવાથી સંતોષ પમાડવા લાગ્યો. પરને તાપ પમાડનાર કાસ્યપ જેમાં સાંભળેલા ચરિત્રવાણું તે સઘળું હતું એ સિદ્ધને ગુરુવ્રતિવડે પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. પ્રસન્ન થયેલા તેણે સંતોષથી શિષ્યની પરમ સિદ્ધિ જોઈ જે વચન કહ્યું તે હે શ્રીકૃષ્ણ ! મારાથી સાંભળો.

શિષ્યે કહ્યું—હે તાત ! જુદા જુદા પ્રકારનાં કર્મોથી અને કેવળ પુણ્યના યોગોથી મનુષ્યો આ લોકમાં ગતિને તથા દેવલોકમાં સ્થિતિને પામે છે, પણ કોષ ઠેકાણે અત્યંત સુખ નથી અને ક્યાંય સદા રહેનારી સ્થિતિ નથી. વારંવાર દુઃખે ફરી મળેલા મોટા સ્થાનથી પડવું યાચ છે. કામ તથા ક્રોધ યુક્ત અને તૃષ્ણાવડે મોહિત થવાથી, તેમ પાપોના સેવનથી મેં દુઃખકારી અશુભ ગતિઓ જોઈ છે. વળી વારંવાર મરણુ અને ફરી ફરીને જન્મ પ્રાપ્ત કરેલા છે. જુદા જુદા પ્રકારનાં બોજનો આધેલાં છે, જુદાં જુદાં સ્તનોનું પાન કરેલું છે. હે નિષ્પાપ ! મેં જુદા જુદા પ્રકારની માતાઓ, જુદા જુદા પ્રકારવાળા પિતાઓ, વિચિત્ર સુખો અને દુઃખો જોયેલાં છે. બહુવાર પ્રિયોની સાથે ન વસવાપણું અને અપ્રિયોની સાથે વસવાપણું અનુભવેલું છે, દુઃખેકરી ધન પામી ધનનો નાશ પણ જોયેલો છે. રાત્રીથી તથા પોતાના જનથી અતિ કષ્ટકારી અપમાન, દારીર અને મનની અતિદાશણુ વેદનાઓ, ઉમ તિરસ્કારો, અને ભયકર વધ તથા બંધનો અનુભવેલાં છે. નરકમાં પડી દુઃખ સહ્યું છે. અને યમના સ્થાનમાં તીવ્ર દુઃખો મળેલાં છે. મેં આ જગતમાં વૃદ્ધાવસ્થા, રોગો અને વારંવાર ટાઢ તકડા, વગેરેથી થયેલાં અતિ દુઃખો સદા અનુભવેલાં છે. પછી કદી અતિ દુઃખથી પીડા પામી મેં વૈરાગ્યથી નિરાકાર (ધ્વજ)નો આશ્રય કરી લોકતંત્ર (દ્વૈતથી થયેલાં દુઃખ)નો ત્યાગ કર્યો. હું આ જગતમાં અનુભવ કરી આ માર્ગ પ્રત્યે રહ્યો છું અને તેને સીધે મેં આત્માની (ધ્વજની) પ્રસન્નતાથી આ સિદ્ધિ મેળવી છે. હું ફરી અહિં આનીશ નહિ અને હાલ હું લોકોને પોતાની શુભ ગતિઓને પશુ, ખન્નની સૃષ્ટિથી માંડી મોક્ષ સુધી જોઈ છું. હે દિવ્યમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં કહ્યું તે રીતે આ ઉત્તમ સિદ્ધિ મેળવેલી છે. હવે અહિંથી ઉત્તમ એવા સમલોકને અને તે પછી અતિ ઉત્તમ એવા મોક્ષરૂપ, ન જણાતાં એવાં ધ્વજનાં પદને પામીશ, આમાં તમને સંશય થાઓ માં. હે પરંતપ ! હું ફરી આ મનુષ્યના લોક પ્રત્યે આવીશ નહિ. હે મોટી જીવિવાળા ! હું તમને પ્રસન્ન થયો છું માટે કહો કે તમારું શું પ્રિયકર્મ ? જે ઇચ્છા કરી તમે આવેલા છો તેને માટે આ વખત યોગ્ય છે, તમે જે માટે મને મળ્યા તે હું જાણું છું અને થોડા વખતમાં હું જઈશ તેથી તમને પ્રેરણા કરું છું. હે વિચક્ષણ (વક્તા) ! હું તમને સારાં આચરણુથી પ્રસન્ન થયો છું, મને યોગ્યેમ પૂછો, જે તમે ઇચ્છેલું હશે તે કહીશ. હે કાસ્યપ ! જેથી તમે મને જાણ્યો

તેથી તમે અવશ્ય ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળા છો, હું તમારી બુદ્ધિને બહુ ઉત્તમ માનું છું અને પૂજું છું.

बहुमन्ये च ते बुद्धिं मृशं सम्पूजयामि च ।

येनाहं भवता बुद्धे मेधावी ह्यसि काश्यप ॥ ૪૬ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपवणि अनुगीतापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૧૭ મો. અનુગીતા ચાલુ.

वासुदेव उवाच—ततस्तस्योपसंगृह्यपादौ प्रश्नान्सुदुर्बचान् ।

प्रपच्छतांश्च धर्मान्सપ્રાહ ધર્મમૃતાંવરઃ ॥ ૧ ॥

વાસુદેવ—કહે છે તે પછી તેના ચરણ ગ્રહણ કરી ધર્મને ધારનારાઓમાં ઉત્તમ એવા તેણે અતિ દુઃખે કહી શકાય એવા પ્રશ્નો અને ધર્મો પૂછ્યા. મુનિ કાશ્યપ પૂજવા લાગ્યા કે શરીર કેમ પડે છે ? કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે અને કષ્ટપ સંસારથી દૂરતો જીવ કેવી રીતે મુક્ત થાય છે ? જીવ મૂળ અજ્ઞાનને તણ શરીર છોડે છે અને શરીરથી છૂટે થયેલો બીજા (બ્રહ્મ) ને પામે છે ? આ લોક પોતે કરેલાં, સારાં તથા નહારાં કર્યોં ભોગવે છે અને દેહ સહિત જીવનું કર્મ ક્યાં રહે છે ? બ્રાહ્મણે કહ્યું—હે વૃષ્ણિના કુળમાં મહેશ્વર કૃષ્ણ ! આ રીતે પ્રેરણા કરેલા સિદ્ધે જે પ્રત્નોના જવાબ આપ્યા તે તમે મારાથી કર્મે કરી સાંભળો. પેલા સિદ્ધે કહ્યું—શરીર ધારણ કરી આયુષ્ય તથા કીર્તિને આપનારાં કર્યોં જે કરે છે તે સર્વ કર્યોં ક્ષીણ થાય ત્યારે આયુષ્યનો ક્ષય થવા માણસ વિપરીત (અવળાં) કર્યોં કરે છે. વળી નાશ સમીપ આવે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ વિપરીત થાય છે. જેનું મન સ્વાધિન નથી એવો પોતાની સત્તા, બળ અને કાળને જાણીને પોતાનાં વિદ્યોને સેવે છે. જ્યારે એ સર્વ અતિ કષ્ટકરી વસ્તુઓ સેવે છે, ભોજન પણ વધારે કરે છે, કદી ખાતો નથી, એક બીજાનું વિરોધી ભારે, અને પ્રમાણ વગરનું હોય તેનું, કુષ્ટ, અન્ન, માંસ, અને પાન સેવે છે. ન પચ્યું હોય તોય ફરી જન્મે છે, ધણી કસરત અને શ્રમ કરે છે, નિરંતર કામના લોભથી આવેલા મળમૂત વગેરેના વેગને રોકે છે. રસવાળાં અન્ન ખાય તથા દિવસે શયન કરે છે. તે પોતે ન પાકેલા દોષો (વાત, પિત્ત, કફ) ને કોપાવે છે અને પોતાના દોષોના કોપથી મરણ જેની સમીપ છે એવા રોગને ભોગ પડે છે અથવા વિપરીત, અંધનો પામે છે. તે કારણથી તે પ્રાણીનું શરીર પડે છે. હવે જે જીવિત કહેવાય છે તે યથાયોગ્ય સમજો. શરીરમાં ત્રીણ વાયુએ પ્રેરેલા, અતિ કાપેલો પિત્ત (ગરમી) શરીરને ઘેરી સર્વ પ્રાણીને (છદ્મિયોને) રોકે છે. શરીરમાં કાપેલો, અતિ બળવાન પિત્ત જીવનાં સ્થાન, મર્મોને બેદ છે. તે પછી વેદના સહિત એવો જીવ ઝટ નાશ પામનારાં શરીરથી જીવો પડે છે. જ્યારે મર્મસ્થાનો બેદાય છે ત્યારે પ્રાણી વેદનાવડે વ્યાપ્ત મનવાળો યજ્ઞ શરીર તજે છે. હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠ ! જન્મ તથા મરણથી ઉદ્ધેન પામેલા સર્વ પ્રાણીઓ શરીરોને તજતા દેખાય છે. હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠ ! મર્મના દેહમાં પ્રવેશ કરવામાં અને મર્મસ્થાનોના બેદવામાં મનુષ્ય ફરી તેવીજ (મરણ જેવી) વેદના પામે છે અને સાંધાઓના બેદવાથી તે નર જળવડે વિહ્વલતાને પામે છે. જે રીતે પાંચ

મહાભૂતો વિષે મળેલાપણાને નાશ પમાડે તે' રીતે શીતપણાથી (કૃથી) કાપેલો, તીવ્ર વાયુએ પ્રેરેલ, જે પાંચ ભૂતો વિષે (પૃથ્વી વગેરેમાં) પ્રાણુ તથા અપાનમાં રહેલો, છે તે ઉંચે જનારો વાયુ દુઃખથી પ્રાણિયોને તણ શરીરને દમે છે, અને એ રીતે શ્વાસ રહિત દેખાય છે. બહો (ચેતને) તન્નેજો તે નર મોટી ઉષ્મા (ગરમી-ઉનાશ) રહિત, શ્વાસરહિત, શોભા રહિત, અને નાશ પામેલા ચેતનાવાળો થઈ જાય છે એમ કહેવાય છે. શરીરધારી (જીવ) પ્રથમ જે ઇન્દ્રિયોથી ઇન્દ્રિયોના અર્થોને જાણે છે તે જ ઇન્દ્રિયોથી પછી વસ્તુને નથી જાણી શકતો. વળી તે જ શરીરમાં જે આહારથી થયેલા પ્રાણોને ધારણ કરે છે તે સનાતન જીવ છે. તેમ જોઈ ક્યાંહિં બેગાપણામાં જોડાયેલા છે તે તે ધર્મ તમે સાંભળો; અને તે તે રીતેજ શાંત્રમાં માનેલા છે. જ્યારે તે ધર્મો ભેદ પામે છે ત્યારે શબ્દ કરતો તે પ્રાણીના હૃદયમાં પેસી ઠંટ સત્તાને રોકે છે અને તેથી તે ચેતનાવાળો પ્રાણી ક્યું પણ જાણી શકતો નથી. જ્યારે ધર્મસ્થાનો અજ્ઞાનથી ઢંકાય છે ત્યારે અજ્ઞાનથી ઢંકાઈ ગયેલા જ્ઞાનવાળો, સ્થાન રહિત થયેલો જીવ વાયુએ ચલાવેલો થાય છે. તે પછી ભયંકર શ્વાસ લઈ નીકળતો જીવ મોટા શ્વાસવાળો, ચેતના વગરના શરીરને તત્કાળ કંપાવે છે. શરીરથી જુદો પડેલો તે જીવ પોતાનાં કર્મોથી યુક્ત એવો ચોતરફથી પોતાનાં સારાં પુણ્યો અથવા પાપોથી યુક્ત થાય છે અને જ્ઞાન સંપન્ન, શાસ્ત્રના નિશ્ચયવાળા બ્રાહ્મણો તેને લક્ષણોએ કરી કરેલાં પુણ્યવાળો અર્થવાં કરેલાં પાપવાળો જાણી શકે છે. જેમ નેત્રવાળો (દેખતા) જનો અંધકારમાં સંતાતા, એવા પતંગિયાને દેખે છે તેમ જ્ઞાનરૂપ નેત્રવાળો સિદ્ધો દિવ્ય દૃષ્ટિથી નાશ પામતા, પેદા થતા, અને યોગિ પ્રત્યે પ્રવેશ કરતા આવા પ્રકારના જીવને જોઈ શકે છે. શાસ્ત્રથી તે (જીવ) નાં કર્મભૂમિ, આ ભૂમિ, અને જ્યાં જીવો રહે છે તે, આ ત્રણ પ્રકારનાં સ્થાનો માનેલાં છે, માટે સર્વ પ્રાણિયો, શુભ તથા અશુભ કરવાથી અહિંજ જુદા જુદા પ્રકારના ભોગો પામે છે અને પોતાનાં કર્મોએ કરી તે ભોગવે છે. અહિંજ અશુભ કરનારા કર્મોથી નેરકને પામે છે. જ્યાં મનુષ્યો પીડાય છે એ કૃષ્ણકારી નીચી ગતિ છે, માટે અતિ દુર્લભ મોક્ષ અને તેથીજ આત્મા રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે. હવે ઉંચે જે સ્થાનકામાં જઈ જતુઓ રહેલાં છે તે સત્યતાએ કરી કહેવાતા મારાથકી આપ સાંભળો. તે સાંભળી નિશ્ચયવાળો બુદ્ધિને અને કર્મના નિશ્ચયને જાણો. જ્યાં સર્વ તારાઓનાં રૂપો છે, જ્યાં આ ચંદ્રમાતું મંડળ છે અને જે લોકમાં પોતાની ક્રાંતિએ કરી સૂર્યનું મંડળ શોભે છે, એ સ્થળો પુણ્ય કરનારાં જનોનાં જાણો. જ્યારે કર્મોનો ક્ષય થાય છે ત્યારે તે સર્વ કરી કરી ત્યાંથી બ્રહ્મ થાય છે. સ્વર્ગમાં પણ નીચ, ઉંચ અને મધ્યમ એવો ભેદ છે, ત્યાં પણ અતિ પ્રકાશવાળી લક્ષ્મીને જોઈ સંતોષ થતો નથી. આ રીતે આ સર્વ જુદી જુદી ગતિયો તમને કહી. હે દિવજ ! હવે આ પછી હું જે રીતે ગર્ભની ઉત્પત્તિ કહું છું તે રીતે સાવધ થઈ આપ સાંભળો.

उत्पत्तिं तु वक्ष्यामि गर्भस्याहमतःपरम् ।

तथा तन्मे निगदतः शृणुष्ववावहितो द्विज ॥ ૪૨ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तदशोऽ

ध्यायः ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. કર્મનુસાર જન્મ.

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—શુભાત્મામશુભાનાં ચ નેહનાંશોસ્તિ કર્મણામ્ ।

પ્રાગ્ય પ્રાગ્યાનુપચ્યન્તે ક્ષેત્રે ક્ષેત્ર વંથા તથા ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણે કહ્યું—સારાં અથવા નહારાં કર્મોનાં નાશ નથી. શરીર શરીરને પામી તે તે રીતે જીવ ફળ પામે છે. જે રીતે ઉત્પન્ન થયેલું વૃક્ષ જહ્નુ ફળ આપે તે રીતે શુદ્ધ મનથી કરેલું કર્મ મોટું પુણ્યરૂપ ફળ આપે છે અને પાપવાળાં મનથી કરેલું કર્મ પાપરૂપ ફળ આપે છે. મનને આગળ કરી કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાય છે. હવે જે રીતે કર્મયુક્ત, કામ, તમ્સ ક્રોધે વિટેલો નર ગર્ભ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે તે પણ સાંભળો. વીર્ય સ્ત્રીના શ્વિરથી મળેલું ગર્ભના સ્થાનમાં ગયેલું, કર્મથી થયેલાં, શુભ અથવા અશુભ શરીરને પામે છે. જે સદ્કર્મ પશુથી અને ન જ્ઞાણ્ય એવાપશુથી કોષ ડેકાણે આસક્ત થતું નથી, જેને જાણી પશુને જાણનારો ઇચ્છત ઋતુને પામી નિઃસંગ થાય છે. તે બ્રહ્મ નિત્ય (અવિનશી) છે, તે સર્વ પ્રાણિયોનાં બીજરૂપ છે અને તેણે કરી જતુંઓ જીવે છે, બ્રહ્મરૂપ છતાં જીવ ગર્ભનાં જીવ્યાં જીવ્યાં સર્વ અંગેમાં પ્રવેશ કરી ઋદ ઈદ્રિયોનાં સ્થાનકોમાં રહેલો ચિત્તવડે ધારણ થાય છે. પછી ચેતન (જીવ) વાળો તે ગર્ભ અંગેને ફરકાવે છે. જે રીતે થોડાં પણ સ્વપ્નને રસ સેવન કરવાથી તાંબાની ભૂતિને તે રૂપ થઈ પામે છે, તે રીતે તમે ગર્ભમાં જીવને પ્રવેશ જાણો. જેમ અગ્નિ લોહના પિંડમાં પ્રવેશ કરી તેને તપાવે છે તેમજ તમે ગર્ભમાં જીવને પ્રવેશ થયેલો જાણો. જે પ્રમાણે ધરમાં પ્રકાશનો દીવો, પ્રકાશ પામે છે એજ પ્રમાણે ચેતન શરીરને પ્રકાશિત કરે છે. જે કે સારું અથવા નહાઈ જે જે કર્મ થાય છે તે, સર્વ પ્રથમના દેહે કરેલા કર્મના ફળ રૂપે અવસ્થ ભોગવવું પડે છે. ભોગવ્યા પછીજ તે ક્ષય પામે છે અને જ્યાં સુધી મોક્ષના ઉપાયમાં રહેલા ધર્મને માણસ નથી જાણતો ત્યાં સુધી પાણું બીજું કર્મ વધે છે, તેમાં હે સજ્જન ! જે રીતે એક બીજી જાતિયોમાં ઉત્પન્ન થતો પ્રાણી જેણે કરી સુખી થાય છે તે રીતે તે કર્મ જાણવું. દાન, વ્રત, બ્રહ્મચર્ય, કષ્ટ પ્રમાણે વેદનું ધારણ, ઈદ્રિયોનો નિયમ, શાંતતા, પ્રાણિયો ઉપર દયા, ચિત્તની એકાગ્રતા, ફૂરતારહિતપણું, પરધન લેવાનો ત્યાગ, મનથી પણ પૃથ્વીના પ્રાણિયોને પીડા ન કરવી, માતા પિતાની સેવા, દેવતા અને અતિથિયોનું પૂજન, ગુરૂની પૂજા, દયા, પવિત્રતા, નિત્ય ઈદ્રિયોનો સંયમ, અને શુભ કર્મોની પ્રવૃત્તિ એ સજ્જનોનું આચરણ કહેવાય છે. તેથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે નિરંતર પ્રજને પાળે છે. આ પ્રમાણે સદા સજ્જનોમાં દષ્ટિ કરવી, કેમકે તેઓમાં પણ આ સ્થિતિ નિશ્ચળ (સ્થિર) હોય છે. જેમાં શાંત જનો રહેલા છે તે આચાર, ધર્મને કહે છે (જતાવે છે) અને જે ધર્મરૂપ કર્મ તેઓ (સજ્જનો)માં રહેલું છે તે, સનાતન ધર્મ છે, માટે જે મનુષ્ય તે ધર્મને પામે છે તે ખરાય ગતિને પામતો નથી. આ કારણથી ધર્મના માર્ગોમાં બ્રહ્મ થનારા લોક માટે નિયમ કરેલો છે, પણ જે યોગી ને મુક્ત છે તે આ લોકોથી અધિક છે માટે જાણતો એવો તે કર્મોનો સગ કદાપિ પણ કરી શકતો નથી. ધર્મથી વર્તનારાતું જ્યાં, જે રીતે શુભ કર્મ થાય ત્યાં તે રીતે એનું ધણા કાળે કરી સંસારથી તારણ થાય છે. આવી રીતે પ્રાણી નિત્ય પૂર્વે કરેલાં કર્મને પામે છે. વળી જેણે કરી આત્મા વિહાર પામેલો (જીવપણુને પામેલો) છે તે, સર્વ કારણરૂપ છે. પૂર્વે કોણે આના શરીરનું ગ્રહણ કરવાપણું કદ્યું ? આ પ્રમાણે જગતમાં સંશય

ધ્યાય છે. 'સર્વ લોકાના' પિતામહ એવા શુદ્ધ, પરમાત્માએ (પરબ્રહ્મ) આત્માનું શરીર (અધ્યાત્મ આકાશ) કરી સર્વળ. સ્થાવર. જંગમ જગત ઉત્પન્ન કરેલું છે. પછી તેણે પ્રધાનરૂપ [સર્વ કાર્યોમાં મળેલ] જીવોની પ્રકૃતિને સજી, જેણે કરી [જે માયાથી] આ સર્વ જગત વ્યાપેલું છે. અને જગનમાં જે મોટું જણાય છે, જે જડ છે તે ક્ષર છે, તેથી મળેલ જીવ અને ધ્વજરૂપ ચૈતન્ય છે તે અક્ષર છે અને અમૃતરૂપ જે બ્રહ્મ, તે શુદ્ધ, અક્ષર છે. આ ત્રણ, ક્ષર, અક્ષર અને શુદ્ધમાંનું જેકું [એટલે ક્ષર અને અક્ષર એ બે] સર્વમાં એક-એકનું. લુહું લુહું સ્વરૂપ છે. આ રીતે પૂર્વે થયેલી કૃતિ છે કે પ્રથમ જ્યેષ્ઠા પ્રાણપતિએ સ્થાપક અને જંગમ પ્રાણિયોરૂપ સર્વ પ્રાણિઓને સ્કન્ધમાં. પિતામહે તેના [શરીર લેવાના] ક્ષણનું પરિભાષુ, પ્રાણિઓમાં [જીવા દેહોમાં] દ્રવનું અને દૂરીને જન્મ અને મરણ કયું. આ [સંસારના અંતવાનપણાના] વિષયમાં જેમ કોઈ પણ પૂર્વ જન્મમાં જ્યેષ્ઠ આત્માવાળો ભારણ્યુક્ત પુદ્ગિવાળો મનુષ્ય કહે તેમ જન્મને જાણનાર હું જે કહું છું તે સર્વળ યથા-થોગ્ય-સિદ્ધ થાય છે. જે મનુષ્ય ધણી સારી રીતે સુખ તથા દુઃખને નિત્ય ન રહેનારાં બાને છે તેમ કર્મયુક્ત શરીરને અપવિત્ર પદાર્થોના સમૂહવાળું ને તેના નાશવાળું જાણે છે. જે સુખ છે તે સર્વ દુઃખરૂપ છે એમ યાદ કરે છે તે અતિ દુઃખે કરી તરી શકાય એવા ભયંકર સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જાય છે. જન્મ, મરણ અને રોગોથી ભરેલા પ્રધાન (માયા) તે જાણનાર ચેતનાવાળા જીવોમાં ચૈતન્યને એક [લુહું નથી એમ] જાણે છે અને સકળ, પરમપદરૂપ બ્રહ્મને શોધે છે તે, વૈરાગ્ય પામે છે. હે ઉત્તમ સન્નજન ! યથાર્થપણાથી તેને ઉપદેશ હું કરું છું અને સદા રહેનારાં, નાશરહિત એવા બ્રહ્મનું જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે તે, આ જ્ઞાન હે વિપ્ર ! પૂર્ણપણાથી તમે જાણો.

શાશ્વતસ્વૈવ્યસ્યાય યદસ્ય જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

જ્યોત્યમાનં મયા વિપ્ર નિષોધેદમશેષતઃ ॥ ૩૬ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकप्रवर्षणि अनुगीतापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો. જીવાત્મા વિચાર.

જ્ઞાણ ઉવાચ—યઃ સ્વાદેકાયનેલીનસ્તૂર્ણો કિન્ચિદ્વૈચિન્તયન્ ।

પૂર્ષ પૂર્વે પરિત્યજ્ય સ તીર્ણો વન્ધનાન્નવેત્ ॥ ૧ ॥

આજણે કહ્યું—જે કચ્છ સૂક્ષ્મ ક્ષરણો વિષે પૂર્વ પૂર્વને તજી (એક એકને ખીનમાં લઈ કરી) એક આશ્ચર્ય બ્રહ્મમાં લીન થયેલો, મૌન ધારણ કરનાર, અને કશું ન વિચારનાર એવો યાય છે તે બંધનથી તરેલો (મુક્ત) થાય છે. સર્વ જેનું ધિત્ર છે એવો, સર્વ બ્રહ્મ કરનાર, શાંતિમાં પ્રીતિવાળો, જીવેદ્રિય, ભય અને રોગરહિત, અને જે આત્મ-વૃત્ત એટલે ચિત્તને જાણનાર છે તે ત્રર મુક્ત થાય છે. જે સર્વ પ્રાણિયોમાં આત્માની પેઠે કરે છે તથા નિયમવાળો અવિત્ર, માત્રરહિત ને અભિમાન રહિત છે તે સર્વથી મુક્તજ છે. જે જીવિત, મરણ, એ બેમાં સુખ, દુઃખમાં, લાલ, અલાલમાં તથા ધિય, અધિયમાં સરખે છે તે મોક્ષ પામે છે. જે કોઈની સ્વચ્છ નથી કરતો, કોઈને અપમાન નથી કરતો,

સુખ દુઃખ રહિત છે અને જ્ઞેનું મન પ્રીતિ રહિત છે તે સર્વ પ્રકારે મુક્તજાત છે. એ શત્રુ રહિત, અધુઓ રહિત, ક્રોધરાગો રહિત, ધર્મ, અર્થ તથા કામને તજનાર; અને આકાંક્ષા રહિત છે તે મુક્તિ પામે છે. જે ધર્મી નથી, તેમ અધર્મી નથી, પ્રથમ મેળુ વેલાં કર્મનેજ વરાવનારો, ધાતુ (શરીરને કરનારા ભૂત)ના ક્ષયથી અતિ શાંત મનવાળો; અને દૈત રહિત છે તે સંસારથી છૂટે છે. જે કર્મરહિત (સંન્યાસી) આકાંક્ષા રહિત થઈ જાતને નિરાંતર ન રહેનાર, પિપળાના પાન સરખું, જન્મ, મૃત્યુ અને જરાવાળું જીવે છે. વળી નિરાંતર વૈરાગ્યમાં યુદ્ધિ રાખનારાને, આત્માના દોષોને ન ધ્યાનનાર છે તે, યોગ સમયમાં થાય તેમ અધનથી પોતાની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. મનુષ્ય આત્માને ગંધરહિત, રસ, ને સ્પર્શ રહિત, શબ્દ રહિત, પરિગ્રહ રહિત, રૂપ રહિત, અને ન જાણી શકાય એવો જાણી મુક્ત થાય છે જે આત્માને પંચ મહાભૂતના ગુણોએ કરી હીન, મૂર્તિમાન નહીં એવો; કારણ રહિત, ગુણો રહિત, અને ગુણોના ભોગવનાર જીવે છે તે મુક્ત થાય છે. યુદ્ધિવદે શરીર અને મનથી થતા સર્વ સંસ્કારોને તજવાથી ધીરે ધીરે કાષ્ટ વગરના અગ્નિની પ્રેટે મોક્ષ પામે છે. જે સર્વ સંસ્કારોથી છૂટો, દૈત રહિત, પરિગ્રહ (ગ્રહણ કરવાપણા) રહિત, તપથી ઈદ્રિયોના સમૂહને ભોગવે છે તે મુક્તજ છે. સર્વ સંસ્કારોથી મુક્ત મનુષ્ય પછીથી સનાતન, અતિ શાંત, અચળ, નિત્ય, અને અક્ષર (ન ખરનાર,) એવા પરબ્રહ્મને પમે છે. હવે પછી યોગીનાં ઉત્તમ, યોગનાં શાસ્ત્રને કહું છું કે જે રીતે, યોગીઓ સિદ્ધ આત્માને જીવે છે તેનો ઉપદેશ યથાયેજ કહેવાતો આરંભ કરું છું માટે જે ઉપાયોથી ચિત્તને દેહમાં ફેરવનારો યોગી નિત્ય આત્માને આત્મામાં જોઈ શકે છે તે મારાથી સુમને. ઈદ્રિયોને પેતપોતાના વિષયોથી હરી લઈ મનને પરમાત્મામાં ધારણ કરવું. પ્રથમ આ, તીવ્ર તપ કરી પછી મોક્ષના ઉપાયનું આચરણ કરવું. પછી નિરાંતર તપસ્વી, યોગ (ધ્યાન) વાળો, મનથી પરમાત્માને દેહ વિષે જોનારો, વિદ્વાન જે વિપ્ર યોગ શાસ્ત્રનું આચરણ કરે છે તે, આ સારો માણસ, જે આત્માને આત્મામાં જોડવા સમર્થ થાય છે તેા દૃઢ સ્વભાવ અથવા આચરણવાળો તે પરમાત્માને પોતાના વિષે જીવે છે. તેમ જે નિરાંતર સંયમવાળો, ધ્યાનવાળો, મનને વશ રાખનાર, ઈદ્રિયોને જીતનાર, અને પ્રયોગ સાધનાર છે તે આત્માને વડે પરમાત્માને જોઈ શકે છે. સારી રીતે યોગ સાધનારો જે રીતે પુરૂષ સ્વપ્નામાં કોષને પણ દેખી જાગ્યા પછી તેને જોઈ તે આ હતા, એમ જાણવે છે તે રીતે સમાધિમાં પરમાત્માને વિશ્વ (સર્વ) રૂપવાળો જોઈ પછી પણ તેવોજ જીવે છે. જેમ કોઈ પણ મુનથી ધર્મીકોને (શરીરથી માયાને) એવી દેખાડે તેમ યોગી આત્માને આકર્ષણ કરી દેહથી જોઈ શકે છે. મુજ એટલે શરીર અને ધર્મીકા એટલે આત્માને આશ્રય કરી રહેલી માયા. આ ઉત્તમ દર્શાંત યોગના જાણનારાઓએ કહેલું છે. ન્યારે દેહધારી જીવ સારી રીતે યોગવાળા આત્માને જીવે છે ત્યારે આ લોકમાં તે જીવતા જે ત્રણ લોકનો પ્રભુ છે તે પણ કોઈ ધર્મવાળો નથી. વળી તે પીઝાં, પીઝાંજ શરીરો છે તેઓને ધ્યાન પ્રમાણે પામે છે. જરા તથા મૃત્યુને નિવૃત્ત કરી નથી શોક કરતો અને નથી હર્ષ પામતો. મનને વશ રાખનારો યોગી દેવોના પણ દેવપણાને પામે છે અને સદા નહિ રહેનારા દેહને તજી અવિનાશી બ્રહ્મને પામે છે. તેને પ્રાણિયોના નાશથી ત્રાસ થતો નથી તેમ પ્રાણિયો કલેશ પામે છે ત્યારે તે કોઈ પણ કારણથી કલેશ પામતો નથી. યોગ યુક્ત મનવાળો, નિસ્પૃહ અને શાંત મનવાળો મનુષ્ય ભયંકર દુઃખ તથા શોકમય એવા, સંગ અને સ્નેહના ઉભારાથી ચલિત થતો નથી.

(ક્રમતો નથી). એને શરૂ વિધતાં (વાગતાં) નથી; એને મૃત્યુ નથી; એને જગતમાં ક્રમિકિં પશુ કશું આત્માથી અધિક સુખ દેખાતું નથી. તે સારી રીતે આત્માને પરમાત્મા વિષે જિંદી પ્રતિજ્ઞા પામે છે. તે જરા અને દુઃખને નિવૃત્ત કરી સુખ થાય તેમ સુખે છે. હંભી. તે આ મનુષ્યનાં શરીરને તણાવવા પ્રમાણે દેહોને પામે છે. આ રીતે યોગના ક્ષામર્થને ભોગવનારાએ કાષ્ટ પશુ રીને યોગમાં વેગવ્ય કરવા. યોગ્ય નથી. ન્યારે આરોગ્ય યોગી પરમાત્માને આત્મા વિષે જ દેખે છે ત્યારે અવશ્ય સાક્ષાત્ ઇન્દ્રીય પશુ સ્પૃહા કરતે નથી. એ રીતે ધ્યાનની ટેવવાળો અથવા દૃઢ સારાં આચરણવાળો યોગને પામે છે. પ્રેરક પૂર્વક ઉપદેશનો વિચાર કરી જે દેહમાં વસવું તે દેહની માંહે મન રાખવું પશુ અહારમાં રાખવું. આ રીતે દેહની માંહે રહી જે યુગાધાર વગેરેમાંનાં એક ચક્રમાં વસે છે તેણે તે ચક્રની અહાર અને માંહે મન ધારણ કરવું. જે વખતે પૂર્ણ વિચારથી તે મનુષ્ય ચક્રમાં સંપૂર્ણ જીવે છે તે જગતે એને બહાર કશું લાસતું નથી અને મન પ્રણુ કશું જાતું નથી. આથી શબ્દ રહિત, નિર્જન વનમાં એકાદ્ય થયેલા માણસે ઇન્દ્રિયોના સમૂહને સારી રીતે નિયમમાં રાખી શરીરની અહાર અને માંહે પરિપૂર્ણ બ્રહ્મતું ચિંતન કરવું; તેમ દાંત, તાણુ, જીભ, ગળું, કંઠ, હૃદય, અને તેનાં અંધનરૂપનાડીયોતું પશુ ચિંતન કરવું. હે મધુ દૈત્યને મારનાર કૃષ્ણ! આ રીતે મેં કહેલો મેધાતી શિષ્ય પાછો અતિ દુઃખે પામી શકાય એવો મોક્ષ પ્રસન્ન પુષ્પના ક્ષાગ્યો. કાળિએ કાળિએ પાષણું અન્ન કેવી રીતે કાકામાં પચે છે? કેમ? રસપ્રણાને પામે છે અને પાછું ક્ષી તોતે લોહિપ્રણાને પામે છે? તેમ માંસ, મેદ, સ્તંધુ, તે અરિથ (હાડકાં), કેવી રીતે યાને છે? આ પ્રાણિયોનાં સર્વ શરીરો કેમ અને કાથી વધે છે? વધનારમાં જગ કેમ આવે છે? શેકાએકા મળોતું જુદું જુદું નિકળવું કેમ શાય છે? ક્યાંથી શ્વાસ લે છે? ફરી ક્યાંથી શ્વાસ કાઢે છે? દેહમાં ક્યાં લાગ પ્રત્યે સુખ્ય સ્થાન કરી જીવ રહ્યો છે? કેવી રીતે મેષ્ટા કરતો જીવ શરીરને ધારણ કરે છે અને ફરી ક્યાં વર્ણવાળાં કેવાં શરીરને ભોગવે છે? હે નિષ્પાપ! હે ભગવન્! યથાર્થપણથી આપને મને કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે બ્રાહ્મણે મને પૂછ્યું ત્યારે હે લક્ષ્મીના પતિ! હે મોટી ભુજવાળો! હે શંકુને દમનાર! મેં જવાબ આપ્યો કે જે રીતે પેતાના કાકારમાં વાસણુ રાખીને વાસણુમાં મન રાખનારો તેને મેળવે છે તે રીતે પોતાના શરીરમાં મનને રાખી સ્થિર ઇન્દ્રિયોવડે તેમાં આત્માને જાળવે અને ગાદ્યપણુનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે સદા ઉલ્લોગ કરનાર પ્રસન્ન મનવાળો જન થોડાં વખતમાં અને તેમ જ ક્રમ બ્રહ્મને પામે છે-કે જેને જાણી પ્રકૃતિ (માયા જન્મ સર્વ વિકારો) ને જાણનાર થાય છે. આ મોટો આત્મા ચક્રથી બ્રહ્મણુ કરીતો મથી, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયોવડે જ્યાંતો નથી; પણ મનરૂપી ઉત્તમ દીવાથી જ દેખાય છે. તે સર્વ તરફથી હાથ પંચનાં છેડાવાળો, સર્વ તરફ નેત્ર, ચરતક અને સુખવાળો તથા સર્વ તરફ કાન વાળો છે અને જગતમાં સર્વતું આવરણ કરી રહ્યો છે. સંપ્રજ્ઞાન સંભોધિમાં જીવ શરીરથી નિકળતાં આત્માને જીવે છે અને તે તેને તણાવે દેહમાં પોતાનારૂપ એક બ્રહ્મને ધારણ કરતો મનથી હંસતા હોય તેમ આત્માને જીવે છે. આ રીતે તે સંભોધિને આશ્રય કર્યા પછી મારે વિષે મોક્ષ પામે છે. હે બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ! મેં આ સમજાવું રહ્યું સ્વં તમને કહ્યું હવે રજા લઈ છું; હું મારું કામ સંપાદીશ અને તમે પણ હવે પુથી પ્રમાણે જાઓ. હે શ્રીકૃષ્ણ! પછી તે મહા તપસ્વી શિષ્ય, ઉત્તમ વ્રતવાળો બ્રાહ્મણ, ઇન્દ્ર પ્રમાણે સ્વાથી ધ્યાલી નીકળ્યો. વાસુદેવના પુત્ર ગોત્યા કે હે પૃથાના પુત્ર અર્જુન! આ

પ્રમાણે તે વખતે મને વચન કહી સારી રીતે મોક્ષ ધર્મનો આશ્રય કરનાર તે ત્યાંજ અંતર્ધર્મ થયો. હે પૃથાના પુત્ર ! તમે બા એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળ્યું ? જ્યારે સમે રથમાં બેઠેલા હતા ત્યારે પણ આજ સાંભળ્યું હતું. હે પાર્થ ! જેને વિદ્યાનો સંપ્રદાય નથી બાંધેલો એવો વ્યગ્ર નરે આ શુદ્ધ અંતઃકરણથી પણ સારી રીતે જાણાય એમ નથી. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! આ દેવોનું અતિ રહસ્ય હતું માટે હે પાર્થ ! કાષ્ટ મનુષ્યે કમ આ નથી સાંભળ્યું ? હે નિષ્કાંપ ! તમારા વિના બીજે મનુષ્ય બા સાંભળવા યોગ્ય નથી, તેમ આજ આ વ્યગ્ર અંતઃકરણથી સરી રીતે જાણાય એમ નથી. હે કુંતીના પુત્ર ! દેવોનો લોક ક્રિયાવાળાઓથી ભરેલો છે માટે મનુષ્ય રૂપની નિવૃત્તિ થવી એ દેવોને જરાએ પ્રિય નથી. વળી હે પાર્થ ! દેહને તજી જેને વિષે સદા સુખી થયેલા મનુષ્ય મોક્ષપણાને પામે છે એને જ પ્રસિદ્ધ સનાતન ધર્મ છે તે ઉત્તમ ગતિ છે. હે પૃથાપુત્ર ! જેઓ પાપી ક્રાંતિવાળા હોય તે, સ્ત્રી, વૈશ્ય અને શૂદ્રો પણ આ ધર્મ પ્રત્યે રહી ઉત્તમગતિ મેળવે છે ત્યારે મિત્ર પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિવાળા, ધર્મલોકમાં પરાયણ, આહણો અને અહુશુત ક્ષત્રિયો ઉત્તમ ગતિ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ? આમાં સાધન સાર ઉપાયો કલા, તેમ સિદ્ધિ, ક્રિયા, મોક્ષ અને દુઃખનો નિર્ણય કલો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ પાંડવ ! આથી ઉત્તમ બીજું કશું પણ સુખ નથી. આમાં શ્રદ્ધા રાખનારો બુદ્ધિમાન અને પરાક્રમી થાય છે. જે મનુષ્ય લોકવિષે સારસ્વત્ર મન વગેરેને અસારની પેઠે તજી છે તે આ શાંતિ વગેરે ઉપાયોથી તત્કાળ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. હે પૃથાના પુત્ર અર્જુન ! આનો અંત નથી માટે ધણું કહેવાતું નથી. ક્રમ એટલુંજ કહેવાતું છે કે નિત્ય યોગ કરનારને જ માસમાં યોગ પ્રવૃત્ત થાય છે.

પતાવદેવં ચક્રવ્યં નાન્તો મૂયોસ્તિ કિશ્ચન ।

વર્ષમાંસાંજિત્યયુક્તસ્વ યોગઃ પાર્થ પ્રવર્તતે ॥ ૬૬ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगोतापर्वणि ऊनविशोऽ
 ष्यायः ॥ १९ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો. દ'પત્ની સંવાદ.

वासुदेव उवाच—अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासे पुरातनम् ।

दम्पत्योः पार्थसम्वादो योऽभवद्भरतवसे ॥ १ ॥

વાસુદેવ કહે છે—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પૃથાપુત્ર અર્જુન ! આ વિષયમાં પૂર્વે જે સ્ત્રી સુ-રૂપને સંવાદ થયો હતો તે રૂપ એક ગ્રામીન ઇતિહાસ કહું તે સાંભળ. એક વ્યાજ્ઞથી યાન તથા વિદ્યાનના પારને પામેલા આહણને એકાંતમાં બેઠેલા લેષ્ટ કહેવા સ્વગી. કે જે અગ્નિહૃદય વગેરે કર્મોને લગભરા, વિચક્ષણ કહિ એવા, કીનાશ (યમ) સરખા ક્રિયા બેઠેલા આપ પતિનો આશ્રય કરી કયા લોકમાં જન્મશ ? એને એમ સાંભળ્યું છે કે ભાર્યો પતિએ આજ કરેલા લોકાને પામે છે માટે હું તમારારૂપ પતિને પામી કથી સંવિ-પામીશ ? આ પ્રમાણે પુછતાં, શાંત મન વાળા તે હસતો હોય તેમ જિને કહેવા લાગ્યે. હે સારા ભાગ્યવાળા ! પાપ રહિત, હું તમારા આ વચનપર દોષ બુદ્ધિ કરતો નથી, કર્મ કરનારાઓ જે આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (દીક્ષાવત વગેરે) અને જેવા યોગ્ય સ્વયં

છે એનેજ કર્મ, કર્મ એ રીતે નિશ્ચય કરી બેઠા છે. આ રીતે જ્ઞાનથી રહિત લોકો કર્મે કરી મોહનેજ નિયમમાં રાખે છે પણ જગતમાં તેથી બે ઘડીવાર પણ નિષ્ક્રમપણું પમાતું નથી. કર્મ, મન, અને વાણીએ કરી બે શુભ હોય તો શુભ અથવા અશુભ, જન્મ-મે વ-જેરથી માંડી ભુટી ભુટી યોનિએ પર્યંત કર્મ પ્રાણિઓમાં થાય છે: આ રીતે દરેક દ્રવ્ય-વાળા કર્મ માર્ગોના રાક્ષસોથી (દુષ્ટોથી) નાશ થતા બોયો ત્યારે તે માર્ગોથી વૈરાગ્ય પામી મેં આત્માવડે આત્મામાં (ભૂકુટી અને દ્રાણુના મધ્યમાં) રહેલું, આવિર્મુક્ત નામનું સ્થાન બોયું: જેમાં અદ્વૈત ધ્વજ છે, જેમાં સેતુ (પ્રકા), અગ્નિ (પિંગળા) ની સાથે રહે છે, જેમાં પ્રાણિયોને ધારણ કરનાર શુદ્ધિને પ્રેરનાર વાયુ ગતિ કરે છે, જેમાં તે અક્ષરધ્વજની ધ્વજા વગેરે યોગવાળા ઉપાસના કરે છે, જેમાં વિદ્વાન્-સારાં વ્રતોવાળા શાંત મનવાળા અને શ્વેતદ્રિયો ધ્વજને સેવે છે. જે સ્થાનમાં રહેલું અક્ષર છે તે નાસિકાથી સુધાતું નથી, જીભથી ચખાતું નથી, સ્પર્શથી (ચામડીથી) અડાતું નથી પણ મનથી જણાય છે. જે કંઈ મેત્રોથી ન બોવાય એવું, સાંભળવાથી ભુલું, ગંધ રહિત રસ અને સ્પર્શ રહિત, તથા રૂપ રહિત તથા શબ્દનાં લક્ષણુ રહિત છે; જેથી સૃષ્ટિ વગેરેમાં વ્યાપારે આલે છે અને જેમાં આત્મા રહેલો છે તેથી પ્રાણુ (હૃદયનો વાયુ) અપાન (શુદ્ધનો વાયુ), સમાન (નાભિમાં રહેનારો વાયુ), વ્યાન (સર્વ શરીરમાં ફરનારો વાયુ) અને ઉદાન (કંઠમાં રહેનારો વાયુ), આ સર્વ તેથીજ પ્રવૃત્ત થાય છે અને તેમાંજ પ્રવેશ કરે છે (લય પામે છે). પ્રાણુ અને અપાન એ બે સમાન અને વ્યાનના મધ્યમાં ફરે છે માટે બ્યારે તે અપાન સહિત પ્રાણુ ભૂકુટી તથા નાસિકાના મધ્ય સ્થાનમાં લીન થાય છે ત્યારે સમાન અને વ્યાન પણ લય પામે છે. અપાન તથા પ્રાણુ વાયુના મધ્યમાં ઉદાન વસ્તુ વ્યાપીને રહ્યો છે તે કારણથી સુષ્ઠ ગયેલા પુરૂષને પ્રાણુ તથા અપાન છોડતાં નથી. વેળાં પ્રાણોની મહત્તા ઉદાનને આધિન છે તેથી તેને ઉદાન ૧ કહે છે અને ધ્વજવાદિઓ પ્રાણુના જયરૂપ નામવાળાં તેમજ મારે વિષે (મનને ચલાવનાર ઉદાનરૂપ વૈશ્વાનર હું છું તેને વિષે) રહેલું નિશ્ચય કરે છે. આ રીતે હૃદમાં ફરનારા, એક બીજાનાં લક્ષણાં તે સર્વ વાયુઓના મધ્ય (નાભિમંડળ) ના મધ્ય ભાગમાં સાત પ્રકારે કરી વૈશ્વાનર નામે અગ્નિ પ્રકાશે છે. વૈશ્વાનરની જ્વાળાની નાસિકા, જીભ, ચક્ષુ, ચામડી, પાંચમો કાન, મન અને શુદ્ધિ આ સાત જીભ છે. હું રૂપ વૈશ્વાનરના સુધવાતું, બોવાતું, પીવાતું, સ્પર્શ કરવાતું, સાંભળવાતું, માનવાતું, અને જાણવાતું, આ સાત, સમિધ (હોમવાનાં કાષ) છે. સુધનાર, જમનાર, બેનાર, સ્પર્શ કરનાર, પાંચમો સાંભળનાર, માનનાર અને જાણનાર આ સાત ક્રત્વિક્ (હોમ કરનારા) છે. હે સુલભે (સારાં ભાગ્યવાળી) ! તું પણ સુધવાની પીવાનાં, બોવાનાં, અડવાનાં, સાંભળવાનાં, માનવાનાં અને જાણવાનાંમાં સાત હવિષો મે નાસિકા વગેરેમાં સાત અગ્નિયોને અને સુધનારનાં વગેરે સાત હોતાઓને બે. જે વિદ્વાજ્ઞોને સાત પ્રકારનાં અગ્નિયોમાં સાત પ્રકારનાં હવિષે સારી રીતે હોમી વર્તે છે તેઓ ધ્વજરૂપ ધંધ પેતિ ધ્વજા જેની યોનિ (કારણુ) છે એવા અગ્નિયો વિષે પૃથ્વી વગેરેને પેદા કરે છે. પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, પાંચમું તેજ, મન, અને શુદ્ધિ આ સાત યોનિ (કારણુ)

૧. ઉત્કલેષણ પ્રાણાન્ આનવાતિ ચેષ્ટયતે इति उक्तान्; अर्थ-ઉત્તમપણુથી પ્રાણોને યોજા કરાવે તે ઉદાન.

એમ કહેલાં છે. હવિર્ણપથ્યેવા, સર્વ સુધવાનાં પદાર્થ વગેરે ગુણો અગ્નિથી થયેલાં ગુણો (ગંધ વગેરે જ્ઞાનરૂપ સુદ્ધિ નિવૃત્તિ) પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે અને તે વૃત્તિ સંસ્કારપણાથી ચિત્તમાં રહી પોતાનાં કારણો નાસિકા વગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે (સાર એક નેયેલાં રૂપ વગેરે સુષુપ્તિ વગેરેમાં વાસના રૂપથી ચિત્તમાં વસી પાછાં જગ્યા પછી પેદા થાય છે) વળી તેમાંજ પ્રકાય વિષે રોકાય છે અને પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિ વિષે તેથી ગંધ થાય છે; તેથી રસ થાય છે, તેથી રૂપ થાય છે, તેથી સ્પર્શ થાય છે, તેથી શબ્દ થાય છે; તેથી સંશય (સંશયવાળું મન) થાય છે અને તેથી નિશ્ચય (નિશ્ચયવાળી સુદ્ધિ) થાય છે; આ સાત પ્રકારે જન્મ ગણાય છે. આ પ્રકારે પુરાતન ઋષિઓએ નાસિકા વગેરેમાં રૂપ જાણ્યું છે અને મંત્રુ (મન, મેય તથા માન કરનાર), પૂર્ણબ્રહ્મની આહુતિયોથી ચોતરફ ભરેલાં ઘોઠા, તેના તેજ કરી (તેની સત્તાવડે) પૂર્ણ થાય છે.

અનેનૈવ પ્રકારેણ પ્રગૃહીતં પુરાતનૈઃ ।

પૂર્ણાહુતિભિરાપૂર્ણાસ્ત્રિભિઃ પૂર્વન્તિ તેજસા ॥ ૨૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुब्रह्मगीतासु विंशोऽध्यायः ॥२०॥

***

અધ્યાય ૨૧ મો. દ પતિ સ્વાદ. (ચાંદુ)

ब्राह्मण उवाच—अत्राप्युद्वाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

निबोध दशहोतृणां विधानमथ यादृशम् ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણુ ઓલ્યો—આ દષ્ટિ સૃષ્ટિના વિષયમાં પણ આ, પ્રાચીન ઇતિહાસ; કહેવાય છે. હવે દશ હોતા (હોમનારા) એવો જેવો વિધિ છે તે મારાથી જાણો. હે ભામિનિ ! જ્ઞાન, આમડી, નેત્ર, જીભ, નાસિકા, પગ, હાથ, ઉપસ્થ, અને ગુદા, આ રીતે દશ હોતા (હોમનારા) છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, વાક્ય, ક્રિયા, ગતિ, વીર્ય, મૂત્રનો અર્થ વિદ્યાનો ત્યાગ, આ દશ હવિયો છે. હે ભામિનિ ! દિશાઓ, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી; અગ્નિ, વિષ્ણુ, ઈંદ્ર, બ્રહ્મપતિ, અને મિત્ર દશ અગ્નિયો છે. હે ભાવિનિ ! (ભાવવતિ) ! ક્ષય, ઈંદ્રિયોરૂપી હોમનાર છે તેઓ એ દશ વિષયો નામે હવિરૂપ કાષ્ટ દશ અગ્નિયોમાં હોમાય છે. ચિત્તરૂપ મુત્ર (હવિ હોમવાળું સાધન) છે, અને પવિત્ર, ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપ, ધન છે. આ (ચિત્ત વગેરે) સઘળું જગત્ અતિ વિભાગ પામેલું હતું, એમ સાંભળેલું છે. હવે સઘળું ચિત્તજ જાણવા યોગ્ય છે. ચિત્ત જ્ઞાનને જાણે છે અને જ્ઞાન તેના પ્રકાશ કરનારને જાણે છે. આ તો પરસ્પર સંબંધ એમ છે કે જેમ વીર્યથી યતાં શરીરને ધારણ કરનાર (તેના અભિમાનવાળો) શરીરને જાણનારો જીવ સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરનાર (તેના અભિમાનવાળો) થાય છે તે શરીર ધારી ગાઈપત્ય નામનો અગ્નિરૂપને તેથી બીજો મનરૂપ આસ્વનીય નામનો અગ્નિ કહેવાય છે. તેમાં હવિ (તેજ જળ અન્નવાળું ખાવાનું) નાખાય છે તેથી વેદ થયેલો છે, તેથી મન થયેલું છે અને તેથીજ મનરૂપ સત્તાત્મા વિદ્યારૂપ વાણીને જાણે છે. મન પછી જાણે જાણે (રંગો) રહિત રૂપ થયું છે અને તે રૂપ મનને પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રાહ્મણી પૂજના લાગી—ન્યારે મને કરી વિચારેલું વાક્ય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વાણી શાથી પ્રથમ થઈ અને મન, શાથી પછી થયું ? કયા વિજ્ઞાનના

યોગે કરી (પ્રભાણે કરી) મતિ એટલે પ્રાણીની જ્ઞાનશક્તિ ચિત્તને પામી છે અને સુધુષિમાં પ્રાપ્ત કરેલી શાથી તે વિષયોને જાણતી નથી અને કાણુ તેને બાધ કરે છે ?

બ્રાહ્મણુ બોલ્યો—અપાનવાયુ પતિ યદને પતિપણુથી તે (શક્તિ) ને નીચે લઇ જવાપણુને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ગતિ મનની કહેવાય છે ને તેથી મન ઇચ્છા કરે છે. વળી જેથી તમે વાણી તથા મનનો પ્રશ્ન મને પૂછો છો તેથી હું તમને તે બેનો સંવાદ કહેનાર છું. વાણી અને મન એ બે પ્રાણિઓના આત્મા જીવની પાસે જઈ પૂછવા લાગ્યાં કે હે વિભો ! અમારા બેઉનામાં શ્રેષ્ઠ કાણુ તે કહેા અને અમારા બેનો સંશય મટાડો. ભગવાન જીવે 'મન' એમજ કહ્યું. ત્યારે વાણીએ તેને કહ્યું કે હું તમારી કામનાઓને પૂરનાર છું. આ સાંભળ્યા પછી મન નામનો બ્રાહ્મણુ બોલ્યો—સ્થાવર એટલે બહારની ઈંદ્રિયોથી જાણાય એવું અને જંગમ ઈંદ્રિયોથી ન જાણાય એવું સ્વર્ગ વગેરે. આ બે મારાં મન છે એમ જાણો. તેઓમાં સ્થાવર મારી પાસે છે અને જંગમ તમારા (વાણીના) વિષયમાં છે. જે મંત્ર, વર્ણ, અથવા સ્વર પણ જ્યારે તે દેશમાં જાય છે ત્યારે તે જંગમ નામે મન થાય છે માટે હે વાણી ! તમે શ્રેષ્ઠ છો. હે શોભનાર વાણી ! તમે પોતે આવીને હું કામના પૂરનાર છું એમ કહ્યું તેથી મૂર્ખાવાનની પેઠે થયેલ હું શ્વાસ લઈ કહું છું કે હે મહા ભાગ્યવાળી ! આમ છે તોપણુ પ્રેરણા કરાતી, દૈવીવાણી, નિરંતર પ્રાણુ તથા અપાન વાયુના મધ્યમાંજ રહેલી છે. પૂર્વે પ્રાણુ વિના અતિ નીચ થયેલી તે પ્રજાપતિને હે ભગવન ! 'પ્રસન્ન યાઓ' એમ પ્રાર્થના કરતી ત્યારે કરી વાણીને વૃદ્ધિ પમાડનાર પ્રાણુ પ્રગટ થયો તેથી શ્વાસને પામી વાણી બોલતી નથી. વાણી બે પ્રકારની છે, એક ધોષવાળી ૨ (શબ્દવાળી) અને બીજી ન થયેલ ધોષવાળી. જે નિત્ય ચાલે છે તે બેમાં પણ ધોષરહિતજ શ્રેષ્ઠ છે. વળી ગાયત્રી પેઠે ઉત્તમ શોભનારી, બ્રહ્મને કહેનારી, વાણી નિરંતર રસને, અર્થોને તથા મોક્ષને આપે છે. હે મનોહર મંદહાસ્ય કરનાર ! જે ભરતખંડમાં થયેલી વાણી છે એ બે રસ વગેરેને જાવનારી, મદ્દમ, વાણીના અંતર (બેદ) ને જુઓ.

જ્યારે વાક્યો ઉત્પન્ન થયાં ન હતાં ત્યારે બોલવાની ઇચ્છાએ પ્રેરણા કરાતી એવી દૈવીવાણીએ પ્રથમ શું કહ્યું ? બ્રાહ્મણુ બોલ્યો—૩પ્રથમ વાણીએ આવુંજ કહ્યું કે જે વાણી, પ્રાણુ કરી શરીરમાં પેદા થાય છે, પ્રાણુથી અપાનને પામે છે, ઉદાનવાયુરૂપ થયેલી દેહને તજી વ્યાન વાયુવડે સર્વ અંતરિક્ષને ઢાંકે છે, પછી તે અહિં સમાન વાયુમાં રહે છે માટે સ્થાવરપણુથી મન વિશેષ છે તથા જંગમપણુથી દેવી વાણી અધિક છે.

તતઃ સમાને પ્રતિતિષ્ઠતીહ્ ઇત્યેવ પૂર્વે પ્રજજલ્પ વાણી ।

તસ્માન્મનઃ સ્થાવરસ્વાદ્દિશિષ્ટં તથા દેવીજન્મસ્વાદ્દિશિષ્ટા ॥ ૨૬ ॥

- ૧ અપાન વાયુના વશપણુને પામનાર પ્રાણુ વાયુ સુધુષિમાં મનનો લય થવાથી લય પામતો નથી પણુ સમાધિમાં અપાનને પોતાને વશ કરી મનનો લય થવાથી લય પામે છે.
- ૨ ધોષવાળી પ્રાણુથી થતી વૃદ્ધિને ઇચ્છે છે પણુ બીજી હંસ મંત્રરૂપ સદા સરખી વર્તે છે.
- ૩ સાર એ કે વાણીનું પ્રાણુને આધિનપણુ પણુ વાણીની મહત્તાથી થયેલું છે.

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतासु
एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો. જ્ઞાન ઉપર દર્શનનો સંવાદ. (ચાલુ)

બ્રાહ્મણ જવાબ—અત્રાપ્યુદાહરન્તીમમિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

સુમગે સત્સહાર્ણાં વિધાનમિહ વાદશમ્ ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—હે સુભાગ્યવતિ ! આ વિષયમાં પણ જેનો સાત હોવાઓનો વિધિ છે તેનો એક પ્રાચીન ઇતિહાસ અહિં કહેવાય છે. હે શાલનાર ! નાસિકા, નેત્ર, જીભ, ચામડી, પાંચમો કાન, મન, અને બુદ્ધિ આ સાત, જુદા જુદા આશ્રય કરી રહેલા હોતાઓ સદ્ગમ માર્ગમાં રહેલા, એક બીજાને જ્ઞેતા નથી. તમારે સ્વભાવથીજ આ સાતને હોમનારા જણવા. બ્રાહ્મણી પૂછવા ઢાગી—હે પ્રભો ! હે ભગવન્ ! સદ્ગમ માર્ગમાં રહેલ છતાં તેઓ કેમ એક બીજાઓને જ્ઞેનાર નથી અને કેવા સ્વભાવના છે એ મને કહો ? બ્રાહ્મણ બોલ્યો—ગુણોત્ત્વ અજ્ઞાન, અવિજ્ઞાન, ગુણોત્ત્વ જ્ઞાન, અને જાણવાપણું પરસ્પર ગુણોને જાણતાં નથી. જીભ, ચક્ષુ, કાન, વાણી, મન તથા બુદ્ધિ, ગદ્યોને જાણતી નથી, પણ નાક તેઓને જાણે છે. નાક, નેત્ર, કાન, વાણી, મન, અને બુદ્ધિ રસોને જાણનાર નથી, પણ જીભ તેઓને જાણે છે. નાસિકા, જીભ, કાન, વાણી, મન, તથા બુદ્ધિ રૂપને જાણતાં નથી. પણ ચક્ષુ તેઓને જાણે છે. નાક, જીભ, નેત્ર, કાન, બુદ્ધિ અને મન સ્પર્શને જાણનાર નથી, પણ ચામડી તેઓને જાણે છે. નાક, જીભ, ચક્ષુ, વાણી, મન અને બુદ્ધિ શબ્દોને જાણી શકતાં નથી પણ કાન તે (શબ્દોને) સાંભળી શકે છે. નાસિકા, જીભ, ચક્ષુ, ચામડી, કાન, અને બુદ્ધિ સંશયને જાણતાં નથી પણ મન તેને જાણે છે. નાક, જીભ, ચક્ષુ, ચામડી, કાન, અને મન નિશ્ચયને જાણનાર નથી પણ બુદ્ધિ તેને જાણે છે. હે ભાસિતિ ! ઈંદ્રિયા તથા મનના સંવાદરૂપ આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે.

મન બોલ્યું—મારા વિના નાક સુધવું નથી, જીભ રસને જાણતી નથી, ચક્ષુ રૂપને ગ્રહણ કરવું નથી, ચામડી સ્પર્શને જાણતી નથી ને મારાથી હીન કાન, શબ્દને કાષ્ટ રીતે પણ સાંભળતો નથી. સનાતન, હુંજ સર્વ પ્રાણિયોમાં ઉત્તમ છું. મારાથી હીન ઈંદ્રિયા, ખાંદી થયેલાં મંદિરોની પેઠે અને શાંત થયેલ જ્વાળાવાળા અગ્નિઓની પેઠે નથી શોભતાં. સર્વ જંતુઓ મારા વિના જાણે બીનાં સુકાં કાષ્ટ હોય તેમ મત્ન કરતાર ઈંદ્રિયોથી પણ ગુણો તથા અર્થોને જાણી શકતાં નથી. ઈંદ્રિયાએ કહ્યું જે તમે અમારા પદાર્થોરૂપ ભોગોને અમારા વિના ભોગવો અને તમે જેમ આ માનો છો તેમ આ સત્ય થાય. અમારે લય યથા પછી જે તૃપ્તિ થાય, આણુતું ધારણ થાય અને તમે જે ભોગોને ભોગવો તે તમે જેમ આ માનો તેમ મત્ન થાય અથવા અમારો વય યથા પછી વિષયો રહ્યા હોય અને જે સકલ્ય મનથી તમે ભોગોને ભોગવી શકો તો તમે માનો છો તે સાચું થાય. વળી જે તમે અમારા વિષયોમાં સિદ્ધિ માનો છો તો નાસિકાથી રૂપને ગ્રહણ કરો. નેત્રથી રસને ગ્રહણ કરો, કાનથી ગદ્યોને ગ્રહણ જીભથી સ્પર્શને લ્યો, ચામડીથી શબ્દોને લ્યો, અને બુદ્ધિથી સ્પર્શને જાણો. અમે અતિ દુર્બળ છીએ પણ અમારા વિષયો મળ-

હું, મને પ્રલય પામેલો જીવો. બ્રાહ્મણ બોલ્યો—આમ કહ્યા પછી પ્રાણુ પ્રલય પામ્યો અને પાછો ફરવા લાગ્યો. પછી હે સુંદરિ ! સમાન અને ઉદાન એ બે વચન બોલ્યા કે હે પ્રાણુ ! અહિં અમે જેમ છીએ તેમ તમે આ સર્વમાં વ્યાપી રહેનાર નથી માટે તમે અમારામાં શ્રેષ્ઠ નથી, પણ અપાન તમારા વશમાં છે. આ સાંભળ્યું તોપણ ફરી પ્રાણુ ફરવા લાગ્યો ત્યારે અપાને તેને આમ કહ્યું: અપાન વાયુ બોલ્યો—મારો પ્રલય થવાથી પ્રાણુધારિયોનાં શરીરમાં સર્વ પ્રાણો પ્રલય પામે છે અને મારા ફરવાથી ફરી તે સધળા ફરે છે માટે હું શ્રેષ્ઠ છું, મને પ્રલય પામેલો જીવો. બ્રાહ્મણ બોલ્યો—આ રીતે બોલતા વાયુને વ્યાન તથા ઉદાન કહેવા લાગ્યા કે હે અપાન ! તમે શ્રેષ્ઠ નથી કેમકે પ્રાણુજ તમને વશ રાખનાર છે. આ સાંભળ્યા પછી અપાન ફરવા લાગ્યો અને વ્યાન તેને ફરી કહેવા લાગ્યો કે જે કારણથી હું સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છું તે સાંભળો. મારો પ્રલય થવાથી પ્રાણુધારી જીવોનાં શરીરમાં સર્વ પ્રાણો પ્રલય પામે છે અને મારા ફરવાથી ફરી ફરવા માંડે છે માટે હું શ્રેષ્ઠ છું, હવે મને પ્રલય પામેલો જીવો. બ્રાહ્મણ બોલ્યો—આમ કહ્યા પછી વ્યાન પ્રલય પામ્યો અને પાછો ફરવા લાગ્યો તે વખતે પ્રાણુ, અપાન, સમાન ને ઉદાન વ્યાનને કહેવા લાગ્યા—હે વ્યાન ! તમે અમારામાં શ્રેષ્ઠ નથી, સમાનજ તમારા વશમાં છે. આ સાંભળી ફરી વ્યાન ફરવા લાગ્યો. પછી સમાને કહ્યું કે હું જે કારણથી સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છું તે સાંભળો. મારા પ્રલયથી પ્રાણુધારિયોનાં શરીરના સર્વ પ્રાણો પ્રલય પામે છે અને મારા ફરવાથી પાછા ફરવા લાગે છે માટે હું શ્રેષ્ઠ છું, હવે મને પ્રલય પામેલો જીવો. આમ કહ્યા પછી પાછો સમાન વાયુ ફરવા લાગ્યો અને ઉદાન તેને કહેવા લાગ્યો—હું સર્વના મધ્યમાં જે કારણથી શ્રેષ્ઠ છું તે સાંભળો. મારો પ્રલય થવાથી પ્રાણુધારિયોનાં શરીરમાં રહેલા સર્વ પ્રાણો પ્રલય પામે છે અને મારા ફરવાથી પાછા ફરવા માંડે છે માટે હું શ્રેષ્ઠ છું. હવે મને પ્રલય પામેલો જીવો. આમ કહ્યા પછી ઉદાન પ્રલય પામ્યો અને પાછો ફરવા માંડ્યો, તે સમયે પ્રાણુ, અપાન, સમાન અને વ્યાન તે (ઉદાન)ને કહેવા લાગ્યા—હે ઉદાન ! તમે શ્રેષ્ઠ નથી, વ્યાનજ તમારા વશમાં છે. બ્રાહ્મણ બોલ્યો—પછી ભેગા થયેલા તે વાયુઓને પ્રજ્જ્વળના પતિ બ્રહ્માએ કહ્યું કે તમે સર્વ શ્રેષ્ઠ છો કે પરસ્પર ધર્મવાળા હોવાથી સર્વ શ્રેષ્ઠ નથી ? સર્વ તમે પોતાના વિષયમાં તો શ્રેષ્ઠ છો અને સર્વ એક ખીળના ધર્મવાળા છો. વળી આ રીતે પ્રજ્વળિ (બ્રહ્મા) એ મળેલા તે સર્વને કહ્યું કે તમારામાં એક સ્થિર છે અને એક અસ્થિર છે, તેમ તમે ભેદથી પાંચ વાયુઓ છો. જેમ એકજ માટે આત્મા બહુ પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે, માટે એક ખીળના મિત્ર, એક ખીળ તરફ ભાવ રાખનારા તમે સુખે કલ્યાણથી ફરો, તમારું કલ્યાણુ યાઓ અને તમે એક ખીળને ધારણુ કરો.

પરસ્પરસ્થ સુદૃઢો ભાવયન્તઃ પરસ્પરમ્ ।

સ્વસ્તિ વ્રજત મદ્રં વો ધારયઘ્વં પરસ્પરમ્ ॥ ૨૪ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો. નારદ અને દેવમત સંવાદ.

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—અત્રાપ્તુદાહરન્તીમામિતિહાસં પુરાતનમ્ ।

નારદસ્ય ચ સમ્વાદમૃપેદેવમતસ્ય ચ ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—અહિં પણ નારદ અને ઋષિ દેવમતના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. દેવમતે પૂછ્યું—જન્મ પામતા જીવમાં પ્રથમ પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન, તે. ઉદાન, કેવી રીતે પ્રવર્તે છે? નારદે કહ્યું—ને નિમિત્તથી જંતુ સૂત્ર્ય છે તે નિમિત્તથી બીજાને પણ પ્રાણ વાયુઓનાં જોડાંને પામે છે કે જે પ્રાણનું જોડું આકું, હિંચુ અને નીચું અથવા મનુષ્ય વગેરે, દેવ વગેરે અને પશુ વગેરે રૂપ જાણવા ત્રિચારવા યોગ્ય છે. દેવમતે પૂછ્યું—શાથી જંતુ સૂત્ર્ય છે? કાણ બીજરૂપને પ્રથમ તેને પામે છે અને જે આકું, હિંચુ અને નીચું પ્રાણનું જોડું હોય તે મને કહો? નારદે કહ્યું—સંકલ્પથી આનંદા થાય છે, શબ્દથી થાય છે, રસથી પણ થાય છે અને રૂપથી પણ થાય છે. રૂઢિરથી મજેલાં વીર્યથી પ્રથમ પ્રાણ પ્રવૃત્ત થાય છે. પ્રાણે કરી વીર્ય વિકાર પામે છે ત્યારે અપાન પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ રીતે વૃદ્ધિ પામેલાં શુક્ર (વીર્ય) થી અને રસથી હર્ષ થાય છે. ઉદાન (બ્રહ્મ)નું રૂપ ઠરાવેલું છે તથા હર્ષ એટલે આનંદ જોડાના મધ્યમાં એટલે કારણ અને કાર્યને વ્યાપી રહેલો છે. પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ ઇચ્છાથી વીર્ય (અદૃષ્ટ) થાય છે તે વીર્યથી રજ થાય છે. સાધારણ વીર્ય અને રૂઢિર એ બે સમાન તથા વ્યાન વાયુથી થયેલ છે. પ્રાણ અને અપાન આ જોડું નીચે તથા હિંચે જાય છે અને વ્યાન તથા સમાન એ બે આડે જનારાં જોડાંરૂપ કહેવાય છે. અગ્નિ (પરમાત્મા) સર્વ દેવતાઓરૂપ છે. આવી તેજ દેવની આત્મા છે, તે આત્મારૂપ ઉત્તમ શુદ્ધિવાળું જ્ઞાન બ્રહ્મને જાણનારાને થાય છે. તે અતિ તેજવાળા દેવનું તમોગુણરૂપ ધૂમ છે અને રનેગુણ બસ્મ છે. હવે જે (મુખ્ય અગ્નિ) માં હવિ (ભોગ્ય વસ્તુ) નંખાય છે, આ રીતે યજ્ઞને જાણનારાઓ માને છે. આ પ્રમાણે પ્રાણ અને અપાન વાયુ એ બે ધૃતના બે ભાગરૂપ છે અને તેઓના મધ્યમાં અગ્નિક (ઉદાન) છે. આ ઉદાનનું ઉત્તમ રૂપ બ્રહ્મને જાણનારા જાણે છે. ૪ હવે જે દ્વિત રહિત છે એ મારા કહેવાથી સાંભળો. દિવસ અને રાત્રિ જોડું છે (વિદ્યા, અવિદ્યા, સ્વપ્ન, જાગરણ ને ઉત્પત્તિ, પ્રલય આ પણ તે રૂપ છે) તે બેના મધ્યમાં હૃતાશન (પરબ્રહ્મ) છે. આ ઉદાન નામના બ્રહ્મનું ઉત્તમ રૂપ બ્રાહ્મણો જાણે છે. સત્ અને અસત્ એટલે કાર્ય કારણ અને તે બેના મધ્યમાં હૃતાશન એટલે કાર્ય કારણને ભોગવનાર શુદ્ધ બ્રહ્મ છે. આ ઉદાન (પરમ આનંદ)નું ઉત્તમ રૂપ બ્રાહ્મણો જાણે છે. બ્રહ્મ જે સંકલ્પ

૧ તેજ સંકલ્પથી જંતુરૂપે પ્રગટ થાય છે. ૨ અદૃષ્ટથી મજેલી પ્રીતિ વગેરેથી. ૩ જેમ ઘીથી અગ્નિ પ્રકાશે છે તેમ પ્રાણ તથા અપાનને જીવવાથી ઉદાન નામનું પરબ્રહ્મ ભૂકૃદીના મધ્યમાં પ્રકાશ પામે છે.

૪ આ સર્વ પ્રજાના ખુલાસા આવી રીતે સમજવા-કાણે આ સૂત્ર્ય છે? એનો જવાબ સંકલ્પથી એમ છે. બીજા કાણ પામે છે? એનો ખુલાસો તેનાં મૂળરૂપ ઇચ્છા તથા કર્મ એવો છે. જે સાત્વિક, પ્રાણનું જોડું કહ્યું તે સમાન ને વ્યાન સમજવા આકું જોડું કહ્યું તેનો જવાબ આનંદ કારણ કાર્યરૂપ જોડાંમાં છે.

નામનાં કારણે કરી સમાન અને વ્યાનવાયુરૂપ. (કરણ ને કાર્થ) થાય છે તે જ કારણથી કર્મ વિસ્તાર પામે છે અને સમાન વાયુવડે કરી તે બ્રહ્મનો નિશ્ચય કરી શકાય છે (અર્થી એ સમજવાતું છે કે સંકલ્પોને રોકી તટસ્થ રહેવું;) આથી, સમાન, વ્યાન, અને શાંતિના અર્થવાણું સનાતન બ્રહ્મ ત્રણ એક, શાંતિરૂપ છે આ ઉદાન (પરમાર્ત)નું ઉત્તમ રૂપ બ્રહ્મણો (બ્રહ્મો) બળે છે.

શાન્ત્યર્થે વ્યાનમેકં ચ શાન્તિર્બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

પ્તદ્રૂપમુદાનસ્ય પરમં બ્રાહ્મણાવિદુઃ ॥ ૧૭ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

અધ્યાય ૨૫ મો. ચાતુર્હોત્ર વિધાન.

ब्राह्मण उवाच—अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

चातुर्होत्रविधानस्य विधानमिह यावदशम् ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—એવો અહિં ચાતુર્હોત્ર વિધિનો વિધિ છે તેવો આ બાબતમાં પણ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. હે ભરે ! હે કલ્યાણિ ! સખળા ચાતુર્હોત્રનો વિધિ વિધિ પ્રમાણે ઉપદિષ્ટ છે માટે મારા કહેવાથી આ અદ્ભુત રહસ્ય સાંભળો. હે શુદ્ધ ભાવવતિ ! કરણ (સાધન, કર્મ, કર્તા, અને મોક્ષ) આ રીતે આ ચારજા હોતાઓ છે કે જેઓથી આ જગત ઠંકાએલું છે. જે કે પ્રથમ નાસિકા વગેરે, દશ અને સાત હોતાઓમાં કહેલ છે પણ તેઓમાં કોણ ? કોનું ? કરણ છે એ ત્યાં નથી કહેલું માટે કહે છે. કારણોનાં સર્વ સાધન પૂર્ણપણ્યથી સાંભળો. નાસિકા, જીમ, ચક્ષુ. ચામડી, પાંચમે કાન, મન, અને બુદ્ધિ આ સાત ગુણ (અવિદ્યા) એજ જેઓનું કરણ છે એવા બળવા. ગંધ, રસ, રૂપ, શબ્દ, પાંચમે સ્પર્શ, માનવા યોગ્ય, અને બળવા યોગ્ય આ સાત કર્મરૂપ કરણવાળા (કર્મથી બનેલા) છે. સુંધનાર, ભક્ષણ કરનાર, જ્નેનાર, ખોસનાર, પાંચમે-સાંભળનાર, સ્મનનાર અને બળનાર આ સાત કર્તારૂપ કરણવાળા ૧ બળુના. આ ગુણવાળા સુંધનાર વગેરે સારા અથવા નહારા, પોતાના ગુણ, ગંધ વગેરેને ભોગવે છે. હુંજ એક નિર્શુણ્ય અને અંતરહિત છું. આ સાન, અભિમાનને તજવાથી મોક્ષનાં કરણરૂપ થાય છે. પોતપોતાનાં સ્થાનને વિધિ પ્રમાણે બળનારા વિદ્વાનોના તે, દેવતારૂપ થયેલા ગુણો નિરંતર હવિને પામે છે. હવે અન્નેને (ગંધ વગેરેને) પામનારો અવિદ્વાન (અભિ-માની) મમતાથી બંધાય છે. પોતાને અર્થે અન્ન પચાવનાર મમતાથી નાશ પામે છે. વળી અભક્ષ્યનું ભક્ષણ તથા મદ્યપાન તેને હણે છે. તે અન્નેને હણે છે, અને નાશ પામેલું અન્ન કરી તેને હણે છે. જે આ બળનાર અન્નેને હણનાર અર્થાત્ અન્ન વગેરે સર્વ પ્રપંચનો આત્મામાં લય કરનાર છે તે ઇશ્વરજ ચક્ર કરી તેને ઉત્પન્ન કરે છે. તે શાંતિ વિષે અત્યંતી સૂક્ષ્મ પણ ફેરફાર થતો નથી માટે, મનથી જે પમાય છે, વાણીથી જે બળાય છે, કાનથી જે સાંભળાય છે, નેત્રથી જે દેખાય છે, સ્પર્શથી જે સ્પર્શ કરાય છે અને નાકથી જે સુંધાય છે તે આ સર્વ, મન જેઓમાં, છટું છે એવાં હવિષોને પ્રિયમમાં

રાખી મારા મંહિતા શરીરમાં રહેલું, ગુણવાન અગ્નિ (કારણ બ્રહ્મ) વાળો, માનરૂપ અગ્નિને આપનાર જેનો જન્મ છે એવો પ્રાણરૂપ સ્તોત્રવાળો, અપાનરૂપ શબ્દવાળો, સર્વના વ્યગ્રરૂપ સારી દક્ષિણવાળો, પ્રવૃત્ત થયેલો મારો જે યોગરૂપ યજ્ઞ છે એનો કર્તા (અહ-કાર), માનનાર (મન) અને શુદ્ધિરૂપ (જાણનાર) બ્રહ્મજ્ઞ હોતા ૧ અધ્યયું ૨ અને ઉદ્ગાતારૂપ ૩ છે. પ્રશસ્તા અને તેવું કહેવું છે તે સત્ય વચનરૂપ છે અને મોક્ષરૂપ એની દક્ષિણા છે, એમાં નારાયણને એટલે વેદ અથવા આત્માને જાણનારા જેનો પૂર્વે ન્યારે જેઓએ નારાયણ દેવની પ્રાપ્તિ માટે ઇન્દ્રિયોને વશપણથી મેળવી હતી ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તેઓ સામ ભાતા હતા. આ દષ્ટાંત કહે છે અને તેમાં અગ્નિએ બોલે છે. હે ભીરૂ! તે નારાયણદેવને સર્વના આત્મારૂપ જાણો.

તન્ન સામાનિ ગારન્તિ તન્ન ચાહુર્નિવર્શનમ્ ।

દેવં નારરપણં મીરૂ સર્વાસ્માનં નિવોધતમ્ ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો. દંપતી સંવાદ. (ચાલુ)

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—एकः शास्तानद्वितीयोस्ति शास्तायोहच्छत्रस्तमहमनुब्रवीमि ।

तेनैव युक्तः प्रवणादिवोदकं यथा नियुक्तो स्मि तथा वहामि।१।

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—એક, આજ્ઞા કરનાર પણ ખીજો શાસન કરનાર નથી. જે આજ્ઞા કરનાર હૃદયમાં રહેલો છે, હું તેને કહું છું અને તેણે જોડેલો જેમ નીચાણમાંથી જળ વહે તેમ વહત કહેવું. જગતમાં એક ગુરૂ છે તેથી ખીજો ગુરૂ નથી. જે ગુરૂ હૃદયમાં રહેનાર છે તે હું કહું છું, તે ગુરૂએ જ સદા સર્વ આજ્ઞા કરેલા છે, ખીજા સર્વ દેવ કરનારા, સર્પરૂપ છે. હે પૃથાના પુત્ર! એક બંધુ છે, તેથી ખીજો નથી. જે હૃદયમાં રહેલો તેને જ હું કહું છું, તેણે આજ્ઞા કરેલા બાંધવો બંધુવાળા છે અને સમર્પિયો અંતરિક્ષમાં શોભે છે. એક સાંભળનાર છે તેથી ખીજો નથી. જે હૃદયમાં સુતેલો છે તેને જ હું કહું છું. તે ગુરૂની પાસે ગુરૂ (ઉત્તમ) વાસ કરી ઈન્દ્ર સર્વ લોકોના અમરપણાને પામ્યો છે. એક દેવ કરનાર છે પ્રથુ તેથી ખીજો નથી. જે હૃદયમાં શયન કરનાર છે તેને અનુસરી હું કહું છું. જગતમાં તે ગુરૂએ જ સદા શિખવેલા, સઘળાઓ દ્રેપી સર્પ છે. આ વિપયમાં પણ પ્રજ્ઞપતિની પાસે થયેલો સર્પ, દેવ અને ઋષિઓના કારણરૂપ આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. પૂર્વે પ્રજ્ઞપતિને સેવન કરતા એવા દેવ, ઋષિઓ, નાગો, અને અસુરો, પૂજ્યાં બાગ્યા કે અમારૂં કલ્યાણ થાય એવું કહ્યો. આ સાંઝળી શ્રેય પૂજનારાઓના મધ્યમાં સંગવતિ ઓમ્ આ રીતે એક, અક્ષરરૂપ બ્રહ્મ શ્રેય કરનાર છે એમ કહ્યું. આ સાંભળી તેઓ દિશાઓ તરફ દોડ્યા. આ રીતે પોતાના ઉપદેશ અર્થે દોડનાર તેઓનામાં સર્પોત્તે પ્રથમજે પ્રણવના ઉચ્ચાર વખતે મુખના ઉપગવા તથા ખીજાવામાં દષ્ટિ હોવાથી ઉપગવા ખીજાવાથી બંને એવાં દશન (કરડવા) માં ભાવ પ્રવૃત્ત થયો. (અર્થાત તેઓએ કરડવાને શ્રેયરૂપ માન્યું). અસુરોનો પ્રજ્ઞપતિના ઓઠના હાલવામાંજ દષ્ટિ હોવાથી દંભમાં (જપ

૧. અનુવેદને જાણનાર. ૨. સામ વેદને જાણનાર. ૩. સામ વેદને સમજનાર.

વગેરે દેખાડવામાં) ભાવ સ્વાભાવિક થયો. દેવતાઓ ન્યારે પાર્થના કરે ત્યારે જગતમાં ઓ (ઠીક) એમ આઠા અપાય છે તેથી દાન શ્રેય કરનાર છે એમ નિશ્ચયવાળા થયા અને મહર્ષિઓ પ્રણવના ઉચાર વખતે પ્રજાપતિના ઓઠની પ્રવૃત્તિની સમાપ્તિ જોઈ સર્વ પ્રવૃત્તિની સમાપ્તિરૂપ દમ (ઇન્દ્રિય નિગ્રહ) ને શ્રેય કરનાર એમ નિશ્ચયથી માનનાર થયા. આ પ્રમાણે એક, શસ્તા (શિખવનારને પામી) એક, શબ્દથી સંસ્કારને પામેલા, સર્વ, સર્વ, દેવ, ઋષિ અને દાનવો જુદા જુદા નિશ્ચયવાળા થયા માટે આ (હૃદયમાં રહેલો) યથાર્થ કહેવાના વિષયને સાંભળે છે, ગ્રહણ કરે છે અને તે પૂજનારાને વારંવાર સંભળાવે છે તથા ગ્રહણ કરાવે છે, એથી ખીજો ગુરૂ નથી. તેની આઠા થયા પછી કર્મ પ્રવૃત્ત થાય છે માટે હૃદયમાં રહેલો ગુરૂ, જાણનાર, સાંભળનાર અને દેવ કરનાર છે. જગતમાં પાપેકરી આચરણ કરનાર પાપ કરનાર થાય છે અને જગતમાં શુભે કરી વિચરનાર શુભ આચરનારો થાય છે. જે ધર્મથી ઇન્દ્રિયોના સુખમાં પ્રીતિવાળો છે તે કામચારી થાય છે અને જે સદા ઇન્દ્રિયોને જીતવામાં પ્રીતિવાળો છે એ બ્રહ્મચારી છે. જે વ્રત તથા કર્મરહિત છતાં કૃત બ્રહ્મમાં રહેલો, બ્રહ્મરૂપ થયેલો જગતમાં ફરતાર થાય છે, એ બ્રહ્મચારી છે. તેનાં સમિધ (કાષ્ટ) રૂપ બ્રહ્મજ છે. તેનો બ્રહ્મથી થયેલો અગ્નિ પણ બ્રહ્મરૂપ છે, તેનું જળ બ્રહ્મ અને ગુરૂ બ્રહ્મ છે તથા તે બ્રહ્મમાં સમધિવાળો છે. આવું, આજ, સૂક્ષ્મ બ્રહ્મચર્ય પંડિતોએ માનેલું છે અને શરીરને (તત્વ) જાણનારાએ આઠા કરેલાએ તેને જાણી પ્રાપ્ત થાય છે.

एतदेवेदंशं सूक्ष्मं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः ।

विदित्वा चान्वपद्यन्त क्षेत्रज्ञेनानुदाशिताः ॥ ૧૮ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. षड्विंशोऽध्यायः ॥ ૨૬ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. સંસાર અને બ્રહ્મવન.

ब्राह्मण उवाच—सङ्कल्पदंशमङ्गकं शोकहर्षहि मातपम् ॥

मोहान्धकारतिमिरं लोभव्याधिसरारुपम् ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—જેમાં સંકલ્પોરૂપ, ડાંસ અને મચ્છરો છે, જેમાં શોક તથા હર્ષરૂપ ટાંક, તડકા છે, જેમાં મોહાંધકારરૂપ તમ છે, જેમાં લોભ અને રોગોરૂપ સર્પો છે ને જેમાં કામ તથા ક્રોધરૂપ વિરોધ કરનાર છે તે બંધન કરનારા, એકેજ ઉલ્લંઘન કરાય એવા માર્ગ (સંસાર) ને ઝાળંગી જે મહા દુઃખે કરી જવાય એવું મ્હોટું વન (બ્રહ્મ) છે તે પ્રત્યે હું પેઠા છું. બ્રાહ્મણી પૂછવા લાગી—હે મહા પંડિત ! તે વન ક્યાં છે ? વૃક્ષો ક્યાં ? નદીઓ ક્યાં ? ગિરિઓ ક્યાં ? પર્વતો ક્યાં ? અને તે વન કેટલા માર્ગમાં છે ? બ્રાહ્મણ બોલ્યો—જે જુદાપણું છે એ તે વન નહિ. જે કંઈ સુખ છે તેથી ખીજું એ અબેદ, થયેલાં આકાશરૂપ નથી. જે કંઈ દુઃખને મટાડનાર સ્વર્ગ વગેરે છે તેથી ખીજું, તેથી ખીજું અતિ નવું નથી, તેથી અતિ મોટું નથી, તેથી અતિ સૂક્ષ્મ નથી અને તેની સંગ, ખીજું સુખ નથી. તેમાં પેસી દિવે શોક કરતા નથી તથા હર્ષ પામતા નથી. ક્રોધથી તેઓ ખીતા નથી અને તેઓથી પણ કોઈ ભય પામતા નથી. તે વનમાં સાત મોટાં વૃક્ષો

(મહત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ) છે. સાત ક્ષણ (યાગ વગેરે), સાત અતિથિઓ (યાગ ક્રિયાઓ), સાત આશ્રમો (કર્તા), સાત સમાધિઓ (પ્રીતિ વગેરે) અને સાત દીક્ષાઓ (લુદ્ધા લુદ્ધા ધર્મોને ગ્રહણ કરવારૂપ) આ અરણ્યનું રૂપ છે; તેમાં શબ્દ વગેરે પાંચ રૂપવાળાં, શબ્દ વગેરેના અનુભવરૂપ દિવ્ય પુષ્પોને તથા તેઓથી થયેલી પ્રીતિ વગેરે રૂપ ક્રોને સ્મરનારાં મનરૂપ વૃક્ષો અહારૂપ વનને વ્યાપીને રહેલાં છે, તેમાં સારા વર્ણોવાળાં (ધોળા પીળા વગેરે રંગોવાળાં) ખે સુખ તથા દુઃખરૂપ વર્ણોવાળાં પુષ્પો અને ક્રોને ઉત્પન્ન કરતાં, નેત્રોરૂપ વૃક્ષો તે વનને વ્યાપી રહેલાં છે. સ્વર્ગ વગેરે રૂપ સુગંધવાળાં, ખે વર્ણોવાળાં, પુષ્પો તથા ક્રોને પેદા કરનારાં ઝાડ તે વનને વ્યાપી રહેલાં છે. સુગંધવાળાં, સુખરૂપ એક વર્ણોવાળાં પુષ્પો તથા ક્રોને સ્મરતાં, ધ્યાન વગેરે રૂપ વૃક્ષો તે વનને વ્યાપી રહેલાં છે. બહુ ન જણાય એવા સ્વરૂપવાળાં પુષ્પો તથા ક્રોને સ્મરનારાં, બુદ્ધિ ને મનરૂપ ખે મોટાં વૃક્ષો તે વનને વ્યાપીને રહેલાં છે. એ વનમાં સારાં બુદ્ધિને મનરૂપ સુક્ર તંત્રા સુવવાળો, બ્રહ્મને જાણનાર આત્મારૂપ એક અગ્નિ છે. પાંચ ધંદિયોરૂપ કાષ્ઠો છે તે મન વગેરે (હૃતદ્રવ્યો) થી થયેલા આત મોક્ષ દીક્ષાઓને ક્રો છે. એના શુભો ક્રોરૂપ છે, અને ક્રોને ધમ્જનારા અતિથિયો (દેવતાઓ) છે, તે તે ઉંડાણે મહર્ષિઓ (ધંદિયોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ) અતિથિપણ્યને ગ્રહણ કરે છે. ન્યારે સત્કાર પામેલા તેઓ લીન થાય છે ત્યારે ખીણું વન ગમે છે. જે સમજનો મોક્ષરૂપ ક્રોવાળાં, સાંતિરૂપ ઇયાથી યુક્ત જ્ઞાનના આશ્રયવાળાં, અને અંતઃશરીરને જાણનાર આત્મારૂપ સૂર્યવાળાં બુદ્ધિરૂપ વૃક્ષને જાણે છે, તેઓને ફરી ભય થતો નથી. તે વૃક્ષનો ઉંચો, નીચો અને આડો અંત જણાતો નથી. તે વૃક્ષને જાણનારા વિષે નાસિકા વગેરે નિવૃત્તિઓરૂપ સાત સ્ત્રીઓ જલદી સંકલ્પોને સિદ્ધ કરનાર, પુરૂષને વશ ન કરવાથી નીચું સુખ કરનાર, ચૈતન્ય જ્યોતિવાળી વસે છે; જેઓ પ્રજાઓથી સત્યને અસત્યતા પ્રમાણે ઉત્તમતાથી સર્વ રસોને લે છે, તેમાંજ સાત સિદ્ધ, અર્ધર્ષિયો વસિષ્ઠ વગેરેની સાથે રહે છે અને ફરી તેમાં ઉલ્લાસ કરે છે. યજ્ઞ, કાર્ત્તિમાન, હૃદિમાન, ભાગ્યવાન, વિજયવાન અને સિદ્ધ તેજવાળા અને સાત જ્યોતિ એજ સૂર્યને અનુસરે છે. તેમાં અહરથી થયેલા જળને ધારણ કરનારી નદીઓ, સરિત્, ગિરિઓ તથા પર્વતો ટુંકાણથી રહેલા છે, તે અતિગૂઢ, યોગ યત્નના વિસ્તારનાં સ્થાનરૂપ, હૃદયના આકાશમાં નદીઓના સંગમ થાય છે જેથી પોતાના આત્માવડે તૃપ્ત થયેલા તેઓ સાક્ષાત્ અહરને પામે છે કે જેઓ થોડી આશાવાળા, સારાં પ્રતોને ધમ્જનારા, તપથી જેઓનાં પાપ બળેલાં છે એવા યજ્ઞ આત્માને પરમાત્મામાં રાખી અહરને સેવે છે. આમાં ત્રિદાવડે પંચામ્ય એવા અહારૂપ અરણ્યને જાણનારા જનો બુદ્ધિની ગતિને અનુસરી તે અરણ્ય (અહર) ને જાણી જ્ઞાંતિને વખાણે છે. આમાં આજ, પુણ્યકરી અરણ્યને અહરને જાણનારા જાણે છે અને તેને દર્શાવનારા આત્માથી જાણી તેને અનુસરે છે.

एतदेवेह शं पुण्यमरण्य ब्राह्मणा विदुः ।

विदित्वा चानुतिष्ठन्ति क्षेत्रज्ञेनानुदर्शना ॥ ૨૪ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

વગેરે દેખાડવામાં) ભાવ સ્વાભાવિક થયો. દેવતાઓ ન્યારે પાર્થના કરે ત્યારે જગતમાં ઓં (દીક) એમ આજ્ઞા અપાય છે તેથી દાન શ્રેય કરનાર છે એમ નિશ્ચયવાળા થયા અને મહર્ષિઓ પ્રથુવના ઉચ્ચાર વખતે પ્રજ્વલિતના ઝોડની પ્રવૃત્તિની સમાપ્તિ જોઈ સર્વ પ્રવૃત્તિની સમાપ્તિરૂપ દમ (ઈદ્રિય નિગ્રહ) ને શ્રેય કરનાર એમ નિશ્ચયથી માનનાર થયા. આ પ્રમાણે એક, શસ્તા (શિખવનારને પામી) એક, શબ્દથી સંસ્કારને પામેલા, સર્વ, સર્વ, દેવ, ઋષિ અને દાનવો જુદા જુદા નિશ્ચયવાળા થયા માટે આ (હૃદયમાં રહેલો) મયાર્થ કહેવાના વિષયને સાંભળે છે, ગ્રહણ કરે છે અને તે પૂજનારાને વારંવાર સાંભળાવે છે તથા ગ્રહણ કરાવે છે, એથી ખીજો ગુરૂ નથી. તેની આજ્ઞા થયા પછી કર્મ પ્રવૃત્ત થાય છે માટે હૃદયમાં રહેલો ગુરૂ, જાણનાર, સાંભળનાર અને દેખ કરનાર છે. જગતમાં પાપેકરી આચરણ કરનાર પાપ કરનાર થાય છે અને જગતમાં શુભે કરી વિચરનાર શુભ આચરનારો થાય છે. જે ધર્મથી ઈદ્રિયોના સુખમાં પ્રીતિવળો છે તે કામચારી થાય છે અને જે સદા ઈદ્રિયોને જીતવામાં પ્રીતિવાળો છે એ બ્રહ્મચારી છે. જે વ્રત તથા કર્મરહિત છતાં કૃત બ્રહ્મમાં રહેલો, બ્રહ્મરૂપ થયેલો જગતમાં ફરનાર થાય છે, એ બ્રહ્મચારી છે. તેનાં સમિધ (કાષ્ટ) રૂપ બ્રહ્મજ છે. તેનો બ્રહ્મથી થયેલો અગ્નિ પણ બ્રહ્મરૂપ છે, તેનું જળ બ્રહ્મ અને ગુરૂ બ્રહ્મ છે તથા તે બ્રહ્મમાં સમધિવાળો છે. આવું, આજ, સૂક્ષ્મ બ્રહ્મચર્ય પંડિતોએ માનેલું છે અને શરીરને (તત્વ) જાણનારાએ આજ્ઞા કરેલાઓ તેને જાણી પ્રાપ્ત થાય છે.

પતવેવેદશં સૂક્ષ્મં બ્રહ્મચર્યં વિદુર્બુધાઃ ।

વિદિત્વા ચાન્વપચન્ત ક્ષેત્રજ્ઞેનાનુદર્શિતાઃ ॥ ૧૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अ. ब्रा. षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

અધ્યાય ૨૭ મો. સંસાર અને બ્રહ્મવન.

ब्राह्मण उवाच—सङ्कल्पवृंशामङ्गकं शोकहर्षहि मातपम् ॥

मोहान्धकारतिमिरं लोभन्याधिसरस्त्वपम् ॥ १ ॥

બ્રાહ્મણ યોગ્યો—જેમાં સંકલ્પોરૂપ, ડાંસ અને મન્યરો છે, જેમાં શોક તથા હર્ષરૂપ ટાંક, તડકો છે, જેમાં મોહાંધકારરૂપ તમ છે, જેમાં લોભ અને રોગોરૂપ સર્વો છે તે જેમાં કામ તથા ક્રોધરૂપ વિરોધ કરનાર છે તે બંધન કરનારા, એકેજ ઉલ્લંઘન કરાય એવા માર્ગ (સંસાર) ને ઝાળંગી જે મહા દુઃખે કરી જવાય એવું મ્હોટું વન (બ્રહ્મ) છે તે પ્રત્યે હું પેઠો છું. બ્રાહ્મણી પૂછવા લાગી—હે મહા પંડિત ! તે વન ક્યાં છે ? વૃક્ષો ક્યાં ? નદીઓ ક્યાં ? ગિરિઓ ક્યાં ? પર્વતો ક્યાં ? અને તે વન કેટલા માર્ગમાં છે ? બ્રાહ્મણુ યોગ્યો—જે જુદાપણું છે એ તે વન નહિ. જે કંઈ સુખ છે તેથી ખીજું એ અબેદ, થયેલાં આકારોરૂપ નથી. જે કંઈ દુઃખને મટાડનાર સ્વર્ગ વગેરે છે તેથી ખીજું, તેથી ખીજું અતિ નવું નથી, તેથી અતિ મોટું નથી, તેથી અતિ સૂક્ષ્મ નથી અને તેની સંમ, ખીજું સુખ નથી. તેમાં પેસી દિગ્ને શોક કરતા નથી તથા હર્ષ પામતા નથી. કોષથી તેઓ ખીતા નથી અને તેઓથી પણ કોષ ભય પામતા નથી. તે વનમાં સાત મોટાં વૃક્ષો

ते राजने भ्रष्टी गणवाणा वृक्षने कापे तेम कापवा लाग्या. तेने नाश पाभेलो, पडेलो जेष्ठ भजेला सर्व आंधवो तरवार तथा शक्तिओ लेछ लूण्डणमां थयेवा परशुरामने योतरक्ष्ठी नसाडवा लाग्या. परशुराम पणु धनुष्य बध रथ प्रत्ये यद्दी सत्वर आण्णोनी वृष्टिओ करता राजनां सैन्यने नाश पमाडवा लाग्या; त्यारे जमदग्निना पुत्र नामना बयथी पीडा पाभेका कटकाड क्षत्रियो सिंहे पीडेला मृगोनी पेडे पर्वतरूप काटरे प्रत्ये पेडा, तेना बयथी तथा आण्णोना न हेभावाथी पोतातुं कहेलुं कर्म न करनारा ते (क्षत्रियोनी) अज शद्र-पणुने पाभी. जेथी रीते क्षत्रियना धर्मवाणाने उदय नाश थवाथी तेओ, द्रवीड, आक्षीर (आयर) अने पुंड्र मथरे (भीरो) सहित शद्रपणुने पाग्या. ज्यारे क्षत्रिय जति वारवार नाश पाभेका वीरोवाणी थछ त्यारे आण्णोओ क्षत्रियने उत्पन्न कराव्या तेने पणु जमदग्निना पुत्रे कापी नाग्या. आ रीते जेकपीसमा यजना अंतमां दियो, मधुर, अने सर्व लोके सांभणेकी शरीर वगरनी वाष्ठी (आकाश वाष्ठी) परशुरामने कहेवा लागी के, हे तात ! हे राम ! हे राम ! निवृत्त थाओ, इरी इरी नीय क्षत्रियने प्राणु साथे वियोग पमाडवामां क्यो शुणु लुओ छो ? तेमज ते वपने ऋचीक वगेरे तेना पितामहोओ महात्मा परशुरामने क्युं के हे महाभाग ! निवृत्त थाओ (आथी मध पडे). आ सांभणी पिताना वधने न सहन करनारा परशुरामे ऋषियेने क्युं के तमे आहिं मने निवारणु करवा योग्य नथी. पितृओ भोल्या—हे शतनाराओमां उत्तम ! तमे क्षत्र अंधुओनेर हणुवा योग्य नथी. आण्णु थयेवा तमेओ राजओने हणुवा योग्य नथी.

नार्हसे क्षत्रबन्धूस्त्वं निहन्तुं जयतांवर ।

नेह युक्तं त्वया हन्तुं ब्राह्मणेन सतान्नुपाम् ॥ २२ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि एकोनत्रिंशोऽ

ध्यायः ॥ २९ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ३० भो. अक्षकं अने समुद्र.

पितर ऊचुः—अत्राप्युदाहरन्तामितिहासं पुरातनम् ।

भ्रुत्वा च तत्तथा कार्यं भवताद्विजसत्तम ॥ १ ॥

पितृ भोल्या—हे दिनेमां श्रेष्ठ ! आहिं पणु जेक प्राचीन इतिहास कहेवाय छे ते सांभणी तमारे तेम करतुं. पूर्वे अति मोठो जेक तपस्वी धर्मने जखनार, सत्यने भोल्यानार महात्मा, अति दंड प्रतवाणो, अक्षकं नामे राजर्षि हतो, तेण्णे धनुषथी समुद्र पर्यंत आ पूर्वोने शती अति मुश्किल कर्म करी मन सूक्ष्म त्रिवारमां धारणु क्युं हतुं. हे मोठी अतिवाणा ! अति मोठां शत्रुना ज्य वगेरे कर्मने तज वृक्षोनां मृगोमां जेडेला ते राजने सूक्ष्म जेवा आण्णने पाभवा यिता थछ. अक्षकं भोल्या—मारा मनतुं जण गथुं छे अने मनने शतवाथी जर ज्य छे. इद्रियोरूप शत्रुओओ धेरेलो हू पछी पीणे (अक्षरना शत्रुओ माटे) आण्णो धारणु करीश. आ मन यपगताथी सर्वं मतुण्यो प्रत्ये कर्म करवा

१ कोष्ठनी शरता वगेरे गुणोमां स्पर्धा थवाथी कंठ कहेवुं होय त्यारे पंधु शण्ड वपराय छे जेभके आण्णंधु, क्षत्रधंधु.

ધૃષ્ટ છે તે મન પ્રત્યે હું અતિ તીક્ષ્ણ અથ લાગવાળાં બાણો નાંખીશ. મન બોલ્યું—હે અક્ષર ! કોઇ રીતે પણ આ બાણો મને તરી જશે નહિ પણ તમારાંજ મર્મસ્થાનને બેદરે, અને મર્મના બેદાવાથી તમે મરશો માટે જે બાણોથી તમે મને મારી શકો તે ખીળાં બાણોને લુવો. આ વચન સાંભળ્યા પછી પણ વિચાર કર્યા વિના તે વખતે આવાં વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો—નાસિકા અતિ ઘણા ગંધોને સુધી તેઓનેજ ધૃષ્ટ છે માટે હું તે પ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકીશ. નાસિકા બોલી—હે અક્ષર ! કોઇ રીતે પણ આ બાણો મને તરશે નહિ અને તમારુંજ મર્મ બેદરે. પછી બેદ પામેલા મર્મવાળા તમે મરશો માટે ખીળાં બાણો લુવો કે જેઓવડે તમે મને હણો. તે સાંભળી તે (રાજ) વિચાર્યા પછી તે સમયે વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો—આ શુદ્ધ સ્વાદવાળા રસોને ભોગવી તેઓનેજ ચાહું છે માટે હું જીવન પ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણો છોડીશ. જીવ બોલી—હે અક્ષર ! કોઇ રીતે પણ આ બાણો મને પાર પામશે નહીં અને તમારુંજ મર્મસ્થાન બેદરે. પછી ભિન્ન થયેલ મર્મવાળા તમે મરણ પામશો; માટે જે બાણોથી મને હણી શકો તે ખીળાં બાણોને લ્યો, તે વાક્ય સાંભળ્યા પછી વિચારી તે વખત તે વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો—આમડી વિવિધ સ્પર્શોને અડી તેઓનેજ ધૃષ્ટ છે માટે લુદા લુદા પ્રકારનાં બાણોથી ત્વચાને બેદરશ. ત્વચા બોલી—હે અક્ષર ! આ બાણો મને તરી શકનાર નથી, તમારાંજ મર્મને બેદરે અને મર્મનો બેદ થવાથી આપ મૃત્યુ પામશો; માટે ખીળાં બાણોને લ્યો કે જેઓએ કરી તમે મને મારી શકો. તે સાંભળી કરીને વિચાર કરીને તે સમયે વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો—લુદા લુદા પ્રકારના શબ્દો સાંભળી કરીથી તેઓનેજ કાન ધૃષ્ટ છે માટે હું તીક્ષ્ણ બાણોને કાન તરફ ફેંકીશ. કાન કહેવા લાગ્યો—હે અક્ષર ! આ બાણો કોઇ પ્રકારે મને તરી જનારાં નથી પણ તમારાં મર્મને બેદરે અને પછી તમે જીવિતને તજશો; માટે ખીળાં બાણો લુવો કે જેઓ વડે તમે મને મારી શકો. તે સાંભળ્યા પછી વિચારી કરીને વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો—ચંદ્ર ધંધાં રૂપોને જોઇ તેઓનેજ ધૃષ્ટ છે માટે હું તીક્ષ્ણ બાણોએ કરી તેને હણીશ. ચંદ્ર બોલ્યું—હે અક્ષર ! આ બાણો કોઇ પણ રીતે મને તરશે નહિ, તમારાંજ મર્મને બેદરે અને મર્મ ભિન્ન થવાથી મરશો માટે ખીળાં બાણો લુવો કે જેઓથી તમે મને મારી શકો; તે સાંભળ્યા પછી વિચાર કરી પાછળથી તે વચન બોલ્યો. અક્ષર કહેવા લાગ્યો આ ધુદ્ધિ જ્ઞાને કરી બહુ પ્રકારના નિશ્ચયોને દૃઢ કરી શકે છે માટે હું ધુદ્ધિ પ્રત્યે તીક્ષ્ણ બાણો છોડીશ. ધુદ્ધિ બોલી—હે અક્ષર ! કોઇ પણ પ્રકારે આ બાણો મને ઉલ્લંઘનાર નથી, તમારાંજ મર્મને બેદરે અને જેવું મર્મ બેદ પામેલું છે એવા તમે મરણ પામશો માટે ખીળાં બાણો લુવો કે જેઓથી તમે મને હણી શકો. પ્રાણુ બોલ્યો—આ સાંભળ્યા પછી અક્ષરે ત્યાંજ દુષ્કર, લયંકર તપ કરી શક્તિથી એ સાત વસ્તુ વિષે ઉત્તમ ખાંણ ખીલું જોયું નહિ ત્યારે અતિ સાવધાન ચિત્તવાળો યજ્ઞ તે સમર્થ રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો અને હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ ! ઘણા કળ સુધી વિચાર કરી અક્ષરે યોગથી ઉત્તમ શ્રેય ખીલું જાણ્યું નહિ. મતિમાનોમાં ઉત્તમ એવો તે મનને એકદમ નિશ્ચય કરી યોગ પ્રત્યે રહ્યો અને વીર્યવાન તે રાજા ઝટ એક બાણથી ઈન્દ્રિયોને હણવા લાગ્યો. અને યોગથી પરમાત્મામાં પ્રવેશ કરી ઉત્તમ સિદ્ધિને પામ્યો; આમ છતાં પણ વિસ્મય પામેલા રાજાને આ ગાથા ગાઇ કે અહો કષ્ટ છે કે ભોગ ને તૃષ્ણાથી યુક્ત થયેલા અમે (અમેઓ) પ્રથમ

રાજ્ય સેવ્યું અને મહારતું સમણું કર્યું પણ યોગથી (રાજયોગથી) ઉત્તમ ખીલું સુખ નથી એવું જાણ્યું નહિ. માટે હે રામ! તમે પણ આણું જણાવો. ક્ષત્રિયોને હણી માં અને ઘોર તપ કરો, બેથી શ્રેય (કલ્યાણ) પામશો. આ પ્રમાણે પિતામહો (પિતૃ)એ કહેલા તે અતિ મોટાં ભાગ્યવાળા, જમદગ્નિની પુત્ર, પરશુરામ ઘોર તપ કરવા બાગ્યા અને દુઃખે પમાય એવી સિદ્ધિ પામ્યા.

સ્તુત્ક: સ તપોઘોરં જામદગ્ન્ય: પિતામહે: ।

આસ્થિતઃ સુમહાભાગોં યયૌ સિદ્ધિં ચ દુર્ગમામ્ ॥ ૩૩ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिरूपर्वाणि अ. ब्रा. त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૦ ॥

અધ્યાય ૩૧ મો. ગુણુવર્ણન.

ब्राह्मण उवाच—त्रयोवैरिप गेलोके नवधा गुणतः स्मृतः

प्रहर्षः प्रीतिरानन्दस्त्रयस्ते सारिका गुणाः ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મણ બોલ્યો—જગતમાં ત્રણ શત્રુઓ ગુણુથી નવ પ્રકારે કહેલા છે, તેઓમાં પ્રહર્ષ, ૧ પ્રીતિ ૨ અને આનંદ ૩, તે ત્રણ ગુણો સારિક છે. તૃષ્ણા, ક્રોધ તથા અભિ-સરંભ ૪, એ ત્રણ ગુણો રાજસ કહેલા છે. શ્રમ, તંદ્રા ૫ અને મોહ, એ ત્રણ તામસ ગુણો છે. આ ગુણોને બાણોના સમૂહોથી કાપી ધૈર્યવાન, તંદ્રારહિત, જ્ઞાત મનવ-જો અને ઈર્ષ્યાને છતનારો મનુષ્ય શત્રુઓને છતવા સમર્થ થાય છે. આ વિષયમાં પુરાણ વિધિને જાણનારા જનો કયા કહે છે કે જે પૂર્વે શાંતિ પામતા, અંબરીષ રાજાએ કંઈ હતી. જ્યારે દોષો વધ્યા અને સારા ગુણો બાધ પામવા લાગ્યા ત્યારે મહા યજ્ઞસ્વી અંબરીષે વેગ અથવા બળથી રાજ્ય ગ્રહણ કર્યું અને તે પોતાના દોષોને દખાવી તથા સારા ગુણોને સત્કાર કરી મોટી સિદ્ધિ પામ્યા અને આ વાતો કહેવા બાગ્યા કે મેં બહુ દોષોને છતા અને સર્વ શત્રુઓને હણ્યા પણ એક, જે અતિ મોટો હણવા યોગ્ય દોષ છે તેને મેં નથી હણ્યો. જેણે યુક્ત જીવ તૃષ્ણા રહિતપણાને પામતો નથી તથા તૃષ્ણાએ પીડેલો, નીચ ક્રોધે પ્રત્યે દોડતો જ્ઞાન પામતો નથી. વળી જેણે પ્રેરણા કરેલો નર ન કરવા યોગ્યને પણ સેવે છે. તે દુઃખ દેનારા લોભને તીક્ષ્ણ તરવારોથી કાપો, કેમકે લોભચેત્તે તૃષ્ણા થાય છે, તેથી ચિંતા પ્રવૃત્ત થાય છે અને તે લોભને ધમ્મજનારો રાજસ ગુણોને પામે છે. જ્યારે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તામસ ગુણોને પામે છે. ગુણોથી મળેલાં દેહનાં બંધનવાળા તે ફરી ફરી જન્મે છે, કર્મને ધમ્મકે છે અને જન્મે ફરી જ્યારે જન્મ-નો ક્ષય થાય છે ત્યારે ભેદ પામેલ, વિખરાઈ ગયેલ દેહવાળા બની ફરી મૃત્યુ પામે છે; માટે એ લોભને સારી રીતે જાણી ધૈર્યથી કાપવામાં આત્મા વિષે રાજ્ય (ધરમ આનંદરૂપ) ધમ્મજું. અર્થ એ રાજ્ય છે એથી ખીલું રાજ્ય નથી અને અત્માજ વં-

૧ પ્રિયની પ્રાપ્તિના નિશ્ચયમાં જે સુખ થાય છે તે. ૨ પ્રિયની પ્રાપ્તિમાં જે સુખ છે તે. ૩ પ્રિયના ભોગમાં જે સુખ છે તે. ૪ દોષનો ભરાવો. ૫ નિદ્રાના આદિ અને અંતમાં મત્તુ: આલસ્ય.

મનો મે વ્રાહ્મણં વિદ્ધિ વુદ્ધિ મે વિદ્ધિ વ્રાહ્મણીમ્ ।

ક્ષેત્રજ્ઞ इति यश्चीकृतः लोहमेव धनज्जय ॥ १२ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अजु० ब्रा० चतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥

અધ્યાય ૩૫ શ્લો. મને બ્રહ્મ-પરમજ્ઞેય સમજાવો.

અર્જુન ઉવાચ—બ્રહ્મયત્પરમં જ્ઞેયં તન્મે વ્યાખ્યાતુમર્હસિ ।

મન્વતો હિ પ્રસાદેન સૂક્ષ્મે મે રમતે મતિઃ ॥ ૧ ॥

અર્જુને પૂછ્યું—તમારી પ્રસન્નતાથી મારી મતિ સૂક્ષ્મ એવા બ્રહ્મમાં રમે છે, માટે પ્રેરમ જાણવા યોગ્ય જે બ્રહ્મ છે તે, મને સંભળાવો. વસુદેવના પુત્રે કહ્યું—અહિં પણ શિષ્યને ગુરૂની સાથે થયેલો મોક્ષના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. એક મેધાવી (ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળો) શિષ્ય બેડેલા, વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળા, બ્રહ્મને જાણનારા આચાર્યને (ગુરૂને) પૂછવા લાગ્યો. હે શત્રુઓને તાપ પમાડનાર ! શું શ્રેય (કર્મધાનું) છે? મોક્ષને પરાયણ થયેલો હું આપ ભગવાનને શરણે રહું છું અને હે વિપ્ર ! તમને મસ્તક નમાવી યાચું છું કે હું જે પૂછું તે મને કહો. આ પ્રમાણે પૂછનારા તે શિષ્યને હે પૃથાના પુત્ર અર્જુન ! ગુરૂએ કહ્યું કે, હે દ્રિગ ! જેમાં તમને સંશય છે તે સર્વળું હું તમને કહીશ. આ પ્રમાણે ગુરૂએ કહેતાં તે શિષ્ય બે હાથ બેડી પૂછવા લાગ્યો તે હે બુદ્ધિવાળા ! કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ, યત્નવાન થઇ તે સાંભળો. શિષ્ય પૂછવા લાગ્યો—હું કે ક્યાંથી ? તમે કે ક્યાંથી અને જે આપણાથી ખીલું સત્ય કે છે તે કહો ? હે વિપ્ર ! ક્યાંથી સ્થાયર અને જંગમ પ્રાણિયો ઉત્પન્ન થયા છે ? પ્રાણિયો શાણું કરી જીવે છે ? તેઓનું આયુષ્ય શા અંતવાળું છે ? શું તપ અને સન્નજનોએ ગુણો ક્યા કહેલા છે ? માર્ગો ક્યા ? કલ્યાણ અથવા સુખરૂપ શાથી થવાય છે ? સુખ શું છે ? દુષ્ટકર્મ શું છે ? હે સારી વ્રતવાળા ભગવન ! આ પ્રશ્નોને આપ યથાર્થપણથી કહેવા યોગ્ય છો. હે વિપ્રિ ! તમારાથી ખીલે કાઇ પણ તત્વેકરી યથાયોગ્ય આ પ્રશ્નોને કહેવા યોગ્ય નથી, માટે હે ધર્મને જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! મને મોટું આશ્ચર્ય છે તે આપ કહો ? તમે મનુષ્યોમાં મોક્ષ ધર્મના અર્થમાં કુશળ કહેવાઓ છો. વળી તમારાથી ખીલે કાઇ સંશયોને મટાડનાર નથી અને અમે સંસાર (જન્મ મરણ) થી ખીટણ તથા મોક્ષને ઇચ્છનારા છીએ. વસુદેવના પુત્રે કહ્યું—હે શત્રુઓને દમનાર ! કુરૂના કુળમાં શ્રેષ્ઠ પૃથાના પુત્ર ! ધારણ કરેલા વ્રતવાળા, ધારણા યુક્ત બુદ્ધિવાળા ગુરૂએ શરણ આપેલા, યથાયોગ્ય પૂજના, ગુણધાન, શાંત, પ્રિય થાય તેમ વર્તનાર, જાણરૂપ થયેલા, ઇન્દ્રિયોને જીતનાર, યત્નવાન, બ્રહ્મચારી શિષ્યને સર્વ પ્રશ્નો કહેવા યોગ્ય છે.

ગુરૂ બોલ્યા—આ તમે પૂછેલું બ્રહ્મએ વેદની વિદ્યાને આશ્રય કરી તત્વરૂપ થયેલા અર્થના વિચારવાળું, સત્વળું કહેલું, શ્રેષ્ઠ ઋષિઓએ સેવેલું છે. અમે બ્રહ્મના જ્ઞાનને

ઉત્તમ જ્ઞાનીએ છીએ, સંન્યાસને ઉત્તમ તપ જાણીએ છીએ, જે વેદનાં સર્વ રીતે વાધ રહિત એવાં જ્ઞાનના યથાર્થપણને તથા દૃઢ નિશ્ચયથી, સર્વ પ્રાણિઓમાં રહેલા આત્માને (પ્રહાસને) જાણે છે તે સર્વ ઠેકાણે, જનારો થાય છે (સર્વ લોકમાં યથેચ્છ કરનાર થાય છે); જે વિદ્વાન, ચૈતન્ય તથા જડની સાથે વસવાપણને અને જુદા રહેવાપણને જાણે છે, તેમ ચૈતન્યના એકપણને તથા જુદાં જુદાંપણને જાણે છે તે દુઃખથી છુટે છે. જે કશું પણ ઇચ્છતો નથી તે કશું પણ અભિમાન કરતો નથી એ આ લોકમાં રહેલો પ્રહાસના ભાવ માટે કલ્પાય છે (જીવન્મુક્ત થાય છે). માયાને સત્ય વગેરે ગુણોના યથાર્થપણને જાણનાર, સર્વ પ્રાણિયોના કારણને જાણનાર, મમતા રહિત અને અહંકાર રહિત મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. ન જણાતાં એવાં અજ્ઞાનરૂપ મૂળ તે અંકુરવાળું; બુદ્ધિ (મહત્ત્વ) રૂપ વાળું, મોટા અહંકારરૂપ મોટી શાખાવાળું, જેનાં કાટર (ફર ઝોત) માં ઇન્દ્રિયોરૂપી કાંટા છે એવું, મહા જ્ઞાનરૂપ ઇજિઓવાળું, સ્થૂળ કાર્યોરૂપ, નાની શાખાઓવાળું, સદા સંકલ્પરૂપ પાંડાંવાળું, સદા કર્મરૂપ પુષ્પવાળું, સદા સુખરૂપ ફળને ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ પ્રાણિયોની આજીવિકારૂપ, પ્રહારૂપ ખીજવાળું, સનાતન મોટું કાંડ છે. એ (પ્રહાર) ને જાણી જન જ્ઞાનરૂપ ઉત્તમ ખર્જેથી તત્તોને કાપી અમરપણને પામી મૃત્યુ તથા જન્મને તજે છે. હે મહા પંડિત ! આજ હું તમને થયેલા, ધતા, અને થનારા વગેરે ધર્મ, કામ, અને અર્થના નિશ્ચયવાળું, સિદ્ધોના સમૂહ સમજેલું જૂના વિધિવાળું, સનાતન, ઉત્તમ પદ (પામવા યોગ્ય પ્રહાર) કહેવાનો છું. જેને જાણી સિદ્ધ, આ લોકમાં વિદ્વાન થાય છે. પૂર્વે પરસ્પર જાણવાને ઇચ્છના, સર્વ માર્ગો પ્રત્યે ફરી પોતાના કર્મોએ ફરી ચાહેલા પ્રજાપતિ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, ભાર્ગવ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ વિશ્વામિત્ર, અને અન્નિ ઋષિયો શ્રેષ્ઠ અંગિરાના પુત્રને આગળ ફરી પ્રહાસના સ્થાનમાં ગયા અને તે પ્રહાસણો નાશ થયેલા પાપોવાળા, પ્રહાસનું દર્શન કરવા લાગ્યા. સુખથી એકલા મહાત્માને પ્રણામ કરી ઋષિયો વિનયવાન ધષ્ટ મોક્ષને માટે ઉત્તમ આ પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા; કે સાઈ કર્મ કરવું ? કેવી રીતે પાપથી મુક્ત થવાય ? કયા માર્ગો અમારા સુખરૂપ છે ? શું સત્ય છે ? શું દુઃખકર્મ છે ? કયા બે દક્ષિણ અને ઉત્તર એવા કર્મોના માર્ગ છે ? કેમ તેને પમ્પાય છે ? પ્રાણિયોના જન્મ, મૃત્યુ, પ્રલય અને મોક્ષ અમને કહો. આવી રીતે શ્રેષ્ઠ મુનિયોએ પૂછેલા પ્રહાસને જે કશું તે હું હે શિષ્ય ! તમને કહું છું, માટે વેદમાં કશું છે તે રીતે સાંભળો. પ્રહા મોક્ષ્યા—હે સારાં વ્રતોવાળા ! સત્ય એવા પ્રહારથી સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો જન્મેલાં છે, તેઓ કર્મો ફરી જીવે છે તથા પોતાને કરનારા પ્રહારને વિસરી જઈ પોતાનાં કર્મથી વર્તે છે. ગુણોવાળું સત્ય (પ્રહાર) અવશ્ય પાંચ વક્ષણવાળું છે; તેઓમાં ઇશ્વર સત્ય; ધર્મ સત્ય, જીવ સત્ય, સત્યથી થયેલાં મહાજ્ઞાન સત્ય, અને પંચમહાજ્ઞાનમય એવું જરાયુજ વગેરે જગત્ સત્ય છે માટે જેઓ સત્યમય, નિત્ય યોગમાં તત્પર જેઓએ કોઈ તથા સંતાપને તજેલો છે એવા નિશ્ચયથી ધર્મને સેવનારા છે, તે પરસ્પર નિશ્ચયવાળાં વિદ્યાવાન ધર્મરૂપ પાળને પ્રવર્તાવનારા, સદા રહેનારાને, લોકને ઉત્પન્ન કરનારાઓને હું ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષને, જુદા જુદા ચાર આશ્વમેધવાળા ઉત્તમ વર્ણોને તથા પંડિતો જે ઉત્તમ ધર્મને સત્ય ચાર ચરણુ (ચારપાયા) વાળા કહે છે તે તમને કહીશ. હે દિવ્ય ! જેથી પૂર્વે પંડિતો અવશ્ય પ્રહાપણને પામેલા છે, તે ક્ષેમ કરનાર, સુખરૂપ માર્ગોને સંભળાવીશ. હે મહા ભાગ્યવાન વક્ત્રાઓ ! આજ મારાથી તમે દુઃખે જણાયું એવા

તે, ઉત્તમ માર્ગને જાણી અને તે માર્ગથી ઉત્તમ પદરૂપ ધરાવે તે પૂર્ણપણાથી સમજે. જ્યાં સુધી જીવ ધ્યાનમાં નથી અને જાણતો નથી ત્યાં સુધી તેજ, આકાશ, સૂર્ય, વાયુ, ઇંદ્ર અને પ્રજાપતિ તેઓને જુવે છે. હવે આગળ વળી અધ્યાત્મ જ્ઞાનને જે ઉપાય કહ્યું છે તે સાંભળો. વનમાં વસતા, ઇંદ્ર, મૂળ, વાયુને લક્ષ કરતા, મૌન, મારણ કરતા, ત્રણ, દિવેને (ધ્યાનથી ક્ષત્રિય, તથા વૈશ્યને) વાનપ્રસ્થ આગ્રમ કરવો કહેલો છે, જે ગૃહસ્થપણ છે તે સમજાવણીથી પાળી શકાય છે. ધીર પુરુષો ધર્મને શ્રદ્ધારૂપ લક્ષણવાળો હમેશ કહે છે. આવી રીતે ધીર સંજ્ઞાને પોતાનાં કર્મોએ કરી ચલાવેલા, ધર્મની પાળે (પૂજા)રૂપ દેવકોઈને પહોંચવાના ઉપાયરૂપ માર્ગો તમને કહ્યા. આ ધર્મોમાંથી એક પણ જુદા ધર્મ પ્રત્યે જે ઉત્તમ આચારવાળો રહે છે તે કાળે કરી સદા અવસ્થ પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિ તથા નાશને જુવે છે. આ પછી (હવે) યથાર્થપણથી કારણે કરી હું સુદ્ધિના વિષયમાં રહેલાં, જુદાં જુદાં વર્તનારાં, સર્વ તત્ત્વો કહ્યું છે. સહતત્ત્વ, આત્મા, અવ્યક્ત (માયા), અહંકાર, દશ ઇંદ્રિયો, એક મન, પાંચ મહાભૂત, પાંચ મહાભૂતના વિશેષ ગુણો, આ રીતે સનાતન સૃષ્ટિ છે અને ચોવીસને એક (પચીસ) તત્ત્વોની સંખ્યા કહેલી છે. હવે જે ધીર સર્વ તત્ત્વોનાં જન્મ મરણને જાણે છે તે સર્વ પ્રાણિયોમાં મોહ પામતો નથી. જે તત્ત્વોને, સર્વ ગુણોને તથા સકળ દેહતાઓને યથાયોગ્ય જાણે છે તે પાપને પ્રવચ થવાથી અંધને તોડી નિર્મળ એવા સર્વ લોકોને પામે છે.

તસ્વાનિ ચો વેદયંતે યથા તથં ગુણાંશ્ચ સર્વાનંદિલાંશ્ચ દેવતાઃ ।

વિદ્યુત પાપમાપ્રવિમુચ્ય ચન્ધનં સ સર્વલોકાનમલાન્સમશ્રુતે ॥ ૬૦ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनु० गुरुश्लेषसंवादे

पञ्चात्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૫ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. ગુણાતીત અવ્યક્ત.

શ્રદ્ધાવાચ—તદવ્યક્તમનુદ્રિકં સર્વગ્યાપિદ્યુવં સ્થિરમ્ ।

નવદ્વારં પુરં વિદ્યાત્રિગુણપञ्ચધાનુકમ્ ॥ ૧ ॥

અહા બોલ્યા—તત્ત્વોમાં સમાન એવા, સત્ત્વ રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને અવ્યક્ત (અજ્ઞાન-માયા વગેરે નામથી) જાણવા. તે સર્વ વ્યાપક, અવિનાશી અને સ્થિર (આરંભરહિત) છે, તેજ ત્રણ ગુણવાળું અવ્યક્ત (માયા) સમતારહિત થયેલું નવર દ્વારવાળું પાંચ ધાતુવાળું ૨ પૂરક જાણવું. અગીયાર ઇંદ્રિયોવાળું, મનવડે પ્રકટ થનારા વિષયોવાળું, સુદ્ધિરૂપ જેનો સ્વામી છે એવું એ (પૂર) ધ્યાનરૂપ અને અગિયારમા ઇંદ્રિય મનવાળું છે. એમાં જે ત્રણ પ્રવાહો છે તે વારંવાર પૂરાય છે અને એજ ત્રણ ગુણવાળી સરવાણીઓ પ્રવૃત્ત થયા કરે છે. તમ, રજ તથા સત્ત્વ એ ગુણો કહેવાય છે તે સર્વ ગુણો એક ખીજને નેહાએલા છે. પરસ્પર ખીજ અને અંકુરની પેઠે આ જીવિકાવાળા છે, એક ખીજના આશ્રયવાળા છે, એક ખીજને અનુસરનારા છે અને એક ખીજથી તેજ ને જળની પેઠે જુદા ને

૧ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન, સુદ્ધિ પ્રાણ અને અહંકારરૂપ નવ દરવાજાવાળું. ૨ પંચ મહાભૂતવાળું. ૩ શરીર.

લગતા છે. આ ત્રણ ગુણોવાળાં પંચ મહાશૂત છે. તમે ગુણને પરાલેખ પમાડનાર સત્વ ગુંથુ છે. રન્નેગુણને મધનારો સત્વગુણ થાય છે અને સત્વને હકાવનારો તમેગુણ થાય છે. જ્યાં તમેગુણને નિયમમાં રખાય છે ત્યાં રન્નેગુણ પ્રવર્તે છે. જ્યાં રન્નેગુણને નિયમવાળો કરાય છે ત્યાં સત્વગુણ પ્રવર્તે છે. તેઓમાં અંધકારરૂપ તમેગુણ જાણવો. મોહની સંજ્ઞાવાળા ત્રણ ગુણ મળેલા હોવાથી સત્વ રીતે તો રજ ને તમ એ બે છે. અધર્મનાં લક્ષણવાળું, પાપ કર્મોમાં નિશ્ચયવાળું તમેગુણનું રૂપ છે અને એ મળેલા પણુ દેખાય છે. વિપરીત-પણુવાળો સ્વાભાવિક રન્નેગુણ કહેવાય છે. આ રીતે સર્વ પ્રાણિયોમાં પ્રવૃત્ત થયેલા, તેઓની ઉત્પત્તિનું લક્ષણ જ્ઞેના લાયક છે. સર્વ પ્રાણિયોમાં પ્રકાશરૂપ, ધર્મ જ્ઞાન વગેરેમાં સારાપણું, શ્રદ્ધાવાનપણું, અને મનોત્તપણું આ પ્રમાણે સત્વગુણનું રૂપ સજ્જનોએ માનેલું છે. હવે તત્વનાં કારણોથી એઓનાં દાર્દ્યનાં સ્વરૂપો સંક્ષેપ તથા વિસ્તાર સહિત સારી રીતે કહેવાય છે તે સાંભળો. સંભોહ, અજ્ઞાન, ત્યાગ (દાનનો) અભાવ, કર્મોની અનિશ્ચય, નિદ્રા, ગર્વ, ભય, લે.ભ, પોતાથી સત્કર્મમાં દૂરપણુ, સ્મૃતિનો નાશ, દુષ્ટ પરિણામ (ખરાબ પરિ-પાક), નાસ્તિકપણું ભિન્નવૃત્તિપણું (શીત્લને ભંગ), યોગ્ય અને અયોગ્યની પરીક્ષાને ન જાણવાપણું, અંધપણું (અયોગ્ય જાણવાપણું), ચાંડાલના ગુણોની વૃત્તિપણું ન કરવાના ધર્મને માનવાપણું, અજ્ઞાનમાં જ્ઞાનને માનવાપણું; મૈત્રી ન રાખવાપણું, છુદી છુદી ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાપણું, શ્રદ્ધા ન રાખવી, મૂઢપણું, સરળતા ન રાખવાપણું, સાઈ ન જાણવાપણું, પાપ કરવું, અજ્ઞાન, અજ્ઞોતું જડપણું, દેવતા વગેરેમાં ભક્તિ ન રાખવા-પણું, જીર્ણોદ્ધિ ન થવાપણું, નીચ કર્મોમાં હમેશ આલસુ, આ સર્વ આચરેલા, તામસ ગુણો કહેલા છે. જગતમાં જે ખીજ ભાવો, ભાવ એવાં નામવાળા કહેલા છે અને તેમાં નિયમ રાખવામાં આવે છે તે સર્વ તમેગુણના ધર્મ છે. નિત્ય દેવ, આહાણુ અને વેદની નિંદાની વાત, ત્યાગ (દાન) ન કરવું, અભિમાન, મોહ, ક્રોધ અસહનતા અને પ્રાણિયોમાં મત્સર કરવો, આ આચરણુ તમેગુણનું કહેવાય છે. જે ક્રોધ પણુ વૃથા આરંભો છે તે, જે વૃથા દાનો છે તે અને જે વૃથા લક્ષણુ છે તે, આ બધાં તમેગુણની વૃત્તિ રૂપ ગણેલ છે. અતિ વાદ, તિતિક્ષાનો અભાવ, મત્સરતા, અભિમાનીપણું, અને શ્રદ્ધા રહિતપણું આ તમે ગુણની વૃત્તિ કહેવાય છે. આવા પ્રકારના જે ક્રોધ આ જગતમાં પાપ કરનારા અને મર્યાદાને તોડ-નારા મનુષ્યો છે તે સઘળા તમેગુણવાળા કહેલા છે. હવે તે પાપ કરનારાઓની નિશ્ચય-વાળી યોગિ (ઉત્પત્તિ)ને કહું. છું. જેઓ નીચા અથવા વાણી વગરના નરકના ભાવો અને જેઓ આડા નરકને વિષે જનારા ભાવો છે-જેવા કે સ્થાવર પ્રાણિયો, પશુઓ, વાહનો (ભાર ઉપાડનારાં પશુઓ), માંસને ખાનારા (રાક્ષસો), સર્પો, કૃમિઓ, ઈંડાઓ, પક્ષિઓ, ઈંડાથી થયેલા જીવો, સર્વ ચોપગા જીવો, ઘેલા, ખેરા, મુગા, જે ખીજ, પાપી રોગવાળા છે તેઓ, તમેગુણમાં જુડેલા, દુષ્ટવૃત્તિવાળા, પોતાનાં કર્મો કરી કરેલા ચિન્હોવાળા અને જેઓનો નીચે જનારો ચિત્તરૂપ પ્રવાહ છે એવા આ તથા આ રીતે તમે ગુણમાં મગ્ન છે તે સર્વ તમેગુણી છે. હવે હું તેઓનો ચઢવાનો ક્રમ, અને પુણ્યથી થયેલી વૃદ્ધિ કહું છું કે જે રીતે તેઓ પુણ્ય કરનારા યજ્ઞ પુણ્યકારી લોકોને પામે છે. જે ખીજે પ્રકારે, (પશુ વગેરેમાં) જન્મેલા, પોતાનાં કર્મોમાં પ્રીતિવાળા, શુભને ઇચ્છનારા આહાણુએ અમિહંત્ર વગેરે કર્મ માટે વધેરેલા (હણેલા) જીવો તે સંસ્કારથી જીવે જાય છે અને ત્યાંથી પડેલા યત્ન કરવાથી પાછા સ્વર્ગમાં દેવોની સમાન લોકપણુને પામે છે. આવી

તે, ઉત્તમ માર્ગને જાણે અને તે માર્ગથી ઉત્તમ પદરૂપ ધ્વજને પૂર્ણપણાથી સમજે. જ્યાંસુધી જીવ ધ્વજજ્ઞાનને પામતો નથી અને જાણતો નથી ત્યાં સુધી તેજ, આકાશ, સૂર્ય, વાયુ, ઇદ્ર અને પ્રજાપતિ તેઓને જીવે છે. હવે આગળ વળી અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો જે ઉપાય કહ્યું છું તે સાંભળો. વનમાં વસતા, કૃષ્ણ, મૂળ, વાયુને લક્ષ કરતા, મૌન, ધારણ કરતા, ત્રણ, દ્વિજને (પ્રાણજી સ્વનિય, તથા વૈશ્યોને) વાનપ્રસ્થ આશ્રમ કરવો કહેલો છે, જે ગૃહસ્થપણું છે તે સમજાવણીથી પાળી શકાય છે. ધીર પુરૂષો ધર્મને શ્રદ્ધારૂપ લક્ષણવાળો હમેશ કહે છે. આવી રીતે ધીર સંજ્ઞાને એ પોતાનાં કર્મોએ કરી ચલાવેલા, ધર્મની પાળે (પૂજ) રૂપ દેવકોકને પહોંચવાના ઉપાયરૂપ માર્ગો તમને કહ્યા. આ ધર્મોમાંથી એક પણ જીવ ધર્મ પ્રત્યે જે ઉત્તમ આચારવાળો રહે છે તે કાળે કરી સદા અવશ્ય પ્રાણિયોની ઉત્પત્તિ તથા નાશને જીવે છે. આ પછી (હવે) યથાર્થપણાથી કારણે કરી હું જુદાના વિષયમાં રહેલાં, જીવં જીવં વર્તનારાં, સર્વ તત્ત્વો કહ્યું છું. મહત્ત્વ, આત્મા, અવ્યક્ત (માયા), અહંકાર, દશ ઇન્દ્રિયો, એક મન, પાંચ મહાભૂત, પાંચ મહાભૂતના વિશેષ ગુણો, આ રીતે સનાતન સૃષ્ટિ છે અને ચોવીસને એક (પચીસ) તત્ત્વોની સંખ્યા કહેલી છે. હવે જે ધીર સર્વ તત્ત્વોનાં જન્મ મરણને જાણે છે તે સર્વ પ્રાણિયોમાં મોહ પ્રાપ્તો નથી. જે તત્ત્વોને, સર્વ ગુણોને તથા સકળ દેતાઓને યથાયોગ્ય જાણે છે તે પામતો પ્રસન્ન થવાથી અંધને તોડી નિર્મળ એવા સર્વ લોકોને પામે છે.

તત્ત્વાનિ યો વેદ્યંતે યથા તથં ગુણાંશ્ચ સર્વાંનચિહ્નાંશ્ચ દેવતાઃ ।
વિદ્યુત્ પાપ્પ્રાપ્રવિમુચ્ય ચન્ધનં સ સર્વલોકાનમલાન્સમશ્રુતે ॥ ૬૦ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनु० गुरुशिष्यसम्वादे
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

અધ્યાય ૩૬ મો. ગુણાતીત અવ્યક્ત.

ब्रह्मोवाच—तदव्यक्तमनुद्रिकं सर्वव्यापिध्रुवं स्थिरम् ।

नवद्वारं पुरं विद्यात्रिगुणपञ्चधातुकम् ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા—તત્ત્વોમાં સમાન એવા, સત્વ રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને અવ્યક્ત (અજ્ઞાન-માયા વગેરે નામથી) જાણવા. તે સર્વ વ્યાપક, અવિનાશી અને સ્થિર (આર-ભરહિત) છે, તેજ ત્રણ ગુણવાળું અવ્યક્ત (માયા) સમતારહિત થયેલું નવ દારવાળું પાંચ ધાતુવાળું પૂરક જાણવું. અગિયાર ઇન્દ્રિયોવાળું, મનવડે પ્રકટ થનારા વિષયોવાળું, શુદ્ધરૂપ જેનો સ્વામી છે એવું એ (પૂર) ધ્વજરૂપ અને અગિયારમા ઇન્દ્રિય મનવાળું છે. એમાં જે ત્રણ પ્રવાહો છે તે વારંવાર પુરાય છે અને જેજ ત્રણ ગુણવાળી સરવાણીઓ પ્રવૃત્ત થયા કરે છે. તમ, રજ તથા સત્વ એ ગુણો કહેવાય છે તે સર્વ ગુણો એક ખીજને જોડાએલા છે. પરસ્પર ખીજ અને અંકુરની પેઠે આ જીવિકાવાળા છે, એક ખીજના આશ્ર-યવાળા છે, એક ખીજને અનુસરનારા છે અને એક ખીજથી તેજ ને જળની પેઠે જીવ ને

૧ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન, શુદ્ધિ પ્રાણ અને અહંકારરૂપ નવ દરવાજાવાળું. ૨ પંચ મહાભૂતવાળું. ૩ શરીર.

વવાનાં કર્મો, સ્વાહાકાર, નમસ્કાર, સ્વધાકાર, વપટકાર, યજ્ઞવતું, લશ્ચાવતું, ધન્યવતું, લશ્ચુવતું, દાન, ગ્રહણ કરવું, પ્રાયશ્ચિત્તો, મંગલ કર્મ, 'આ માંડે છે, આ માંડે છે' એમ કહેવું; ગુણથી થયેલો રહેલ, દ્રોહ, માયા, નિકૃતિ (અપકાર), મોન, ચોરી, હિંસા, વગેરે વંદાપણ, પરિતાપ, જાગવું, દંભ, ગર્વ, રાગ, ભક્તિ, પ્રીતિ, હર્ષ, ભુગટું, જનવાદ, 'જે સ્ત્રીઓએ કહેલા સંગ્રહો છે તે, જે કાંઈ નાચ, વાહન અને ગીતોના પ્રસંગો છે તે, આ સર્વ હે વિપ્રો ! રાજસગુણો કહેલા છે. પૃથ્વીમાં થયેલા, ધના અને ધનારા ભાવો (પદાર્થો)ના વિચારો, નિત્ય ધર્મ, અર્થ તથા કામમાં પ્રીતિવાળા વિચારો અને ધર્મ, અર્થ, કામ એ પણ રાજસગુણો છે. જે કામની વૃત્તિવાળા, સર્વ કામનાઓની સમૃદ્ધિઓથી પુરા થાય છે તેઓ અને જેના મનનો પ્રવાહ નીચો છે, એ મનુષ્યો રજોગુણથી ભરેલા છે. તેઓ વારંવાર જન્મતા, આ જન્મમાં આનંદ પામે છે અને મરણ પછી ધનારા આ જન્મમાં સુખને આહો છે. દાન કરે છે, દાન લે છે તર્પણ કરે છે તથા હોમ કરે છે. આ રીતે ખુબ પ્રકારે તમને રજોગુણે માણસ થયાયોગ્ય કહેલા, ગુણની વર્તાવટને તથા સદા ગુણોને જાણે છે, તે રાજસ, સર્વ ગુણોથી મુક્ત થાય છે.

રજોગુણા ઘો વહુધાનુકોચિતા યથાવદુક્તં ગુણવૃત્તમેવ ચ ।

નરોપિ યો વેદગુણાનિમાન્સદા સ રાજસૈઃ સર્વગુણૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૧૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपत्रणि अनुगीतापर्वणि गुर्जरभाषान्तरे
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૩૮ સો. સત્વગુણવતું વર્ણન.

प्रह्लादाक्ष—वतः परं प्रवक्ष्यामि तृतीयं गुणमुत्तमम् ।

सर्वभूताहितं लोके सतां धर्ममनिन्दितम् ॥ १ ॥

પ્રહ્લા-ખોલ્યા—હું હવે જન્મમાં સર્વ પ્રાણીઓના હિતરૂપ, સંભળનાના ધર્મરૂપ, નિંદાથી રહિત, હિતમ એવા ત્રીજા ગુણને વર્ણવું છું. આનંદ, પ્રીતિ, ઉન્નતિ, પ્રકાશતા, સુખ, કૃપણતાનો ત્યાગ, નિર્ભયતા, સંતોષ, શ્રદ્ધાવાનપણ, ક્ષમા, ધૈર્ય, અહિંસા, સમતા, સત્ય, સરક્ષતા, અક્રોધ, અનમ્રતા, પવિત્રતા હતાપણ, પરાક્રમ, શાસ્ત્રોતું જ્ઞાન મિથ્યા છે, આચાર મિથ્યા છે, સેવા વૃથા છે અને શ્રમ વ્યર્થ છે, એમ જાણી જે યોગીના ધર્મવાળા થાય છે તે પરલોકમાં અવિનાશી પડે પામે છે. જે સમતા રહિત, અહિંસાર રહિત, આશીપ રહિત, સર્વથી શમ, અને નિષ્કામ થયેલ છે એવો સંભળનાનો સનાતન ધર્મ છે. વિશ્વાસ, ધન્ય, તિતિશ્ચાર, દાન, શુદ્ધતા, આશ્રયનો ત્યાગ, કૂરતાનો ત્યાગ, સંમોહનો ત્યાગ, પ્રાણીઓ વિષે દયા, ચાડીનો ત્યાગ, પુત્રતા જન્મ વગેરેથી થયેલો હર્ષ, સંતોષ, વિરમય, વિનય, સારી વૃત્તિપણ, શાંતિ (મોક્ષ) ના કર્મમાં શુદ્ધિ, શુભ, શુદ્ધિ, સરક્ષતાથી પ્રવૃત્તિ, ઉદારપણ, પ્રભયર્થ, સર્વનો ત્યાગ, નિર્ભયતા, આશીર્વાદ રહિતપણ, અહીનધર્મપણ, દાન ખોટું છે, યજ્ઞ ખોટો છે, લાણવું ખોટું, વ્રત ખોટું, દાન લેવું ખોટું,

૧ એ ગુણોમાં દોષો ન કદાવવા તે. ૨ તાહ તંદ્રા સહન કરવો તે.

ધર્મઃ કહેલો નથી માટે સત્વ ગુણમાં રહેનારા ઉંચે જાય છે. રજો ગુણવાળાં મધ્યમાં રહે છે અને છેવટના ગુણવાળા એટલે તામસ જનો નીચે જાય છે. તમ શદ્રમાં, રજ, ક્ષત્રિયોમાં અને ઉત્તમ સત્વ આદ્યાણુમાં હોય છે તથા આ રીતે આ ત્રણ વર્ણોમાં ફરે છે. દૂરથી પશુ (શદ્રમાં પશુ) તમ, સત્વ અને રજ એ ગુણો મળેલા તથા મળીને રહેનારા દેખાય છે પણ બુદ્ધાઈમાં રહેલા સાંઝળ્યા નથી. ઉદય પામતા સૂર્યને દેખી નિહિત કર્મ કરનારા ચોરોને લય થાય છે, તાપથી દુઃખ ભોગવનારા ખેપીઆઓ પરિતાપ પામે છે; આમાં પશુ સૂર્ય અધિક સ્વરૂપ છે, ચોરો તમરૂપ છે અને માર્ગમાં ચાલનારાઓને પરિતાપ આપે છે એ રજનો ગુણ કહેવાય છે. પ્રકાશપણારૂપ, સૂર્ય સત્વ ગુણ છે, સંતાપ (તડકા) છે તે રજનો ગુણ છે અને પર્વોમાં તેનો જે દુખાવો (ગ્રહણ) થાય છે તે તમનો ગુણ જાણવો. આ રીતે સર્વ તેજોમાં ત્રણ ગુણો વર્તે છે અને તે તે રીતે તે તે પદાર્થ વગેરેમાં ક્રમેકરી વર્ત્યા કરે છે. સ્થાવર ભાવો (પદાર્થો)માં અધિકપણાને પામેલું તમ છે, રાજસ પદાર્થો (ખાટા તીખા વગેરે) ખીન્ન દ્રવ્યના યોગથી અથવા પાક વગેરેથી વિસ્તાર પામ્યા કરે છે. સ્નેહ (તેજ) વાળો જે ભાવ છે તે સાત્વિક (સત્વગુણવાળો) છે. તેમ દિવસ ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. રાત્રિ ત્રણ પ્રકારની કહેવાય છે. પખવાડિયું, માસ, વર્ષો, ઋતુઓ તથા સંધિઓ (તેઓને જોડાનાના કાળ) ત્રણ પ્રકારના છે, ત્રણ પ્રકારનું દાન દેવાય છે. ત્રણ પ્રકારે યજ્ઞ પ્રવર્તે છે, ત્રણ પ્રકારના લોક છે, ત્રણ પ્રકારે દેવો છે, ત્રણ પ્રકારની વિદ્યાઓ છે, ત્રણ પ્રકારવાળી ગતિયો છે, થયેલું, ચતું, થનારું, ધર્મ, અર્થ, કામ, પ્રાણુ, અપાન, ઉદાન, આ ત્રણ ગુણોરૂપ છે. આ ગુણો ત્યાં ત્યાં તે તે પ્રમાણે ક્રમેકરી પ્રવર્તે છે. આ લોકમાં જે કંઈ છે તે સઘળું આ ત્રણ ગુણોરૂપ છે. ત્રણ ગુણો નિત્ય સ્પષ્ટ થયાવિના પ્રવૃત્તિ કરે છે અને સત્વ, રજ તથા તમ, સનાતન ગુણોની સૃષ્ટિ છે. તમ, અવ્યક્ત (સ્પષ્ટ નહિ એવું), શિવ, ધામ, રજ, યોનિ (કારણ), સનાતન, પ્રકૃતિ, વિકાર, પ્રલય, પ્રધાન, પ્રભવ (જન્મરૂપ), અવ્યય (નાશરૂપ), અવ્યક્ત (અધિક નહિ એવું), અનન (ઓછું નહીં એવું), સત્, અસત્, સઘળું અવ્યક્ત (માયા), ત્રણ ગુણવાળું કહેલું છે. આ બાવીસ નામો અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિચાર કરનારાઓએ જાણવા યોગ્ય છે. જે સાચાતારી સર્વ અવ્યક્ત (માયા) નાં નામો ગુણો તથા કેવળ (એક) ગતિયોને જાણે છે તે, મુક્ત થયેલા દેહવાળો, વિલાગથી તત્વને જાણનારો, અને નીરાગી થઈ સર્વ ગુણોથી છૂટે છે.

અવ્યક્તનામાનિ ગુણાંશ્ચ તત્ત્વાતો યો વેદસર્વાણિ ગતિશ્ચ કેવલાઃ । -

વિમુક્તદેહઃ પ્રવિમાગતસ્શવિત્સ મુરુવર્તે સર્વગુર્ભૈર્નિરામયઃ ॥ ૨૫ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि उनचत्वा-
रिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. આત્માનું પ્રાકટ્ય.

મહાવાચ—અવ્યક્તપૂર્વમુત્પન્નો મહાનાત્મા મહામતિઃ ।

આદિગુણાનાં સર્વેષાં પ્રથમઃ સર્ગ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

ધર્મ ઓટો અને તપ એ કું એમ માની વર્તનારા ને કોઈ, સત્વ ગુણનો આશ્રય કરનારા, વેદનાં કારણ બ્રહ્માં રહેલા બ્રાહ્મણો છે તે ધીરાઓ સત્વ જાણનારા છે. વળી તે ધીર માનવો સર્વ પાપોને તજી શોક રહિત થઈ સ્વર્ગને પામી ત્યાંથી અનેક શરીરો ધારણ કરી શકે છે અને તે માહાત્માઓ સ્વર્ગમાં જનારા દેવો હોય તેમ અનેક આકારવાળું મન તથા ઇશિત્વ, ૧ વશિત્વ, ૨ લઘુત્વ ૩ વગેરે સિદ્ધિઓને પામે છે. આ રીતે તેઓ ઉંચાં મનરૂપ પ્રવાહવાળા, સ્વર્ગને પામેલા, તે તે ઠેકાણે પ્રકૃતિવડે મનને અનેક પ્રકારનું કરનારા થઈ ને ને ઇચ્છે છે તે સર્વ પામે છે અને તેઓનો વિભાગ પણ કરી શકે છે, (અર્થાત્ ખીજનો આપે છે), તેથી તેઓ વૈકારિક નામના દેવો કહેલા છે. આ રીતે હે શ્રેષ્ઠ વિપ્રો ! તમને આ સત્વગુણનું આચરણ કહ્યું. આ વિધિ પ્રમાણે જાણવાથી ને ને ઇચ્છે છે તેને તે તે મળે છે. આ પ્રમાણે વિશેષણથી સત્વગુણ કહ્યો. આ ગુણોને તથા યથાયોગ્ય કહેલી ગુણની વૃત્તિને ને નર સદા જાણે છે તે ગુણોને ભોગવે છે, પણ તે ગુણો સાથે અંધાતો નથી.

પ્રકીર્તિતાઃ સત્ત્વગુણાવિશેષતો યથાવદુક્તં ગુણવૃત્તમેવ ચ ।

નરસ્તુ યો વેદગુણાનિમાન્સદા ગુણાન્સ મુક્તેનગુણૈઃ સયુજ્યતે ॥૧૬॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि गुर्जरभाषान्तरे
अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

અધ્યાય ૩૮ મો. ગુણોની સમિશ્રતા.

ब्रह्मोवाच—नैव शक्यागुणावक्तुं पृथक्त्वेनैव सर्वशः ।

अधिच्छिन्नानि दृश्यन्ते रजः सत्त्वं तमस्तथा ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બેદ્યા—સર્વ જુદાપણથી ગુણો કહી શકાય તેવા નથી; કેમકે રજ, સત્વ અને તમ, તે જુદાં થયેલાં દેખાય છે, એક ખીજથી રંગન થાય છે, પરસ્પર અથોવડે જીવે છે, સર્વ એક ખીજનો આશ્રય પામનાર, અને એક એકને અનુસરનાર છે. જ્યાં સુધી સત્વ છે ત્યાં સુધી રજ વર્તે છે એમાં સંશય નથી. જ્યાં સુધી તમોચ્છ છે ત્યાં સુધી સત્વ અને રજ વર્તે છે મળેલા સમુદાયથી ફરના । (મળેલા સ્વભાવના) ને મળેલા ઇ-ત્તિવાળા એ ગુણો મળીને વ્યવહાર કરે છે, આમ જ્યાં કારણોથી તથા કારણો વિના પણ તેઓ વર્તે છે, અધિક અને અધિક નહિ એવા, પરસ્પર વર્તનારા ગુણોનું સર્વ રીતે ઓછું નહિ એવું તથા અધિક નહિ એવું રૂપ બને છે તેમ કહીએ. જ્યાં કુતરાં, જુડ વગેરેમાં રહેલા વધારે તમ હોય ત્યાં રજ થોડું તથા સત્વ આનિ થોડું જાણવું. જ્યાં મધ્ય મનરૂપ પ્રવાહવાળા જીવોમાં રહેલા રજ, વધારે હોય ત્યાં તમ ઓછું અને સત્વ ઘણું ઓછું જાણવું. જ્યાં ઉચા મનરૂપ પ્રવાહવાળા જીવોમાં રહેલું સત્વ વિશેષ હોય ત્યાં તમ અલ્પ અને રજ અતિ અલ્પ જાણવું. સત્વ છે તે ઈંદ્રિયોના શબ્દ વગેરે ગુણોને પ્રકાશ કરનાર વૈકારિક અહંકારના કારણરૂપ છે. સત્વ ગુણથી કોઈ પણ ખીજે ઉત્તમ

૧ સ્થાવરો પણ જેની અ.તા કરનાર છે એવું પ્રભુપણ ૨ પૃથ્વીમાં આવજવ થાય એવું વશપણ ૩ લઘુપણ (સુંદરતા અથવા શીઘ્રતા).

પ્રજ્ઞા બોલ્યા—અવ્યક્ત (ત્રિગુણ)થી પ્રથમ મોટી મતિવાળો મહાન્, આત્મા ઉત્પન્ન થયો તે સર્વ ગુણોની (ગુણ કાર્યોની) આદિ, પ્રથમ સૃષ્ટિરૂપ છે, મહાન્ (મહત્ત્વ); આત્મા, મતિ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મ, શંભુ, વીર્યવાન્, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, ઉપલક્ષિય, ખ્યાતિ, ધૃતિ, સ્મૃતિ, આ પર્યાયવાળા શબ્દોથી મહાન્ આત્મા જણાય છે અને તેને જાણનારો વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ મોહ પામતો નથી. તે (આત્મા) ચોતરફ હાથ પગવાળો, સર્વ તરફ નેત્ર, મસ્તક અને મુખવાળો, તથા સર્વ ઠેકાણે જ્ઞાનવાળો છે અને જંગલમાં સર્વને બ્યાપી રહેલો છે. મોટા સામર્થ્યવાળો તે પુરૂષ સર્વના હૃદયમાં નિશ્ચયવાળો છે. તેમ અણિમા, લઘિમા પ્રાપ્તિ આંગળીથી ચંદ્ર વગેરેને પામવું તે, વગેરે સિદ્ધિઓરૂપ ઇશ્વર, તેજ રૂપ તે અવિનાશી છે; તેમાં બુદ્ધિને જાણનારા, ધ્યાન કરનારા, નિત્ય યોગવાળા, છતેન્દ્રિય, વળી જે કોઇ જ્ઞાનવંત, લોભ રહિત, ક્રોધને છતનારા, ધીર, મમતા રહિત અને અહંકાર રહિત હોય, જેઓ સદ્ભાવ કરવામાં પ્રીતિવાળા છે એ સર્વ પ્રસન્ન મનવાળો, મુક્ત થઈ મહત્ત્વને પામે છે. જે મહાન્, આત્માની પુણ્યરૂપ, ઉત્તમ ગતિને જાણે છે, તે જ્યારે અહંકારથી પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ અને પાંચમું તેજ, એ પાંચ મહાભૂત ઉત્પન્ન થયાં છે તે પાંચ મહાભૂતોમાં પ્રાણિયો અંધાર છે અને તે મહાભૂત શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધની ક્રિયાઓમાં મળી જાય છે. આ રીતે મહાભૂતોના વિનાશની છેવટમાં પ્રલય નજીક આત્મે છે ત્યારે હે ધીરાઓ! સર્વ પ્રાણિયોને મોટો ભય ઉત્પન્ન થાય છે. ધીર સર્વ લોકોમાં મોહ પામતો નથી અને આદિ સૃષ્ટિઓમાં ચોતાની મેજે થનાર, પ્રભુ એવા વિષ્ણુરૂપ જાય છે. આની રીતે જે હૃદયરૂપ ગુણમાં શયન કરનાર, પ્રભુ, પરમ, પુરાણ પુરૂષ, સર્વ રૂપવાળા, હિરણ્યમય અને બુદ્ધિ માનોની ઉત્તમ ગતિરૂપ મહાન્ આત્માને જાણે છે તે બુદ્ધિમન્ બુદ્ધિને ઉલ્લંઘન કરી રહે છે.

एवं हि यो वेद्मगुहाशयं प्रभुं परं पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् ।

हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं स बुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति ॥ ૧૩ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि चत्वारिंशो

उध्यायः ॥ ४० ॥

અધ્યાય ૪૦ મો. દ્વિતીય સર્ગ વર્ણન.

ब्रह्मोवाच—य उत्पन्नो महान् पूर्वमहङ्कारः स उच्यते ।

अहमित्येव सम्भूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ॥ ૧ ॥

પ્રજ્ઞા બોલ્યા— જે પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો, મહાન્ હું જ થયો એમ જાણવાથી અહંકાર કહેવાય છે અને તે ખીલ સૃષ્ટિ પણ કહેવાય છે. તામસ અહંકાર જ્ઞાનોના આદિ અને વૈકાલિક (મહત્ત્વથી થયેલા) કહેલા છે. તેજસ (રજેગુણથી થયેલા) ચેતના ધાતુ (પુરૂષ) રૂપ, પ્રજ્ઞાઓની જેથી ઉત્પત્તિ છે એવો અને પ્રજ્ઞાનો પતિ કહેવાય છે. દેવોની (ઈન્દ્રિયોની) તથા મનની ઉત્પત્તિરૂપ. ક્રીડા કરનાર, ત્રણ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર, અને તે સર્વ હું જ છું, એવું અભિમાન રાખનાર કહેવાય છે, એ અધ્યાત્મ (-ત્રિંગદેહ) ના જ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેલા મુનિ, ભાવિક મનવાળા અને સ્વાધ્યાય તથા યજુથી સિદ્ધ બનેલા

કહેવાય છે. વાયુ ખીલું મહાભૂત છે. તેમાં ચામડી, સ્પર્શ અધિભૂત, અને વીઝળી અધિ-
 દેવતા વિખ્યાત છે. ત્રીલું ભૂત તેજ છે એમ કહેવાય છે, તેમાં ચક્ષુ અધ્યાત્મ, રૂપ
 અધિભૂત અને સૂર્ય અધિદેવતા મનાય છે. ચોથું ભૂત જળ જાણવું, તેમાં શ્રુત અધ્યાત્મ
 અને ચંદ્ર અધિભૂત જાણવો અને જળ અધિદેવતા જાણવું. આ યથાયોગ્ય અધ્યાત્મનો
 વિધિ હે ધર્મને જાણનારાઓ! મેં તમને કહ્યો અને જ્ઞાનવાળા તેઓનું જ્ઞાન પણ મળ્યું.
 આ જગતમાં પાંચ ઇંદ્રિયો, પાંચ તેઓના વિષયો અને પાંચ મહાભૂતો છે. આ સર્વને
 મન સાથે જોડી મનને ધારણ કરવું. ન્યારે સર્વ મન ક્ષીણ થાય છે ત્યારે જન્મનું
 સુખ ધૃત્વનું નથી અને તે સુખ જ્ઞાન સંપન્ન શુદ્ધિવાળા વિદ્વાનોએ માનેલું છે. હવે પછી
 સર્વ પ્રાણિયોમાં કલ્યાણ અને સુખરૂપ સૂક્ષ્મપણાને કરનારી નિવૃત્તિને કામળ તથા કંકણ
 ઉપાયથી કહું છું. જેમાં શુભો અવગુણોરૂપ છે એવું આસંગ (અભિમાન) રહિત, ભેદ-
 રહિત, આહ્વાલ્યમય એકલું કરવાપણું (એકાંત વાસ) છે તે આચરણ એક વખતે મજેશાં
 સર્વ સુખરૂપ કહેવાય છે. જે વિદ્વાન લોક કાચ્યો જેમ અંગોને સંકેલે તેમ સર્વ કામ-
 નાઓને હરી રન્નેશુચરહિત થયેલો છે તે સર્વથી મુક્ત તથા સદા સુખી છે. કામનાઓને
 મનમાં દયાની ક્ષીણ તૃષ્ણાવાળો થયેલો સાવજ્ઞાન, સર્વ પ્રાણિયોનો મુહૂર મિત્ર જે મનુષ્ય
 છે તે બ્રહ્મપણાને પામનાર થાય છે. વિષયોને ધૃત્વનાર, સર્વ ઇંદ્રિયોનો રોધ કરવાથી
 અને દેશનો ત્યાગ કરવાથી મુનિનો અધ્યાત્મ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ અગ્નિ
 લાકડાંઓથી વૃદ્ધિ પામેલો મોઠાં તેજવાળો યજ્ઞ પ્રકાશે છે, તેમ ઇંદ્રિયોને રોધવાથી આત્મા
 પ્રકાશ પામે છે. ન્યારે પ્રસન્ન ચિત્તવાળો પોતાના હૃદયમાં ભૂતોને જીવે છે ત્યારે પોતે
 જ્યોતિરૂપ થયેલો સૂક્ષ્મ (જીવ) થી પણ ઉત્તમ સૂક્ષ્મ (બ્રહ્મ) ને પામે છે. જેનું અગ્નિ
 રૂપ છે, જળ પ્રવાહ છે તે વાયુ સ્પર્શ છે, એવું પૃથ્વીરૂપી કાદવને ધારણ કરનાર, ધાર
 આદાશ રૂપ કાનવાળું, રોગ અને શોકથી ભરેલું, પંચ પ્રવાહો (ઇંદ્રિયો) થી મુક્ત,
 પંચ મહાભૂતોથી મજેલું, નવ દારવાળું, બે (જીવ ને ઇંદ્ર) દેવતાવાળું, રન્નેશુવાળું
 ન જોવા યોગ્ય, ત્રણ શુશુવાળું ૨ ત્રણ ઉપાત્તએવાળું, સંગથી પ્રીતિવાળું, અને મૂઠ (ચેત-
 ના વગરનું) શરીર છે. આ સર્વ લોકમાં દુઃખે કરી જેનું સમાધાન ન થાય એવું તે
 શુદ્ધિ પ્રત્યે આશ્રય પામી રહેલું છે અને એજ (માત્રપણ વગેરે અવસ્થાવાળું)
 આ જગતમાં કાળયજ્ઞરૂપ પ્રવર્તે છે. એજ મેહની સંજ્ઞાવાળું, ધાર, અગાધ, મોટા સમુદ્રરૂપ
 બનેલું ન મરણ પામનારા દેવો સહિત જગતને જીવું પાડે છે, ભેગું કરે છે અને બોધ
 કરે છે માટે પડિતો ઇંદ્રિયોને રોધવાથી કામ, ક્રોધ, ભય, લોભ, દ્રોહ ને અસત્ય, વગેરે
 દુઃખે કરી તજાય એવા થયેલાઓને તજે છે. જેણે આ જગતમાં પંચમહાભૂતો શુભો
 જીતેલા છે તે આદાશમાં અનંતપણારૂપ ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે. જે મનુષ્ય પાંચ ઇંદ્રિયો-
 રૂપી મોટા કાંઠાવાળી, મનના વેગરૂપી મોટાં જળવાળી, અને મોહરૂપ ધુનાંજોતવાળી નહીને
 તરી કામ તથા ક્રોધ એ બેને જીતે છે તે સર્વ દોષોથી મુક્ત થયેલો હૃદયરૂપ કમળમાં
 મનને રાખી દેહમાં આત્માને જોવા પછી પરબ્રહ્મને પામે છે. વળી સર્વ પ્રાણિયોમાં સર્વને
 જાણનાર આત્માને આત્મા વિષે (જીવને પોતામાં) જાણે છે તે, તે ઠંકણે જેમ એક
 દીવાથી અનેક દીવાઓ થાય તેમ એક પ્રકારે અને બહુ પ્રકારે રૂપોને જીવું કરનાર યજ્ઞ

૧ બે જ્ઞાન, બે નવ, બે નાકનાં ટેરવાં, સુખ, ઝાડા અને પેશાખનાં બે સ્થાન. ૨
 સત્ય, રજ અને તમ. ૩ વાત, પિત અને કંક.

જરૂર-લોષ-શકે છે. વિષ્ણુ, મિત્ર, વરુણ, અગ્નિ તે પત્ન્યપતિરૂપ પણ તે જ છે. તે જ ધાતા, વિધાતા છે અને તે જ સર્વ-સુખે-વાળો પ્રભુ સર્વ-પ્રાણિયોનાં હૃદયરૂપ મોટા આત્મા થઈ પ્રકાશે છે, તેમ વિપ્રોના સમૂહો, સુરો, અસુરો યક્ષો, પિશાચો પિતૃઓ, પક્ષિઓ, રાક્ષસોના-ગણો, ભૂતોનાં ટોળાં અને સર્વ ઋષિઓ સદા તેને સ્તુતે છે (તેની જ સ્તુતિ કરે છે).

તં વિપ્રભક્ષુઃ સુરાસુરાશ્ચ યક્ષાઃ પિશાચાઃ પિતૃયો વયાંસિ ।

રક્ષો ગણામ્ભૂતગણાશ્ચઃ સર્વ મહર્ષયશ્ચ વ સદાસ્તુવન્તિ ॥ ૬૭ ॥

इति श्री महाभास्ते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि द्विचत्वारिंशो

ऽध्यायः ॥ ४२ ॥

૭૭૭૭૭ ૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૪૩ મો. પ્રાણીઓનું વૈવિધ્ય.

ब्रह्मावाच—मनुष्याणां तु राज्ञ्यः क्षत्रियो मध्यमो गुणः ।

कुञ्जरो वाहनानां च सिंहश्चारण्यवासिनाम् ॥१॥

બ્રહ્મા બોલ્યા--મનુષ્યોનો રાજ ક્ષત્રિય મધ્યમાં એવા રત્ને ગુણરૂપ છે. વાહનોનો રાજ હસ્તિ, અને અરણ્યમાં વસનારાઓનો રાજ સિંહ રત્નેગુણમય છે. સર્વ પશુ-ઓમાં ગાડર, રૂઝાઓમાં રહેનારાઓ વિષે સર્પ, ગાયોમાં બળદ તે સ્ત્રીઓમાં પુરૂષ રાજરૂપ તથા રત્નેગુણી છે. વંડ, બાંધુનું ઝાડ, પિપળો, શાસ્ત્રિ (શીમળાનું ઝાડ), શિંશપા, મેષશૂંગ, પોલા વાંસ, અને વેણુ (નકર વાંસ) આ જગતમાં વૃક્ષોના રાજઓ છે, એમાં સંશય નથી. હિમવાન, પારિવાત્ર, સભ, વિંધ્ય, ત્રિકૂટવાન, શ્વેત, નીલ, ભાસ, કોષવાન પર્વત, ગુરૂશંકર, મહેન્દ્ર અને માહ્યવાન પર્વતોના રાજઓ છે. ગણોના રાજઓ મરૂત છે. ગ્રહોના અધિપતિ સૂર્ય અને નક્ષત્રોના ચંદ્રમા છે. પિતૃનો યમ, અને નદીઓનો અધિપતિ સમુદ્ર છે. જળોનો રાજ વરુણ અને મરૂતોનો રાજ ઈંદ્ર કહેવાય છે. ઉષ્ણોનો અધિપતિ સૂર્ય, જ્યોતિષનો ચંદ્ર, નિત્ય શૂતોનો પતિ અગ્નિ અને ધ્યાત્રણોના અધિપતિ બૃહસ્પતિ કહેવાય છે. ઔષધોનો પતિ ચંદ્ર, જગવાગાઓના પતિ વિષ્ણુ, રૂપોનો અધિ-રાજ ત્વષ્ટા, અને પશુઓના ઇશ્વર શિવ છે. દીક્ષાગળઓનો રાજ યજ્ઞ, દેવોનો રાજ ઈંદ્ર, દિશ્યોનો રાજ ઉત્તર દિશા અને ત્રિપ્રોનો રાજ પ્રતાપવાન ચંદ્રમા છે. સર્વ રત્નોનો કુબેર તથા દેવતાઓનો રાજ પુરંદર (ઈંદ્ર) છે. આ ભૂતોનો અધિપતિ, પ્રજા-ઓની સૃષ્ટિરૂપ, પ્રજાઓનો પતિ, અને સત્રજાંજ પ્રાણિયોમાં મહાન, ઇક્ષ્વક્ય હું-હુંઃ મારાથી અપવા વિષ્ણુથી પણ અતિપર ધીનું ભૂત નથી. ઇક્ષ્વક્ય મહાન એવા વિષ્ણુ સર્વના રાજઓના અત્રિરાજ છે. તમે તેને ઇશ્વરપણારૂપ કર્તા, અકર્તા, અને હરિ (દુઃખને હરનાર) જાણો. તે જ નર, કિન્નર, યક્ષ, ગંધર્વ, સર્પ, રાક્ષસ, દેવ, દાનવ, અને નાગ, સર્વના ઇશ્વર છે. કામી જનોએ અનુસરેલી સર્વ સ્ત્રીઓમાં સુંદર નેત્રવાળાં; મહા-દેવી જે મહેશ્વર (શિવ) નાં સ્ત્રી પાર્વતી પ્રિયદે છે, તે ઉમા દેવીને નારીઓમાં શુભ તથા ઉત્તમ જાણો. સ્ત્રીઓનાં પ્રીતિસ્તુત્તમમાં ધનવન્ગી અપ્સરાઓ ઉત્તમ છે. રાજઓ ધર્મની ઇચ્છાવાળા હોય છે અને ધ્યાત્રણો ધર્મની પાલનરૂપ છે માટે રાજઓ ધ્યાત્રણોના રક્ષણમાં યત્ન કરવો. જે રાજઓના દેશમાં સજ્જનો દુઃખ પામે છે તે રાજઓ સર્વ

પોતાના ગુણોથી હીન થઇ મરણ પછી ખરાબ માર્ગ (નરક) માં જનારા થાય છે. જે રાજાઓના દેશમાં સજાઓની રક્ષા થાય છે તેઓ આ જગતમાં આનંદ પામે છે અને મરણ પામ્યા પછી સુખ ભોગવે છે. હવે આ પછી હે ઐકવિપ્રો! મહાત્માઓ જે નિયમવાળા ધર્મના લક્ષણને પામે છે તે તમને કહું છું; માટે આ પ્રમાણે સમજો. અહિંસા છે તે ઉત્તમ ધર્મ છે અને અધર્મરૂપ લક્ષણવાળી હિંસા છે. દેવતાઓ પ્રકાશરૂપ લક્ષણવાળા મનુષ્યો કર્મરૂપ ચિત્તવાળા, આકાશ શબ્દનાં લક્ષણવાળું, અને વાયુ સ્પર્શનાં લક્ષણવાળો છે. તેમનેનું લક્ષણ રૂપ છે. રસનાં લક્ષણવાળાં પણી છે. સર્વ પ્રાણિયોને ધારણ કરનારી પૃથ્વી ગંધનાં લક્ષણવાળી છે. સ્વર અને વ્યંજન અક્ષરોના સંસ્કારવાળી વાણી શબ્દનાં લક્ષણવાળી છે. મનનાં લક્ષણરૂપ ચિંતા અને શુદ્ધિરૂપ લક્ષણવાળી ચિંતા કહેલી છે; કેમકે મનુષ્ય મનવડે ચિંતન કરેલા અર્થોનો શુદ્ધિએ કરી નિશ્ચય કરે છે તથા શુદ્ધિ નિશ્ચયથી જાણાય છે એમાં સંશય નથી. આ રીતે મનનું લક્ષણ ધ્યાન છે અને પુરૂષ (જીવ) નું લક્ષણ ન જાણાય એવું છે. પ્રવૃત્તિના લક્ષણવાળો યોગ (કર્મ) ને સંન્યાસનાં લક્ષણવાળું જ્ઞાન છે માટે શુદ્ધિમાન માનવે જ્ઞાનને આગળ કરી સંન્યાસ લેવો. જ્ઞાનવાળો સંન્યાસી પરમ ગતિ પામે છે. વળી માન તથા અપમાનને ઉલ્લંઘી રહેલો અને તમ (અજ્ઞાન), મૃત્યુ તથા જરા (ઘડપણ) ને ઉલ્લંઘનાર ઉત્તમ ગતિ પામે છે. આ રીતે મેં તમને ધર્મ, તેનાં લક્ષણ અને તેઓનો સંયોગ વિધિ અનુસાર કહ્યો.

હવે આ પછી હું સારી રીતે ગુણોને ગ્રહણ કરવાનું કહું છું. જે પૃથ્વીનો ગંધ છે તે નાકથી લેવાય છે અને નાસિકામાં રહેલો વાયુ ગંધના જ્ઞાનમાં પ્રવીણ છે. જળના સારરૂપ રસ છે તે જીભથી લેવાય છે અને જીભમાં રહેનાર સોમ (ચંદ્ર) રસના જ્ઞાનમાં રહેલો; કહેવાય છે. તેજનો ગુણ રૂપ છે તે ચક્ષુથી ગ્રહણ થાય છે અને સદા ચક્ષુમાં રહેનારા સૂર્ય રૂપને જાણવામાં અનુગ્રહ કરાવે છે. વાયુનો ગુણ સ્પર્શ છે તે સદા આમડીથી જાણાય છે અને સદા આમડીમાં રહેનાર વાયુ છે, તે સ્પર્શ કરવામાં અનુગ્રહ કરાવનાર થાય છે. આકાશનો ગુણ શબ્દ છે તે કાનથી ગ્રહણ કરાય છે અને કાનમાં રહેલી સર્વ દિશાઓ શબ્દના જ્ઞાનમાં રહેલી છે. મનનો ગુણ ચિંતા છે તે શુદ્ધિથી જાણાય છે અને હૃદયમાં રહેનાર ચેતન ધાતુ (જીવ) મનના જ્ઞાનમાં રહેનારા કહેવાય છે. શુદ્ધિ નિશ્ચયથી તથા મહાન (મહત્તત્વ) જ્ઞાનથી માત્રમ પડે છે. આ રીતે નિશ્ચય કરીને જાણવાથી તેઓનું સ્વરૂપ ન જાણાય એવું છતાં પણ જાણાય છે એમાં સંશય નથી. આ રીતે શુદ્ધિ વગેરે સ્વરૂપથી જાણાય છે પણ ક્ષેત્રને જાણનારા આત્મા નિત્ય સ્વરૂપથી ગ્રહણ ન થાય એવો, નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે માટે ક્ષેત્ર (આત્મા) કૃત જ્ઞાનરૂપ લક્ષણવાળો અને લિંગ (સ્વરૂપ) રહિત છે. ગુણોની ઉત્પત્તિ અને નાશવાળું જે અવ્યક્ત (માયા) છે તે ક્ષેત્ર કહેલું છે તેમાં લીન થયેલો હું (આત્મા) સદા જોઈ છું, જાણું છું અને સાંભળું છું. આ રીતે પુરૂષ (જીવ) તેને (ક્ષેત્રને) જાણે છે માટે ક્ષેત્ર કહેવાય છે. વળી જેની રીતે ગુણોની વૃત્તિ આદિ, મધ્ય અને અંતથી બાંધેલી સૃજની અને ચેતનારહિત થય છે તેની રીતે ક્ષેત્રને જાણનારો જીવે છે પણ વારંવાર સૃજતા ગુણો આત્માને જાણતા નથી. જે ગુણરૂપ (જોગ્ય) થયેલા ગુણોથી પર, મોટું સત્ય (બ્રહ્મ) છે તેને કાંઈ પણ જાણતો નથી. ક્ષેત્રને જાણનારો (આત્મા) જ તેને જાણે છે, માટે ધર્મને જાણનારો ગુણોને તથા

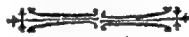

(પ્રાણી) નથી. સર્વ આશ્રમેના આદિરૂપ ગૃહસ્થપણું છે એમાં સંશય નથી. લોકોનાં આદિરૂપ ત્રિગુણ, અને અંતરૂપ પણ તે જ છે. દિવસો અસ્તમય અંતવાણ છે, રાત્રિ ઉદયરૂપ અંતવાણી છે (ઉદયને અંતે અસ્ત અને અસ્તને અંતે ઉદય છે). સુખના અંતરૂપ સદા દુઃખ અને દુઃખના અંતરૂપ સુખ છે. સર્વ વંધારાઓ ધનપ્રાપ્તિ અંતવાણ, ચઢતી-ઓ પડતીરૂપ અંતવાણી, સર્વ ભેગાં યવાં ભુદાં થવારૂપ છેવટવાળાં અને જીવં મરવારૂપ અંતવાણું છે. સર્વ કાર્ય નાશરૂપ અંતવાણું છે તે જન્મેશ્વરું જરૂર મરણુ છે; ક્રમકે આ જગતમાં સદા સ્થાવર અને જંગમ નિરંતર રહેનાર કોઈ નથી. યજ્ઞ, દાન, તપ, ભણેલું, પ્રતો અને નિયમો વગેરે છે તે પણ સર્વ નાશરૂપ અંતવાળાં છે; પણ જ્ઞાનનો અંત નથી માટે શુદ્ધ જ્ઞાને ક્રી અતિ શાંત મનવાળો, જીતેન્દ્રિય, મમતારહિત અને અહંકારથી રહિત પુરૂષ સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.

તસ્માજ્ઞાનેન શુદ્ધેન શાન્તાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારો મુચ્ચતે સર્વપાપિઃ ॥ ૨૨ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

અધ્યાય ૪૫ મો. વિચિત્ર કાળચક્ર.

ब्रह्मोवाच—बुद्धिसारं मनः स्तम्भमिन्द्रियग्रामबन्धनम् ।

महामૂતપરિસ્કન્ધં નિવેશ પરિવેશનમ્ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા—બુદ્ધિરૂપ સારવાણું, મનરૂપ સ્તંભવાણું, ઈન્દ્રિયોના સમૂહરૂપી બંધનવાણું, મહાભૂતોના સમૂહવાણું, ઓઓના ભોગરૂપ ઢાંકણવાણું, જરા અને શોકથી ભરેલું, વ્યાધિ તથા વ્યસનોની ઉત્પત્તિવાણું, દેશ અને કાળવડે ચાલનારું, ગ્રમ (યાક) ને મહેનતરૂપ શબ્દવાણું, દિવસ તથા રાત્રિરૂપ ચલાવનારાવાણું, ટાઢ તડકારૂપ ફરતાં મંડળવાણું, સુખ, દુઃખરૂપ મધ્યના સાંધાવાણું, ક્ષુધા ને તૃષ્ણારૂપ ખીલાઓવાણું, મેઘ અને સંતોષરૂપ ખોદનારવાણું, મટમટાવતું અને તેવું મીચાવું તે બેથી વિદ્વેક, ભયંકર, મોહરૂપ જગતી બ્યાષ્ટિ, સદા ચાલનારું, જડ, માસ અને અધમાસની ગણતીવાણું, સમ નહિ એવું, લોકોમાં ફરનારું, તમોગુણના નિયમરૂપ કાદવવાણું, રજોગુણના વેગરૂપી પ્રવર્તાવનારાવાણું, મોટા અહંકારથી પ્રકાશ પામેલું, સત્ત્વ વગેરે ગુણોની સ્થિતિવાણું, પરિતાપરૂપ પારાઓના સમૂહવાણું, શોક અને મૃત્યુરૂપ જીવિકાવાણું, ક્રિયા તથા કારણોથી યુક્ત પ્રીતિરૂપ વિસ્તારવાણું, લાંબું, લોભ ને તૃષ્ણારૂપ, ક્ષોભ (કંપ) પમાડવાવાણું, વિચિત્ર અજ્ઞાનથી ભરેલું ભય ને મોહરૂપ પરિવારવાણું, પ્રાણિયોના મોહને કરનારું, આનંદ ને પ્રીતિથી ચાલનારું, કામ ને ક્રોધરૂપી પરિગ્રહવાણું, મહત્ત્વ વગેરે ભેદોરૂપ છેડાનાણું, નહિ રોકાવું, સંસાર અને તેના કારણરૂપ, મનરૂપ વેગવાણું, અને મનથી સુંદર કાળરૂપ ચક્ર ચાલે છે. આ માન અપમાન વગેરે જોડાવાણું જડ કાળચક્ર ન મરનારા દેવો સહિત જગતને લુદ્ધું પાડે છે, ભેગું કરે છે અને બોધવાણું કરે છે. જે ખરી રીતથી કાળરૂપ ચક્રની પ્રવૃત્તિને તથા નિવૃત્તિને નિત્ય જાણે છે તે, પ્રાણિયોમાં મુંઝાતો નથી. વળી સર્વ સંસ્કારોથી મુક્ત, સર્વ સુખ

દુઃખથી રહિત; અને સર્વ પાપોથી મુક્ત થયેલો પુરુષ ઉત્તમ ગતિ પામે છે. ગૃહસ્થ, ધન્યા-
રી, વાનપ્રસ્થ અને બ્રહ્મચર્ય એ ચાર આશ્રમો કહેલા છે. તે સર્વ ગૃહસ્થપણાદિપ મૂળવાળા
છે. આ જગતમાં જે કોઇ શાસ્ત્ર કહેલાં છે તેના અંતને પામવું શ્રેયસ્પ છે તથા સનાતન
કીર્તિ છે. પ્રથમ સંસ્કારોથી સંસ્કાર મામેલા, યથાયોગ્ય વ્રતને આચરનારા, તત્વને બળુ-
નારા ગુણોથી વિશેષ થયેલી જ્ઞાનમાં વર્તવું. નિત્ય પોતાની સ્ત્રીમાં પ્રીતિમાન, પંડિતોના
સરખા આચારવાન, ઇંદ્રિયોને જીતનાર અને શ્રદ્ધાવાન થઇ પાંચ મહા યજ્ઞોથી યજ્ઞ
કરવું. જેમ સુખ રહે તેમ શક્તિ પ્રમાણે યજ્ઞ તથા દાનથી યુક્ત, વેદોનાં કર્મોમાં હેવતા,
અતિથિ અને પંડિતોના આશીર્વાદ લેવામાં પ્રીતિમાન થવું. હાથ અને જગની વ્યવસ્થા-
વાળો મુનિ નથી, નેત્રની વ્યવસ્થાવાળો નથી અને વાણી તથા અંગથી વ્યવસ્થા નથી હોતો.
આવો પંડિતનો નિષય છે (આ પંડિતવું લક્ષણ છે). નિરંતર, યજ્ઞોપવીત (જનોહા)
ધારણ કરનાર, સ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરનાર, અને સારાં આચરણોથી યુક્ત હોય છે. તેમ
યમ અને દાનના નિયમવાળો થઇ સદા શિષ્ટ લોકો સાથે ખેસનાર, ઉપસ્થ તથા ઉદરને
જીતનાર, મૈત્રીવાળો, અને શિષ્ટના આચરણથી યુક્ત મનુષ્યે વેણુનો દંડ અને જળ સહિત
કર્મડલુ ધારણ કરવું. બણીને બણાવવાનું કરવું, યજ્ઞવું, યજ્ઞવવું, દાન અને લેવું અને દેવું,
આ છ ગુણવાળી વૃત્તિનું આચરણુ આહારણુ કરવું. આહારણુની આજીવિકરૂપ યજ્ઞવવું, બણાવવું
એ બે, અને શુદ્ધી દાન લેવું, આ ત્રણુ કર્મ જાણવાં. હવે શેષ રહેલાં ત્રણુ કર્મ જે દાન,
અધ્યયન અને યજ્ઞ છે તે ત્રણુ ધર્મયુક્ત છે, માટે સારા ધર્મને જાણનારાએ તે ત્રણુ
કર્મોમાં ગાદ્યપણુનો ત્યાગ કરવો. ઇંદ્રિયોને જીતનાર, મૈત્રીવાળો, ક્ષમાવાન, સર્વ પ્રાણિ-
યોમાં સમાન વૃત્તિવાળો મુનિ, શક્તિ પ્રમાણે સર્વ પ્રવર્ત્તાવનાર, પવિત્ર, આવી રીતે યોગવાળો,
વખાણવા યોગ્ય વ્રતવાળો ને ગૃહસ્થ હોઇ સ્વર્ગને જીતે છે.

સર્વમેતદ્યથાશક્તિવિપ્રો નિર્વર્તયન્ શુચિઃ ।

एवं युक्तो जयस्वर्गं गृहस्थोसंशितव्रतः ॥ ૨૧ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिरुपर्वणि अनुगीतापर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૪૬ મો. કોણુ આલોકને જીતે છે ?

ब्रह्मोवाच—एवमेतेन मार्गेण पूर्वोक्तेन यथाविधिः ।

अर्घातवान् यथाशक्तिस्तथैव ब्रह्मचर्यवान् ॥ ૨ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા—આ રીતે વિધિ પ્રમાણે પ્રથમ કહેલા માર્ગે કરી શક્તિ મુજબ
અધ્યયનવાળો બ્રહ્મચર્યવાન, પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિવાળો વિદ્વાન, સર્વ ઇંદ્રિયો જેની
નિયંત્રિત છે એવો મુનિ, ગુરૂના પ્રિય તથા હિતમાં યોગ્ય, સત્ય ધર્મમાં તત્પર ને પવિત્ર
થયેલો મનુષ્ય હોય તો તેણે ગુરૂની આજ્ઞા લેઇ અન્નની નિંદા કર્યા વિના ભોજન કરવું. તેમ
હવિષ્ય અને ભિક્ષાનાં અન્નને જમનાર સ્થાન, આસન, તથા વિહારથી યુક્ત, બે વખત
અંશિમાં હોમનાર, પવિત્ર અને સમાધિવાળા પુરૂષે સદા બિલ્વ અથવા ખાખરાના

વૃક્ષનો દંડ ધારણ કરવો. દિવનું વસ્ત્ર હિરાગળ, સૂતરાઉ અથવા મૃગચર્મનું હોય પણ તે સર્વ કાપાય (ગેરૂં)થી રક્ત (રાતું) હોવું જોઈએ. મુંજ (આ નામનાં તૃણ)ની મેખળા હોવી જોઈએ. જટાવાન, નિત્ય જળ રાખનાર, યજ્ઞોપવીત ધારણ કરનાર, સ્વાધ્યાયવાન, લોભ-રહિત, નિયમિત વ્રતવાન, અને ભાવથી પવિત્ર જળેકરી સદા નિયમવાન ઘષ્ટ દેવતાનું તર્પણ કરનાર ધ્વજચારી વખણાય છે. આવી રીતે યોગ્ય થયેલો, જીતેન્દ્રિય વાનપ્રસ્થ લોકોને જીતે છે. વળી ઉત્તમ સ્થાનનો આશ્રય કરનાર જન્મો વિષે ફરતો નથી. તેમજ સર્વ સંસ્કારોથી સંસ્કાર પામેલા, ધ્વજચર્મવાન મુનિએ ગામથી નિકળી અરણ્યમાં જઈ વસવું, ચર્મને વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, સાયકાળ તથા પ્રાતઃકાળમાં આચમન લેવું, નિત્ય અરણ્યનો આશ્રય કરવો પણ ફરી ગામમાં ન પેસવું. બોજન વખતે આવેલા અતિથિયોનો સત્કાર કરવો; અને ફળ તથા પાન જેમાં ખીન્ન છે એવાં મૂળ અને સામાથી વૃત્તિ ચલાવનારાએ આશ્રય પણ આપવો. દીક્ષા પ્રમાણે નિદ્રાથી થતા આવસ્થરહિત થયેલાએ ચાલતાં જળ તથા વાણ અને સર્વ વનના પદાર્થોનો આશ્રય કરવો; તેમ ક્રમ પ્રમાણે બોજન કરવું. મૂળ અને ફળ-સહિત એવી ક્ષિપ્તોથી આવેલા અતિથિયોનો સત્કાર કરવો. તે વખતે જે ભિક્ષા હોય તે ભિક્ષા, નિત્ય આવસ્થરહિત ઘષ્ટ આપવી. સદા દેવ અને અતિથિયોને પ્રથમ જમાડી વાણુને નિયમમાં રાખી જમવું. સ્પર્ધારહિત મનવાળો, થોડું જમનારો, દેવતાનો આશ્રયી, ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનાર, મૈત્રીવાળો, ક્ષમાવાન, કેશ તથા દાદીને ધારણ કરનાર, હોમ કરનાર, પોતાના અધ્યયનમાં સારી વૃત્તિ રાખનાર, સત્ય ધર્મમાં પરચણ, પવિત્ર દેહવાળો, સદા ચતુર એવો નિત્ય વનમાં રહેનાર, સાવધાન, અને યોગ્ય થયેલો જીતેન્દ્રિય વાનપ્રસ્થ સ્વર્ગને જીતે છે. ગૃહસ્થ, ધ્વજચારી અથવા વાનપ્રસ્થમાંથી જે મોક્ષ પામવા ઇચ્છતો હોય તેણે ઉત્તમ વૃત્તિનો આશ્રય કરવો. સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપી નિષ્કામપણાનું અચરણ કરવું. વળી સર્વ જીવોને સુખ દેનારા, મૈત્રી રાખનારા, સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં ચલાવનારા મુનિએ યાચના વગરની, સંકલ્પ વગરની અને એની મેળે મળેલી ભિક્ષા દિવસના પૂર્વ ભાગમાં કરી બ્યારે સર્વ જમી રહે અને ધૂમાડારહિત રસોડું થાય ત્યારે ભક્ષણ કરવું. મોક્ષને જાણનારે પ્રાપ્ત થયેલાં માટીનાં વાસણમાં ભિક્ષા લેવા ઇચ્છા કરવી. લાલ થાય તેથી પૃથ્વી ન થવું અને ગેરશાભ થાય તેથી ઉદાસ ધવું નહિ. ફક્ત પ્રાણુની યાત્રા (વ્યવહાર)માં કુશળ એવા પુરૂષે અતિ ભિક્ષા ભિખવી નહિ. યાત્રાના અર્થો અને કાળને ઇચ્છનારાએ સાવધ ઘષ્ટ ભિક્ષા કરવી. સાધારણ લાલની ઇચ્છા કરવી નહિ. સત્કાર પામી બોજન કરવું નહિ, ભિક્ષુકે અવશ્ય સત્કારથી થયેલા લાલથી કંટાળવું. ખાવાનાં-કડવાં, તુરાં અને તીખાં અન્નોનો તથા મધુર રસોનો ભિક્ષુકે સ્વાદ કરવો નહિ; કેવળ પ્રાણુનું ધારણ થાય અને યાત્રા (વ્યવહાર) ચાલે એટલું બોજન કરવું. મોક્ષને જાણનારાએ પ્રાણિયોને દુઃખ ન થાય તે રીતે આજીવિકા ચલાવવી. ભિક્ષા કરનારે કોઈ રીતે પણ ખીન્ન અન્નને ઇચ્છવું નહિ. ધર્મને પ્રદર્શિત કરવો નહિ. એકાંતમાં રજે ગુણુરહિત ઘષ્ટ ફરવું. આશ્રય માટે શન્ય, સ્થાન, અરણ્ય, વૃક્ષમૂળ, નદી, અથવા પર્વતની ગુફા શોધવી; પછી ઉનાળામાં ગામ વિષે એક સત્રિ રહેવું અને વર્ષાકાળમાં એક દેકાણે વસવું. સૂર્ય દર્શાવેલો માર્ગ હોય તેમાં કીડાની પેઠે પૃથ્વી પ્રત્યે ફરવું અને પ્રાણિયોની દયા સારૂ પૃથ્વીને જોઈને ચાલવું. બહુ સંચય કરવો નહિ. સ્નેહવાળા નિવાસનો ત્યાગ કરવો તથા મોક્ષને જાણનારા પુરૂષે સદા પવિત્ર જળથી નિત્ય ધર્ષ કરવું. તેમ કાટેલા (તાગ.) જળવડે આચમન કરવું. અહિંસા, ધ્વજચર્મ, સત્ય,

સરળતા, ક્રોધનો ત્યાગ અસૂચાનો (ગુણમાં દોષારોપણનો) ત્યાગ, દમ (ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ), નિત્ય પિશુનતાનો ત્યાગ વગેરે આઠ વસ્તુઓમાં યુક્ત અને વ્રતોમાં નિયમિત ઈંદ્રિયવાન થવું, નિત્ય પાપરહિત, શકંતારહિત તથા કુટિલતારહિત આચરણ આચરવું, સ્પહારહિત યષ્ટ સદા આવેલું ભોજન કરવા યોગ્ય ભોજન કરવું, ફક્ત યાત્રા અને પ્રાણુની યાત્રા થાય તેટલું ખાવું ને ધર્મથી મળેલું જમવું. પોતાની ઇચ્છાને અનુસરવું નહિ. કોઈ પ્રકારે પણ ભોજન અને ઝોહવાનાં વસ્ત્રથી ખીણું ગ્રહણ કરવું નહિ. જેટલું જમાય તેટલુંજ અન્ન લેવું પણ વધારે લેવું નહિ. કદી પણ ખીજાઓથી લેવું નહિ અને દેવું નહિ. સદા જ્ઞાનીએ પ્રાણિયોને દીન-પણ્ણથી વિભાગ કરીને (વહેંચી આપીને) પરધનોને લેવાં નહિ તથા અયાચિત એવા મનુષ્યે પણ પરધનો ગ્રહણ કરવાં નહિ. કોઈ પણ દેશ (સ્થાન)માં ભોજન કરી ફરી તેની ઇચ્છા ન કરવી. કાર્યવાળાએ પ્રવૃત્ત થતાં, સામટાં નહિ એવાં માટી, જળ, અન્ન, પત્ર, પુષ્પ, અને ફળો લેવાં. શિલ્પની આજીવિકાથી જીવવું નહિ. સુવર્ણને ઇચ્છવું નહિ. દ્રેષી ન થવું, ઉપદેશ કરનાર થવું નહિ અને શણુગારેલા થવું નહિ. શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અન્નો ખાવાં. નિમિત્તો અને અજ્ઞાનને તજવાં. અમૃતના સરખી વૃત્તિવાળા અને સર્વ જીવોથી આસક્ત ન થનાર થવું. જે સર્વ આશીર્વાદ યુક્ત તથા હિંસાવાળાં કર્મો છે તે અને લોકના સમુદાયનો ધર્મ કરવો નહિ તથા કરાવવો નહિ. સર્વ પદાર્થોને તજી ફક્ત હલકા યષ્ટ ફરવું અને સર્વ સ્થાવર, જંગમ જીવોમાં સમ વૃત્તિવાળા થવું. ખીજા કોઈને ઉદ્દેગ પમાડવો નહિ અને કોઈથી પણ ઉદ્દેગ ધરવો નહિ. ઉત્તમ મોક્ષને જાણનારો સર્વ જીવોએ વિશ્વાસ કરવા કાયક કહેવાય છે. કાળની આકાંક્ષા રાખનાર, સાવધાન, માનવામાં નહિ આવેલાનું ધ્યાન ધરવું નહિ, ગયેલાનું ચિંતન કરવું નહિ અને આશ્વતાંની (ચતા પદાર્થની) ઉપેક્ષા કરવી. કદી પણ નેત્ર, મન, અને વાણીથી દોષ કરવો નહિ. તેમ પ્રત્યક્ષ અથવા અપ્રત્યક્ષ કથું દુષ્ટ કર્મ આચરવું નહિ. જેમ કાયજો સર્વ તરફથી અગોને ખેંચી લે તેમ સર્વ વિષયોથી ઈંદ્રિયોને ખેંચી લેવી. જેની ઈંદ્રિયો, મન અને શુદ્ધિથી ક્ષીણ થયેલી છે એવો, નિઃસ્પૃહ, સર્વ તત્વને જાણનાર, સુખ દુઃખ વગેરે રહિત, નમસ્કાર રહિત, સ્વાહા-કારરહિત, મમતારહિત, અહંકાર રહિત, યોગક્ષેમ રહિત, આત્મવાન, આશિષ રહિત, નિર્જીલુ, શાંત, આસક્તિ રહિત, આશ્રય રહિત, આત્માનો સંગી, અને તત્વને જાણનારો જે હોય તે યુક્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. જેઓ પગ, હાથ અને પીઠરહિત, મરતક રહિત, ઉદરરહિત, શુણુ તથા કર્મથી અતિ હીન, કેવળ નિર્મળ રિચર, ગંધથી રહિત, રૂસ ને સ્પર્શથી રહિત, રૂપ તથા શબ્દથી રહિત, અનુસરવા યોગ્ય, અનાસક્ત, માંસરહિત, ચિંતારહિત, નાશરહિત, દિવ્ય (દીક્ષ) ગૃહમાં રહેલો છતાં પણ સર્વદા સર્વ પ્રાણિયોમાં રહેલો જે પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મરૂપ આત્મા છે તેને જાણે છે તે મરતો નથી. જ્યાં જ્ઞાનવાળાઓની પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ વિના જાણી શકાય એવી કહેલી છે ત્યાં નથી શુદ્ધિ, નથી ઈંદ્રિયો, નથી દેવતા, નથી વેદો, યજ્ઞો, લોકો, નથી તપ અને નથી વ્રતો કથું જષ્ટ શકતું નથી માટે સ્વરૂપ વગરના ધર્મને જાણનારાએ ધર્મના તત્વને સેવવું. ગૃહ ધર્મનો આશ્રય કરનાર વિદ્વાને વિજ્ઞાનવું આચરણ આચરવું. વળી મૂઠ ન જતાં, ધર્મને દોષિત ન કરતાં મૂઠના રૂપ (વેશ)થી ફરવું. જે રીતે ખીજાઓ સદા એને તરકોડે તે રીતે આચરણ કરનાર, સજ્જનોના ધર્મોને નહિ નિંદનાર અને શાંત યષ્ટ ફરનાર, આ પ્રમાણે આચરણથી સંપન્ન હોય તે મુનિ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. ઈંદ્રિયો, ઈંદ્રિયોના વિષયો, પાંચ મહાબુદ્ધ, મન, શુદ્ધિ.

અહંકાર, માયા અને પુરૂષ આ સર્વને જાણી યથાયોગ્ય તત્ત્વનો નિશ્ચય થયા પછી સર્વે બંધનોથી મુક્ત થયેલા સ્વર્ગને પામે છે માટે તત્ત્વને જાણનારાએ એટલું અંત વખતે જાણી એકાંતમાં બેસી, ધ્યાન કરવું. આમ કર્યા પછી આશ્રયરહિત અને જેમ આકાશમાં જતો વાયુ હોય તેમ સર્વ સંગોથી મુક્ત, ક્ષીણ થયેલા દાશવાળો અને નિર્ભય એવા તે પરબ્રહ્મને પામે છે.

નિર્મુક્તઃ સર્વક્રેમ્યો વાયુરાકાશગો યથા ।

ક્ષીણકોશો નિરાતક્કસ્તયેદં પ્રાપ્નુયાત્પરમ્ ॥ ૬૮ ॥

इति श्री. महाभारते अश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि षट्चत्वारिंशो

ऽध्यायः ॥ ४६ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૪૭ મો. બ્રાહ્મણ પરમજ્ઞાન પામે છે.

ब्रह्मोवाच--संन्यासं तप इत्याहुर्वृद्धानिमिश्रितवादिनः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ज्ञानं ब्रह्मपरं विदुः ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા--નિશ્ચય કરેલી વસ્તુને કહેનારા વૃદ્ધો સંન્યાસને તપ છે એમ કહે છે અને બ્રહ્મરૂપ કારણમાં રહેલા બ્રાહ્મણો (બ્રહ્મજાનો) બ્રહ્મ જેમાં મુખ્ય છે એવા જ્ઞાનને જાણે છે, અથવા પરબ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ છે એમ સમજે છે. જે અતિ દૂર સ્વરૂપવાળું, વેદ વિદ્યાનો આશ્રય કરનારું, સુખ દુઃખ વગેરે રહિત, નિશ્ચિંત્વ, નિત્ય, અચિંત્ય ગુણોવાળું અને ઉત્તમ બ્રહ્મ છે તે પરબ્રહ્મને નિશ્ચિત મનવાળા, પવિત્ર, રજોગુણને દૂર કરનાર અને નિર્મળ એવા ધીર-પુરૂષો જ્ઞાન અને તપવડે જીવે છે તથા તપે કરી કલ્યાણકારી માર્ગરૂપ પરમેશ્વર પામે છે. નિરંતર જોગો, સંન્યાસમાં પ્રીતિવાળા તથા બ્રહ્મને જાણનારા છે તે જનો સંન્યાસરૂપ ઉત્તમ દીવો ધર્મને સાધનાર આચાર છે એમ કહે છે માટે મનુષ્યે અવશ્ય ઉત્તમ જ્ઞાન અને સંસારરૂપ ઉત્તમ તપને જાણવું જોઈએ. જે તત્ત્વના નિશ્ચયથી નિરાધાર, જ્ઞાનરૂપ, સર્વ જીવોમાં રહેલા, આત્માને જાણે છે તે સર્વમાં ગતિ કરનારા થાય છે. જે વિદ્વાન્ પ્રાણીની સાથે વસવાપણાને, જીદા વસવાપણાને અને એકપણાને તથા જીદા જીદાપણાને જીવે છે તે દુઃખથી મુક્ત થાય છે. જે કથું પથુ ઇચ્છતો નથી અને ક્રોધને પથુ અપમાન પહોંચાડતો નથી તે આલોકમાં રહેલો જ બ્રહ્મપણાને પામનાર થાય છે. માયાના ગુણોના તત્ત્વને જાણનાર, સર્વ પ્રાણિયોની માયાને સમજનાર મમતા રહિત અને અહંકારથી રહિત મુક્તિ પામે છે, એમાં સંશય નથી. સુખ દુઃખ વગેરે દ્વંદ્વ રહિત, નમસ્કાર રહિત અને સ્વધાકાર રહિતજ ઉત્તમ શાંતિએ કરીનેજ નિશ્ચિંત્વ, નિત્ય, અને દ્વૈત રહિત એવા બ્રહ્મને પામે છે. વળી જંતુ ગુણમય સારાં નદારાં, સર્વ કર્મને તણ સત્ય અને અસત્ય એ બેને છોડી મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. જેનું કારણ અને ઉત્પત્તિ જાણ્યાતી નથી એનું, બુદ્ધિરૂપ ચંડવાળું, મોટું, મોટા અહંકારરૂપી પાનવાળી ડાળખીઓવાળું, ઇન્દ્રિયોરૂપ અંકુર (કાંટા) જેના કાંટાં (દરા) માં રહેલા છે એનું, મહા જીતવડે વિશાળ એનું, સદા પુષ્પોવાળું, શુભ તથા અશુભ ફળોને ઉપજાવનારું, સર્વ પ્રાણિયોની આજીવિકારૂપ, સનાતન (જીવું) બ્રહ્મરૂપ ઝાડ છે. જે શાખાઓવાળા

(વૃક્ષો) ને વધારે છે એને તત્વજ્ઞાનરૂપ તરવારથી છેદીને તથા ભેદીને મૃત્યુ, જન્મ અને વૃક્ષાવસ્થાને ઉપખવન:રા, સંગમય પાશાઓને તથા મમતા રહિત અને અહંકારથી રહિત થયેલો જ્ઞાતી, મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. આ એ (૭૧ ને: ઇશ્વરરૂપ:) પક્ષિઓ નિત્ય છે. તેની ઉપાધિરૂપ શુદ્ધિ ને માયા એ એ ચેનન રહિત છે અને તેઓથી પર જે ખીળે છે તે ચેતનાવાન કહેવાય છે. જે ચેતન વગરના જેવો જીવ છે તે જ પ્રાણિયો જેણે કરી જીવંત ગણાય છે તે દેહ વગેરે ઉપાધિ મુક્ત થયેલો અંતરત્મા, સ્વયં, સૂક્ષ્મ શરીરોને જાણનાર અને શુદ્ધિથી જે પર વસ્તુ છે તેને ચૈતન્ય મુક્ત કરનાર છે. વળી સર્વ શુદ્ધિયોને જાણનાર અને શુભોને ઉલ્લંઘન કરનાર થવાથી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે.

અચેતન: સત્ત્વસંખ્યા વિમુક્ત: સત્ત્વાત્પરં ચેતયતે:સ્તરાત્મા ।

સક્ષેત્રાવિત્સર્વલંઘરાતબુદ્ધિગુણાતિગો મુચ્યતે સર્વપાપૈ: ॥ ૧૭ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तचत्वारिंशो

ऽध्याय: ॥ ४७ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૪૮ મો. સંસારરૂપી વૃક્ષ.

ब्रह्मोवाच--केचिद्ब्रह्ममयं वृक्षं केचिद्ब्रह्म वनं महत् ।

केचित्तु ब्रह्मचाव्यक्तं केचित्परमनामयम् ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા--કેટલાક સંસારરૂપી વૃક્ષને બ્રહ્મને વિકાર માને છે, કેટલાક બ્રહ્મરૂપ મોઢું વન માને છે, કંઈક તો બ્રહ્મને ન જાણી શકાય એવું માને છે અને કંઈક પરબ્રહ્મને તિર્વિકાર તથા સર્વરૂપ માને છે, એવું પણ જેની ઉત્પત્તિ ને વિનાશ જણાતો નથી એવું પણ માને છે. જે કે આમ છે તોપણ અંતને વખતે જે શ્વાસ લેવા માત્ર પણ ભેદ રહિત અથવા સર્વરૂપ થાય છે તે હૃદયના બ્રહ્મને પામી મોક્ષપણા માટે કલ્પાય છે. જે ત્રિમેષ (એક મઠકાં) માત્ર પણ આત્મા (મન) ને પરમાત્મા વિષે નિયમિત કરે છે (ખ્યાલ મુક્ત કરે છે) તો પરમાત્માની પ્રસન્નતાથી વિદ્વાનોની અવિનાશી પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષને પામે છે. જે ઇદ્રિયોને નિયમમાં રાખનારા દશ ૧ અથવા બાર ૨ પ્રાણ્યાયામોથી કે બાવીસ પ્રાણ્યાયામોથી વારંવાર ઇદ્રિયોને નિયમમાં રાખે છે તે ચોલીસમા તત્વરૂપ માયાથી પર પત્નીસમા તત્વરૂપ પરમાત્માને પામે છે. આ રીતે પ્રથમ પ્રસન્ન મનવળો યોગના બળથી જે જે ઇચ્છે છે તે તે પામે છે અને અવ્યક્તને પામી જ્યારે સત્ત્વ ગુણ અતિ ઉત્તમ થાય છે ત્યારે મોક્ષપણા માટે કલ્પાય છે (પુરૂષ માત્ર આકારવળો થાય છે). આ જગતમાં સત્ત્વ ગુણને જાણનારાઓ સત્ત્વગુણથી ખીજાને અતિ ઉત્તમ કહેતા નથી. અમે અત્તુમાનથી પુરૂષ (પરમેશ્વર) ને સત્ત્વગુણના આશ્રયરૂપ જાણીએ છીએ. હે શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મણો! સત્ત્વગુણથી ખીજે પ્રકારે પરમાત્માને પામી શકાવું નથી. ક્ષમા, ધીરજ, અહિંસા સમતા;

૧ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણ્યાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, તર્ક અને વૈરાગ્ય. ૨ તર્ક, વૈરાગ્ય બાદ કરતાં મૈત્રી, કરૂણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા, આ ચાર મળવાથી તે બાર થાય છે.

મત્ય, સંરક્ષતા, જ્ઞાન, દાન, અને સંન્યાસ (ત્યાગ) એ સત્વગુણનું આચરણ કહેવાય છે. આજ અનુમાનથી કંઈક પડિતો ૧ સત્વગુણને પુરૂષરૂપ માને છે તે વિચાર વગરનું છે. જ્યોત્સ્નાનમાં નિઠાવાળા છે તે કેટલાક પડિતો સ્વૃણ સૂક્ષ્મ શરીરને જાણનારા આત્માની અને સત્વગુણની એકતા કહે છે, એમ કહેવું એ પણ યોગ્ય નથી. પુરૂષ સત્વ-ગુણથી ભુદો થયેલો છે એમ જાણવું એ પણ વિચાર રહિત છે. ખરી રીતથી તો પુરૂષમાં સત્વ ગુણને સમુદ્રમાં રહેલા તરંગની પેઠે સાથે રહેલો જાણવો અને તેનું શબ્દ તથા જ્ઞાનથી જુદાપણું પણ જાણવું. તરંગની પેઠેજ એકતા, અને ભુદા ભુદાપણું કહેવાય છે. આ વિદ્યાનો એ સુકિત માન્ય કરેલી છે. જેમ ઉંચરાના ફળમાં મરાકની અને તેની એકતા તથા જુદાઈ પણ દેખાય છે, જેમ જળમાં માછલાં ભુદાં અને ભેગાં છે તેમ તે બેના યોગ (સંયોગ) છે. જેમ કમળના પાનમાં જળનાં બિંદુઓનો સંબંધ છે તેમ પુરૂષમાં સત્વ-ગુણનો સંબંધ છે. ગુરૂ ખોલ્યાના પ્રમાણે જ્ઞાનને ધારણ કરનારા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે ત્રિઓ ફરી સંશય પામેલા થવાથી લોહિના પિતામહ (બ્રહ્મા)ને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા.

इत्युक्तचन्तस्तोविद्यास्तदालोकपितामहम् ।

पुनः संशयमापन्नाः प्रपच्छुर्मुनिसत्तमाः ॥ ૧ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टचत्वारिंशो
अध्यायः ॥ ૪૮ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૪૯ મો. ધર્મની વિવિધ ગતિ.

શ્રુત્ય ઝનુઃ—કો વાસ્વિદિહ ધર્માણામનુષ્ટેયતમોમતઃ ।

व्याहातामिव पश्यामो धर्मस्य विविधां गतिम् ॥ ૧ ॥

અંપિઓ પૂછવા લાગ્યા—આ જગતમાં અમે ધર્મની ભુદા ભુદા પ્રકારની ગતિને નાશ પામેલી હોય તેમ જોઈએ છીએ માટે આપે ધર્મોના મધ્યમાં કયો ધર્મ અધિક આચરવા યોગ્ય માનેલો છે ? કંઈક ઉત્તમ લોકો દેહના નાશ પછી પણ આત્મા છે એમ માને છે, ખીજાઓ ૧ નથી એમ કહે છે. કેટલાક ૨ સઘળું સંશયવાળું અને કંઈક ૩ સં-શયરહિત માને છે. કેટલાક ૪ સર્વ નિત્ય નથી (સંહિતે પ્રથયવાળું છે) એમ કહે છે. કંઈક ૫ સર્વ પ્રવાહે કરી નિત્ય છે એમ કહે છે. કેટલાક ૬ કશું નથી એમ અને કૈંક ૭ સઘળું ક્ષણિક છે એવું કહે છે. કૈંક એક રૂપવાળું વિજ્ઞાન, બેક પ્રકારે થયેલું છે એમ અને કેટલાક ૧૦ મિશ્ર (ભિન્ન ભિન્ન છે) એમ કહે છે. કેટલાક ઉત્તમ બ્રહ્મ (શાસ્ત્ર)ને

૧ તર્કને જાણનારા પડિતો સત્વગુણને પુરૂષથી ભુદો ન માનતાં પુરૂષના કર્તામણી વગેરેને ખરાં માને છે. ૨ સાંખ્યને જાણનારા પડિતો પુરૂષ અને સત્વગુણની એકતા વાસ્તવ (ખરી) નથી પણ જણાય છે એમ માને છે, અર્થાત્ સત્વગુણ ભુદો છે.

૧ ચાર્વાક. ૨ સસંભંગી ન્યાયને જાણનારા સ્યાદાદિઓ. ૩ તૈયિકા. ૪ તાર્કિકા વગેરે. ૫ મીમાંસકા. ૬ શ્યનવાદિઓ (સર્વ શ્યન છે એમ કહેનારા). ૭ ખૌદ મતવાળા. ૮ યોગાચારવાળા. ૯ ઉદુલીઓ. ૧૦ આ વસ્તુ છે એવાં જ્ઞાનરૂપ આધારવાળું, અને 'હું હું' એવા અર્થરૂપ આધારવાળું.

જાણનારા, તત્વને જ્ઞેનારા પ્રાણણો પ્રહાજ એક છે એમ માને છે. કેટલાક૧૧, જુદાં જુદાં સાધારણ નહિ એવાં કર્મોને કારણ માને છે અને કૈંક૧૨ કારણોનું બહુપણું માને છે. કેટલાક૧૩ દેશ અને કાલ એ બે છે એમ માને છે અને કૈંક૧૪ એ (દેખાતું સર્વ) નથી એમ માને છે. કેટલાક જટા તથા ચર્મને ધારણ કરનારા છે, કૈંક મુંડાઓ અને સંવર્ણ-રહિત (નમ) છે. કેટલાકો સ્નાન ન કરવાને (નૈષ્ઠિક પ્રહાયર્થને) અને કૈંક તત્વદર્શિ; પ્રહાવેતા પ્રાણણ જનો ને દેવો સ્નાન (ગૃહસ્થપણા) ને ઇચ્છે છે. કેટલાક આહારને ઇચ્છે છે અને કેટલાક ન ખાવામાં પ્રીતિવાળા છે. કેટલાક કર્મને વખાણે છે અને કૈંક જનો ઉત્તમ શાંતિને વખાણે છે. કેટલાક મેક્ષને તથા કેટલાક જુદા જુદા પ્રકારના ભોગોને વખાણે છે. કેટલાક ધનોને અને કેટલાક નિર્ધનપણાને ઇચ્છે છે. કેટલાક ઉત્તમ જનો સાધનને સેવીને પાછળથી એ સર્વ નથી એમ કહે છે. કેટલાક અહિંસામાં પ્રીતિવાળા છે અને કંઈક હિંસામાં તત્પર છે. કેટલાક પુણ્ય અને યજ્ઞ માટે યત્ન કરવો એમ કહે છે અને કૈંક એ નથી એમ પણ કહે છે. કેટલાક સદ્ભાવમાં પ્રીતિવાળા છે અને કૈંક અશયવાળાં માર્ગમાં રહેલા છે. કેટલાક દુઃખની નિવૃત્તિ માટે ધ્યાન કરવું એમ કહે છે. કંઈક સુખને સારૂ ધ્યાન કરવું એમ કહે છે અને કેટલાક નિષ્કામ ધ્યાન ધરવું એમ કહે છે, કંઈક વિપ્રો યજ્ઞને, કંઈક ઉત્તમ દાનને, કંઈક તપને અને કેટલાક પોતાના અધ્યયનને વખાણે છે. કંઈક જ્ઞાનને સંન્યાસથી મળે એવું માને છે. કંઈક ભૂત (વસ્તુ તત્વ) નો વિચાર કરનારા સ્વભાવને જ્ઞાનરૂપ (સ્વભાવથીજ જ્ઞાન થાય છે) એમ કહે છે. કંઈક ઉત્તમ જનો સધળું વખાણે છે અને કંઈક કથુંપણ વખાણતા નથી. આ પ્રમાણે હે સુરસતમ! બહુ પ્રકારે વિપ્રોએ જણાવેલું હોવાથી ધર્મમાં મૂઠ થયેલા અમે નિશ્ચય ઉપર આવી શક્તા નથી. 'આ શ્રેય હશે, કે પેલું શ્રેય હશે' એવા વિચારવાળો લોક, વિરૂદ્ધ આચરણવાળો થાય છે. જે જે ધર્મમાં પ્રીતિમાન છે તે સદા તેને વખાણે છે તે કારણથી અમારી શુદ્ધિ ભમે છે અને મન બહુ રૂપવાળું થાય છે માટે હે સતમ! શ્રેય શાથી છે એ અપે અમને કહેવું જોઈએ. આથી જે વધારે જાનું હોય તે અને સત્વ ગુણ તથા સ્પૂળ, સૂક્ષ્મ શરીરને જાણનારા આત્માનો સંબંધ કયા કારણથી છે તે પણ તમે અમને કહો? આ પ્રમાણે તે વિપ્રોએ લોકને ઉત્પન્ન કરનારા ધર્માત્મા, શુદ્ધિમાન, ભગવાન (પ્રહા) ને પૂછ્યું અને યથાર્થપણાથી તેમને કહેવા લાગ્યા.

एवमुक्तः सर्वैर्विप्रैर्मगवांल्लोकभावनः ।

तेभ्यः शशंस धर्मात्मा यथातथ्येन बुद्धिमान् ॥ ૧૭ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि एकोन-

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૫૦ મો. પ્રહાનું ધર્મ કથન.

ब्रह्मोवाच—हन्त वः सम्प्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छथ सत्तमाः ।

गुरुणा शिष्यमासाद्य यदुक्तं तन्नિबोधत ॥ ૧ ॥

૧૧ બીજા મીમાંસાશાસ્ત્રને જાણનારા. ૧૨ પરમાણુનાદિઓ, (પરમાણુથી ઉત્પત્તિને કહેનારા). ૧૩ જોષીઓ. ૧૪ વૃદ્ધો.

બહા બોલ્યા—હે શ્રેષ્ઠ સન્નતો ! તમે મને જે પૂછો છો તે હું હવે તમને કહું છું. ગુરૂએ શિષ્ય પાસે જઈ જે પૂછ્યું હતું તે હું કહું છું. વળી અહિં તે સઘળું સાંભળી સારી રીતે ધારણ કરો. ક્રોધપણ પ્રાણીની હિંસા કરતી યોગ્ય નથી એ ધર્મનાં લક્ષણવાળું, ઉદ્વેગ વગરનું અતિ ઉત્તમ પદરૂપ છે. નિશ્ચિત વસ્તુને જાણનારા વૃદ્ધી જ્ઞાનને નિશ્ચય (મોક્ષ) રૂપ કહે છે માટે શુદ્ધ જ્ઞાને કરી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. જે ક્રોધ હિંસામાં તત્પર, નાસ્તિક વૃત્તિવાળા અને લોભ તથા મોહથી યુક્ત હોય તેઓ નરક પામે છે. જેઓ નિદ્રાથી થતા આદરસ્યને તજનારા આશિષવાળાં કર્મો કરે છે તેઓ આ જગતમાં વારંવાર જન્મ પામવા છતાં આનંદ પામે છે. જે શ્રદ્ધાવાળા વિદ્યજ્ઞનો આશિષ વિનાના યોગવાળા (નિષ્કામ) થઈ કર્મો કરે છે તેઓ ધીર અને સત્ય જાણનારા છે. હે શ્રેષ્ઠ સન્નતો ! હવે પછી જે રીતે સત્વગુણ અને ક્ષેત્રને જાણનારા (આત્મા) નો સંયોગ અને વિયોગ છે તે હું કહું છું. વિષય અને વિષયવાળાપણું, આ સંબંધ કહેવાય છે. તેમાં નિત્ય પુરૂષ (આત્મા) વિષયવાન અને સત્વગુણ વિષય કહેલો છે. જેમ પ્રથમ યુક્તિથી મશક અને ઉંખરાતું ફળ કહ્યું તેમ નિત્ય ભોગવાતો એતન વગરનો સત્વગુણ આત્માને જાણતો નથી માટે પંડિતો સત્વગુણને સુખ દુઃખ વગેરેથી યુક્ત કહે છે. જે આવી રીતે તે (ગુણ) ને જાણે છે, ભોગવે છે, ભોગવાય છે, જે સુખ દુઃખ વગેરે રહિત નિષ્કેળ, નિત્ય (સત્ય) અને નિર્ગુણ સ્વરૂપવાળા છે તે ક્ષેત્રને જાણનાર (આત્મા) કહેવાય છે. સર્વ ઠેકાણે વ્યાપી રહેલો, સંજ્ઞાને અનુસરનાર આત્મા જેવી રીતે જળથી અક્ષિપ્ત કમળતું પત્ર જળને ધારણ કરે છે તેવી રીતે સદા સમ જણાતા ગુણને ભોગવે છે. જે પ્રમાણે કમલિનીનાં પાંદડાં ઉપર રહેલો ચક્ષિત એવો જળનો બિંદુ જળથી લેપાતો નથી, તે પ્રમાણે વિદ્વાન પુરૂષ સઘળા ગુણોથી મળેલો છતાં પણ લેપાતો નથી. એવી રીતે જ પુરૂષ મળેલો ન હોવો જોઈએ એમાં સંશય નથી. પુરૂષનો સત્વગુણ એટલે સત્વ ને પુરૂષ મળી દ્રવ્ય માત્ર થયું છે. જેમ દ્રવ્યનો (આ પદાર્થ છે એ જ્ઞાનનો) અને કર્તાનો (આ હું છું એ જ્ઞાનનો) સંયોગ છે તેમ આ બેનો (પુરૂષ ને સત્વનો) મેળાવ છે. જે રીતે ક્રોધ મનુષ્ય દીવો લઈ અંધકારમાં જાય તે રીતે ઉત્તમ ધર્મજાણનારો સત્વગુણરૂપ દીવાવડે ગતિ કરે છે. (સત્વરૂપ દીવો લઈ ચાલે છે). જ્યાં સુધી તેલરૂપી દ્રવ્ય અને ગુણ (વાટ) હોય છે ત્યાં સુધી દીવો બળે છે અને જ્યારે દ્રવ્ય (તેલ) તથા ગુણ (વાટ) ક્ષીણ થાય છે ત્યારે દીવો અંતર્ધાન પામે છે. (ઓહાય છે, ઠરે છે). * આ રીતે સત્વગુણ જાણી શકાય એવો અને પુરૂષ ન જાણાય એવો કહેવાય છે. હે વિપ્રો ! ફરી તમોને જે કહું તે સારી રીતે સમજો. જે દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા છે તે હજાર વાતે પણ શુદ્ધિ (જ્ઞાન)ને પામતો નથી અને જે શુદ્ધિમાન છે તે એકા અંશથી (લાગથી) પણ સુખ હોય તેમ વૃદ્ધિ પામે છે. આ રીતે ઉપાસને જાણનારો, ધારણાયુક્ત શુદ્ધિવાળો અત્યંત સુખ ભોગવે છે માટે ઉપાયથી ધર્મતું સાધું સાધન જાણવું. જેવી રીતે

* જેમ તેલ અને વાટથી રિચિતિ પામેલો દીવો પોતાનો તથા ધરનો પ્રકાશ કરે છે, તેલને વાટનો અભાવ થવાથી ફરી નય છે તેમ કર્મથી રિચિતિ પામેલો સત્વગુણ સ્પષ્ટ થઈને પોતાને તથા પુરૂષને જુદો જણાવે છે અને જ્યારે કર્મ ક્ષીણ થાય છે ત્યારે પોતે જ અંતર્ધાન પામે છે.

કાંઈ કાંઈ બાથા વગર માર્ગ પ્રત્યે ગયેલો મનુષ્ય ધણું કલેશથી જઈ શકે છે અથવા માર્ગની મધ્યમાં પણ વિનાશ પામે છે તેની રીતે પુરૂષની ચિત્તનો શ્રેયના વિષયમાં શુભ સંચય અશુભને દેખાડનાર ક્રમેની ઇજા થાય છે અથવા નથી થતું. જે રીતે તવના જાન રહિત મનુષ્ય પ્રથમ ન જોઈતા મોટા માર્ગ પ્રત્યે પગથડે જાય છે તે રીતે તત્કાલ ધનસ્વી લોક સંસારરૂપ મોટા માર્ગમાં લામે છે. જેમ તે જ માર્ગમાં ઝટ ચાલનારા ધોડા-ઝોંટી યુક્ત સ્થવરે જાય તેમ આ લોકમાં બુદ્ધિમાનોની ગતિ છે. હવે સ્વર્ગ પ્રત્યે ચઢી શુદ્ધતા તળને જોઈ નહિ. સ્થવરે પણ એતન વગરના સ્થવાળાને કલેશ પામતો જુઓ. જે વિદ્વાન છે તે, જ્યાં સુધી સ્થે જવાનો માર્ગ હોય ત્યાં સુધી સ્થમાં જોડાને જાય અને જ્યારે સ્થને માર્ગ ક્ષય પામે ત્યારે સ્થને તણ ચાલે છે; આ રીતે ધારણુયુક્ત બુદ્ધિવાળો તત્કાલ યોગને તથા વિધિને જાણનાર, શુભને સમજનાર, સર્વે રીતથી જાણીને ચઢીવાતાથી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ પ્રથમે જાય છે. જે વહાણુ સ્વગર નર હાથથીજ મોહ પામી મહા ધાર સમુદ્ર પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે તે સંચય વિના વધ (નાશ)ને ઇચ્છે છે; જેમ વિભાગને જાણનાર પંડિત, સારા હલેસાવાળો નૌકાથી ચાડ્યા વગર જળમાં ગતિ કરે છે અને ઝટ હાલ (ધુમક) ને તરે છે તેમ ગુરૂરૂપ નૌકાને આશ્રય કરવાથી મનુષ્ય સંસાર સંસુદ્રને તરે છે. જેમ સ્થવાળા અને પગપાળા પ્રથમે જાણાવેલા વિધિથી કહ્યું તેમ તરેલાને નૌકાને ઊડી મમતા રહિત ધણ ઉત્તમ પારવ પ્રત્યે જાયું. જે રીતે વહાણુવાળો સ્નેહથી મોહ પામેલો, વહાણુમાંજ રહે છે તે રીતે મમતાથી પરાભવ પામેલ તેમાં (સંસારમાં) ફાંપી કરે છે. નૌકા પર ચઢી સ્થળ માર્યે ફરી શકતું નથી અને સ્થે ચઢી જળમાં ગતિ કરાતી નથી. આવી રીતે વિષયમાં રહેનાર જુદાં જુદાં વિચિત્ર ક્રમેની ઇજા છે તથા જગતમાં જે રીતે કર્મ કરેલાં હોય તે રીતે તે તેમને (કરનારાએ) મળે છે. જે ગંધવાળું નથી, જે રસવાળું નથી, જે રૂપ સ્પર્શ અને શબ્દવાળું નથી તેને મુમિયો બુદ્ધિથી જાણે છે અને પ્રધાન કહે છે. તેમાં પ્રધાન અવ્યક્ત (અસ્પષ્ટ) છે, એ અવ્યક્તનો ગુણ મહાત્ (મહત્તર) છે. મહત્તરરૂપ પ્રધાનના કાર્યનો ગુણ અહંકાર છે, અહંકારથી મહાભૂતરૂપ કરેલો ગુણ (આકાશ વગેરે રૂપણથી કલ્પેલો ગુણ) થયેલો છે તે મહાભૂતોના જે વિષય છે તે પણ જુદાપણથી જાણે કહેલા છે. આ રીતે અવ્યક્ત (મહાત્) ખીજા (કારણ) ધર્મવાળું અને પુષ્પના (કાર્યના) ધર્મવાળું છે. અને એમ સાંભળ્યું છે કે ખીજના ધર્મવાળો અને પ્રસવ (પુષ્પ-કાર્ય) રૂપ મહાત્ આત્મા છે, ખીજના ધર્મરૂપ અહંકાર છે; અને વારંવાર પ્રસવ (કાર્ય) રૂપ થાય છે. પંચમહાભૂત ખીજ વગેરે પ્રસવના ધર્મવાળા છે. પંચમહાભૂતના વિશેષ ગુણો (શબ્દ વગેરે) ખીજના ધર્મવાળા છે એમ કહેવાય છે અને તેઓ પ્રસવ (પુષ્પ) રૂપ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે છે તેઓ (વિશેષ ગુણો) તું વિશેષજી (જુદું પ્રકાર) ચિત્ત છે. તેમાં (તે ભૂતોમાં) એક ગુણવાળું આકાશ અને બે ગુણવાળો વાયુ કહેવાય છે. ત્રણ ગુણવાળું તેજ તથા ચાર ગુણવાળું જળ છે એમ કહેવાય છે. સર્વે ભૂતોને (પ્રાણીઓને) કરનારી, શુભ તથા અશુભને દેખાડનારી, જંગમ અને સ્થાવર જીવોથી ભરેલાં પૃથ્વીને પાંચ ગુણવાળી જાણી. હે સંજન દિગ્ને! શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ,

૧ પરમ પદને પામી શાસ્ત્રને તજવું એ અભિપ્રાય છે. ૨ ગુરૂરૂપ વહાણુ વગર સંસાર સમુદ્ર પ્રત્યે જનાર નર જૂડે છે એ ભાવ છે. ૩ યોગને પામ્યા પછી ગુરૂને પણ તજવા એવા અર્થ છે.

રસ અને પ્રાંચમે ગંધ, એ પ્રાંચ ગુણો શ્રુમિના જાણવા. ગંધ છે તે પૃથ્વીજ શાય છે અને તે ગંધ બહુ પ્રકારથી કહેલો છે, હું તે ગંધના બહુ ગુણો વિસ્તારથી તમને કહું છું. પ્રિય, અપ્રિય, મધુર, આરો, તીખો, નિર્હારી (સનોહારી), મળેલો, સ્નેહવાળો, હુમો, અને સ્વચ્છ વગેરે રીતે પૃથ્વીથી થયેલો ગંધ દશ ભેદવાળો જાણવો. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ અને રસ, એ જાણના ગુણો કહેવા છે. હવે રસોતું જાન કહું છું—રસ બહુ પ્રકારે માનેલો છે. જેનો કે મધુર, આરો, તીખો કડવો, તુરો અને આરો. આમ છ પ્રકારના વિસ્તારવાળો જાળમય રસ છે. શબ્દ, સ્પર્શ તથા રૂપ આ ત્રણ ગુણોવળું તેજ કહેવાય છે. તેજનો સુખ્ય ગુણ રૂપ છે તે બહુ બોધથી માનેલો છે. જેમકે, ધીણું, કાણું, રાવું, ક્ષીલું, મીઠું, સ્પર્શ, દુસ્ત (હુંડું), રીધું (લાણું), પ્રાતણું, ભાઈ ચોપણું, (ચોખંડું) અને ગોળાદાર. આ રીતે આર ભેદવળું જાણવા યોગ્ય તેજનું રૂપ શબ્દ, સ્પર્શને જાણનારા, સત્યવાદી બ્રાહ્મણોએ કહેલું છે. શબ્દ તથા સ્પર્શ એ બે તત્વના ગુણો જાણવા આથી વાયુ એ ગુણોવાળો કહેવાય છે પણ વાયુનો યોગ્યતા ગુણ સ્પર્શ છે અને તે બહુ પ્રકારવાળો માનેલો છે. રૂપ (હુમો), શીત (કંડો), ક્રિષ્ણ (ઉતો), સ્નેહવાળો, નિર્મળ, ક્ષનિ, ચીકણો, સ્વદશ્ય (ઝીણો), પિચ્છિત્ત, ક્ષારણ (અપર) અને કોમળ, આ બ્રમાણે આર પ્રકારવાળો વાયુનો ગુણ (સ્પર્શ) કહેવાય છે. વિધિ પ્રમાણે તત્વને જાણનારા સર્મને પણ જાણનારા બ્રાહ્મણોએ તેમાં એક ગુણતાણું આકાશ અને તેનો ગુણ શબ્દજ છે એમ કહેલું છે, તે શબ્દના વિસ્તારથી વધુ ગુણો કહું છું, જેનો કે પ્રજ્જ, સ્પષ્ટ, ગંધાર સહિત સ્પષ્ટ, પંચમ, એથીપર જાણવા જાયક, નિષાદ, વૈવત, પ્રિય, અપ્રિય, મળેલો, અને ઉત્તમ વિભાગવાળો શબ્દ. આ રીતે દશ ભેદવાળો, આકાશથી થયેલો શબ્દ જાણવો. આકાશ છે તે ઉત્તમ મહાશૂત છે, તેથી ઉત્તમ સહકાર છે, અહકારથી ઉત્તમ શુદ્ધ છે, શુદ્ધથી ઉત્તમ આત્મા (જીવ) છે, તે આત્માથી ઉત્તમ અવ્યક્ત (માત્રા) છે અને અવ્યક્તથી ઉત્તમ પુરૂષ (પરબ્રહ્મ) છે. આ રીતે એક ઉત્તમથી બીજા ઉત્તમને જાણનારા, પ્રાણિયોનાં સર્વં કર્મોનાં વિધિને સમજનાર અને કોમો આત્મા સર્વં પ્રાણિયોનાં આત્મારૂપ થયેલો છે તે, અવિનાશી, આત્માને માને છે.

પરાપરહો મૂતાનાં વિચિત્રઃ સર્વકર્મણામ્ ।

સર્વેમૂતાત્મમૂતાત્મા ગચ્છત્યાત્માનમવ્યયમ્ ॥ ૫૬ ॥

હતિશ્રી મહાભારતે આશ્વમેધિકપર્વેણિ અનુગીતાપર્વેણિ પચ્ચાગત્તમો

અધ્યાયઃ ॥ ૬૦ ॥

અધ્યાય ૫૧ મો. મન ભૂતોતું કારણ છે.

મનોવાક—મૂતાનામથ પચ્ચાનાં યથેષામીશ્વરં મનઃ

નિયમે ચ વિસર્ગે ચ મૂતાત્મા મન પ્રવ ચ ॥ ૧ ॥

બહા બોધ્યા—હવે જે રીતે આ, પ્રાંચ મહાશૂતના સંહારમાં તમા ઉત્પત્તિમાં મનજ સમર્થ છે અને મન શૂતના આત્મારૂપ (શૂતોતું સ્વરૂપ) છે તે કહેવાય છે. મન તિલ મહાશૂતોતું અધિષ્ઠાતા (નિમિત્ત કારણ પણ) છે. શુદ્ધિ જ્ઞાનમાં સામર્થ્યને કહે છે,

અને તે ક્ષેત્રને જાણનાર આત્મા (જીવ) પણ મનજ કહેવાય છે. જેમ સારાધિ સારા ધોડાઓને જોડે તેમ મન ઈંદ્રિયોને જોડે છે તથા ઈંદ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ સદા ક્ષેત્રને જાણનારા (આત્મા) માં જોડાય છે. તે પ્રાણિયોનો આત્મા (જીવ) મોટા ઈંદ્રિયોરૂપ ધોડાવાળા, બુદ્ધિરૂપ રાશવાળા શરીરરૂપ રથ પર ચઢી ચોતરફ દેડે છે. ઈંદ્રિયોના સમૂહથી યુક્ત, મનરૂપ સારથિવાળો, બુદ્ધિરૂપ રાશવાળો, નિત્ય મહાન્ એવો ષ્ઠમય (બ્રહ્મના વિકારરૂપ) રથ છે, આવી રીતે જે વિદ્વાન્ બ્રહ્મમય રથને જાણે છે તે ધીર જીવોમાં મોહ પામતો નથી. માયા જેમાં આદિ છે, વિશેષ ગુણો જેમાં અંતે છે એવું, સ્થાવરને જંગમ સહિત, સૂર્ય તથા ચંદ્રની ક્રાંતિરૂપ પ્રકાશાણું, ગ્રહ અને નક્ષત્રોથી શોભિત, ચોતરફ નદી અને પર્વતોના સમૂહોથી ચળકતું, નિરંતર જુદા જુદા પ્રકારનાં જોવાથી દીપતું, સર્વ જીવોની આજીવિકારૂપ, સર્વ પ્રાણીધારિણી ગતિરૂપ બ્રહ્મરૂપ બન છે તેમાં નિત્ય સ્થૂળ સૂક્ષ્મ શરીરને ધરનાર આત્મા ફરે છે. આ જગતમાં જે જંગમ અને સ્થાવર જીવો છે તેઓ પ્રથમ પ્રસવ પામે છે, પછી ભૂતોએ કરેલા ગુણો અને ગુણોથી પંચમહાભૂત લય પામે છે. આ (આત્મા) પ્રાણિયોને ઉદય અને અસ્ત છે. દેવો, મનુષ્યો, ગંધર્વો, પિશાચો, અસુરો અને રાક્ષસો સર્વ સ્વભાવથી સૂજેલા છે પણ નથી ક્રિયાઓથી કે નથી કારણથી સૂજેલા. વિશ્વને સૂજનારાઓ વારંવાર જન્મે છે અને પંચમહાભૂતોથી થયેલા તે જ પંચમહાભૂતોમાં કાળને અનુસરી જેમ તરંગો સમુદ્રમાં લય પામે તેમ લય પામે છે. વિશ્વને સૂજનારા સ્થૂળ જીવોથી સર્વ મહાભૂત (સૂક્ષ્મભૂતો) ઉત્તમ છે. એ પાંચ મહાભૂતથી પ્રભુ મુક્ત (મોક્ષવાળો) ઉત્તમ ગતિ પામે છે. સમર્થ એવા પ્રજાપતિએ આ સધળું મનુષ્યજ સ્વભૂત, તેમજ ઋષિયો તપે કરી (મનમાં સંકલ્પે કરી) દેવોને પામ્યા. વળી તપ (સંકલ્પના) ના કર્મે કરી ફળ, મૂળને ખાનારા, સમાધિવાળા સિદ્ધો અહીં તપે કરી ત્રણ લોકને જીવે છે. સર્વ રોગને મટાડનાર પદાર્થ વગેરે ઔષધો અને જુદા જુદા પ્રકારની વિદ્યાઓ તપથીજ સિદ્ધ થાય છે તથા સાધન તપરૂપ મૂળવાળુંજ હોય છે. જે દુઃખે કરી પમાય એવું ઈંદ્રપદ વગેરે છે, જે દુઃખે જણાય એવું વેદ વગેરે શાસ્ત્ર છે, જે દુઃખે પરાભવ પમાડાય એવું આગ્નિ વગેરે તત્ત્વ છે અને જે દુઃખે કરી સમાધાન થાય એવું મહા પ્રસવ વગેરે છે તે સધળું તપથી સિદ્ધ થાય છે. તપજ દુઃખે કરી ઉલ્લંઘન કરાય એવું છે. મદિરાને પીનારો, આહાણુને હણનારો, ચોરી કરનારો, બાળની હત્યા કરનારો અને ગુરૂની સ્ત્રી પાસે જનારો (સ્ત્રી સાથે આલનારો) તપવડે પાપથી છૂટે છે.

મનુષ્યો, પિતૃ, દેવો, પશુઓ, મૃગો, પક્ષિઓ, અને ખીજાં સ્થાવર અને જંગમ પ્રાણિયો આ સર્વ તપને પરાયણ થવાથી તપવડે સિદ્ધિ પામે છે. તપે કરી મોટી માયાવાળા દેવતાઓ સ્વર્ગમાં ગયા છે. જેઓ આશ્વસ્ય રહિત અહંકારવાળા યથ કામનાવાળાં કર્મો કરે છે તેઓ પ્રજાપતિની પાસે જાય છે. જેઓ શુદ્ધ ધ્યાનના યોગે કરી મમતા રહિત અને અહંકાર રહિત થયેલા મહાત્માઓ છે તેઓ ઉત્તમ લોકને પામે છે. જેઓ ધ્યાનના ઉપાયને પામી પ્રસન્ન બુદ્ધિવાળા અને આત્માને (બ્રહ્મને) જાણનારા છે તેઓ સુખ વધારનારાં અવ્યક્ત (ન જણાય એવા) આનંદ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. જે અહીં મમતાથી રહિત અને અહંકારથી રહિત થયેલાઓ ધ્યાનના યોગથી પડીને (પૂરા ધ્યાનના યોગને પારગ્યા વિના) મરણ પામે છે તેઓ મોટાઓના ઉત્તમ લોકરૂપ માયા પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. માયાથીજ ફરી ઉત્પન્ન થઇ તેના સમાન નામ (અવ્યક્તપણા)ને પામેલા, તમ, અને

રજેગુણથી રહિત યદ્ય એક સત્વ ગુણને પામી સર્વ પાપથી મુક્ત થયેલા જે સર્વ મુજે છે તેને જે કાળરહિત જાણે છે તથા ક્ષેત્ર (ઇશ્વર) એમ સમજે છે તે વેદને જાણનાર થાય છે. મુનિએ ચિત્તથી જ્ઞાન પામી સંયમનાન યદ્ય જેસવું, કેમકે જેમાં ચિત્ત હોય છે તેરૂપ જીવ અવશ્ય થાય છે. આ સનાતન રહસ્ય છે. ન જાણાતી એવી માયાથી આરંભી વિશેષ ગુણો પર્યંત અજ્ઞાનનું લક્ષણ કહેલું છે, તે રીતે આવું આ ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલું લક્ષણ સમજો. જે અક્ષરવાળો મૃત્યુ છે અને ત્રણ અક્ષરવાળું સદા રહેનારૂં બ્રહ્મ છે. મારૂં એમ જાણવું એ મૃત્યુરૂપ થાય છે તથા મારૂં નથી એમ જાણવું એ સદા રહેનાર બ્રહ્મરૂપ અને છે. કેટલાક મંદ બુદ્ધિમાં (જોછા જ્ઞાનમાં) પ્રીતિવાળા નરો કર્મને વખાણે છે પણ જેઓ વૃદ્ધ મહાત્માઓ છે તેઓ કર્મને વખાણતા નથી; કેમકે કર્મ કરી મૂર્તિમાન (દેહવાળો) સોળા વસ્તુઓવાળો જંતુ જન્મે છે અને વિદ્યા તે પુરૂષને પ્રસે છે. કર્મ દેવતા વગેરેથી શેષ રહેલાં અમૃતને ખાનારાઓએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે માટે જે કાંઈ પારને જ્ઞેનાર છે તેઓ કર્મોમાં સ્નેહથી રહિત ઈ. આ પુરૂષ છે તે વિદ્યામય કહેલો છે પણ કર્મમય કહેલો નથી. આ રીતે મરણ રહિત, નિત્ય, અગ્રાણ, સદા રહેનાર, અક્ષર (ન ખરનાર), વશ મનવાળા અને સંગ રહિત એવા આત્માને જાણે છે તે મરનાર થતો નથી. જે આ રીતે જેની પૂર્વે ખીજે નથી એવા, ન કચેલ, નિત્ય, વિચાર વગરના, (કૃટસ્થ માયામાં રહેનાર), ન ગ્રહણ કરાય એવા, ન મરનારા ઇશ્વરના પણ સંહાર કરનારા આત્માને જાણે છે તે આ ધારણોથી સ્થિર, ન ગ્રહણ કરનાર કરાય એવો અને મરણ રહિત થાય છે. વળી તે સર્વ સંસ્કારોને દૂઠ કરી ચિત્તને પરમાત્મા વિષે રોકી જે શુભ બ્રહ્મ છે તેને જાણે છે જેથી ખીજું કશું અધિક નથી. જ્યારે સત્વગુણની નિર્મળતા થાય છે ત્યારે લોક શાંતિ પામે છે. ચિત્તની પ્રસન્નતા (શાંતિ)નું લક્ષણ જે રીતે સ્વપ્નનો દેખાવ (દેહના સંગ વગરની સ્થિતિ) થાય તે રીતે બહારની ઉપાધિઓથી શ્વત્ય અંતરમાં પ્રચાર કરનાર થાય છે. આ ગતિ તે મુક્ત જનોની થાય છે કે જેઓ જ્ઞાનમાં આસ્થાવાળા અને પરિણામથી થતો સર્વ પ્રવૃત્તિઓને જ્ઞેનાર છે. વૈરાગ્યવાળાઓની આ ગતિ છે, આ સનાતન ધર્મ છે. આ જ્ઞાનવાળાઓની પ્રાપ્તિરૂપ છે (જ્ઞાનવાળાએ પામવા યોગ્ય છે) અને આ નિંદા વગરની વર્તણૂક છે. આ ગતિ (ચાલ-જ્ઞાન) સર્વ પ્રાણિયોમાં સમાન, નિઃસ્પૃહ, આશા રહિત, અને સર્વમાં બ્રહ્મને જ્ઞેનારાએ પામી શકાય એવી છે. હે વિપ્રર્ષિયોમાં શ્રેષ્ઠ ! મેં આ સઘળું તમોને કહ્યું એ પ્રમાણે જલદી તમે આચરણ કરો તેથી સિદ્ધિ પામશો. ગુરૂ ખોલ્યા—આ રીતે ગુરૂ (પૂજ્ય) બ્રહ્માએ જેમ કહ્યું તેમ કરનારા મહાત્માઓ ઉત્તમ લોકને પામ્યા; માટે હે મહાભાગ ! હે શુદ્ધ મનવાળા ! તમે પણ આ મેં કહેલું બ્રહ્માના વચન પ્રમાણે આચરણ કરો તેથી સિદ્ધિ પામશો. વસુદેવના પુત્ર ખોલ્યા—હે કુન્તિના પુત્ર ! તે સમયે ગુરૂએ આ પ્રમાણે કહેલો શિષ્ય સઘળો ઉત્તમ ધર્મ કરવા લાગ્યો અને તેથી મોક્ષ પામ્યો. વળી હે કુરૂના કુળને ધારણ કરનાર (અર્જુન) ! ત્યારે કૃતકૃત્ય (પુણ્યવાન) થયેલો તે શિષ્ય જ્યાં જન્મને શોક કરવો પડતો નથી તે સ્થાનને પામ્યો. અર્જુને પૂછ્યું—હે સમર્થ ! હે જનોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય કૃષ્ણ ! એ બ્રહ્મણ કોણ ? અને શિષ્ય કોણ ? જે આ મારે સાંભળવા લાયક હોય તો મને તે કહો ? વસુદેવના પુત્રે કહ્યું—હે મહાબાહો ! હું ગુરૂ અને મારા મનને શિષ્ય સમજો. હે ધનંજય ! આ રહસ્ય

તમારી શ્રીતિથી તમને કહું. હવે હે કુરુકુળને સારતર ! જે નિત્ય આરામાં તમારી શ્રીતિ છે તો આ અધ્યાત્મ જ્ઞાન સાંભળી હે સારાં વ્રતવાળા ! તમે સારી રીતે આચરણ કરો. હે શત્રુઓને હણનાર ! આ 'ધર્મ' સારી રીતે આચર્યા પછી તમે સર્વ પ્રાપ્તોથી મુક્ત સુખ ઉત્તમ મોક્ષ પ્રાપ્તશો. હે ચોટી જીવવાળા ! બ્યારે સુદૃઢો વખત સમીપ આવ્યો હવો ત્યારે અધર્મ પણ મેં અજ કહું હવું માટે આમાં મન ધારણ કરો. હે હરત કુળમાં શ્રેષ્ઠ અર્જુન ! મેં પ્રભુ એવા પિતાને જોયે ધણા વખત થયો માટે હું તમારો મત હોય તો તેમને જોવા ઇચ્છું છું. વૈશંપાયન પ્રોત્વા—આ પ્રમાણે કહેતા કૃષ્ણ પ્રત્યે અર્જુને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ ! આજેજ આપણે જે હરિતનાપુર નામના નગર પ્રત્યે જઈએ અને ત્યાં ધર્માત્મા સુક્રિષ્ટિર જાગતે મળી તેમની આજ્ઞા લઈ ત્યાં જઈએ.

સંમેલ્ય તત્ર રાજાનં ધર્માત્માનં યુદ્ધિષ્ઠિરમ્ ।
 સમનુદ્ધાપ્ય રાજાનં સ્વાં પુરોં યાતુમર્હસિ ॥ ૫૨ ॥

હતિશ્રી મહાભારતે અશ્વમેધિકપર્વાણિ અનુગ્રીતાયાં ગુરુશિષ્યસમ્વાદે
 ભક્તપદ્માજ્ઞાતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૫૨ ॥

અધ્યાય પર 'ભો. કૃષ્ણુનુ' દ્વારિકાગમન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તતોમાનોદયલક્ષ્ણો યુગ્યતામિતિ વારુકમ્ ।
 મુહુર્તાદિવ ચાચણુકમિત્યેવ વારુકઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—ઉપર પ્રમાણે કહ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણે ઘણે નામના સારથિને 'રથ જોડો' એવી ધેરણા કરી અને જે ઘડી વારમાં ઘણે 'જોડ્યો'. પાંડુના પુત્ર અર્જુને સૈનિકાને સંભળ આમો, આપણે હરિતનાપુર પ્રત્યે જઈએ, એમ આજ્ઞા સાલવા વગેરેની ધેરણા કરી. હે જ્ઞાતાધિપ ! આ પ્રમાણે કહેવા, સંભળરૂપ ધેરણા સૈનિકા ધણાં તેજવાળા અર્જુનને સર્વ સંભળ થયું છે એમ કહેવા સાચા પછી હે જ્ઞાતાધિપ ! કૃષ્ણ અને આંડવ અર્જુન રથમાં બેસી વિચિત્ર કથાઓ કરતા પ્રસન્ન થતા માર્ગે ચાલ્યા. હે હરત શ્રેષ્ઠ ! ફરીને પણ મહાતેજસ્વી અર્જુને રથમાં બેઠેલા, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને કહ્યું—હે વૃષ્ણિના કુળને ધંધરણ કરનાર ! તમારી પ્રસન્નતાથી રાજા સુક્રિષ્ટિરે જન્મ મેળવ્યો, શત્રુઓને હણ્યા અને શત્રુઓ સંહિત રાજ્ય મેળવ્યું. હે મધુ દૈત્યને સારનાર ! તમારાથી અમે આંડવો નામવાળા ક્ષત્રીયે અને આપણી વહાણને પામી કુરુક્ષેત્ર સમુદ્રને ત્યાં પહોંચીએ. હે વિષ્ણુકર્મન ! હે ત્રિવિક્રમ સ્વાત્માવાળા ! અમે હે વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ ! તમને નમસ્કર છે. જે રીતે-હું તમારો આલેલો છું તે રીતે હું તમને આનું છું. હે મધુદૈત્યને હણનારા ! પ્રાણિયોત્તો આત્મા નિત્ય તમારા તેજથી ચનારો છે, તમારું રમણ ક્રીડામય છે. હે વિભો ! આકાશ અને પૃથ્વી એ જો તમારી સાચાં છે. આ જે સ્થાવર તથા જંગમ જગત છે તે સઘળું તમારામાં સહેલું છે, તમેજ સર્વ પ્રકારના પ્રાણિયોના સમૂહને, મૃત્યુને, સ્વર્ગને તથા આકાશને ભુંદે ભુંદે પ્રકારે સંજો છો, હે મધુદૈત્યને મારનાર ! નિર્ભય ચંદ્રમાતી કાંતિ તમારા હા સરૂપ છે. અતુચ્ચિ તમારી ઈંદ્રિયોરૂપ છે, સદા ગતિ કરનારો વાયુ તમારા પ્રાણરૂપ છે, સનાતન મૃત્યુ તમારા કોષરૂપ છે. હે મહા સુહૃદ્યુક્ત ! નિરંતર તમારી પ્રસન્નતામાં કમળમાં પ્રસન્નારી લક્ષ્મી છે,

હે અનધ ! તમેજ રતિ (પ્રીતિ), તુષ્ટિ (સંતોષ), ધીરજ, ક્ષમા, શુદ્ધિ, ક્રાંતિ, જંગમ, સ્થાવર અને યુગોના અંતમાં નાશરૂપ કહેવાયો છો. હે કમળના સરખાં નેત્રવાળા ! મેં તમારા શુભો અતિ મોટો વખત ગમે પણ કહી શકાય તેમ નથી. તમે આત્મા અર્થે પરમ્માત્મા છો. માટે તમને નમસ્કાર કરું છું. હે અતિ દુઃખે પરાભવ પમાડાય એવા કૃષ્ણ ! મેં નારદ, દેવલ, કૃષ્ણદુપાયન (વ્યાસ) તથા કુરુઓના પિતામહ. (દાદા) ભીષ્મથી તમને જાણ્યા છે. હે અનધ (પાપ અથવા દુઃખ રહિત) ! તમારામાં સઘળું જગત આસક્ત છે અને તમેજ એક જનોના ધર્મર છે. હે જનોએ પામવા યોગ્ય કૃષ્ણ ! તમે આ અનુગ્રહ (કૃપા) વળુ વૃત કર્યું. એ સઘળું હું આચરીશ. અમારું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તમે આ અદ્ભુત કામ કર્યું કે જે યુદ્ધમાં પાપી કૌરવ, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર (દુર્યોધન) તે કૃષ્ણો યુદ્ધમાં તમેજ હાથ કરેલાં સૈન્યને મેં જીત્યું જેથી મેં જય મેળવ્યો તે કર્મ તમેજ કર્યું. દુર્યોધનની લડાઈમાં તમારી શુદ્ધિ અને પરાક્રમેએ કર્ણના, સિંધુ દેશના રાજા (જયદ્રથ) ના અને પાપી ભૂરિશ્રવાના વધનો ઉપાય યથાયોગ્ય દેખાડ્યો. હું દેવકીના પુત્રના પ્રસન્ન થઈ તમે જે મને કહેલું છે, તે હું અંવરય કરીશ એમાં મને વિચાર નથી. હે અનધ ! ધર્મને જાણનાર ! હું ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાને મળી તમારા ગમન (પ્રયાણ) માટે પ્રેરણા કરીશ. હે સમર્થ ને જનોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય ! તમારૂં દ્વારકાં જવું મને ગમે છે માટે તમે શોધા વખતમાં મારા મામાને, દુઃખે કરી હલાવય એવા બળદેવજીને તથા ખીજા ઉત્તમ વૃષ્ણિઓને (યાદવોને) જોશો. આવી રીતે વાત કરતા તે બે હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા અને હર્ષ પામેલા નરોથી. આકુળ, ઈંદ્રના સ્થાનની ઉપમા અપાય એવા ધૃતરાષ્ટ્રના મંદિર પ્રત્યે પેઠા. હે મહારાજ ! તેમાં જઈ તે બંનેએ જનોના અધિપતિ ધૃતરાષ્ટ્રને, મહા શુદ્ધિમાન વિદુરને તથા રાજા યુધિષ્ઠિરને જોયા. પછી દુઃખે હરાવાય એવા ભીમસેનને, માદ્રીથી જન્મેલા પાંડવોને ધૃતરાષ્ટ્રને સેવતા અને પરાજય નહિ પામેલા યુધિષ્ઠિરને, મોટી શુદ્ધિવાળાં ગાંધારી તથા કુતીને, સ્ત્રી એવાં દ્રૌપદીને, અને સુભદ્રા વગેરે તે સમળી ભરતકુળના જનોની સ્ત્રીઓને દીડી. તે સર્વ સ્ત્રીઓને ગાંધારી (ધૃતરાષ્ટ્રની સ્ત્રી) ની સેવા કરતી બેઠી. પછી શત્રુઓને દબાવનારા અથવા દાબનારા તે બે રાજા ધૃતરાષ્ટ્રને મળી પોતાનાં નામ જણાવી તેના ચરણ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા, તેમજ મહાત્મા તેઓ ગાંધારી, કુતિ, ધર્મરાજ અને ભીમના ચરણને ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. પછી તે બે, ક્ષતાને (દારપાળને) મળી અમંડ કુશળ પૂછી તેઓ સાથે વૃદ્ધ રાજા (ધૃતરાષ્ટ્ર) ને સેવવા લાગ્યા. પછી ભારે રાત્રિ થઈ ત્યારે ધારણાચુકત મતિવાળા મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રે કૌરવોને તથા કૃષ્ણને ઘેર જવા રજા આપી. રાજાએ આજ્ઞા આપેલા તેઓ પોતપોતાનાં સ્થાન પ્રત્યે ગયા અને પરાક્રમી કૃષ્ણ તે અર્જુનને ઘેરજ ગયા; ત્યાં લોક રીત પ્રમાણે સત્કાર પામેલા સર્વ કામનાઓથી યુક્ત થયેલા, અર્જુનરૂપ મહાયવાન, ધારણાચુકત શુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ સુતા અને ન્યારે રાત્રિ પ્રભાતરૂપ થઈ ત્યારે દિવસના પૂર્વ કાળની ક્રિયા કરી પરમ સત્કાર પામેલા તે બે મહારાજા, ત્યાં મહા બળવાન ધર્મરાજ (યુધિષ્ઠિર) હતા તે ધર્મરાજના સ્થાનકે ગયા અને તે ઘરમાં પેસી, જેમ બે અશ્વિનીકુમાર, દેવોના રાજાને જીવે તેમ અતિ સત્કાર પામેલા, ધર્મરાજને મળ્યા. પછી રાજાને મળી પ્રસન્ન થતા તેણે આજ્ઞા આપેલા તે, વૃષ્ણિ કુળમાં થયેલા કૃષ્ણ અને કુકુઓમાં ઉત્તમ અર્જુન સામે બેઠા. તે વખતે ધારણાચુકત શુદ્ધિવાળા, વક્તવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ, અને રાજાઓમાં અતિ સારા એવા

તમને ખોલવાની ઇચ્છાવાળા જોઈ આવું વચન બોલ્યા.

યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા—હે યદુ તથા કુરુના કુળને ધારણ કરનારા વીરો ! હું અવં-
શ્યં તમેને ખોલવાની ઇચ્છાવાળા માનું છું માટે વિચારો માં, ઝટ કહો, હું તમારું
કહેલું સઘળું કરીશ આ પ્રમાણે કહેલા, ખોલવામાં કુશળ એવા અર્જુને ત્યાં વિનયવાંનની
થેઈ સમીપ આવી ધર્મરાજને કહ્યું—હે રાજા ! આ ઘણો વખત રહેલા, પ્રતાપવાન
વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ) તમને જવા માટે જણાવી પિતાને મળવા ઇચ્છે છે. જે તમે
માનો તો આપે આજ્ઞા આપેલા તે વીર, આનર્ત (જોખામંડલ) દેશની નગરી (દ્વારકા)
પ્રત્યે જાય, માટે તમે આજ્ઞા આપો. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા—હે કમળનેત્ર ! હે સમર્થ ! હે અધુ-
દૈત્યને મારનાર ! તમારું કલ્યાણ થાયો, આજ તમે દ્વારકાપુરી તથા શરના પુત્ર (વસુદે-
વ) ને મળવા પધારો. હે મહાભુજ કેશવ ! મને તમારું જવું પસંદ છે, કારણ કે તમારે
મારી મામીને જોયે તથા દેવી દેવકીને જોયે ઘણો વખત થયો છે. હે માનને દેનાર મહા
પંડિત ! મામાને મળી તથા બળદેવજીને મળી મારાં વચનથી યથાયોગ્ય સત્કાર કરજો. વળી
હે માંન આપનાર ! નિત્ય મને, બળિયામાં ઉત્તમ એવા ભીમને, અર્જુનને, સહદેવને અને
નકુળને સંભારજો. હે અધરહિત ! મહાભુજ ! તમે આનર્ત દેશને, પિતાને તથા યાદવોને
મળી પાછા મારા અશ્વમેધ યજ્ઞમાં આવજો. હે સાત્વત (યાદવ) ! તે તમે વિવિધ રત્નો
તથા ધન લઈને જાઓ. જે ખીલું પશુ તમને પ્રિય હોય તે સાથે લ્યો. હે વીર કેશવ ! આ
સર્વ પૃથ્વી તમારી પ્રસન્નતાથી અમને મળી અને શત્રુઓને પશુ અમે હણ્યા. આવું ન્યારે
કૌરવ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર ખોલના હતા ત્યારે પુરૂષોમાં ઉત્તમ વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ),
બોલ્યા કે, હે મહાભુજ ઇશ્વર ! હાલ સઘળી પૃથ્વી, ઉત્તમ ધન અને રત્નો તમારાંજ છે, જે
ખીલું મારે ઘેર દ્રવ્ય છે તેના ધણી સદા તમેજ છો. આવું સાંભળી 'કીક' એમ તે
વખતે કહેલા, ધર્મના પુત્રે સત્કાર કરેલા, પરાક્રમી, ને જોનો મોટો ભાઈ ગદ છે એવા,
કૃષ્ણ વિધિ પ્રમણે કૃષ્ણની પાસે વાત કરી તેણે સત્કાર કરેલા તેમને પ્રદક્ષિણા કરી ચાલ્યા.
જેમ કૃષ્ણે પ્રસન્ન કર્યા તેમજ સર્વ વિદુર વગેરેએ પ્રસન્ન કરેલા પોને, ચાર જુગવાળા,
ગદ જોનો મોટો ભાઈ છે એવા તે, દિવ્ય (દેવતાઈ) રથમાં ખેરી હસ્તિનાપુર બહાર
નીકળ્યા, યુધિષ્ઠિર તથા કૃષ્ણ (કુંતી)ના પશુ અનુમતથી સારા ભાવવાળી સુભદ્રાને રથમાં
બેસાડી નગરના જનોએ વિટેલા, મોટી જુગવાળા, જનોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય કૃષ્ણ
સિધાવ્યા. તે મધુ કુળમાં થયેલા અથવા લક્ષ્મીના પતિ કૃષ્ણની પાછળ સાત્યકી સહિત ઉત્તમ
વાનર જેની ધ્વજમાં છે એવા અર્જુન માદ્રીના પુત્રો, અગાધ શુદ્ધિવાળા વિદુર, અને
ઉત્તમ હાથીની ગતિ સરખી ચાલવાળો પોતે ભીમ આવ્યો, તે વખતે કુરૂદેશને વધારનારા
તે સર્વને તથા વિદુરને પાછા વાળી પરાક્રમી જનોએ પ્રાર્થ્ય કૃષ્ણ, ત્વરાસહિત (ઉતાવળા)
દાંડક સારથિને તથા સાત્યકિને ઘોડાઓને 'ચલાવો' એમ કહેવા લાગ્યા. પછી શત્રુઓના
સમુદ્ધને પાયમાલ કરનાર, શિનિકુળના ઉત્તમ શર એવા સાત્યકિએ અનુસરેલા, જનોએ
પાંખવા અથવા પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય કૃષ્ણ શત્રુઓનાં ટોળાને હણી પ્રતાપી, સો યજ કર-
નારો ઈંદ્ર સ્વર્ગ પ્રત્યે જાય તેમ આનર્ત દેશની નગરી (દ્વારકા) તરફ ચાલ્યા.

નિવૃત્તયિત્વા કુહરાદ્ધૃવર્દ્ધનાંસ્તતઃ સ સર્વાન્ વિદુરે ચ વીર્યવાન ।

જનાર્દનો દારુકમાહસત્વરઃ પ્રત્યોદયાશ્વાનિતિસાત્યકી તથા ॥ ૫૭ ॥ :

તતો યયૌ શત્રુગણપ્રમર્દનઃ શિનિપ્રવારાનુગતો જનાર્દનઃ ।

યથા નિહત્યરિગ્ણં શતક્રતુર્દિવં તથા નર્ત્તપુરો પ્રતાપવાન્ ॥ ૫૮ ॥

હતિશ્રી મહાભારતે આશ્વમેધિકપર્વણિ અનુ૦ કૃષ્ણપ્રયાણોદ્દિપંચાશ્વમો

અધ્યાયઃ ॥ ૬૨ ॥

૭૨૭૭૭૭-૪૪૪૪૪૪

અધ્યાય ૫૩ મો. ઉત્તંકોપાખ્યાન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તથા પ્રયાન્તં વાણ્યં દ્વારિકાં ભરતર્ષભાઃ ।

પરિષ્વજ્ય ન્યવર્ત્તન્ત સાનુયાત્રાઃ પરન્તપાઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—દાર્યાં જતાં વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૃષ્ણને મળી શકુને તોપ પમાડનારા તે, ભરતકુળના શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પાછા ફર્યા. અર્જુન વારંવાર વૃષ્ણિકુળમાં થયેલા કૃષ્ણને ભેટવા લાગ્યો અને તે ચોતરફ નેત્ર ફરી પોતાના દેશથી એમને જોવા લાગ્યો. પૃથાના પુત્ર અર્જુને શ્રીકૃષ્ણપર રાખેલો દષ્ટિ દુઃખથીજ દૂર કરી અને પરાજયરહિત એવા કૃષ્ણે પણ તેથી દુઃખવડે નજર ખેંચી. મહાત્મના પ્રયાણ વખતે જે, બહુ અદ્ભુત રૂપવાળા શકુનો થયા તે મારા કહેવાથી સાંભળો. મોટા વેગથી માર્ગને કાંઠારહિત, ધૂળરહિત, અને કાંટાઓ વગરનો કરનાર વાયુ રથની આગળ વાગા લાગ્યો. ઈંદ્ર, શાર્ગ્ગ નામના ધનુષ્યવાળા કૃષ્ણની પાસે પવિત્ર સુંદર, સુગંધવાળું જળ અને દિવ્ય પુષ્પો વર્ષવા (ખેરવવા) લાગ્યો. પછી સમ (સરખા) એવા મરૂ (મારવાડ) દેશમાં ચાલેલા તેમણે નહિ મપાય એવાં તેજવાળા, ઉત્તંક નામના શ્રેષ્ઠ મુનિને જોયા. વિશાળ નેત્રવાળા તેજસ્વી મુનિને સત્કાર કરી તેમણે સત્કાર કરેલા, કુશળ પૂજવા લાગ્યા. આ રીતે તેમણે સત્કાર કરી પૂજેલા બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઉત્તંક ત્રાપિ મધુદેવને મારનારા, લક્ષ્મીના પતિ કૃષ્ણને કુશળ પૂજવા મંડયા. હે શરના કુળમાં થયેલા ! કેમ તમે કુરૂ તથા પાંડવોને ઘેર જઈ અચળ (ખસે નહિ) એવું સારા ભાષને ઘટે એવું કામ કર્યું, જે કર્યું હોય તે આંપ મને કહો. હે વૃષ્ણિયોમાં ઉત્તમ કેશવ ! કેમ નિરંતર પોતાના પ્રિય અને સંબંધી એવા શરાઓને સંધિ કરાવી નિવૃત્ત થયા છો ? હે શત્રુઓને તપાવનાર ! કેમ પાંચ પાંડુના પુત્રો તથા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તમારી સાથે લોકોમાં વિહાર (ક્રીડા) કરશે ? હે કેશવ ! તમારારૂપ નાથ વડે પોતાના દેશમાં અતિ શાંતિ પામેલા કૌરવો વિષે રાજાઓ સુખ પામશે ? હે તાત ! મારી તમારા વિષે જે નિત્ય સારી ધારણ્યા હતી તે હે તાત ! તમે કેમ ભરતકુળના પુરૂષો પ્રત્યે મદ્દળે કરી ?

શ્રી ભગવાન ઓટલા—મેં પ્રથમ કૌરવો પ્રત્યે અતિ શાંતિપણુ (સલાહ) મારે. યત્ન કર્યો પણ ન્યારે ખંરી રીતથી તેઓ સમપણું ન રાખો શક્યા ત્યારે તેઓ સર્વ પુત્ર અને પાંધવો સહિત નાશ પામ્યા. હે પાપ અથવા દુઃખરહિત મહર્ષિ ! આ સર્વ તમારૂં સારી પેટું ભણેલું છે કે શુદ્ધિ અથવા બળેકરીને ભાગ્ય પણ ઉલ્લંઘન કરી (તથ) શકાવું નથી. ન્યારે તેઓએ મારી ભીષ્મની અને વિદુરની મતિને ઉલ્લંઘન કરી ત્યારે તેઓ એક ખી-જાને મળી યમના સ્થાનકે ગયા. હવે જેના શત્રુઓ નાશ પામ્યા છે તથા જેના પુત્રો મરેલા છે એવાં પાંચજ પાંડવો શેષ (બાકી) છે અને સધળા, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, પુત્ર અને પાં-ધવો સહિત સર્વ હણેલા છે. આ રીતે ન્યારે કૃષ્ણે કહ્યું ત્યારે અતિ ક્રોધવાળા જેનાં નેત્ર

ઉધડેલાં છે એવા ઉત્તંક કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે હે કૃષ્ણ ! શક્ત છતાં તમે, સંબંધી અને પ્રિય એવા કૌરવોની રક્ષા કરી નહિ માટે હું નિઃસંશય [જરૂર] તમને શાપ આપીશ. હે મધુદૈત્યને હણનાર ! તમે હઠથી તેઓને પકડી નિવાર્યાં નહિ માટે ક્રોધથી ભરેલો હું તમને શાપ દઈશ. હે માધવ ! શક્ત છતાં તમે ખોટાં આચરણથી ચોતરફથી મળેલા અને નાશ પામતા, શ્રેષ્ઠ કુરુઓની જરૂર ઉપેક્ષા કરી [તમે ખોટાપથી ભેગા થયેલા કૌરવોને નાશ પામતાં ગણકાર્યાં નહિ], વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ) ખોટ્યા—હે ભૃગુના પુત્ર ! હું જે કહું છું એ માફ કહેવું વિસ્તારથી સાંભળો. હે ભૃગુપુત્ર ! તમે તપસ્વી છો માટે મારી પ્રાર્થના પણ સાંભળો. માફ જે આત્મજ્ઞાનવાળું વચન છે તે સાંભળી આજ અવરૂપ શાપ આપજો. હે તપ કરનારાઓમાં ઉત્તમ પુરૂષ ! મને થોડાં તપથી પરાભવ પમાડવા આપ સમર્થ નથી માટે હું તમારાં તપને નાશ કરવા ઇચ્છતો નથી. હે દ્વિનેમ શ્રેષ્ઠ ! તમે અતિ મોટું તપ પ્રકાશેણું છે, ગુરુઓને પણ પ્રસન્ન કર્યાં છે અને હું તમાફ જે કુમાર અવસ્થાનું ધ્વજચર્ચ છે તે બાહુ છું તેથી તમારાં દુઃખે મળેલાં તપને નાશ કરવા ઇચ્છતો નથી.

કૌમારં ब्रह्मचर्यन्ते जानामि द्विजसत्तम ।

दुःस्वार्जितस्य तपसस्तस्मान्नेच्छामि ते व्ययम् ॥ ૨૬ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनु० उत्तङ्कोपाख्यानकेष्णोत्त-
ङ्गसमागमे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ૬૩ ॥

અધ્યાય ૫૪ મો. ઉત્તંક અને શ્રીકૃષ્ણ.

उत्तंक उवाच—ब्रूहि केशव तस्वेन त्वमध्यात्ममनिन्दितम् ।

धृत्वा श्रेयोभिधास्यामि शपिं वा ते जनार्दन ॥ ૧ ॥

ઉત્તંક ખોટ્યા—હે જનોએ પામવા યોગ્ય અથવા યાચના કરવા યોગ્ય સુંદર કેશવાળા કૃષ્ણ ! તમે નિંદાથી રહિત, આત્માને આશ્રય કરનાર જ્ઞાન કહો ? તે સાંભળી હું તમને શ્રેય અથવા શાપ દઈશ નહિ પણ સાફ નકાફ જે હશે તે કહીશ. વસુદેવના પુત્ર ખોટ્યા—હે દ્વિજ ! તમ, રજ અને સત્વગુણ, આ પદાર્થોને મને આશ્રય પામી રહેલા જણો. તેમજ રૂપો અને વસ્તુઓને પણ મારાથી થયેલા સમજો. મારામાં સર્વ પ્રાણિયો તથા સર્વ પ્રાણિ-યોમાં હું રહેલો છું એમ ધારો. આમાં તમને સંશય થાઓ માં. હે દ્વિજ ! તે રીતે સર્વ દૈત્યોના સમૂહ, યક્ષ, ગંધર્વ, રાક્ષસો, નાગ, અને અપ્સરાઓને મારાથી જન્મેલાં જણો. જે સાચું, ખોટું ન જણાય એવું, જણાય એવું, અવિનાશી અને નાશવાળું કહેવાય છે એ સઘળું હું રૂપ છે. હે મુનિ ! જે ચાર પ્રકારે આશ્રમોના ધર્મો જાણેલા છે તથા જે સર્વ વેદનાં કર્મો છે તે સઘળું હું રૂપ સમજો. જે ખોટું (સસજાતું શિંગડું વગેરે), સાચું, ખોટું (ધણ વગેરે) અને સાચાં ખોટાંથી પર, નહિ જણાય એવું છે તે સર્વ સનાતન દેવોનો દેવ હું છું, તેથી ખીલું કંઈ નથી. હે ભૃગુના કુળને ધારણ કરનાર ! તમે ઝોંકાર વગેરે વેદોને હું રૂપ માનો. યજ્ઞમાં દેવોને તૃપ્ત કરનાર, સોમ, હોમ, યજ અને ચૂપ (યજના સ્તંભ)ને હું રૂપ જાણો. હે ભૃગુપુત્ર ! મને હોમનાર તથા હોમવાતું દ્રવ્ય જાણો.

અશ્વમુ (યજુર્વેદને જાણનારા), કલ્પક (વિધિ) અને પરમ સંસ્કાર પામેલું હવિ હું છું. હે પ્રાણશુ ! મોટો યજ્ઞમાં સામવેદને જાણનાર પણ ગીતાના શબ્દોથી મને સ્તવે છે. હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પ્રાયશ્ચિત્તોમાં શાંતિ તથા મંગળને વાંચનારો વિશ્વકર્મા હું છું તેની સદા સ્તુતિ કરે છે. હે દ્વિજેમાં શ્રેષ્ઠ ! આગળ જન્મેલા ધર્મને મારો પુત્ર જાણે. હે શ્રેષ્ઠવિપ્ર ! સર્વ પ્રાણિયોમાં દયાવાળું જે મન છે તે મને પ્રિય છે, તેમાં હું પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત થતા માનવો સાથે જહુ જન્મેને પામતો ત્રણ લોકમાં તે તે વેશ અને રૂપોવડે ધર્મની સ્થાપનાને અર્થે તથા ધર્મનાં રક્ષણ કાળે વર્તું છું. હે ભૂયુપુત્ર ! હું વિષ્ણુ, હું બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, અને જન્મ વિનાશરૂપ છું, અવિનાશી એવો હું સઘળા પ્રાણિયોના સમુદાયનો સૂજનાર અને સઘળા અધર્મમાં વર્તનારાઓના સંહારરૂપ છું. હું આસતા યુગમાં પ્રાજ્ઞોના હિતની પ્રવચ્છાથી તે તે યોનિયો (કારણો-ઉત્પત્તિયો)ને પામી ધર્મની પાજ ખાંધું છું. હે ભૂયુનંદન ! જ્યારે હું દેવની જાતિમાં વર્તું છું ત્યારે સઘળું દેવની પેઠે આચરણ કરું છું એમાં સંશય (ફેર) નથી. હે ભૂયુને આનંદ આપનારા ! જ્યારે હું ગંધર્વની જાતિમાં વર્તું છું ત્યારે સઘળું ગંધર્વની ધરોધર આચરું છું એમાં સંશય નથી. જ્યારે નાગની જાતિમાં હોઉં ત્યારે નાગની પેઠે વર્તું છું, તેમ હું યજ્ઞ અને રાક્ષસની જાતિયોમાં પણ યથાયોગ્ય વિચરું છું. હાલ આસતી મનુષ્ય જાતિમાં મેં કૃપણ (દીન)પણાથી યાચના કરી પણ જેઓને અતિ મોહ થયેલો છે એવા તે, મૂઢ જનોએ મારું વચન ગ્રહણ કર્યું નહિ. મેં મોટો ભય કહી ત્રાસ પમાડ્યા (ખીવરાખ્યા) અને દોષવાન યજ્ઞ દૂરી યથાયોગ્ય સમજાવ્યા તોપણ તેઓ અધર્મથી યુક્ત અને કાળના ધર્મથી અસાધા, તેથી યુદ્ધમાં ધર્મથી હણ્યા અને સ્વર્ગમાં ગયા એમાં સંશય નથી. તેમ હે દ્વિજેમાં ઉત્તમ ! પાંડવો લોકોમાં ખ્યાતિ પામ્યા. આ સઘળું તમે મને જે પૂછો છો તે તમને કહું.

લોકેષુ પાણ્ડવાશ્ચૈવ ગતાઃ ક્યાર્તિઃ દ્વિજોત્તમ !

પતન્તે સર્વમાલ્યાતં યન્માં ત્વં પરિપૂરુહાસિ ॥ ૨૩ ॥

इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनु० कृष्णवाक्येचतुष्पञ्चाशत्तमो

उध्यायः ॥ ५४ ॥

ॐ

અધ્યાય ૫૫ મો. ઉત્તકે કરેલી શ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ.

उत्तं उवाच—श्रमिजानामि जगतः कर्त्तारं त्वां जनार्दन ।

नूनं भवत्प्रसादाद्यमिति मे नास्ति संशयः ॥ ५४ ॥

ઉત્તંક મોલ્યા--હે કૃષ્ણ ! તમને જગતના કરનારા જાણું છું, જરૂર આ તમોરો પ્રસાદ (અનુગ્રહ-કૃપા) છે એથી મને સંશય નથી. હે શત્રુને તપાવનાર વિનાશથી રહિત કૃષ્ણ ! હવે મારું ચિત્ત અતિ પ્રસન્ન થયું, તમારા ભાવને પાત્રું અને શાપથી મારું મન નિવૃત્ત થયું એમ જાણે. હે કૃષ્ણ ! જે હું તમારાથી કાંઈ પણ અનુગ્રહને પામવા યોગ્ય હોઉં તો જે તમારું ધર્મસ્વ સંબંધી (મોટું) રૂપ જેવા પ્રવચ્છું છું તે દેખાડો. વૈશંપાયન મોલ્યા--આવું વચન સાંભળ્યા પછી પ્રસન્ન મનવાળા તેણે ઉત્તંકને, તિરતર રહેનારું વિષ્ણુનું (વ્યાપક) શરીર જતાનું કે જે આગળ જુદિમાત્ર અર્જુને ભેયું હતું તે (ઉત્તંક)

મોટી ભુખવાળા, હળ્લરો સૂર્યની ઉપમાવાળા, દીપ્તિમાન અગ્નિની ઉપમા અપાય એવાં, સર્વ આકાશને ઢાંધી રહેલા, સર્વ મુખવાળા, સર્વ રૂપવાળા મહાત્માને જેવા લાગ્યા અને તે, વિષ્ણુનાં પરમ, અદ્ભુત, આપક રૂપને જેમ તથા પરમેશ્વરને દેખી વિમ્મ ઉત્તંક વિસ્મય પામ્યા.

ઉત્તંક સ્તુતિ કરવા લાગ્યા—હે સર્વ કર્મોવાળા ! હે વિશ્વના આત્મારૂપ ! અને હે વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર ! તમ । નમસ્કાર છે. તમારા ચરણોથી પૃથ્વી વ્યાપેલી છે, મસ્તકથી આકાશ વ્યાપેલું છે, તમારા ઉદરે (પેટે) આકાશ અને પૃથ્વીનું જે મધ્ય છે તેને ઢાંકેલું છે, તમારી બે ભુજઓએ દિશાઓને ઢાંકેલી છે. હે નાશથી રહિત ! તમે આ સર્વરૂપ છો. હે દેવ ! પાછું ક્ષય ન પમાડાય એવા ઉત્તમ રૂપને હરો; કેમકે ફરી હું સદા રહેનારા તમોને પોતાના રૂપથી જેવા ધમ્મું છું. વૈશંપાયન બોલ્યા—હે જનમેજય ! પ્રસન્ન મનવાળા ગેવિંદ, તેને ' વર માગો ' એમ કહેવા લાગ્યા. તે વખતે ઉત્તંકે આ વચન કહ્યું—હે મોટી ક્રાંતિવાળા ! પુરૂષોમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ ! આજે તમારાથી મને સંપૂર્ણ વર મળ્યો કે જે હું તમારૂં રૂપ જોઉં છું. ફરી તેને કૃષ્ણે કહ્યું—તમે આમાં વિચારો માં; કારણ કે અવશ્ય મારે આ મારૂં દર્શન સફળ કરવું છે. ઉત્તંકે બોલ્યા—હે વિભો ! જો તમે આ અવશ્ય કરવા યોગ્ય માનો છો તો, જે મરૂં (મારવાડ) દેશોમાં પ્રિય અને દુર્લભ છે એ જળને ઉપજાવવા ધમ્મું છું. આ સાંભળ્યા પછી ધૃત્વર (કૃષ્ણ) તે, તેજને હરણ કરી ઉત્તંકને કહેવા લાગ્યા કે જ્યારે જળની ધમ્મજ થાય ત્યારે મને સંભારવો. આવું કહી પછી કારકાં ગયા. તે પછી કોઇ વખતે ભગવાન ઉત્તંક તૃપાવાળા થઇ જળની ધમ્મજથી મરૂં દેશમાં ચોતરફ ફરવા લાગ્યા અને અવિનાશી કૃષ્ણને સંભારવા લાગ્યા. તે સમયે મારવાડમાં, સુદ્ધિમાન દ્વિજોત્તમ ઉત્તંકે કૃષ્ણને સંભારતાંજ દિશાઓરૂપ વસ્ત્રવાળો, મેલરૂપ કાદવવાળો, કૂતરાઓનાં ટોળાંએ વિટેલો, ભયંકર, બાધેલી તરવારવળો, બાણ તથા ધનુષને ધારણ કરનાર માતંગ [ચંડાળ]ને જોયો અને તેની નીચે બોખનું ઘણું જળ અથવા તેની નજીક નીચા પ્રવાહવાળી ભોગવતીનું જળ દીકું; ત્યારે તેને હસતો હોય તેમ ચંડાળ કહેવા લાગ્યો—હે ભૂગુકુળને ધારણ કરનાર ઉત્તંક ! તમે આવો અને મારાથી જળ મહણ કરો; કેમકે તમને તૃપાવાન જેમ મને અતિ વણી કૃપા ઉત્પન્ન થઇ છે. આ પ્રમાણે તેણે કહેતાં મુનિએ તે જળ પસંદ કર્યું નહિ, અને સુદ્ધિમાન ઉત્તંકે ઉચ્ચ વાણીથી અવિનાશી કૃષ્ણને નિંદવા લાગ્યા તથા માતંગ (ચંડાળ જાતિમાં રહેલો) વારંવાર તેને ' જળ પીઓ ' એમ કહેવા લાગ્યો પણ ક્રોધ સહિત તેમણે ક્ષોભ પામેલાં અંતઃકરણને લીધે જળ પીધું નહિ. હે મહારાજ ! તે રીતે તે મહાત્માએ નિશ્ચયથી ના પાડેલો (માતંગ) ત્યાંજ કૂતરાઓસહિત અંતર્ધાન પામ્યો. જ્યારે તેમ થતો તેને જોયો ત્યારે લબ્ધયુક્ત મનવાળા ઉત્તંકે પોતાને શત્રુઓને હણનારા કૃષ્ણે છેતરેલો માનવા લાગ્યા. પછી તે જ માર્ગથી શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર કૃષ્ણ આગ્યા અને એને મોટી સુદ્ધિવાળા ઉત્તંકે કહેવા લાગ્યા—હે સમર્થ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારે તેવું જળ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને માતંગ (ચંડાળ જાતિ)ની બોખથી આપવું યોગ્ય નથી. આવી રીતે વચન કહેનારા ઉત્તંકે પ્રત્યે, મહા સુદ્ધિમાન કૃષ્ણ શુભ વાણીથી શાંત કરતા આ વાક્ય બોલ્યા—જેવાં ધારેલાં રૂપથી જળ દેવું યોગ્ય હતું તેવુંજ. તમને આપ્યું પણ જે તમે જાણ્યું નહિ. મેં તમારે અર્થે વજ્ર જેના હાથમાં છે એવા શત્રુના પૂરને હણનારા ઈંદ્રને આવું કહ્યું કે તમે ઉત્તંકને જળરૂપ અમૃત આપો;

લાગેલી (ભરાયેલી) હતી તેથી લાકડાંની સાથે ધરતી તળે પડ્યા અને હે ભારત ! ભૂખ-વાળા તે, ભારથી જૂકા થઇ ગયા જેવા થયા. આ રીતે તે સમયે વયતી (ઉંમરની) તે અવસ્થા (સ્થિતિ) જોઇ પીડિત સ્વરથી રોવા લાગ્યા. પછી પિતાની આજ્ઞાથી મસ્તકવડે નમેલાં, ધર્મને જાણનાર, સુંદર કેડવાળાં, વિશાળ નેત્રવાળાં અને કમળનાં પાન સરખાં મુખવાળાં, ગુરૂની પુત્રી હાથે કરી તેમનાં આંસુ લુછવા લાગ્યાં. તે આંસુનાં ટીપાંઓથી બળેલા તેના હાથ હેલા પડ્યા અને પૃથ્વી તે આંસુના પડવાને ધરણુ કરી શરી નહિ પણ ગૌતમ તો પ્રસન્ન મનવાળા થઇ ઉત્કંઠાલાલચને કહેવા લાગ્યા—હે તાત ! આજ તમારું મન શાથી શોક ભરેલું છે ? હે વિપ્રિર્ષિ ! હું સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે તે તમે પોતાની પ્રેરણે કહો ? ઉત્કંઠા બોલ્યા—હે દિવ્યેનાં શ્રેષ્ઠ ! તમારામાં રહેલા મનથી, તમારું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી, તમારી ભક્તિને પામવાથી અને તમારા ભાવને અનુસરવાથી મેં જરાને જાણી નહિ તે મેં સુખને જાણ્યું નહિ તમે મારી યરોબર નહિ એવા, આવેલા સો અને હજારો શિષ્યોને રજા આપી પણ તમે સો વર્ષથી રહેતા મને જવા આજ્ઞા આપવા નથી. ગૌતમ બોલ્યા—હે દિવ્યેશ્રેષ્ઠ ! તમારી પ્રીતિયુક્ત થવાથી અને તમારી ગુરૂ સેવાથી મેં વહી જતા મોટા વખતને જાણ્યો નહિ પણ હે ભૂચુના પુત્ર ! જે આજ તમારી જવાની શ્રદ્ધા હોય તો અનુગ્રહ લઇ તમે પોતાને ઘેર જાઓ, ધણી વાર લગાડો માં.

ઉત્કંઠા બોલ્યા—હે દિવ્યેશ્રેષ્ઠ ! હું ગુરૂ માટે ક્યો પદાર્થ આપું, તે તમે કહો ? હે સમર્થ ! હું તે આપી તમારી આજ્ઞા પામી જઇશ. ગૌતમ બોલ્યા—હે ષલન ! સજ્જનો ગુરૂના અતિ સતોષનેજ દક્ષિણારૂપ કહે છે માટે હું અવશ્ય તમારાં આચરણથી પ્રસન્ન થયો છું એમાં સંશય નથી. હે ભૂચુના કુળને ધારણુ કરનાર, વગી જે આજજ તમે સોળ વર્ષના જુવાન થાઓ તો આ રીતે મને પરિતોષ (મતોષ) પામેલો જાણો. હે દિવ્ય ! આના વિના ખીજી સ્ત્રી તમારું તેજ સેવવા યોગ્ય નથી માટે પોતાની દીકરી, કન્યા તમને પત્ની રૂપે આપું છું (પત્નીરૂપ કરી દેઉં છું). આ સાંભળ્યા પછી યુવાન થયેલા તેમણે તે યશવાળી કન્યાને લીધી અને ગુરૂએ આજ્ઞા આપેલા તે ગુરૂની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે મને આજ્ઞા કરો. તમને શું સાઈં ધન આપું ? હું પ્રાણોથી પણ પ્રિય ધનથી પણ પ્રિય તથા હિત કરવા ઇચ્છું છું માટે આ જગતમાં જે દુર્લભ, અતિ અદ્ભુત અને મોટું રત્ન હશે તે, તેપવડે લાવી આપીશ. એમાં મને સંશય નથી અહલ્યા બોલ્યાં—હે પાપથી રહિત વિપ્ર ! નિરંતર તમારી ભક્તિથી તમને હું પ્રસન્ન થયેલી છું. હે તાત ! આ ઇચ્છા પ્રમાણે તમારું કહેવાણુ થાઓ તથા તમે ઇચ્છા પ્રમાણે જાઓ. વૈશંપાયન બોલ્યા—હે મહારાજ ! ફરીને પણ ઉત્કંઠા વચન બોલ્યા—હે માત ! મને તમારું પ્રિય કરવાનું કહો. અહલ્યા બોલ્યાં—સૌદાસ રાજાની સ્ત્રી (મદ્યંતી) એ જે દિવ્ય, મણિમય કુંડળ ધારણુ કર્યા છે તે લાવો, તમારું કલ્યાણુ થાઓ અને આ લાવવાથી ગુરૂનો અર્થ સરશે. આ સાંભળી હે જનમેજય ! તે તમે કહો છો તે રીતે કરીશ' એમ પ્રતિજ્ઞા લઇ ગુરૂની સ્ત્રીનું પ્રિય કરવા માટે તે વખતે ભેવા આવી નીકળ્યા અને પછી બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવો ઉત્કંઠા રાક્ષસ થયેલા સૌદાસ પાસે મણિનાં કુંડળ માગવા ગયો અહિં ગૌતમ પત્નીને કહેવા લાગ્યા કે આજ ઉત્કંઠા દેખાતો મથી. આ રીતે પૂછેલાં તેમણે કુંડળને કાળે ગયેલો કહ્યો. આ સાંભળ્યા પછી તેમણે આને કહ્યું કે તમે આ સાઈં ન કહ્યું, શાપે રાક્ષસ થયેલો તે રાજા જરૂર બ્રાહ્મણને હણશે. અહલ્યા બોલ્યાં—હે ભગવન ! અજાણ્યતાં મેં તેને આજ્ઞા કરી પણ તમારી કૃપાથી તેને કંઈ

મારા કહેવાથી તમે કહેવાં પવિત્ર વ્રતવાળાં અવશ્ય તે બે કુંડળ તમને આપશે એમાં સંશય નથી. ઉત્તંક બોલ્યા—હે નરોના ઇશ્વર ! મેં ક્યાં તમારી પત્ની બોધ શકાય એમ છે ? પોતેજ તમે શા સાફ પત્નીની સમીપ જતા નથી ? સૌદાસ બોલ્યા—આજ તમે તેને કાઠ પચુ વનમાં (અરણ્ય અથવા જળનાં) ઝરણાની પાસે દેખશે. આજ છટ્ટા કાળમાં (છટ્ટે દિવસે) તે મારાથી જરૂર બોધ શકાય એમ નથી. વૈશંપયન બોલ્યા—હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે રીતે કહેતાં ઉત્તંક ચાલતા થયા અને મધ્યંતીને બોધ પોતાનું પ્રયોજન જણાવવા લાગ્યા. તે વખતે હે જનમેજય ! સૌદાસનું વચન સાંભળી ક્રમજ નેત્રવાળી મધ્યંતી મહા ધુલ્લિમાન ઉત્તંકને કહેવા લાગી—હે અધરહિત આઠાણુ ! તમે ખોટું નથી બોલતા પણ કાઠ નિશાની (એંધાણુ) લાવવા યોગ્ય છે. માટે આવું મને કહો કે નિત્ય દેવ, યજ્ઞ અને મહર્ષિઓ તે તે ઉપાયોથી મારાં આ દિવ્ય (દીપ્ત) મણિમય કુંડળોને હરવાની ઇચ્છાએ કરી છિદ્રો (દોષો) નો વિચર કરે છે ? બે આ રત્ન પૃથ્વીમાં પડ્યું હોય તો સર્પો તેને ગળા જાય છે. બે અપવિત્ર રહી ધારણુ કરેલું હોય તો યજ્ઞો અથવા સુરો નિદ્રાવશ-પ્રણયથી ઝોંટી જાય છે. હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ ! આ છિદ્રો થવાથી દેવ, રાક્ષસ અને નાગ, અને હરી જાય છે માટે ગાફૂલ થયા વિના આ ધારણુ કરાય છે. હે દિવ્યશ્રેષ્ઠ ! દિવસ તથા રાત્રિમાં આ, સુવર્ણને સ્વે છે અને રાત્રે નક્ષત્ર તથા તારાઓની ક્રાંતિને દૂર ફેંકી (તર-છોડી) વર્તે છે. હે ભગવન્ ! આને ધારણુ કરવાથી કદી પણ ઝેર, અગ્નિ અને ઝેરી જીવોથી ભય નથી થનાર ત્યારે ક્ષુધા તથા પાણી પીવાની ઇચ્છા (તરસ) ની ખીક ક્યાંથી થાય ? (ન થાય). જ્યારે નાનાએ આ ધારણુ કરાય છે ત્યારે નાનાં થાય છે અને યોગ્યે ધારણુ કરાય ત્યારે તેના પ્રમાણુવાળાં થાય છે. આરા પ્રકારનાં અતિ માન પામેલાં, ત્રણ જગતમાં જણેલાં, આ મારાં કુંડળ છે માટે તેનું એંધાણુ આણું.

एवं विधे ममैते वै कुण्डले परमर्चिते ।

त्रिबुल्लोकेषु विज्ञाते तदभिज्ञान मानय ॥ ૨૮ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनु० ७० सप्तएञ्चाशत्तमो.

अध्यायः ॥ ५७ ॥

અધ્યાય ૫૮ ભો. સૌદાસ અને ઉત્તંક,

વૈશંપયન ઉવાચ—સ મિત્ર સહમાસાચ અભિજ્ઞાનમયાચત ।

તસ્મૈદદાવામિજ્ઞાનં સ ચેશ્વાકુચરસ્તદા ॥ ૧ ॥

વૈશંપયન કહે છે—જ્યારે તેણે સૌદાસના પાસે જઈ એંધાણુ માગ્યું ત્યારે ઇક્ષ્વાકુના કુળમાં ઉત્તમ એવા તે રાજાએ તેને એંધાણુ આપ્યું. સૌદાસ બોલ્યા—આ ગતિ (સ્થિતિ) ક્ષેત્રવાળી (કલ્યાણુવાળી—સારી) નથી, તેમ આથી ખીચ પચુ ગતિ નથી. આ મારો મત જાણી મણિનાં કુંડળ આપો એમ કહ્યો. આવું કહેલા ઉત્તંકે ભરતારનું વચન તે (સ્રી)ને ફરી કહ્યું તે સાંભળી તે જ વખતે તેણે તે, મણિમય કુંડળ ઉત્તંકને આપ્યાં, તે બે કુંડળને પામી ઉત્તંક પાછો રાજા પાસે આવ્યો. હે પૃથ્વીના પતિ ! તમે એ છાનું શું બોલ્યા ? એ સાંભળવાં હું ઇચ્છું છું. સૌદાસે કહ્યું—ક્ષત્રિય લોકો સ્વભાવથી જ આઠાણુને માને છે અને

પ્રાહ્લણીથી પણ ઘણા દોષો જરૂર પ્રકટ થાય છે. આ હું પ્રાહ્લણીને નમવા છતાં પ્રાહ્લણીથી દોષ પામ્યો અને મદ્યંતીરૂપ સહાયવાળો ખીણ ગતિ કહેખનો નથી. હે ગતિવાળાઓમાં ઉત્તમ ! હે દિવ્નેતમ ! રહેવામાં અને સ્વર્ગના દ્વાર આગળ જવામાં પ્રણુ ખીણ મતિ-હું જોનો નથી, વળી વિશેષ, પ્રાહ્લણીની સાથે વિરૂદ્ધ યજ્ઞ રાજ્યે જગતમાં રહી શકાતું નથી, તેમ મરણુ પછી સુખ પામી વધાતું નથી માટે તમને પ્રિય એવા મેં પોતાનાં આ મશ્ચિમય કુંડળ આપ્યાં પણ તમે જે, આજે ફરાવ કર્યો છે તે મારી પાસે સફળ કરો. ઉત્તંક યોલ્યા-હે શત્રુને તમાવનાર રાજન ! તમે કહે છે તેમ કરીશ. પાછો તમારે શરણે આવીશ પણ તમને કોઇ પ્રશ્ન પૂછવા પાછો આવ્યો છું. સૌદાસે કહ્યું—હે વિપ્ર ! ઇચ્છા પ્રમાણે પૂછો, તમને જન્મામ આપીશ અને તમારો સંશય ટાળીશ એમાં મને વિચાર નથી. ઉત્તંક પૂછવા લાગ્યા—ધર્મની નિપુણતાને જાણનારાઓ વાણી જેણે નિયમમાં રાખેલી છે તેને વિપ્રરૂપ કહે છે અને જે મિત્રોમાં સમ નથી તેને ચોર છે એમ સૌ માને છે માટે હે પૃથ્વીના પતિ ! આજ તે તમે મારા મિત્રપણાને પામ્યા છો તેથી હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! આમ મને પોતે માનેલી સુદ્ધિ આપો. આજ હું અર્થને પામ્યો છું અને તમે પુરૂષને ખાનારા (રાક્ષસ) છો માટે મારે તમારી સમીપ આવવું યોગ્ય છે અથવા નથી એ કહે ! સૌદાસ યોલ્યા—હે દિવ્નેતમ શ્રેષ્ઠ ! અને હે ઉત્તમ દિવ્નેતમ પણ ઉત્તમ ! જે તમે અહિં મને યોગ્ય કહેવાતું પૂછતા હો તે કોઇ રીતે પણ મારી પાસે આવવું નહિ. હે ભૂયુકુળને ધારનાર વિપ્ર ! આ રીતે તમારું હું શ્રેય જોઈ છું અને આવવાથી જરૂર તમારું મરણુ થશે એમાં સંશય નથી.

વૈશંપાયન યોલ્યા—આ રીતે ત્યારે સુદ્ધિમાન રાજ્યે તેમને યોગ્ય હિત કહ્યું ત્યારે તે રાજની આગાં લઇ અહલ્યાની તરફ ગયા. ચુર પત્નીનું પ્રિય કરનાર તે દિવ્ય કુંડળને લઇ મોટા વેગથી ગૌતમના આશ્રમ તરફ ચાલ્યા. જે રીતે મદ્યંતીએ તે ઘેતું રક્ષણ કરવું કહ્યું હતું તે રીતે તે કુંડળને કાળાં અથવા કાઢીયાર ભૂગનાં ચર્મમાં બાંધી આપ્યાં. તે વખતે કુષ્માન્દો ભારવો શવાથી તે સુંદર ફૂળોના ભારવાળું મિલ્ક વૃક્ષ (ખીલ્કુ) જોવા ક્રાગ્યા અને તે વિપ્રર્ષિ તે ગ્રાહ ઉપર ચઢયા. પછી હે શત્રુને દમનાર ! તે વખતે તેનીજ શાખામાં કાળા ચામડાને બાંધી તે શ્રેષ્ઠ વિપ્ર મિલ્ક ફૂળો પાડવા મંડયા. એ મળી હે ત્રિભો ! ત્યારે મિલ્કાઓએ તેનાં તેજ ખેંચ્યાં હતાં તથા તે પડતાં હતાં ત્યારે મિલ્કાં તેજ ચર્મ ઉપર પડના લાગ્યાં અને ઉત્તમ વિપ્રે જેમાં તે કુંડળ બાંધ્યાં હતાં તેનું ખંજન (ગાંઠ) મિલ્કાંઓના પ્રહારો (વાગવા)થી છુટી ગયું તથા તત્કાળ કુંડળ સહિત તે ચર્મ વૃક્ષથી ત્રીચે પડ્યું. ત્યારે તુરેલા મંધવાળું કાળું ચર્મ પૃથ્વી ઉપર પડ્યું ત્યારે ઐરાવતના કુળમાં યથેલા કોઇ નામે તે મશ્ચિવાળાં કુંડળ જોયાં અને ઉતાવળો યજ્ઞ સુખમાં કુંડળને લઇ તેજ વખતે રાક્ષસમાં પેસી ગયો. આ રીતે કુંડળોને સર્પે હરેલાં જોઇ ઉદ્દેગ સહિત તે, દુઃખથી ઘણા કોષવાજ્ઞ યજ્ઞ નીચે ઉતર્યા. અને તે વખતે દંડ્યું કાષ્ઠ લઇ રાક્ષસને ખોદવા મંડ્યા. હે ભારત ! તે વખતે કોષ જે વિચારથી સંતાપ પામેલા શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્લણે વ્યગ્ર થયા વિના પાંત્રીસ દિવસો સધી રાક્ષસો જોઇ. ત્યારે સહન ન થાય એવા તેના વેગને ન ખમનારી, દંડના લાકડાથી પીડિત અંગવાળો, અતિ આકુળ અનેલી વસુંધરા (વસુને ધારણુ કરનારી પૃથ્વી) ટંપવા લાગી. ત્યારે નિશ્ચયથી નામ લોકના માર્ગને કરવાની ઇચ્છાથી વિપ્રર્ષિ પૃથ્વીનાં તળાને ખોદતા હતા ત્યારે મહા તેજસ્વી, વજ્ર જેના હાથમાં છે એવો ઇન્દ્ર મેઘાથી ધુન્ધ રચમા ખેસી ત્યાં આવ્યો અને ઉત્તમ દિવ્નેતે નિહાળવા લાગ્યો.

વૈશંપાયને કહ્યું—તેણે તેનાં દુઃખે કરી દુઃખી બની બ્રાહ્મણ ઉત્તંકને કહ્યું કે આં તમારાથી અવશ્ય થઈ શકવાનું નથી કેમકે અહિંથી નાગલોક (પાતાલ) હજારો યોજન છે માટે હું આ, તમારું કામ દંડના કાકથી થાય એવું માનતો નથી. ઉત્તંકે બોલ્યા—હે દિગ્નેમાં ઉત્તમ બ્રહ્મણ ! જો નાગલોકમાં મારાથી કુંડળ નહિ પામી શકાય તો તમારા. જોતાં પ્રાણ તજીશ. વૈશંપાયને કહ્યું—જગરે વળતે હાથમાં ધારણ કરનાર ઈંદ્ર તેમના નિશ્ચયને ફેરવી શક્યો નહિ ત્યારે તેણે દંડને વજ્રાસ્ત્રની સાથે જોડ્યો. પછી હે જનમેજય ! વળના પ્રહારોથી ભેદાતી પૃથ્વીએ નાગલોકનો રસ્તો મોકળો કર્યો. તે રસ્તેથી નાગલોક પ્રત્યે પેડા અને હજારો યોજનમાં દિવ્ય, મણિ તેં મુક્તાઓથી શણગારેલા તથા સુવર્ણમય કોટના સમૂહોથી યુક્ત નાગલોક નિરખવા લાગ્યા. હે મહાભાગ ! તેમજ સ્ફટિકનાં પગથિયાંઓવાળી, નિર્મળ જળત્રાણી વાવોને, નદીઓને તથા જુદા જુદા પ્રકારનાં પક્ષિઓનાં ટોળાંઓથી યુક્ત ઘણાં વૃક્ષોને જોવા લાગ્યા. ભૃગુકુળને ધારણ કરનારા તેમણે તે લોકનું પાંચ યોજન વિસ્તારવાળું અને સો યોજન લાંબુ દ્વાર દીકું. તે વખતે નાગલોકને જોઈ ઉત્તંકે તો દિગ્ગજ થઈ ગયા અને ત્યાં ફરીને કુંડળ લેવામાં નિરાશ થયા. ત્યાં તેજ્યી પ્રકાશતો. હોય તેવો, શ્યામ તથા શ્વેત વાળત્રાણો, રાતાં મુખ અને નેત્રવાળો કૌરવનો ઘોડો તેમને કહેવા લાગ્યો—હે વિપ્ર ! તમે મારાં અપાન (ગુદ) સ્થાનને ધમો (કુંકો) તેથી અહિં ઐરાવતના પુત્રે તમારાં કુંડળ આણેલાં છે તે પામશે. હે પુત્ર ! આ બાબતમાં તમે કોઈ પણ રીતે સુગ કરો માં; કેમકે જ્યારે તમે ગૌતમના આશ્રમમાં હતા ત્યારે તમે તે આચરણ કર્યું હતું. ઉત્તંકે બોલ્યા—હું તમને ગુરૂના આશ્રમ પ્રત્યે હતા એમ કેમ જાણું ? માટે મેં જે પૂરું આચરેલું હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. ઘોડો બોલ્યો—હે વિપ્ર ! તમે મને ગુરૂનો ગુરૂ, પ્રકાશ પામનાર અગ્નિ જાણો. હે ભૃગુના પુત્ર ! હે વિપ્ર ! તમે પવિત્ર થઈ સદા ગુરૂને અર્થે મારી વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરેલી છે માટે તમારું શ્રેય ફરીશ, ઘણો વખત કરો માં. આ રીતે અગ્નિના કહેવાથી ઉત્તંકે તેમ કરવા લાગ્યા અને પ્રીતિમાન અગ્નિ પણ બાળવાની ઇચ્છાથી અધિક પ્રકાશવા મંડયા. પછી હે ભારત ! એના ધમવાથી ત્યાં રોમ (રૂંવાડાં) રૂપ કૂવાઓથી નાગલોકના ભયને ધારણ કરનાર ઘણો ધૂમાડો ઉત્પન્ન થયો. હે ભરતકુળના મહારાજ ! તે વધતા મોટા ધૂમાડાથી કયું જણાતું ન હતું. હે જનમેજય ! વાસુકિ વગેરે નાગોનાં ઘરો ધૂમાથી રૂઢ થયેલાં પ્રકાશતાં ન હતાં અને સઘળું ઐરાવતનું સ્થાન હાહાકારવાળું થયું હતું. વળી પર્વતો તથા વનો જેમ આકળથી ઢાંકેલાં હોય તેમ ધુંધળાં થયાં હતાં. આ રીતે ધૂમથી રાતાં નેત્રવાળા, અગ્નિનાં તેજ્યી તપેલા તેઓ મહાત્મા, ભૃગુપુત્રનો નિશ્ચય જાણવા આગ્યા અને તે અતિ તેજસ્વી મહર્ષિનો નિશ્ચય જાણી ફરતાં નેત્રવાળા, સર્વ વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરવા લાગ્યા. વૃદ્ધ તથા બાળક વગેરે સર્વ નાગ બે હાથ જોડી મસ્તકોથી નમન કરી ' હે ભગવન્ ! પ્રસન્ન થાઓ ' એમ કહેવા લાગ્યા અને તે નાગોએ બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન કરી, પાલ (પગ ધોવાનું) અને પૂજના વિધિનું જળ નિવેદન કરી પરમ પૂજેલાં દિવ્ય કુંડળ પાછાં આપ્યાં. પછી નાગોએ પૂજેલા પ્રતાપી ઉત્તંકે તે વખતે અગ્નિને પ્રદક્ષિણા કરી ગુરૂના ઘર તરફ ગયા. હે દુઃખ અથવા પાપથી રહિત રાજન્ ! તેણે ત્વરાથી ગૌતમને ઘેર જઈ તે જ વખતે ગુરૂની સ્ત્રીને દિવ્ય કુંડળ આપ્યાં અને હે જનમેજય ! દિગ્નેમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઉત્તંકે વાસુકિ વગેરે નાગો સાથે થયેલું સર્વ વ્રત ગુરૂને યથાયોગ્ય કહ્યું. આ રીતે હે જન-

મેજય! મહાત્માએ ત્રણ લોકમાં ફરી દિવ્ય એવાં મગ્નિ કુંડળ આપ્યાં હતાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તમે મને જે પૂછો છો તે ઉત્તક મુનિ એવાં સામર્થ્યવાળા તે ઉત્તમ તપથી યુક્ત હતા: !"

પર્વ પ્રભાવઃ સમુનિરુક્તકો ભરતર્ષભ ।

પારેણ તપસા યુક્તો યન્માં ત્વં પરિપૂન્હસિ ॥ ૬૦ ॥

૩૩ ઈતિશ્રી મહાભારતે આશ્વમેધિકપર્વાણિ અનુગીતાપર્વાણિ અષ્ટપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૬૮ ॥

અધ્યાય ૫૯ મો. ગિરનાર થઈ દ્વારકાં.

જનમેજય ઉવાચ—ઉત્તકસ્ય વરં દત્વા ગોવિન્દો દ્વિજસત્તમ

અત ऊर्ध्वं महाबाहुः किं चकार महायशः ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠ (વૈશંપાયન) ! ઉત્તકને વર આપી તે પછી મોટી ભુજવાળા મહા યશસ્વી ગોવિન્દે (કૃષ્ણે) શુ ક્યું ? વૈશંપાયને કહ્યું—ઉત્તકને વર-દાન આપી કૃષ્ણ સાત્યકિની સાથે શીઘ્ર વેગવાળા મોટા ધોડાઓથી દ્વારકાં તરફ ચાલ્યા અને પછી સરોવર, નદીઓ, વનો અને પર્વતોને ઝાળંગી રમણીય દ્વારકાંપુરી પ્રત્યે આળ્યા. ન્યારે રૈવતનો (ગિરનારનો) ઉત્સવ ચાલતો હતો ત્યારે યુધિષ્ઠાન (સાત્યકિ) જેને અનુસરનાર છે એવા કમળના સરખાં તેત્રોવાળા કૃષ્ણ ત્યાં આગ્યા. હે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ! તે વખતે પર્વત પણ ભૂદાં ભૂદાં રૂપોવાળા, વિશેષ આશ્ચર્યોવાળા, રત્નમય કોશી (ખનુ-માએ)થી યુક્ત શોભતો હતો: સુવર્ણની માળાઓ, ઉત્તમ પુષ્પો, વસ્ત્રો, કદપટ્ટો તે સુવર્ણ જેવાં દીપવૃક્ષોથી અન્ય ન શોભત, મોટો પર્વત શુદ્ધ તથા ઝરણાંઓના ભાગોમાં દિવસરૂપ થયેલો હતો. ઘંટાઓ સહિત વિચિત્ર, પતાકાઓથી, શોભતો અને સ્ત્રીઓથી ચોતરફ ભરેલો જાણે ઉત્તમ ગીતવાળો હોય તેમ શોભતો હતો. હે ભરતવંશમાં થયેલાં અથવા ભરતખંડમાં થયેલાં ! જેમ મુનિઓના સમૂહોએ જોયા યોગ્ય મેઙ્ગ પર્વત-હોય તેમ મત્ત અને હર્ષિતરૂપવાળાં સ્ત્રી પુરૂષોએ અતિ જોવા લાયક તે હતો. પર્વતના ગાનારાઓની શાષ્ટ આકાશ અથવા સ્વર્ગને સ્પર્શ કરતો હોય તેમ રમત વગેરેમાં આસક્તિથી ગોશ્વ શ્વેક્ષા, મદ્ય વગેરેથી ખેલાન બનેલા અને ખુશ થતા જનોનાં કૂદવા અને નાચવાથી આકુળ થયો હતો, તેમ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર પર્વત, ક્ષિક્ષિલ શબ્દોથી (કમકમ્પાટથી) મનને ઢરનાર, હાટ ને બખરવાળો, રમણીય, ભક્ષણ ને ભોજન કરવાના પદાર્થો તથા કીડાનાં સ્થાનકોવાળો હતો. વસ્ત્ર ને માળાઓના સમૂહોથી યુક્ત, વીણા, વેણુ અને મુંદંગવાળો તે મહા પર્વતનો. ઉત્સવ દીન, અંધ અને કૃપણ વગેરે જનોને સદા અપાતા સુરા તથા કૈરેયથી મિત્ર ભક્ષણ કરવાની અને ભોજન કરવાના પદાર્થોએ કરી પરમ કદપણુ કરનાર ભાસતો હતો. હે વીર ! પુણ્યકારી સ્થાનવાળો પુણ્ય કરનારાઓએ સેવેલો, શરૂ થાઈ જોનો ગિરનારના ઉત્સવમાં થયેલો વિહાર અને ધરોથી મળેલો તે પર્વત દેવલોક જેવો શોભતો હતો. તે સમયે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! કૃષ્ણના સમીપપણુને પામી તે પર્વતોનો રાજા-ધરનો સ્થાન સરખો લાગતો હતો. આ રીતે સારી પેઠે પૂજનો તે સુંદર સ્થાન પ્રત્યે પેઠે અને કૃષ્ણ તથા સાત્યકિ પોતાને સ્થાનકે ગયા ને ઘણા કાળના પ્રવાસથી હર્ષયુક્ત મનથી તેમાં

વૈશંપાયને કહ્યું—તેણે તેનાં દુઃખે કરી દુઃખી બની આહણુ ઉત્તંકને કહ્યું કે આ તમારાથી અવરય થઇ શકવાનું નથી કેમકે અહિંથી નાગલોક (પાતાલ) હજારો યોજન છે માટે હું આ, તમારું કામ દંડના કાષ્ઠથી થાય એવું માનતો નથી. ઉત્તંક બોલ્યા—હે દિવ્યજ્ઞેમાં ઉત્તમ ષ્ઠાણુ ! જે નાગલોકમાં મારાથી કુંડળ નહિ પામી શકાય તો તમારા જોતાં પ્રાણુ તજીશ. વૈશંપાયને કહ્યું—જારે વળને હાથમાં ધારણુ કરનાર ધંદ્ર તેમના નિશ્ચયને ફેરવી શક્યો નહિ ત્યારે તેણે દંડને વળાસ્ત્રની સાથે જોડ્યો. પછી હે જનમેજય ! વળના પ્રહારોથી ભેદાતી પૃથ્વીએ નાગલોકનો રસ્તો મોકલો કર્યો. તે રસ્તેથી નાગલોક પ્રત્યે પેદા અને હજારો યોજનમાં દિવ્ય, મણિ ને મુક્તાઓથી શણગારેલા તથા સુવર્ણમય કોટના સમૂહોથી યુક્ત નાગલોક નિરખવા લાગ્યા. હે મહાભાગ ! તેમજ સ્ફટિકનાં પગથિયાંઓવાળા, નિર્મળ જળવાળી વાવોને, નદીઓને તથા જુદા જુદા પ્રકારનાં પક્ષિઓનાં ટોળાંઓથી યુક્ત ઘણાં વૃક્ષોને જોવા લાગ્યા. ભૃગુકુળને ધારણુ કરનારા તેમણે તે લોકનું પાંચ યોજન વિસ્તારવાળું અને સો યોજન લાંબુ દ્વાર દીઠું. તે વખતે નાગલોકને જોઇ ઉત્તંક તો દિગ્જય થઇગયા અને ત્યાં ફરીને કુંડળ લેવામાં નિરાશ થયા. ત્યાં તેજથી પ્રકાશતો, હોય તેવો, શ્યામ તથા શ્વેત વાળવાળો, રાતાં મુખ અને નેત્રવાળો કૌરવનો ઘોડો તેમને કહેવા લાગ્યો—હે વિપ્ર ! તમે મારાં અપાન (ગુદ) સ્થાનને ધમે (કુકો) તેથી અહિં ઐરાવતના પુત્રે તમારાં કુંડળ આણુલાં છે તે પામશો. હે પુત્ર ! આ બાબતમાં તમે કોઇ પણ રીતે મુગ કરો માં; કેમકે જ્યારે તમે ગૌતમના આશ્રમમાં હતા ત્યારે તમે તે આચરણુ કર્યું હતું. ઉત્તંક બોલ્યા—હું તમને ગુરૂના આશ્રમ પ્રત્યે હતા એમ કેમ જાણું ? માટે મેં જે પૂર્વે આચરેલું હોય તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. ઘોડો બોલ્યો—હે વિપ્ર ! તમે અને ગુરૂનો ગુરૂ, પ્રકાશ પામનાર અગ્નિ જાણો. હે ભૃગુના પુત્ર ! હે વિપ્ર ! તમે પવિત્ર થઇ સદા ગુરૂને અર્થે મારી વિધિ પ્રમાણે પૂજ કરેલી છે માટે તમારું શ્રેય ફરીશ, ધણો વખત કરો માં. આ રીતે અગ્નિના કહેવાથી ઉત્તંકે તેમ કરવા લાગ્યા અને પ્રીતિમાન અગ્નિ પણ બાળવાની ઇચ્છાથી અધિક પ્રકાશવા મંડ્યા. પછી હે ભારત ! એના ધમવાથી ત્યાં રામ (રંવાણ) રૂપ કૃવાઓથી નાગલોકના ભયને ધારણુ કરનાર ધણો ધૂમાડો ઉત્પન્ન થયો. હે ભરતકુળના મહારાજ ! તે વધતા મોટા ધૂમાડાથી કમું જણાતું ન હતું. હે જનમેજય ! વાસુકિ વગેરે નાગોનાં ધરો ધૂમાથી રૂઢ થયેલાં પ્રકાશતાં ન હતાં અને સઘળું ઐરાવતનું સ્થાન હાહાકારવાળું થયું હતું. વળી પર્વતો તથા વનો જેમ આકળથી ઢાંકેલાં હોય તેમ ધુંધળાં થયાં હતાં. આ રીતે ધૂમથી રાતાં નેત્રવાળા, અગ્નિનાં તેજથી તપેલા તેઓ મહાત્મા, ભૃગુપુત્રને નિશ્ચય જાણુવા આગ્યા અને તે અતિ તેજસ્વી મહર્ષિને નિશ્ચય જાણી ફરતાં નેત્રવાળા, સર્વ વિધિ પ્રમાણે પૂજ કરવા લાગ્યા. વૃદ્ધ તથા બાળક વગેરે સર્વ નાગ બે હાથ જોડી મસ્તકેથી નમન કરી ' હે ભગવન્ ! પ્રસન્ન થાઓ ' એમ કહેવા લાગ્યા અને તે નાગોએ આહણુને પ્રસન્ન કરી, પાલ (પગ ધોવાનું) અને પૂજના વિધિનું જળ નિવેદન કરી પરમ પૂજેલાં દિવ્ય કુંડળ પાછાં આપ્યાં. પછી નાગોએ પૂજેલા પ્રતાપી ઉત્તંક તે વખતે અગ્નિને પ્રદક્ષિણા કરી ગુરૂના ઘર તરફ ગયા. હે દુઃખ અથવા પાપથી રહિત રાજન્ ! તેણે ત્વરાથી ગૌતમને ઘેર જઈ તે જ વખતે ગુરૂની સ્ત્રીને દિવ્ય કુંડળ આપ્યાં અને હે જનમેજય ! દિવ્યજ્ઞેમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઉત્તંકે વાસુકિ વગેરે નાગો સાથે થયેલું સર્વ વૃત્ત ગુરૂને યથાયોગ્ય કહ્યું. આ રીતે હે જન-

મેળવ્યું! મહાત્માએ તણુ લોકમાં ફરી દિવ્ય એવાં મણિ કુંડળ આપ્યાં હતાં. હે ભરતએષ્ટ ! તમે મને જે પૂછા છો તે ઉત્તર મુનિ એવાં સામર્થ્યવાળા ને ઉત્તમ તપથી યુક્ત હતા.

एवं प्रभावः समुनिवृत्तंको भरतर्षभ ।

परणे तपसा युक्तो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ६० ॥

“ इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

અધ્યાય ૫૮ મો. ગિરનાર થઈ દ્વારકાં.

जनमेजय उवाच—उत्तंकस्य वरं दत्त्वा गोविन्दो द्विजसत्तम

अत ऊर्ध्वं महाबाहुः किं चकार महायशः ॥ १ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—હે દ્વિજેમાં એષ્ટ (વૈશંપાયન) ! ઉત્તંકને વર આપી તે પછી મોટી ભુજવવાળા મહા યશસ્વી ગોવિન્દે (કૃષ્ણે) શુ કહ્યું ? વૈશંપાયને કહ્યું—ઉત્તંકને વર દાન આપી કૃષ્ણ સાત્યકિની સાથે શીઘ્ર વેગવાળા મોટા ઘોડાઓથી દ્વારકાં તરફ આપ્યા અને પછી સરોવર, નદીઓ, વનો અને પર્વતોને ઝાળંગી રમણીય દ્વારકાંપુરી પ્રત્યે આપ્યા. ત્યારે રૈવતનો (ગિરનારનો) ઉત્સવ આણતો હતો ત્યારે સુધુપાન (સાત્યકિ) જેને અનુસરનાર છે એવા કમળના સરખાં નેત્રોવાળા કૃષ્ણ ત્યાં આપ્યા. હે પુરુષોમાં એષ્ટ ! તે વખતે પર્વત પણ ભુદાં ભુદાં રૂપોવાળા, વિશેષ આશ્ચર્યોવાળા, રત્નમય કાશી (અન્નાનાઓ)થી યુક્ત શોભતો હતો. સુવર્ણની માળાઓ, ઉત્તમ પુષ્પો, વસ્ત્રો, કસ્પરકો ને સુવર્ણ જેવાં દીપવૃક્ષોથી અત્યંત શોભિત, મોટા પર્વત શુદ્ધ તથા ઝંરણાંઓના ભાગોમાં દિવસરૂપ થયેલો હતો. ધંટાઓ સહિત વિચિત્ર, પતાકાઓથી, શોભતો અને સ્ત્રીઓથી ચોતરફ ભરેલો જાણી-ઉત્તમ ગીતવાળો હોય તેમ શોભતો હતો. હે ભરતવંશમાં થયેલાં અથવા ભરતખંડમાં થયેલા ! જેમ મુનિઓના સમૂહોએ જેના યોગ્ય મેકે પર્વત-હોય તેમ મત્ત અને હર્ષિતરૂપવાળાં સ્ત્રી પુરુષોએ આનિ જેના લાયક તે હતો. પર્વતનાં ગાનારાઓનો શ્લષ્ટ આકાશ અથવા સ્વર્ગને સ્પર્શ કરતો હોય તેમ રમત વગેરેમાં આસક્તિથી શાક્ર પ્રયેલા, મદ્ય વગેરેથી ખેલાન ખતેસા અને ખુદ થતા જનોનાં કૃદવા અને નાચવાથી આકુળ શ્રેયોં હતો, તેમ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર પર્વત, ક્ષિત્કિલ શ્લષ્ટથી (કમ્પકશાટથી) મનને દ્રવનાર, હાટ ને ભખરવાળો, રમણીય, સદ્ગુણ ને ભોજન કરવાના પદાર્થો તથા ક્રીડાનાં સ્થાનરૂપોવાળો હતો. વજ્ર ને માળાઓના સમૂહોથી યુક્ત, વીણા, વેણુ અને મૃદંગવાળો તે મહા પર્વતનો ઉત્સવ દીન, અંધ અને કૃપણ વગેરે જતોને સદા અપાતાં સુરા તથા સૈરેયથી મિત્ર ભક્ષણ કરવાની અને ભોજન કરવાના પદાર્થોએ કરી પરમ કલ્યાણ કરનાર ભાસતો હતો. હે વીર ! પુણ્યકારી સ્થાનવાળો પુણ્ય કરનારાઓએ સેવેલો, શરોં યાદો મોનો ગિરનારના ઉત્સવમાં થયેલો વિહાર અને ધરોથી મળેલો તે પર્વત દેવલોક જેવો શોભતો હતો. તે સમયે હે ભરતએષ્ટ ! કૃષ્ણના સમીપપણાને પામી તે પર્વતોનો રાજાં પદનો સ્થાન સરખો લાગતો હતો. આ રીતે સારી પેઠે પૂજીને તે સુંદર સ્થાન પ્રત્યે પેઠાં અને કૃષ્ણ તથા સાત્યકિ પોતાને સ્થાનકે ગયા ને ઘણા ધાગના પ્રવાસથી હર્ષયુક્ત મનથી તેમાં

પેલા દાનવોમાં સુખે ન કરી શકાય એવું કર્મ કરી જેમ ઈંદ્ર આવે તેમ દુષ્કર કામ કરી આવેલા વૃષ્ણિકુળમાં. થયેલા મહાત્મા કૃષ્ણની સામે જેમ દેવો ઈંદ્રની સામે જ્ય તેમ ભોજ, વૃષ્ણ અને અંધક કુળના જનો ગયા. તે વખતે તેઓનો સત્કાર કરી કુશળ પૂછી પ્રસન્ન થયેલા, ધારણાવાળી સુદ્ધિવાળા તે પિતા અને માતાને વંદન કરવા લાગ્યા. પછી મળેલા, તે શાંત થયેલા તે સર્વ વૃષ્ણિયોથી મળ્યા અને ત્રિશ્રાંતિ પામેલા મહા તેજસ્વી તથા જેણે ચરણની શુદ્ધિ કરેલી છે એવા તે પિતાએ પૂછેલા સર્વ મહાયુદ્ધને કહેવા લાગ્યા.

સવિશ્રાન્તો મહાતેજાઃ કૃતપાદા વનેજનઃ ।

કથયામાસ તત્સર્વં પૃષ્ઠઃ પિત્રા મહાહવમ્ ॥ ૨૧ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुर्गोतापर्वणि ऊनषष्ठितमो
अध्यायः ॥ ५९ ॥

અઠ્યાય ૬૯ મો. વસુદેવે પૂછેલું યુદ્ધવૃત્ત.

वसुदेव उवाच—शुक्लानस्मि वाष्ण्य संग्रामं परमाद्भुतम् ।

नराणां वदतां तत्र कथंवातेषु नित्यशः ॥ ૧ ॥

વસુદેવે પૂછ્યું—હે વૃષ્ણિકુળમાં થયેલા કૃષ્ણ । મેં નરોના કહેતાં પરમ આશ્ચર્યવાળું યુદ્ધ સાંભળ્યું છે પણ ત્યાં તેઓમાં નિત્ય કેવી રીતે તે થતું તે મોટી ભુભવાળા તમે પ્રત્યક્ષ જોનાર તથા રૂપને જાણનાર છો માટે હે અધરહિત । જે રીતે મહાત્મા પાંડવોનું યુદ્ધ ભીષ્મ, કર્ણ, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, અને શલ્ય વગેરેની સાથે થયું હોય તથા ધીમં, પણ કુશળ અભિવાળા, જુદા જુદા વેશ અને આગ્રરવાળા તે જુદા જુદા દેશમાં વસનારા અને ક્ષત્રિયોનું યુદ્ધ થયું હોય તે રીતે સત્યપણાથી મને કહો. વૈશંપાયને કહ્યું—આ રીતે માતાની સમીપ પિતાએ પૂછ્યું તેથી કમળના સરખાં નેત્રવાળા કૃષ્ણ જે રીતે યુદ્ધમાં કુરુના ધરોનું મરણ થયું હતું તે રીતે કહેવા લાગ્યા. વસુદેવના પુત્રે (કૃષ્ણ) કહ્યું—મહાત્મા ક્ષત્રિયોનાં અતિ અદ્ભુત કર્મો ધણાં હોવાથી સો સો વર્ષોએ પણ કહી શકાય એવાં મત્રી પણ હે અમર (દેવ)ના સરખી કાંતિવાળા ! મુખ્યપણાથી ટુંકાણુમાંજ અથવા એકઠાં કરી સત્ય કહેવાતાં પૃથ્વીના પતિયો (રાજાઓ)નાં કર્મો મારાથી સાંભળો. જે રીતે ઈંદ્ર દેવોના સેનાપતિ થાય તે રીતે કૌરવ પતિયોની સેનાઓના પતિ, કૌરવોમાં થયેલા ભીષ્મ અગિયાર સેના (કોળની ટુકડીઓ) ઝોના પતિ થયા હતા, તેમ શ્રીમાન અર્જુને રક્ષા કરેલા સુદિમાન શિખંડિ પાંડવોની સાત સેનાઓના પતિ નાયક (લઘ જનાર) થયો હતો. તે મહાત્મા કુરુ અને પાંડવોનું ર્વાંને હર્ષ પમાડનારું, અતિ મોટું યુદ્ધ દશ દીવસ થયું. પછી મહાયુદ્ધમાં શિખંડિએ ગાંડીવ નામના ધનુષવાળા અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરતાં ગંગાના પુત્ર ભીષ્મને ધણાં આણેથી પ્રહાર કર્યો તેથી આણેની શય્યામાં સુનેલા ભીષ્મે દક્ષિણ અપનને તણ ન્યારે ઉત્તમયણુ આચ્યું ત્યારે કાળ કર્યો. પછી કૌરવ પતિના ઉત્તમ શર, અભિ જાણનારાઓમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણાચાર્ય જેમ દૈત્યના પતિના સેનાપતિ શુક્રાચાર્ય થાય તેમ સેનાપતિ થયા. યુદ્ધમાં વખાણવા યોગ્ય તે એક બ્રાહ્મણ શેષ રહેલી, નવ વ્યસૌહિણી સેનાથી યુક્ત અને કૃપાચાર્ય વૃષ વગેરેએ રક્ષા કરેલા હતા. પાંડવોના નાયક, મહાઓને

જાણનાર, ધારણ્યુક્ત યુદ્ધિવળિ, સ્ત્રીમે રક્ષા કરેલો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન જે રીતે મિત્રે રક્ષા કરેલો વરુણ હોય તે રીતે થયો હતો અને સેનાઓએ વિનંતે, દ્રોણને મારવા ઇચ્છનાર મોટાં મનવાળો તે પિતાના તિરસ્કારને સંભારી યુદ્ધમાં મોટું કર્મ કરતો હતો. દ્રોણ તથા ધૃષ્ટદ્યુમ્નના યુદ્ધમાં જુદી જુદી દિશાઓથી આવેલા શરા પૃથ્વીપાત્રો (રાજાઓ) ધણી નાશ પામ્યા; અતિ ભયંકર તેઓનું યુદ્ધ પાંચ દિવસ થયું. પછી યાજ્ઞિકા દ્રોણ ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વશ થયા. ત્યારે દુર્યોધનનાં સૈન્યમાં યુદ્ધ વિષે શેષ રહેલી પાંચ અક્ષૌહિણીથી મળેલો કર્ણુ સેનાપતિ થયો; તેમ જોઓમાં અતિ ઘણા ઉત્તમ શરા નાશ પામેલા છે એવી ત્રણ (અક્ષૌહિણી) શેષ રહેલી પાંડવોની સેનાઓ અર્જુનને પાળેલી યજ્ઞ. પછી પનાગિયે અગ્નિને પામી નાશ પામે તેમ બીજા દિવસે ભયને કરનાર સૂતપુત્ર (કર્ણુ), પૃથાના પુત્ર (અર્જુન) સાથે લડતાં મરણ પામ્યા. ત્યારે કર્ણુને હણ્યો ત્યારે ઉત્સાહ (હોશ) રહિત અને હણેલા બળવાળો અનેકા કૌરવો આક્રી રહેલી ત્રણ અક્ષૌહિણીથી મદ્ર દેશના પતિ (શલ્ય)ને વિદી વળ્યા. જોઓનાં ઘણાં વાહનો નાશ પામેલાં છે એવા ઉત્સાહ રહિત થયેલા પાંડવો પણ શેષ રહેલી એક અક્ષૌહિણીથી યુધિષ્ઠિરને મળ્યા, ત્યારે અતિ ઘુભે કરાય એવું કર્મ કરી કુરુના રાજા યુધિષ્ઠિર તે અર્ધ દિવસમાં મદ્ર દેશના રાજા (શલ્ય)ને હણ્યો. ત્યારે શલ્યને હણ્યો ત્યારે ન માપી શકાય તેવાં પરાક્રમવાળા, અને મોટાં મનવાળાં સહદેવે કલેશના કરનારા શંકુનિને હણ્યો ત્યારે શંકુનિને માર્યો ત્યારે અતિ ઉદાસ મનવાળો અને જોમા અસિ ધણી સૈનિકા નાશ પામેલા છે એવા ધૃતરાષ્ટ્રનો પુત્ર (દુર્યોધન) નાહો અને તેની પાછળ કોપેલો પ્રતાપી ભીમસેન દોડ્યો અને દૈપયન (ખેટના સ્થાનના) હૃદયમાં પડી રહેલા તે (દુર્યોધન)ને જોવા ગયા. પછી હર્ષ પામેલા પાંચ પાંડવો હણ્યાથી બાકી રહેલાં સૈન્યથી ચોતરફ પાણીના ધરામાં રહેલા દુર્યોધનને ઘેરી બેઠા. વાણીરૂપ બાણથી અસિ ધાયલ થયેલો તે પણ ઝટ જળમાંથી બહાર નિકળી ગદા હાથમાં લઈ યુદ્ધ સાડ (સડ્યા) ઉભો રહ્યો. પછી પૃથ્વીને ભોગવનારા રાજાઓના જોતાં ભીમસેને પરાક્રમ કરી ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર રાજા દુર્યોધનને હણ્યો. ત્યાર પછી રાતે પાંડવોનું સૈન્ય સેનાના સ્થાનમાં (હાવણીમાં) સુતું અને પિતાના વધને ન સાંખનારા દ્રોણના પુત્ર (અશ્વત્થામાએ) તેને હણ્યું. આ રીતે જોઓના પુત્રોને હણ્યા છે, સૈન્યોને હણેલું છે અને મિત્રોને હણેલા છે એવા પાંચજ પાંડવો સાત્પત્તિની સહાયતાવાળા હું સહિત આક્રી રહ્યા. તેમ દ્રોણની પુત્ર (અશ્વત્થામા), કૃપાશર્પ અને બોલ (કૃતવર્મા) સાથે જ યુદ્ધથી છૂટયા. કૌરવ એવા યુવત્સુ પંચ પાંડવના આશ્રયથી મુક્ત થયો. આ રીતે ત્યારે કુટુંબ હણિકા સહિત કૌરવોના રાજા દુર્યોધનને હણ્યો ત્યારે વિદુર તથા સંજય, ધર્મરાજ (યુધિષ્ઠિર)ની પાસે આવ્યા. આવી રીતે હે સમર્થ! તે યુદ્ધ અહાર દિવસ થયું કે જોમાં મરેલા પૃથ્વીપતિયો (રાજાઓ) સ્વર્ગમાં વસ્યા. વૈશંપાયને શ્રુતું—હે મહારાજ! ઇવાને હર્ષ પમાડનારી કથાને સાંભળતાં તો ધૃષ્ટિયુવા (યાદવો) તે વખતે કુન્ભ, શોક ને અસિ કલેશ પામ્યા.

શ્રુણવનાં ત્વે મહારાજ કર્યાં તાં હોમહર્ષણામ્ ।

હું જાણીશોકપરિહૃંશા ધૃષ્ટિનામમવંસ્તવા ॥ ૩૬ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि षष्ठितमो

अध्यायः ॥ ६० ॥

અધ્યાય ૬૧ મો. : સૌભદ્રના યુદ્ધનું કથન.

વૈશંપાયન ઉવાચ—કથયન્નેવ તુ તદા વાસુદેવઃ પ્રતાપવાન ।

મહાભારતયુદ્ધં તત્કથાન્તે પિતુરગ્રતઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—તે વખતે પિતાની આગળ મહાભારતનાં યુદ્ધને કહેતાં પ્રતાપવાન મોટી બુદ્ધિવાળા શર વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે કથાના અંતમાં જેથી મહા બુદ્ધિમાન વસુદેવ મહા પ્રત્યક્ષ સરખા, દૌહિત્રના વધને સાંભળી દુઃખ ને શોકથી સંતાપવાળા થાય એટલા સાફ અને વસુદેવનું અપ્રિય ન થાય એ કારણથી મોટી બુદ્ધિને લીધે અભિમન્યુનો વધ પડનો મૂક્યો (કહ્યો નહિ); પણ તે વખતે સુભદ્રા યુદ્ધમાં થયેલા પુત્રના વધને તજેલો નહીં હે કૃષ્ણ ! સૌભદ્ર (મારા પુત્ર)નો વધ કહો એમ કહી પૃથ્વી ઉપર પડી. જ્યારે તેને પૃથ્વીમાં પડેલી જોઈ ત્યારે જોતાંજ દુઃખેકરી મૂર્છા પામેલા વસુદેવ પણ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. પછી તે સમયે હે મહેરાજ! દૌહિત્રના વધથી થયેલાં દુઃખ ને શોકકરી ધાયક થયેલા વસુદેવ કૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા—હે કમળની તુલ્ય નેત્રવાળા કૃષ્ણ ! તમે પૃથ્વીમાં સત્યવક્તાજ પ્રસિદ્ધ છો પણ હે શત્રુને હણનાર ! આજ મને દૌહિત્રનો વધ કહેતા નથી માટે હે પ્રભો ! સત્યતાથી ભાણે-જનું મરણ મને કહો ? કેવી રીતે યુદ્ધમાં શત્રુઓએ તમારી તુલ્ય ઈંદ્રોવાળાને હણ્યો ? હે વૃષ્ણિકુળમાં થયેલા ! જ્યાં નરોની સાથે માફ હૃદય પણ સૌ કટકા થઈ બેઠા પામવું નથી માટે હાય જ્યારે કાળ ન આપ્યો હોય ત્યારે મરવું દુર્લભ છે. હે કમળની સમાન નેત્ર-વાળાની મારા પ્રિય, અપણ નેત્રવાળા દૌહિત્રે યુદ્ધમાં તમને સુભદ્રા-મા પ્રત્યે અને મને કહેવાવું શું કહ્યું ? કેમ શત્રુઓએ યુદ્ધને પાછળ કરવાથી નથી હણ્યો ? હે ગોવિંદ ! તેણે યુદ્ધમાં વિકારવાળું સુખ તો નહોતું કર્યું ? હે કૃષ્ણ ! મહા તેજસ્વી સગર્ભ મારી આગળ વખાણતા હોય તેમ બાળકનો ભાવથી પેતાનો વિનય કરેલો હતો ? કેમ દ્રોણ, કર્ણ અને કૃપાચાર્ય વગેરેએ બાળકનો નિરરકાર નથી કર્યો ? હે કેશવ ! જે રીતે પૃથ્વીમાં હણેલો તે સુતો છે તે મને કહો. તે મારી દીકરીનો પુત્ર યુદ્ધમાં નિત્ય બળવાનોમાં ઉત્તમ એવા દ્રોણ, કર્ણ અને ભીષ્મની સ્પર્ધા કરતો હતો. આવે પ્રકારે તે વખતે બહુ વિકાસ કરતા, અતિ દુઃખવાળા પિતાને અતિ દુઃખિત થયેલા કૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા—તેણે યુદ્ધના મોખરામાં વિકારવાળું સુખ કર્યું ન હતું (મોહું બગાડ્યું ન હતું) તેમ તેણે દુઃખે તરાય તેવાં યુદ્ધને પણ પ્રાછળ કર્યું ન હતું. (યુદ્ધમાં પીક ફેરવી ન હતી). લાખો મનુષ્યોના સમુદાયવાળા પૃથ્વીપાળાને હણી દ્રોણ તથા કર્ણ બેઠા પમાડેલા દુઃશાસનના પુત્રને વશ થયા હતા. હે પ્રભુ ! જે એકલો એક સાથે ઘડતો હોય તો યુદ્ધમાં વજ્રવાળો ઈંદ્ર પણ તેને હણી શકે નહિ. જ્યારે સંશયક યોદ્ધાઓએ યુદ્ધથી કુંતીના પુત્ર અર્જુનને હર્યો હતો ત્યારે લડાઈમાં અતિ કોપેલો દ્રોણ વગેરેએ તેને ઘેર્યો, પછી હે વૃષ્ણિકુળમાં થયેલા તાત ! તમારો દ્રોહિત્ર યુદ્ધમાં ઘણા શત્રુઓનો વધ કરી દુઃશાસનના પુત્રના વશપણને પામ્યો. હે મોટી મતિવાળા ! જરૂર તે સ્વર્ગમાં ગયેલો છે માટે શોક તમે જોઓ કુશળ બુદ્ધિવાળા છે તેઓ દુઃખ પામી બેઠા કરતા નથી, જેણે યુદ્ધમાં ઈંદ્રના જેવા દ્રોણ, કર્ણ વગેરેની સામું રહેવાયું હતું તે કેમ સ્વર્ગને ન પામે ? (પામેજ), માટે તે તમે દુઃખે તમય એવા શોકને તમે અને શોકને વશ થાઓ માં; કેમકે તે શત્રુના નગરને જીતનારો શસ્ત્રથી પવિત્ર ગનિને પામ્યો છે. જ્યારે તે શરને હણ્યો ત્યારે આ મારી બહેને સુભદ્રા દુઃખે પીડાતી પુત્રને મુઓ સાંભળી પછી

કુરંરી (ટીટાડી)ની પેઠે રડવા લાગી અને દુઃખ થવાથી દ્રૌપદીને મળી પૂજવા લાગી. હે આર્યે! (માન્ય), સર્વ પુત્રો ક્યાં છે? હું તેઓને જોવા ઇચ્છું છું? આતું એનું વચન સાંભળી સર્વ કૌરવોની સ્ત્રીઓ બે હાથવડે એને આવી પરમ પીડિતની પેઠે રાવા લાગી વળી ઉત્તરને કહેવા લાગી કે, હે કલ્યાણિ! તમારો સ્વામી ક્યાં ગયો છે? ઝટ મને તમે તેનું આવવું જણાવો. હે વિરાટ રાજાની પુત્રી! હું મેંશ મારી વાચી સાંભળી તે જરૂર પરથી ઝટ બહાર આવે છે અને આજ તમારો પતિ શાથી આવતો નથી? હે અસિમાન્યુ! તમારા તે મહારથિ સર્વ મામાઓ કુશળ છે અને યુદ્ધની ઇચ્છાથી આવેલો તું છે તેનું કુશળ પૂછે છે. હે શત્રુને દમનાર! આજ મને પ્રથમની પ્રમાણે યુદ્ધ કહે? શાથી આજ આવો વિકાપ કરતાં મને ઉત્તર આવતો નથી? વૃષ્ણિમાં જન્મેલી તે (સુભદ્રા)નો વિકાપ સાંભળી અતિ દુઃખે પીડેલાં કુંતી ધીરથી જોઈયાં—હે સુભદ્રા! વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે, સત્યક્રિએ તથા પિતાએ જેને લડાવેલો હતો તેને યુદ્ધમાં કાળના ધર્મે હણ્યો. હે યદુપુત્રી! મરનારા મનુષ્યોનો આવો ધર્મ છે માટે શોક કરો માં. વળી દુઃખે હડાવાય એવો તમારો પુત્ર ઉત્તમ ગતિ પામ્યો છે. હે કમળની પાંખડીઓ સરખાં નેત્રવાળા! તમે મહાત્મા ક્ષત્રિયોના મોટા કુળમાં જન્મેલાં છો માટે ચપળ નેત્રવાળા પુત્રનો શોક કરો માં. હે શુભે! તમે ભારેવાયાં (ગર્ભવાળાં) ઉત્તરને જીવે અને શોક કરો માં, કેમકે સારાં ભાવવાળાં આ (ઉત્તર) થોડા વખતમાં તેવાજ પુત્રને જન્મ આપશે. આ રીતે એની આશ્વાસના કરી કુંતીએ હે યદુ-કુળને ધારણુ કરનાર! દુઃખે તન્મય એવા શોકને તણ એનું શ્રાદ્ધ કરાવું (કર્ણુ). તેમ ધર્મને જાણનાર રાજા, ભીમ, અને યમની ઉપમા અપાય એવા બે (નકુળ સહદેવ)ની આજ્ઞા લઈ અનેક દાન આપ્યાં. પછી હે યદુકુળને ધારણુ કરનાર! બ્રાહ્મણને ધણી ગાયો આપી પ્રસન્ન થઈ વૃષ્ણિમાં જન્મેલાં કુંતી વિરાટની પુત્રી (ઉત્તર)ને કહેવા લાગ્યાં, હે નિંદારહિત! સારી કેડવાળાં વિરાટ રાજાનાં પુત્રી! તમારે પતિનો સંતાપ (શોક) ન કરવો અને ગર્ભમાં રહેલા બાળકની રક્ષા કરવી. આવું કહી કુંતી વિરામ પામ્યાં (ખોલતાં બંધ પડ્યાં). પછી હે મોટી કાંતિવાળા (વસુદેવ)! હું તેમની આજ્ઞા લઈ સુભદ્રાને અહિં લાવ્યો. હે માન આપનાર! દુઃખે હરાવાય એવા (વસુદેવ) આ પ્રમાણે તમારો દૌહિત્ર મરણુ પામ્યો માટે સંતાપને તબ્બે અને શોકમાં મન કરો માં (રાખો માં).

एवं स निघ्नं प्राप्तो दौहित्रस्तव मानद ।

सन्तापं त्यज हर्षपमाच्च शोके मनः कृथाः ॥ ૪૨ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि वसुदेवसान्तवनेएकषष्ठितमो
उध्यायः ॥ ६? ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૬૨ મો. અભિમન્યુનો શોક.

वैशम्पायन उवाच—एतच्छ्रुत्वा तु पुत्रस्य वचः शूरात्मजस्तदा ।

विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ श्राद्धमनुत्तमम् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયન કહે છે—તે વખતે પુત્રનું વચન સાંભળી શોક તણ ધર્મથી યુક્ત મનવાળા શૂરના પુત્રે (વસુદેવે) ઉત્તમ શ્રાદ્ધ કર્યું, તેમજ વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે પિતાને પ્રિય એવા મહાત્મા

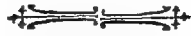
ભાણેજવું દેહ પડયા પછી કરવા જેવું કાર્ય કર્યું અને વિધિ પ્રમાણે મહા બળવાન સાકે લાખ બ્રાહ્મણોને સર્વ ગુણવાળું ભોજન જમાવ્યું. મહાભુજ કૃષ્ણે વસ્ત્ર વગેરેથી ઢાંકી તે ઓની ધનની તૃષ્ણા મટાડી. તે સમયે બ્રાહ્મણોનાં રૂંવાં હર્ષથી ઉભાં થયાં. તેઓ દેવાતાં, સુવણું, ગાયો, શયનો, અને આચ્છાદનો વગેરેને વધી એમ કહેવા લાગ્યા. પછી તે વખતે વસુદેવના પુત્ર દશાર્હ (કૃષ્ણ) સાત્યકિ સહિત બગદેવ અને સાત્યકે અભિમન્યુવું સાકે કર્યું. દુઃખથી સંતાપ પામેલા તેઓ વિચાર કરતાં પણ શાંતિ પામતા ન હતા હસ્તિનાપુરમાં અભિમન્યુ રહિત થયેલા શરા પાંડવો શાંતિ પામતા ન હતા. હે રાજેન્દ્ર ! દુઃખે પીડેલાં વિરાટ રાજની પુત્રીએ ધણા દિવસો સૂતી પાડ્યું નહિ. તે સૌને કરુણા ઉપભવનાર થયું. પછી તેનો ગર્ભ પેટમાં રહેલોજ ત્રય પામ્યો (સુકાઇ ગયો). તે વખતે મહા તેજસ્વી છુદ્ધિમાન વ્યાસ દિવ્ય સ્વપ્નથી જાણીને ત્યાં આવ્યા અને વિશાળ નેત્રવાળાં કુંતી તથા ઉત્તરાને કહેવા લાગ્યા કે, હે યશવાળાં ! આ શોક તજે, તમારો પુત્ર મોટા તેજસ્વી થશે અને વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણનાં સામર્થ્યથી તથા મારા કહેવાથી પણ પાંડવોની અંતે પૃથ્વી પાળશે, હે ભારત ! ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરના સાંમગતાં અર્જુનને જોઇ હર્ષ પમાડના હોય તેમ વ્યાસ આ પ્રમાણે ઓલ્યા—હે શત્રુને હણનાર કુરૂકેષ્ઠ ! તમારો મહા ભાગ્યવત્ત મોટાં મનવાળો પૌત્ર જન્મશે. તે ધર્મથી સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીને પાળશે માટે શોક તજે. તમારે આમાં વિચારવા જેવું કંઈ નથી. આ (કહેવું) સાચું થશે. વળી હે કુરૂપુત્ર ! પૂર્વે વૃષ્ટિ કુળના વીર કૃષ્ણે પણ જેમ કહેલું છે તેમજ થશે માટે આમાં તમને વિચાર થાઓ માં. પોતે જીતેલા, ક્ષય વગરના, દેવતાઓના લોકો પ્રત્યે ગયેલા શરૂનો તમે તથા ખીજ કોરવે એ શોક કરવો યોગ્ય નથી. આ રીતે પિતામહ (દાદા) વ્યાસે કહ્યું તેથી ધર્માત્મા અર્જુન, હે મહારાજ ! પ્રસન્ન થયા અને હે મોટી છુદ્ધિવાળા ! ધર્મને જાણનાર, તમારા પિતા પણ ગર્હમાં જેમ અંદ્ર શુકલ પક્ષમાં શુદ્ધિ પામે તેમ અત્યંત વધના લાગ્યા. પછી વ્યાસે ધર્મના પુત્ર રાજ યુધિષ્ઠિરને અશ્વમેધ પ્રત્યે (અશ્વમેધ બામત) આજ્ઞા કરી અને પછી આત્મધાન (અદક્ષ) થયા, હે તાત ! ધરણ સુકા છુદ્ધિવાળા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર વ્યાસવું તે બ્રાહ્મણ સાંમગી દ્રવ્ય લાવના સાર જવામાં શુદ્ધિ કરવા લાગ્યા.

ધર્મરાજોપિ મેઘાવી શ્રુત્વા વ્યાસસ્ય તદ્વચઃ ।

વિચ્છેદ્યાનયેન તાત ચક્રાર ગમને મતિમ્ ॥ ૨૧ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुशासनपर्वणि द्वि षष्ठितमो

अध्यायः ॥ ६२ ॥

અધ્યાય ૬૩ મો. ધન માટે પ્રયાણ.

जनमेजय उवाच—भ्रुवैतद्वचनं ब्रह्मान्वासेनोक्तं महात्मना ।

अश्वमेधं प्रति तदा किं भूयः प्रचकार ह ॥ १ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—હે બ્રાહ્મણ ! મહાત્મા વ્યાસે કહેલું તે વચન સાંભળી રાજાએ અશ્વમેધ યજ્ઞ માટે સ્પષ્ટ રીતે ત્રધારે શું કર્યું અને હે દિવ્યોમાં ઉત્તમ ! મરૂત રાજાએ જે ઉત્તમ

અધ્યાય ૬૪ મો. પાંડવોની અશ્વમેધ માટે તૈયારી.

વૈશંપાયન ઉવાચ--તતસ્તે પ્રયયુર્હૃદ્યાઃ પ્રહૃષ્ટનરવાહનાઃ ।

રથઘોષેણ મહતા પૂરયન્તો વસુન્ધરામ્ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કથ્યું--પછી જેના નરો તથા વાહનો હર્ષ પામેલાં છે એવા મોટા રથોના શબ્દો કરી પૃથ્વીને પૂરતા. સત્ ભાગ્ય અને બંદી લોકોએ વારંવાર સ્તુતિઓ કરાતા, જેમ સર્વ પોતાનાં કિરણોએ વિટેલ હોય તેમ પોતાના સૈન્યે વિંટાયલા તેઓ હર્ષથી જવા લાગ્યા. તેમાં યુધિષ્ઠિર માથે ધરાતાં, ધોળાં જતથી જે રીતે પૂનમને દિવસે તારાઓનો રાજ ચંદ્ર શોભે તેમ શોભતા હતા. માર્ગમાં પુરૂષ શ્રેષ્ઠ પાંડવ યુધિષ્ઠિર હર્ષ પામેલા નરોના જય યુક્ત આશીર્વાદોને યથાયોગ્ય ન્યાય પ્રમાણે ગ્રહણ કરતા હતા. તેમજ હે રાજન્! જે સૈનિકો રાજની પાછળ ચાલતા હતા તેઓનો હલહલા મોટો શબ્દ (હલહલાટ) સ્વર્ગને સ્તંભી (અડકી) રહ્યો હતો. આ રીતે મહારાજએ સરોવર, નદીઓ, વનો અને ઉપવનો (વાડીઓ) ને ઉલ્લંઘન કર્યા અને તે પર્વત પાસે પહોંચ્યા. હે રાજેન્દ્ર! જ્યાં તે ઉત્તમ દ્રવ્ય હતું તે, સરખા અને સારા ભાગમાં રાજ પાંડવે સૈનિકો સાથે ઉતારો કર્યો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તે વખતે રાજઓ તથા પુરોહિત સહિત આહણો તપ, વિદ્યા અને દમનવાળા આહણોને તથા વેદને, વેદાંગોના પારને પામનારા પુરોહિત (ગૌર) અગ્નિવેશના પુત્રને આગળ કરી ન્યાય પ્રમાણે શાંતિ કરી સર્વ તરફથી મળીને ઘેઠા અને આહણોની મધ્યે રાજને તથા અમાત્યોને છ રાજમાર્ગવાળું, અને નવ સ્થાન (નવ ભાગ) વાળું, સેનાનું સ્થાન (જાવણી) કરવા લાગ્યા. વિધિ પ્રમાણે મત્ત, મોટા હસ્તિયોનું સ્થાન કરાવી રાજઓનો ઇંદ્ર આહણોને કહેવા લાગ્યો કે, હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠો! આ કાર્યમાં શુભ નક્ષત્ર તથા દિવસમાં તમે જે રીતે જે કામ કરવા માગતા હો રીતે તે કરવા યોગ્ય છે. અહિં વિલંબ કરવાથી આપણને કાળની હાનિ અવશ્ય નહિ થાય; આવો નિશ્ચય કરી હે વિપ્રોના ઇંદ્રો! જે કરવાનું હોય તે કરો. રાજનું આ વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા, રાજનાં પ્રિયને ઇન્દ્રનારા પુરોહિત સહિત આહણો યોગ્યા કે, હે અતિ શ્રેષ્ઠ રાજન્! આજજ પુણ્યકારી નક્ષત્રનો દિવસ છે તેથી સારી ક્રિયાઓ માટે યત્ન કરીએ અને અહિં રહીએ. તમૈ પશુ આજ જળવડે ઉપવાસ કરો. આનું તે શ્રેષ્ઠ વિપ્રોનું યોગ્ય સાંભળી જેઓએ ઉપવાસ કરેલો છે એવા નરપતિઓ (રાજઓ) પ્રકાશવાળા હૃતદ્રવ્યને લેનાર અશિઓ જેમ યજ્ઞમાં રહે તેમ દર્શતી શય્યાઓમાં સુનેલા ત્યાં રાત રહ્યા. તે સમયે વિપ્રોએ કહેલી વાણીને સાંભળતાં, મહાત્માઓની તે રાત્રી ગઈ. પછી નિર્મળ પ્રભાત થયું ત્યારે શ્રેષ્ઠ દિવ્યે નરોના અધિપતિ (રાજ) ધર્મપુત્ર (યુધિષ્ઠિર) ને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

તતો નિશાસાવ્યગમન્મહાત્મનાં સંભૃષ્ણવતાં વિપ્રસમીરિતાગિરઃ ।

તતઃ પ્રમાતાવિમલે દ્વિજર્ષમા વચ્ચો ધ્રુવન્ધર્મસુતં નરાધિપમ્ ॥ ૧૬ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि चतुः

षाष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अध्याय ६५ भौ. शंकर प्रसादन.

ब्राह्मणा ऊचुः—क्रियंतामुपहारोच्च त्र्यम्बकस्य महात्मनः ।

दत्वोपहारं नृपतेततः स्वार्थं यतामहे ॥ १ ॥

ब्राह्मणे। भोत्या—हे नृप ! आज महात्मा त्रिनेत्र शंकरने उपहार (भेट) करे। अने भेट आप्या पत्नी आपणु घेताना कार्य प्रत्ये यत्न करीजे. आवुं ते ब्राह्मणोतुं वयन सांभणी युधिष्ठिरे लोकांनी रीति प्रमाणे वाणीना धर अथवा पर्वतमां रहेनार. शंकरनी भेट पूर्युं करी. ते वपते पुरोहित (गार) विधि प्रमाणे संस्कारवाणां (शुद्ध) धृतथी अग्निने तृप्त करी अग्ने मंत्रथी सिद्ध करी आये. हे जनार्निप ! तेणु मंत्रथी पवित्र थयेलां पुण्यो लक्ष, मोहक, दुःखपाक अने मांसोथी अत्रि भेट कर्यो (अग्निदान दीयुं). पत्नी वेदना पारने पामेसा ते ब्राह्मणे विचित्र पुण्यो अने लुहां लुहां प्रकरने साजे (साग) थी युक्त सधणुं अति प्रिय करी विधि प्रमाणे शिवनी पत्नी तेना दाम, यक्षेद्र कुभेर अने भयिभद्र तथा भीम नोकराने, यक्षाने तथा ज्यो भूतोना पतिज्यो हता तेजाने उत्तम अग्नि भेट कर्यो. आ रीने पुरोहिते कृसर (भीयडी), मांस अने तक्षथी युक्त जेवां पितृनां दाने सहित लातने धडाज्योमां धारणु करी भेट कर्यो. पृथ्वीपति राज्ज्ये ब्राह्मणोने हज्जरे गाथो आपी, ते वपते रात्रिमां करनारा जेवने अग्नि आपना आजा करी. हे पृथ्वीपति राजन् ! धूपना गंधे इंधेणुं पुण्यो जे हांडेणुं देवोना देव शिवतुं मंदिर अत्यंत शोभतुं हतुं. आ रीते इद्र तथा तेना सर्वं गळोनी पूज करी नरोने पाणनार राज्ज्ये व्यासने आगण करी उत्तम द्रव्यना भजना पासे गया अने विचित्र पुण्यो पुडाज्यो अने कृसरथी (भीयडीथी) धनना अधिपति कुभेर, सर्वं शंभ वगरे भजनाज्यो, अने सर्वं भजनाज्योना, पाणनाराज्योतुं पूजन करी प्रख्याम करी अरजुमां नभी उत्तम विप्रोतुं अर्थान करी तेजोना पुण्याह वाच्य शब्द इप तेज सहित उभा रथा. पत्नी प्रीतिमान् थयेसा, कुशेणुं ते धन जोदाणुं अने ते वपते धर्मराज युधिष्ठिरे मनोहर, अहु इपवाणा नाना धडाज्यो सहित, लात ज्येवरानां पात्रो, आरियो, दशाधयो, कण्ठीआज्यो, दोरीयां अने हज्जरे धयां विचित्र पात्रो कडाज्यां, तेजोतुं रक्षणु पणु भोटी पेटीज्योथी थयुं. हे नरोने पाणनार राजन् ! त्यां वाहन उपर अधिलुं पात्र अर्धतुकार प्रमाणुवाणुं थयुं हतुं अने तेडजुं पांडवतुं वाहन हतुं. हे नरोने पाणनार महाराज ! साह लाभ उट ज्येथी अभणुा धोडा अने लाभ हाथी हता; तेड-लीज हाथीज्यो, गाडां अने रथो हता, अने गधेडा तथा पुशोनी संख्या (गज्यानी) न हंती. युधिष्ठिरे जे धन कट्युं ते धन आड, सोण, अने योवीस हज्जरे लारर लक्षणुवाणुं हतुं (उट उपर आड हज्जरे लार सोणु, गाडां उपर सोण अने हाथी उपर योवीस हज्जरे लार हतुं. आम धोडा वजरेतुं पणु जणुतुं) आ रीने वादोनी ते द्रव्य लक्ष महा-देवतुं पूजन करी पांडव हस्तिनापुर तरङ्ग गया. जेटना स्थानमां जन्मेश व्यासे आजा करेसा ते पुशोमां श्रेष्ठ युधिष्ठिर पुरोहितने आगण करी अज्ये गाडि वेगणे उतरता हता. हे राजन् ! दुःअथी द्रव्यना लारथी पीडा पामेडी कुशेणुने धारणु करनाराज्योने हर्षं पंभाउती ते भोटी सेना (शिज्ज) नगर (शहेर) नी तरङ्ग मुअ करी सगीप) यावी.

१ सो पलनी जेक तुला अने जेमां पुशपतुं अर्धं माय ते अर्धतुजा. २ पीत तो-
दानो लार.

સા પુરામિમુખા રાજન્નુવાહમહતી ચમૂઃ ।

કુચ્છઃ દ્રવિણભારત્તાં હર્ષયન્તી કુરુદુહાન્ ॥ ૨૩ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि पञ्चषष्टि-
तमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

૧૯૭૭ ૭૭ ૭૭ ૭૭ ૭૭ ૭૭ ૭૭

અધ્યાય ૬૬ મો. પરીક્ષિતનો જન્મ

वैशंपायन उवाच—एतस्मिन्नेव काले तु वासुदेवोपि वीर्यवान् ।

उपायाद्रवणिभिः सार्धं पुरवारणसाह्वयम् ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—એજ વખતમાં પરાક્રમી વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ) વૃષ્ણિયોની સાથે હસ્તિનાપુર નગરમાં આવ્યા. ધર્મના પુત્રે જે રીતે કહ્યું હતું તે રીતે અશ્વમેધના સમયને જાણી રેકિમણીના પુત્ર (પ્રત્યુભ), યુયુધાન, ચાર્દેણુ, સાંખ, ગડ, કૃતવર્મા, સારથ્ય, શર નિશઠ અને ઉલ્સુક સહિત, તેમ મુલદાથી યુક્ત, પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા કૃષ્ણ બળદેવજીને આગળ કરી તે વખતે દ્રૌપદી, ઉત્તરા અને કુંતીને પણ જોતા એવા જોતા પતિયોને હણેલા છે એવી ક્ષત્રિયોની સ્ત્રીઓને આશ્વાસન કરવા પોતાની પુરી પ્રત્યે ગયા. તેઓને આંવેલા જોઇ પૃથ્વીપતિ (રાજ) ધૃતરાષ્ટ્ર તથા મોટા મનવાળા વિદુર લોકની પ્રસિદ્ધ રીતિ પ્રમાણે તેમને મળ્યા. વિદુર તેમજ યુયુત્સુએ અતિ સત્કાર કરેલા, મહા તેજસ્વી, પુરુષોમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ ત્યાંજ વસ્યા. હે રાજન્ જન્મમેજન્મ ! જ્યારે શરા વૃષ્ણિયો ત્યાં વસ્યા હતા ત્યારે થોડા વખત પછી શત્રુના શરાઓને હણનારા તમારા પિતા પરીક્ષિત જન્મ્યા. હે મહારાજ ! તે રાજ બ્રહ્માશ્રથી પીડા પામેલા ચેષ્ટારહિત, હર્ષ તથા શોકને વધારનાર શખ થયા (મડું થઇ ગયા). ત્યાં હર્ષ પામેલા જોનોના સિંકનાદ સહિત થયેલો શખ પ્રથમ સર્વ દિશાઓ પ્રત્યે પ્રવેશ કરી પછીથી વિરામ પામ્યો. તે પછી અતિ ત્વરાવાળા યુયુધાનની સહાયતાવાળા કૃષ્ણ વ્યથા પામેલાં મન તથા ઇદ્રિગ થવાથી તે વખતે અંતઃપુ-
ર (જનનખાના)માં ગયા. હે નૃપ ! તે સમયે જલદી આવતાં વારંવાર વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણને ' દોડા ' એમ કહી બોલાવતાં, પોતાનાં શેષ કુંતીને, તેની પાછળ દ્રૌપદીને, યશવાળાં મુંબરાને કર્ણનાં સહિત આવતી પાંધવોની સ્ત્રીઓને જોઇ, હે રાજઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તે વખતે કૃષ્ણને મળ્યા પછી બેજસુતા કુંતી આંસુઓથી ગદગદ થયેલી વાણીએ (સ્વરે) બોલ્યાં. હે મહાભુજ ! વસુદેવના પુત્ર, દેવકી તમારાવડે સારી પ્રજાવાળાં છે. તમે અમારી ગતિ ને પ્રતિષ્ઠા રૂપ છો તથા આ કુળ તમને આધીન છે. હે સમર્થ ! હે યદુના ઉત્તમ વીર કેશવ ! આ તમારા બાણેજોના પુત્ર છે તે અશ્વત્થામાએ હણેલો જન્મ્યો છે. તમે તેને જીવતો કરો કેમકે હે સમર્થ યદુપુત્ર ! તમે બાણ માટે એની પ્રતિષ્ઠા લીધેલી છે કે હું મરેલા જન્મેલાને જીવાડીશ માટે હે તાત પુરુષોત્તમ ! આ મરેલો જન્મ્યો, એને જીવો તથા હે દુઃખે હરાવી શકાય એવા માધવ ! ઉત્તરાને, સુમદ્રાને, દ્રૌપદીને, મને, ધર્મના પુત્રને, ભીમને, અર્જુનને, નકુળને અને સહદેવને આપ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો. હે દશહાં કુળના કૃષ્ણ ! તમારું કલ્યાણ યશે. મારા, પાંડુના, પાંડવોના અને મારા સસરાના પ્રાણ આમાં આધીન રહેલા છે. તેમજ આ પિંડરૂપ છે માટે આજ તમે મરી ગયેલા

એવા પણ, તમારા અભિમન્યુનું પ્રિય ઉત્પન્ન કરો. હે શત્રુઓને હણુનાર કૃષ્ણ ! પ્રિયપણુથી અભિમન્યુનું પૂર્વે કહેલું જે વચન ઉત્તરા કહે છે તેમાં સંશય નથી. હે દશાહં કુળના કૃષ્ણ ! જ્યારે અર્જુનનો પુત્ર જીવતો હતો ત્યારે તેણે વિરાટની પુત્રી (ઉત્તરાને) કહ્યું હતું કે હે કલ્યાણિ ! તમારો પુત્ર મામાના કુળમાં જશે અને વૃષ્ણિ તથા અધક કુળમાં જઈ ધતુર્વેદ, વિચિત્ર અસ્ત્રો અને ઉત્તમ નીતિનાં શાસ્ત્રને જાણશે. આ રીતે હે તાત ! શત્રુના શરોને હણુનાર, દુઃખે ધસારી શકાય એવો સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ સ્નેહથી કહેતો ગયો છે તેમજ યતું જોઈએ એમાં સંશય નથી. હે મધુરૈત્યને મારનાર ! અમે તમને પ્રણામ કરી માગીએ છીએ કે આ કુળનું ઉત્તમ દિનનું કામ કરો. આ પ્રમાણે વૃષ્ણિકુળના કૃષ્ણને કહી કમળ જેવાં નેત્રવાળાં કુંતી અને જે ખીજ સ્ત્રીઓ હતી તેઓ દુઃખે પીડા થવાથી બે હાથ ઉઠ્યા કરી પૃથ્વીપર પડી અને હે સમર્થ મહારાજ, ! આંસુઓથી મગ્નિન નેત્રો સહિત એવી તે સર્વ વંસુદેવના પુત્રનો ભાણેજ મરેલો જન્મ્યો છે એમ કહેવા લાગી. જ્યારે આમ કહ્યું ત્યારે હે ભારત ! જનોએ પામવા અથવા પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય કૃષ્ણે પૃથ્વી વિષે પડેલાં કુંતિને આલ્યાં અને શાંત કર્યાં.

एवमुक्ते ततः कुन्ती पर्यगृह्णाज्जनार्दनः ।

भूमौ निपतितान् चૈતાં સાન્વયયામાસ ભારત ॥ ૨૧ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि षट्षष्टितमो

ऽध्यायः ॥ ६६ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૬૭ મો. સુભદ્રાની વિનંતિ.

વૈશંપાયન ઉવાચ--ઉત્થિતાયાં પૃથાયાં તુ સુમદ્રાઘાતરં તવા ।

दृष्ट्वा च्चक्रोश दुःखार्त्ता वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું--જ્યારે કુંતી ઉભાં થયાં ત્યારે ભાષને જોઈ દુઃખે પીડા પામેલાં સુંભદ્રા બોલ્યાં કે, હે કમળની તુલ્ય નેત્રવાળા ! તમે કુરુઓનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધિમાન પૃથાના પુત્ર અર્જુનના પૌત્રને જેનું આયુષ્ય ગયેલું છે એવો અને ક્ષીણ થયેલો જીવો. દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામાએ જે બાણ બીમસેનને અર્થે ઉગામેલું હતું તે ઉત્તરા, અર્જુન અને મારે વિષે પડ્યું. હે સમર્થ કૈશવ ! તે બાણ મારા બેદ પામેલા હૃદયમાં રહ્યું છે; જેથી હે દુઃખે પરાભવ પમાડી શકાય એવા કૃષ્ણ ! હું પુત્ર સહિત તેને દેખતી નથી. હે વૃષ્ણિકુળમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ ! ધર્મામા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર, બીમસેન, અર્જુન, અને બે માદ્રિના પુત્રો અભિમન્યુના પુત્રને જન્મી મરેલો સાંભળી શું કહેશે ? આથી દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામાએ કહેલા હોય તેવા પાડવો છે. હે કૃષ્ણ ! ભાષઓને અભિમન્યુ પ્રિય હતા એમાં સંશય નથી ત્યારે દ્રોણ પુત્રનાં અસ્ત્રે જીતેલા તેઓ શું કહેશે ? હે જન્માર્દન ! હે શત્રુને કમનાર કૃષ્ણ ! અભિમન્યુના જન્મેલા અને મરેલા પુત્રથી વધારે મોટું ખીલું દુઃખ શું થનાર છે ? માટે હે પુરૂષોમાં ઉત્તમ કૃષ્ણ ! આજ તમને મસ્તકવડે નમેલો હું જે કુંતીજી અને દ્રૌપદી પ્રસન્ન કરીએ છીએ તેથી તેઓને જીવો. હે શત્રુને પીડનાર માધવ ! જ્યારે દ્રોણ પુત્ર માંડુના ગર્ભોને હણુનાર હતા ત્યારે ક્રોધ પામેલા તમે દ્રોણના પુત્રને કહ્યું હતું કે હે

વાળી વાણીને તથા આંસુઓને લાઇ સારી રીતે વચ્ચક્ર અને દેવની પેઠે કૃષ્ણને પામેલી દેવી હોય તેમ સ્વસ્થ થયાં તથા તપવાળા કૃષ્ણને આવતા જોઇ દુઃખ પામતા હૃદયથી કૃપણપણે વિલાપ કરવા લાગ્યાં. હે કમળની તુલ્ય નેત્રવાળા કૃષ્ણ ! અમને એને બાળક વગર કરેલી તથા અભિમન્યુને અને મને ધરોળર હણેલી ભુવે. હે વૃષ્ણિયોમાં ઉત્તમ ! હે મધુદૈત્યને મારનાર ! મસ્તકથી તમને નમી પ્રસન્ન કરી કહું છું કે હે કમળની તુલ્ય નેત્રવાળા ! જો ધર્મરાજ, ભીમસેન, અથવા તમે કહેવું આ વાક્ય થાય તો, દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામાનાં અશ્વથી બળેલા આ મારા પુત્રને છવાડો. હે પ્રભો ! આ બાણ અજ્ઞણતાં મને જણનારીને હણે તો એથી હું નાશ પામેલી યાહં પણ એમ નાશ થવાથી આવું દુઃખ ન થાય. ગર્ભમાં રહેલા આ બાળકનેા પ્રહ્લાદથી નાશ કરવારૂપ કૂર કર્મ કરી દુષ્ટ સુદ્ધિવાળા દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામા શું કળ ભોગવશે (પામશે) ? હે ગોવિંદ ! તે હું મસ્તકથી તમને પ્રસન્ન કરી શકું નો નાશ માશું છું. જો આ નહિ છવે તો હું પ્રાણ તણ્ય હે સાધે ! હે કૃશવ ! આ વિષે મારા જે ઘણા મનોરથો હતા, તેઓને દ્રોણના પુત્રે હણ્યા, હવે શું વિચારે હું છું ? હે જનાર્દન કૃષ્ણ ! પુત્રને જોળામાં ખેસારી પ્રસન્ન થયેલી હું ચરણમાં નમન કરીશ આવી મારી સુદ્ધિ હતી તે વૃથા ગઇ. હે પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ ! આ ચપળ નેત્રવાળા અભિમન્યુના દાય (લાગ) ને ભેગવનાર મુઓ તેથી મારા હૃદયના સર્વ મનોરથોને નિષ્ફળ કર્યાં. હે મધુદૈત્યને હણનાર કૃષ્ણ ! તમને ચપળ નેત્રવાળા (અભિમન્યુ) અતિ પ્રિય હતા એના આ પુત્રને તમે પ્રહ્લાદને પાડેલો ભુઓ. જેમ આના પિતા છે તેમ આ કૃતદ્ધન અને આ કૂર છે, જે પાંડવોની લક્ષ્મીને તણ આજ યમના સ્થાનમાં ગયો. હે વીર કૃશવ ! મેં આ પ્રતિજ્ઞા કરેલી હતી કે યુદ્ધના મોખરામાં અભિમન્યુના હણવાથી હું થોડા વખતમાં તમારી પાસે આવીશ, આવી જે પ્રતિજ્ઞા હતી તે હે કૃષ્ણ ! કૂર અને છવિત જેને પ્રિય છે એવી હું છું તેણે કર્યું નહિ, હવે ત્યાં જવાથી (આવવાથી) મને અર્જુનનો પુત્ર વિચાર કરી શું કહેશે ?

તસ્મિન્નાકરવં કૃષ્ણ નૃશંસાજીવિતપ્રિયા ।

દ્વાર્નાં માં ગતાં તત્ર કિં તુ વશ્યાતિ ફાલ્ગુનિઃ ॥ ૨૪ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तरावाक्ये
अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૬૮ ઉત્તરાને મૂર્છા.

वैशम्पायन उवाच—सैवं विलप्यकरुणं सोन्मादेव तपस्विनी ।

उत्तरान्यपतद्भूमौ रूपणा पुत्रगृद्धिनी ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—આ પ્રમાણે કર્ણનાં આવે એવો વિલાપ કરી ગાંડાઈથી યુક્ત હોય તેમ, તપસ્વિની, દીન, અને પુત્રને ધ્રુવનાર ઉત્તરા ભૂમિ ઉપર પડ્યાં. આ રીતે નાશ પામેલો છે પુત્રરૂપ મનોરથ જેનો એવાં ઉત્તરાને પડેલાં જોઇ દુઃખે પીડેલાં કુંતી અને સર્વ ભરતકુળની સ્ત્રીઓ વિલાપ કરવા લાગી. હે રાજેન્દ્ર ! તેથી જે ઘડી જેટલીતાર પાંડવેશું સ્થાન ન જોઈ શકાય એવું અને પીડિત શબ્દોથી ગર્ભનાવાળું થયું. તે વખતે હે

રાજેન્દ્ર ! વિરાટની પુત્રી પુત્રના શોકે પીડેલાંને મોહથી ધવાયેલાં એવાં બે ધડીવાર થયાં. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ખજી સંજા પામીને ઉત્તરા તે પુત્રને જોળામાં લઇ ખોલી-જે તું ધર્મને જાણનારનો પુત્ર છે તે અધર્મને જાણતો નથી, જે તું વૃષ્ણિના ઉત્તમ વીર કૃષ્ણના ચરણમાં વંદન કરતો નથી. હે પુત્ર ! તું જઇ પિતાને મારું આ વચન કહે કે-હે વીર ! ત્યાં સુધી ડાળ ન આપ્યો હોય ત્યાં સુધી પ્રાણિયોએ મરવું મુસ્કેલ છે જે હું અહિં-આજ તમારા રૂપ પતિ અને પુત્ર વિના, મરણ થવું જોઇયે તે પછી નાશ પામેલી કલ્યાણવાળી અને દ્રવ્ય રહિત યજ્ઞ જીવું છું અથવા હે મહાજીવ ! ધર્મરાજે મને આજ્ઞા આપી છે માટે હું ઘેર બેર લક્ષણ કરીશ કે હું તને ખાનારા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીશ અથવા હે તાત ! મરવું દુર્લભ છે જેથી પતિ અને પુત્રથી વિહિન છતાં મારું આ હૃદય હજાર કટકા યજ્ઞ ચીરાતું નથી. હે પુત્ર ! ઉભો થા અને દુઃખ પામતાં આ પર દાદીને જો. પીડા પામેલાં, મોટા સ્વરવાળાં, દીન અને શોક સમુદ્રમાં ખડેલાં માન્ય દ્રૌપદીને તથા સાતવત કુળનાં તપસ્વિની (સુભદ્રા)ને જો અને પારાધિએ વિધેલી મૃગીની પેઠે અતિ દુઃખે પીડેલી મને જો. ઉભો થા અને પ્રથમની પેઠે અપગ દષ્ટિવાળું, કમળનાં પાંદડાં સરખાં નેત્રોવાળું બુદ્ધિમાન, લોકના નાથ (કૃષ્ણ)તું મુખ જો. આ રીતે વિલાપ કરતાં પાછાં પડેલાં ઉત્તરાને જોઇ સર્વ સ્ત્રીઓ તે વખતે ફરી તેને ઉઠાડવા ને આશ્વાસન આપવા લાગી. તે સમયે ફરી ધૈર્યથી ઉઠી મત્સ્ય દેશના પતિની પુત્રી બે હાથ જોડી પૃથ્વી વિષેજ કમંજ સરખાં નેત્રવાળા કૃષ્ણને વંદન કરવા લાગી, આ રીતે તેના ઘણા વિલાપને સાંભળી પુરુષોત્તમ કૃષ્ણે આશ્ચર્યન લઇ આજ્ઞા કરી અને દશાહ કુળના અવિનાશી કૃષ્ણે તેને જીવડવા પ્રતિજ્ઞા કરી અને શુદ્ધ મનથી જગતને સંભળાવતાં કહ્યું—હે ઉત્તરા ! હું ખોટું ખોલતો નથી, આ સાચું થશે, આ હું સર્વ જીવોના જોતાં આને જીવડું છું. જેમ મેં પોતાના-ઓમાં પણ કદી પ્રથમ ખોટું કહ્યું નથી અને હું યુદ્ધથી પાછો હડયો નથી, તેમ આ પુત્ર જીવિત પામે. જે રીતે મને ધર્મ તથા આજ્ઞા વધારે પ્રિય છે તે રીતે અભિમન્યુનો આ પુત્ર જન્મી મરેલો છે તે જીવો. જે પ્રમાણે હું અર્જુનમાં વિરોધ જાણતો નથી તે સત્યથી આ મરેલો બાળક જીવતો થાયો. જેવી રીતે સત્ય ને ધર્મ, નિત્ય મારામાં રહ્યાં છે તેવી રીતે, મરેલો અભિમન્યુથી થયેલો બાળક જીવો. જે રીતે મેં ધર્મથી કંસ તથા કેશિને હણ્યા છે તે સત્યથી ફરી આ બાળક જીવો. આ રીતે વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણે કહેતાં તે બાળક હે ભરતશ્રેષ્ઠ મહારાજ ! ધીરે ધીરે ચેતન સહિત યજ્ઞ હાલવા લાગ્યો.

इत्युक्तोवासुदेवेन स बालो भरतर्षभ ।

शनैः शनैर्महाराज प्रास्पन्दत सचेतनः ॥ २४ ॥

इति श्री महाभारते अश्वमेधिकपर्वणिं अनुगीतापर्वणि परिसिस्तसंजीवने
ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

અધ્યાય ૭૦ મો. 'પરીક્ષિતનુ' સચેત થવું.

वैशम्पायन उवाच—ब्रह्मार्जुनं तु यदा राजन् कृष्णेन प्रतिसंहतम् ।

तदा तद्देशमत्वात्पित्रा तेजसामिविदीपितम् ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—હે રાજન્! ત્યારે કૃષ્ણે ધન્નાઞ્જને કહ્યું ત્યારે તમારા પિતાએ તેજથી તે ધરને શોભાવ્યું ને પછી તે ધરને તણ સર્વ રાક્ષસો અંતર્વાન થયા. અંતરિક્ષમાં હે કેશવ! 'સારૂં કહ્યું સારૂં કહ્યું' એવી વાણી થઇ. તે વખતે હે નરોના ઇશ્વર! પ્રકાશિત એવું તે અશ્વ તમારા પિતામહ (દાદા) પાસે ગયું. ત્યાર પછી તમારા પિતા ફરીને પ્રાણુ પામ્યા. હે રાજન્! ત્યારે એ બાળક ઉત્સાહ પ્રમાણે એથા કરવા લાગ્યો ત્યારે ભરતકુળની સ્ત્રીઓ હર્ષિત થઇ. વળી બ્રાહ્મણો શ્રીકૃષ્ણની આત્માથી સ્વસ્તિ (કલ્પાણુ) વાચન વાંચવા લાગ્યા અને તેથી ખુશી થયેલી તે સર્વ સ્ત્રીઓ કૃષ્ણની પ્રશંસા કરવા લાગી. નૌકાને પામીને પાર જનારીયોની પેઠે ભરતકુળના શ્રેષ્ઠ નરોની સ્ત્રીઓ, કુંતી, દુષ્ટદરાબ્જની પુત્રી (દ્રૌપદી), સુભદ્રા અને ઉત્તરા તથા બીજી શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન મનવાળી થઇ. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! મદ્ધ, નટ, દૈવને જાણનાર અને સુખકારી શયનને પૂઞનારા સૂત અને માગધોના સમૂહો કુરૂવંશની સ્તુતિઓની કથાઓવાળા આશિર્વાદોથી જનાર્દન (કૃષ્ણ)ની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. હે ભારત! વખત પ્રમાણે ઉભાં થઇ પ્રસન્ન થયેલાં ઉત્તરા પુત્રની સાથે યદુપુત્ર કૃષ્ણને વંદન કરવા લાગ્યાં. આથી પ્રસન્ન થયેલા સમર્થ કૃષ્ણે વિશેષતાથી તથા બીજા ઉત્તમ વૃષિજીઓએ તેને બહુ રત્ન આપ્યાં. સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા જનાર્દન કૃષ્ણે તમારા પિતાનું નામ પાડ્યું તે વખતે આત્મ કહ્યું કે 'કુળનો ક્ષય થવાથી અભિમન્યુનો પુત્ર જન્મ્યો છે માટે આનું નામ પરિક્ષિત પડશે. પછી હે ભરતકુળના જનાર્ધિપ! તમારા પિતા કાળ પ્રમાણે વધવા લાગ્યા, અને હે ભારતવીર! માસનો થયેલા, તમારા પિતા સર્વ લોકના મનને ઉત્તમ આનંદ આપનાર થયા. તે પછી પાંડવો અતિ ઘણું ઉત્તમ ધન લઇ આવ્યા. તેઓને સમીપ આવેલા સાંભળી ઉત્તમ વૃષિજીઓ સામક ગયા અને પુરૂષો પુષ્પોના સમૂહોથી, વિચિત્ર પતાકાઓથી તથા જુદા જુદા પ્રકારની ધ્વજાઓથી હરિતનાપુર નામના નગરને શણગારવા લાગ્યા. તેમ હે જનોના અધિપતિ! નગરના લોકો પણ ધરોને શણગારવા મંડ્યા તથા અતિ વિવિધ રીતે દેવમંદિરોની પૂજા કરવા વિદુરે પાંડવોનાં પ્રિયની ઇચ્છાથી સંદેશો કહાવ્યો. તે પછી પુષ્પોથી શોભાવેલા રાજમંજીરો થયા અને તે શહેર પણ તૃપ્ત કરતા એવા નાચનારાઓથી અને ગાનારાઓના શબ્દોથી સમુદ્રના પ્રવાહની તુલ્ય શબ્દવાણું થઇ શોભવા લાગ્યું. તે વખતે હે રાજન્! કુબેરના સ્થાન જેવું તે નગર એ તરફ સ્ત્રીરૂપ સહાયવાળા નરોથી અને એકાંત સ્થળોમાં રહેલા બંદિતોથી સર્વ તરફ શોભિત થયું. તે સમયે એતરફથી વાયુએ કંપતી એવી પત્તાકાઓ દક્ષિણ અને ઉત્તર કુરૂ દેશોને દેખાડતી હોય તેમ શોભતી હતી; તે વખતે રાજમંજીરોમાં રહેલા પુરૂષો પણ આજ સર્વ દેશનું કીડાતું સ્થાન રત્નના આભરણોનાં ભક્ષણવાણું થયું છે એમ બહાર કરતા હતા.

અગ્રોષયંસ્તદા આપિ પુરુષારાજધૂર્ગતાઃ ।

સર્વેરાષ્ટ્રવિહારોડય રત્નામરણલક્ષણઃ ॥ ૨૧ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि पाण्डवागमने

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

અધ્યાય ૭૧ મો. અશ્વમેધની તૈયારી.

વૈશંપાયન ઉવાચ—તાન્સર્માપગતાન્ શ્રુત્વા પાણ્ડવાન્ શત્રુકર્શનઃ ।

વાસુદેવઃ સહામાત્યઃ પ્રયયૌ સ સુદૃઢગઃ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—પાંડવોને સર્માપ આવેલા સાંભળી અમાત્ય સહિત અને સ્નેહી જનોના સમૂહ સહિત, વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ સામા ગયા. આ રીતે જોવાની ઇચ્છાથી સામા ગયેલા તેઓ ન્યાય પ્રમાણે મળી તથા પાંડવો ધર્મ પ્રમાણે વૃષ્ણિયોની સાથે મળી ભેગા થઈ હસ્તીનાપુર નગર પ્રત્યે ગયા. હે રાજન્ ! તે વખતે મોટા સૈન્યની ખરી અને ચક્રના અગ્રભાગના રાખથી પૃથ્વી તથા સ્વર્ગનું સમગ્ર આકાશ વ્યાપત થયું અને અમાત્ય સહિત તથા સ્નેહી જનોના સમુદાય સહિત પ્રસન્ન મનવાળા પાંડવો ખજનાઓને આગળ કરી પોતાના નગરમાં પેઠા, અને તેઓ ન્યાય પ્રમાણે જનોના અધિપતિ ધૃતરાષ્ટ્રને મળી પોતાનાં નામો કહેતા કહેતા તેમના ચરણને વંદન કરવા લાગ્યા. ધૃતરાષ્ટ્રની પછી તેઓ હે ભરત-શ્રેષ્ઠ ! હે રાજશ્રેષ્ઠ ! સુગળ રાગની પુત્રી ગાંધારી ને કુંતીના ચરણમાં નમ્યા તથા તે વખતે વિદુરને પૂછ, વૈશ્ય જાતિના સ્ત્રીના પુત્ર યુયુત્સુને મળી તેઓએ સત્કાર કરેલા શ્રાવ્યો અધિક શોભવા લાગ્યા. હે ભરતકુળના વૃષ ! પછી તે શ્રાવ્યોએ પરમ આશ્ચર્ય, વિચિત્ર, મોટો અદ્ભુત, તમારા પિતાનો જન્મ સાંભળ્યો. તે પ્રસિદ્ધ કર્મ શુદ્ધિમાન વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણનું સાંભળી તેઓ પૂજવા યોગ્ય દેવકીના પુત્ર કૃષ્ણને પૂજવા લાગ્યા. પછી કટલાક દિવસ ગયા ત્યારે સત્યવતીના પુત્ર મહા તેજસ્વી વ્યાસ હસ્તિનાપુર આવ્યા અને સર્વ કુરુ-કુળને ધારણ કરનારાઓ ન્યાય પ્રમાણે તેમની પૂજા કરવા લાગ્યા. વળી તેઓ વૃષ્ણિ અને અધક કુળના શ્રેષ્ઠ નરોની સાથે તેમને સેવવા લાગ્યા. ત્યાં વિવિધ ભેદ તથા આકારવાળી કથાઓ કહી ધર્મ પુત્ર યુધિષ્ઠિર વ્યાસને આમ કહેવા લાગ્યા. હે ભગવન્ ! તમારી કૃપાથી અમે આ ઉત્તમ ધન આપ્યું છે તેના ઉપયોગ અશ્વમેધરૂપ યજ્ઞમાં કરવા ઇચ્છું છું અને હે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારાથી તેની આજ્ઞા લેવા ઇચ્છું છું. અમે સર્વ તમને તથા મહાત્મા કૃષ્ણને આદીન છીએ. વ્યાસ બોલ્યા—હે રાજન્ ! તમને આજ્ઞા આપું છું કે જે હવે પછી કરવાનું હોય તે કરો અને વિધિ પ્રમાણે દક્ષિણાવાળા અશ્વમેધથી યજ્ઞ કરો. હે રાજાઓના ઇન્દ્ર ! અશ્વમેધ જરૂર સર્વ પાપોને ટાળનાર છે માટે તેથી યજ્ઞ કરી તમે પાપરહિત થશો એમાં સંશય નથી.

વૈશંપાયને કહ્યું—હે ડોરવ ! આ પ્રમાણે કહેલા ધર્માત્મા કુરુના રાજ યુધિષ્ઠિરે અશ્વ-મેધ કરવાની શુદ્ધિ કરી અને કૃષ્ણદેવપાયન (વ્યાસ) પાસે તે સર્વની આજ્ઞા લઈ વક્તા એવા વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ પાસે આવી બોલ્યા—હે મહાભુજ અવિનાશી પુરુષોત્તમ ! તમારાથી દેવકી દેવી સારી પ્રજાવાળાં છે માટે હું તમને જે કહું તે તમે અહિં કરો. હે યદુપુત્ર ! અમે તમારાં સામર્થ્યે જીતેલા ભોગોને ભોગવીએ છીએ અને તમે પરાક્રમ અને શુદ્ધિથી આ પૃથ્વીને જીતેલી છે. હે દશાર્હ કુળના કૃષ્ણ ! તમે પોતાની દીક્ષા લો, કારણ કે તમેજ અમારા ઉત્તમ ગુરૂ છે અને તમારા યજ્ઞવાથીજ હું પાપરહિત થઈશ. તમેજ યજ્ઞ અવિ-નાશી અને સર્વરૂપ છો, તમે ધર્મ અને પ્રજા પાળનાર છો, અને તમે સર્વ જીવોની ગતિ-રૂપ છો, આમ મારી નિશ્ચયવાળી શુદ્ધિ છે. વસુદેવના પુત્ર (કૃષ્ણ) બોલ્યા—હે મહાભુજ ! શત્રુને નિયમમાં રાખનારા, તમેજ એ સર્વરૂપ છો, અને તમે સર્વ પ્રાણિઓની ગતિ પણ છો,

આવી મારી નિશ્ચયવાળી શુદ્ધિ છે. હે રાજન્ ! તમેજ હાલ કૌરવોના શરોમાં ધર્મથી શો-
નો છો. અમે તમારા શુભરૂપ થયેલા છીએ અને તમે અમારા રાજ અને યુદ્ધ માનેલા
છો. હે ભરત ! મેં આજ્ઞા આપેલા તમે યજ્ઞ કરો, તમેજ આ યજ્ઞ કરવા યોગ્ય છો માટે
જેમાં ઇચ્છો તે કામમાં તમે અમને જોડો. હે અધરહિત ! હું તમારી પાસે સત્ય પ્રતિજ્ઞા
કરું છું કે તમારું સઘળું કામ કરીશ અને પૃથ્વીના પતિ તમે યજ્ઞ કરશો તેથીજ ભીમસેન, અ-
ર્જુન-તથા માદ્રીના પુત્રો યજ્ઞ કરનારા થશે.

भीमसेनार्जुनौ चैव तथा माद्रवतो सुतौ ।

इष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयीष्टवति पार्थिवे ॥ ૨૬ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुज्ञासनपर्वणि एक-
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ૭૧ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો. વ્યાસ પાસે દીક્ષાની યાચના.

वैशंपायन उवाच—एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

व्यासमामन्त्रय मेधावी ततो वचनमब्रवीत् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—ન્યારે કૃષ્ણે આ પ્રમાણે ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને કહ્યું ત્યારે ધારણ્યા
મુક્તા શુદ્ધિવાળા યુધિષ્ઠિરે વ્યાસને ખોલાવી કહ્યું કે, ન્યારે તમે સત્યતાથી અશ્વમેધ કરવાના
વખતને જાણો ત્યારે તમે મને દીક્ષા આપજો; કારણકે મારો યજ્ઞ તમારે આધીન છે.
વ્યાસ ખોલાયા—હે કુંતીના પુત્ર ! હું પૈત્ર ને યાત્રવલ્ક્યના પુત્ર, અમે જે વિધિ, કાળને અનુ-
સરી કહેલી છે તે પ્રમાણે કરનારા છીએ એમાં સંશય નથી. હે પુરૂષોમાં ઉતમ ! ચૈત્ર માસની
પૂર્ણિમાને દિવસે તમારી દીક્ષા થશે માટે યજ્ઞ કાળે સામગ્રીઓ ભેગી કરો. તમારા યજ્ઞના
કામની સિદ્ધિ સારૂ ઘોડાની વિદ્યા (જ્ઞાન) ને જાણનારા સૂન અને તેને જાણનારા વિપ્રો
યજ્ઞ યોગ્ય ઘોડાની પરીક્ષા કરો. પછી હે પૃથ્વીના પતિ ! શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેને છોડો
જેથી તે તમારા પ્રકાશિત યજ્ઞને દેખાડતો સમુદ્રરૂપ વજ્રવાળી પૃથ્વી પ્રત્યે ચોતરફ ફરે.
વૈશંપાયને કહ્યું હે રાજન્દ્ર ! આ પ્રમાણે કહેલા પૃથ્વીના પતિ પાંડવ એવા યુધિષ્ઠિર ‘ ઠીક ’
એમ કહી જે રીતે બ્રહ્મવાદિ વ્યાસે કહ્યું હતું તેમ સઘળું કરવા લાગ્યા હે
રાજન્દ્ર ! સર્વ સંકલ્પ કરેલા સામાન્ય (પદાર્થો) તૈયાર થયા, તે વખતે રાજા ધર્મના
પુત્રે સામગ્રીઓને એકઠી કરી, મોટા મનથી કૃષ્ણદ્રૈપાયન (વ્યાસ) ને નિવેદન કરી.
પછી મહા તેજસ્વી વ્યાસે રાજા ધર્મના પુત્રને આમ કહ્યું—હે કૌરવ ! કાળ પ્રમાણે અને
યોગ પ્રમાણે અમે તમારી દીક્ષા માટે સનજ (તૈયાર) છીએ માટે એક કાષ્ટની
તરવાર તથા સુવર્ણની અને દર્ભાની મુઠી પણ આમાં સુવર્ણની નોંધવે. જે ખીલું પણ
કુંઠ તેમાં યોગ્ય હોય તે સુવર્ણનું કરો. પછી આજ પૃથ્વીમાં કમ પ્રમાણે ઘોડાને છોડો
અને તે અતિ રક્ષા કરેલો શાસ્ત્ર પ્રમાણે તથા ત્રિવિધ પ્રમાણે કરો. યુધિષ્ઠિર ખોલાયા—હે
બ્રહ્મન્ ! આ ઘોડો જેમ છોડીયું તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે આખી પૃથ્વીમાં ફરશે પણ તેમાં આમ
વિધિ (કરાવ) કરો કે હે મુનિ ! પૃથ્વીમાં ફરતાં ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનારા ઘોડાનું કાણુ
રક્ષણુ કરશે તે મને કહેવા યોગ્ય છે. વૈશંપાયને કહ્યું—હે રાજન્દ્ર ! આ પ્રમાણે કહેલાં કૃષ્ણદ્રૈ-

शैलता हता हे जनाधिप ! तेभ्य जेती तुभ्य वेशवाणा, सर्वः अस्मिन्ने यथा हता
 अने अर्जुन पशु प्रदीप्त यजेता अग्निनी पेडे शैलता हता. पशु, पृथ्वीपाण, धर्मराजनी
 आजाथी घोणा घोडावाणा अर्जुन जेभां सुप्य कृणो वर्षु छे जेवा ते (यज्ञानां) घोडा
 प्रत्ये गया. हे पृथ्वीपाण ! हे राजन् ! गाडिव धनुषने धरनार पाधिस हायता मोजवाणा,
 हर्षयुक्त अर्जुन न्यारें ते घोडाने अनुसर्वा त्यारें हे समर्थ राजन् ! प्रयाणु करनारा, कुं
 श्रेष्ठ अर्जुनने जेवानी घञ्जाथी कुमार (पाण्ड) पी गांडी संवृणुं ते शहेरनुं लोकं ध्यायुं
 (अर्थात् शहेरना सर्वं लोकं व्याप्या) अने घोडाने तथा ते घोडानी पाछण जनारने
 जेवानी घञ्जावाणा ते लोडाना अेक पीजना संमर्दं (अथवात्रा)थी न्जणे डनाश
 अथवा धाम यंतो होय तेम थवा बाभ्युं. ते वभते हे महाराज ! कुंतीना पुत्र अर्जुनने
 जेवारा मरेतो शम्भु दिशाओ तथा अक्षयने पूरनार (गजवनार) ययो. आ क्रांतिमान्
 कुंतीना पुत्रो घोडा नय छे के जेनी पाछण महाबुध उतम धनुषने धारणु करनार
 अर्जुन नय छे, आ रीते जेवनाराओनी हे सारत ! तमे निर्विघ्न पवारो, तमाई
 कल्याणुं थाओ अने पाछा सुपथी आवो. जेवी वाणु उदार सुद्धिवाणा, उतवाना स्वला
 ववाणां अर्जुने सांलणा. पशु हे मनुष्याना ईद्र ! पीज पुत्रो वाक्य गोत्यां प्र-अमे
 संमर्दं (लीड)भां जेमे जेता नथी पशु आ धनुष देभाय छे जे लयंकर शम्भवाणुं,
 प्रभ्याति पामेकुं गाडिव नामे धनुष छे. जे अमंगल विना, कल्याणुथी कयांय लय वमर-
 ना मार्ग प्रत्ये न्जओ अने न्यारें जे पाछा आवशें त्यारें आपणु पाछा आवेसा जेने
 अवश्य भणाणुं, वजेरे, ज्यारी मनुष्य तथा स्त्रीओनी मधुर वाणुी वारंवार उदार सुद्धि-
 वाणा अर्जुने सांलणी. हे सारतश्रेष्ठ ! यावद्वयने शिष्य, यज्ञनां कर्मभां कुराण, अने
 वेदना पारने पामनारो धाहाणु शांतिने अर्थे कुंतिपुत्रनी साथे गयो, तेम हे पृथ्वीने पा-
 णनार नृप ! धर्मराज युधिष्ठिरनी आजाथी विधि प्रमाणु वेदना पारने पामनारा,
 धनुषा ध्याहणु तथा क्षत्रियो ते महात्माना पाछण गया. हे श्रेष्ठ महाराज ! ते घोडा
 पांडवोअे अस्त्रना तेज्यथी जतेवी पृथ्वीभां देश प्रमाणु इरवा हांग्यो. त्यां हे वीर ! जे
 विजित्र अने मोटां पांडवनां युद्ध थयां हतां ते तमेने कहुं छुं. हे राजन् ! ते घोडा पृथ्वी-
 भां प्रदक्षिणुं थाय तेम वर्ततो हतो. ते प्रथमं हे महीपाद ! उत्तर दिशां तंरु. व्याथ्यो
 ते वभते उत्तम घोडा पृथ्वीपति राज्ञ्योनां देशेने उल्लंघन करते धीरथी व्याक्षितो हतो,
 तेमं घोणां घोडावाणां महारथी अर्जुन पशु धीरथी जतो हतो. हे महाराज ! त्यारें
 माशं पामेसा आंधवावाणां जे क्षत्रियो त्यां युद्ध करता हता, ते बापि राज्ञ्योनी गजुनी
 नथी. हे राजन् ! युद्धभां जेओने परालव यंतो हतो ते धनुषा धनुषीरी किरातं (सिद्धि),
 धवन, भेद्य अने पीज अहुं प्रकारनां लोडो, तेम जेओनां नरं अने वाहमो हर्षं
 पामेसा छे जेवां आर्य, पृथ्वीपाणो (राज्ञ्यो) अने धनुषा युद्धभां दुष्ट महवाणां (छेडकां)
 राज्ञ्यो पांडुपुत्र अर्जुननी साथे मज्या. आ रीते हे पृथ्वीपाण ! अर्जुननां लुटो लुटो
 देशथी आवेसा, पृथ्वीपाणो (राज्ञ्यो) साथे युद्धो थयां पशुं हे निष्पापं राज्ञन् ! जे
 तंरुधी जे मोटां अने प्रतापी युद्ध थयां ते, कुंतीना पुत्र (अर्जुन) नीं युद्धो तमेने कहुं छुं.

यानि त्वंमयतो राजन्प्रतप्तानि महान्तिव ।
 तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानथ ॥ २८ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि त्रिसप्तति-
तमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

अध्याय ७४ भो. त्रिगर्तो साधे युद्ध.

वैशम्पायन उवाच—त्रिगर्तैरभवद्युद्धं कृतवैरैः किरीटिनः ।

महारथसमाह्वानैर्हृतानां पुत्रनप्तुमिः ॥ १ ॥

वैशंपायने कथं—भुगटवाणा अर्जुनतुं प्रथमं करेणं वैरवाणा, महारथियोऽप्ये आना करेणोऽप्ये ह्येणोऽप्येना पुत्र पौत्र अने प्रपौत्र वजरे संभ्रवाणा, त्रिगर्तं देशना राज्ञो साधे युद्धं यथुं. न्यारे यज्ञना उत्तमं धोऽने आवेणो न्येणो त्यारे ते शराऽप्ये सन्नं यथ देशना अंतलागमां आनी तेने विंटी वज्या, अने हे राजन् ! ज्येणोऽप्ये लाथा आंधिला छे अवा ते रथवाणा योद्धाऽप्ये शशुगारेका, सारा धोऽप्येथी यज्ञना धोऽने धेरी रक्षथुं करवा लाग्या. ते समये त्यां शत्रुऽप्येने हननार, भुगटवाणा अर्जुन तेऽप्येनी युद्धं करवानी छंछने न्येणोने शांतिपूर्वकं शराऽप्येने वारवा लाग्या. ते निवारणुनो अनार करी ते सर्वं आणोथी प्रहार करवा मंड्या. तोपथुं भुगटवाणा अर्जुने तमोऽप्ये तथा रज्येणुथी हांकेका तेऽप्येने निवार्यां तथा हे भारत ! हसता होय तेमं जतनार स्वलावनाणा अर्जुन तेऽप्ये प्रत्ये हे अधर्मं न्येणुनाराऽप्ये ! ज्वलुं श्रेयश्च छे माटे निवृत्त थाऽप्ये अमं भोऽप्ये, धारथुं के धर्मराज युधिष्ठिरे शर अर्जुनने वार्यां हता के हे पार्थ ! तमार ज्येणोना आंधवने ह्येणो छे ते पृथ्वीपति राज्ञोने ह्येणो नहि. आवां युद्धिमान् धर्मराजनां वयन सांभ-
जवाथी तेणु ते वपते तेऽप्येने 'पाछा वणो' अमं कथं पथुं तेऽप्ये निवृत्त था नहि; त्यारे युद्धमां त्रिगर्तं देशना राज्ञं सूर्यवर्माने आणोना समूहथी धेरीने धनंजय (अर्जुन) हसवा लाग्या. पछी तेऽप्ये रथना शब्दथी, रथनां यज्ञना अत्र लागना शब्दथी सर्वं दिशाऽप्येने पूरुं करी अर्जुननी समीप होऽप्ये. हे राजेन्द्र ! ते वपते शीघ्र अस्त्रने देणोऽप्येनारा, सूर्य-
वर्माने नभेला अत्र भागवाणां सो आथुं कुंतीपुत्र अर्जुनं उपर नांभ्यां, तेमं तेने अत-
सरनारा, अर्जुनना वधने छंछनारा, ज्येणीम भोटा धनुषवाणा हता तेऽप्ये पथुं आ-
णुनी वृष्टिऽप्ये करवा लाग्या ते समये हे राजन् ! पांडव अर्जुन प्रत्यंयाना अत्र लागथी
हेकेका अहु आणोथी शत्रुनां धयां आणोने कापवा लाग्या तथा भूमि उपर पांडवा
लाग्या. वणी तेनो नानो लाछ, तेजस्वी, युवानं केतुवर्मा, बाधना कार्यं माटे यशस्वी
पांडवनी साधे युद्धं करवा लाग्यो. ते केतुवर्माने युद्धमां समीप आवतो ज्येण शत्रुना शरने
ह्येणुनारा अर्जुन तीक्ष्ण आणोथी प्रहार करवा मंड्या. केतुवर्माने ह्येणो त्यारे महारथी
धृतवर्मा, अट रथमां ज्येसी तेने होऽप्येवतो आवी आणोथी अर्जुन तरु वृष्टि करवा लाग्यो.
ते आणक धृतवर्मानी शीघ्रता ज्येण निद्राने जतनार, महा तेजस्वी, पराक्रमी अर्जुन अति
प्रसन्न था. ते वपते छंदना पुत्र अर्जुन तेने आथुं लेतां देणता न हता तेमं सांधतां
देणता न हता पथुं आणोने हेकेतां देणता हता. आथी अर्जुन युद्धमां धृतवर्माने ज्ये
धडी वारतो मनथी हर्षं पमाडतो वभाणुवा लाग्यो. अने युद्धमां महाभुज, कुर्वारने प्रीति-
पूर्वकं हसता होय तेमं रहेला अर्जुने सर्पनी पेटे क्रोध पागेला धृतवर्माने प्राणुथी
रहित न क्यो. ते रीते धयां तेजवाणा कुंतीपुत्रे रक्षा करेला धृतवर्माने ते वपते दिप्त

બાણુ અર્જુન ઉપર છોડ્યું, તેથી અર્જુન ઝટ હાથે ધાયલ થયા અને મોહથી ગાંડિવ ધનુ-
પતે મૂક્યું અને તે પૃથ્વીતલે પડ્યું. આ રીતે હે સમર્થ ! ભરત કુળમાં થયેલા, અર્જુનના
હાયથી પડના ધનુધનું રૂપ ઇંદ્રના ધનુધના સરખું થયું. ન્યારે તે દિવ્ય મહા ધનુષ મહા
યુદ્ધમાં પડ્યું ત્યારે પૃથ્વીપતિ (રાજ) ધૃતવર્મા શબ્દ સહિત હાસ્ય કરવા લાગ્યો, ત્યારે
રોષથી પીડેલા, છતનારા અર્જુને હાયથી રૂધિરને લુછી દિવ્ય ધનુષ લીધું અને બાણોની વૃષ્ટિ
ચલાવી. પછી તે સમયે તેનાં ક્રમેને વખાણનારાં, ભુદાં ભુદાં પ્રધરનાં પ્રાણિયોના હલહલા
શબ્દ, સ્વર્ગને સ્પર્શ કરનાર થયો. તે કાળમાં છતની પ્રવૃત્તિવાળા અર્જુનને ક્રોધ પામેલા
તથા ક્રાળ, અંતક અને યમની ઉપમા અપાય એવા જોષ ચોતરફથી આવેલા ત્રિગર્ત કે-
શના યોદ્ધાઓ સર્વત્ર વિંદી વળ્યા. આ રીતે ન્યારે તેઓ ધૃતવર્માની પૂર્ણતાની ઇચ્છા સારૂ
સમીપઆવી નિદ્રાને છતનારા અર્જુનને ઘેરવા લાગ્યા ત્યારે અર્જુન ક્રોધ પામ્યો અને તેણે
ઝટ મહેંદ્રના વજ્રના સરખાં લોહાનાં ધણાં બાણોથી તેઓના અઢાર યોદ્ધાઓને માર્યા.
વંળી તેઓને લંગાણુ પડેલા જોષ ત્વરાવાળા, શબ્દ થાય તેમ હસતા અર્જુન સર્પના જેવા
આકારવાળાં બાણોથી હણવા મંડ્યા અને હે રાજન ! અર્જુનનાં બાણોથી પીડા પામેલા
તે સર્વ ત્રિગર્તના મહારથિઓ ભગ્ન મનવાળા થઇ દિશાઓ તરફ દોડવા લાગ્યા તથા સંશ-
પ્તક યોદ્ધાઓને હણનારા, ઉત્તમ પુરૂષ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા કે અમે સર્વ તમારા દાસ
છીએ અને સર્વ તમને વશ છીએ માટે હે કૌરવપુત્ર ! હે કુંતીપુત્ર ! નમ્ર, ઉભેલા દાસ
એવા અમેને આઠા કરો, અમે તમારૂં સધળું પ્રિય કરશું, આ તેઓનું વચન સાલળી
અર્જુને તે સર્વને કહ્યું—હે તૃપો ! (રાજાઓ) છવિતની રક્ષા કરો અને આઠા ગ્રહણ કરો.

પતદામ્નાય વચનં સર્વાસ્તાનબ્રવીત્તદા ।

જીવિતં રક્ષતનૃપાઃ શાસનં પ્રતિગૃહ્યાતામ્ ॥ ૩૪ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वाणि अनुगीतापर्वणि चतुःस-
प्तवितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

અધ્યાય ૭૫ મો. પ્રાગ્જ્યોતિષપુર આગળ યુદ્ધ.

वैशम्पायन उवाच—प्राग्ज्योतिषमथाम्भेत्य व्यचरत्सहयोत्तमः ।

भगदत्तात्मजस्तत्र निर्ययौ रणकर्कशः ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—પછી ઉત્તમ ઘોડો પ્રાગ્જ્યોતિષ પુરની પાસે આવી ફરવા લાગ્યો,
ત્યાં યુદ્ધમાં ઉત્ર એવો ભગદત્ત રાજાનો પુત્ર લડવા નિકળ્યો અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તે પૃથ્વી-
પતિ (રાજ) વજ્રદત્ત પાંડુના પુત્રના ઘોડાને પોતાના દેશના અંત (છેડાના) ભાગમાં આ-
વેલો જોષ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. આ રીતે ભગદત્તનો પુત્ર વજ્રદત્ત નગરથી નિકળ્યો અને
આવતા ઘોડાને ખેંચી નગરની સમીપ ચાલ્યો. તેને જતો બાણી તે વખતે કુરૂઓમાં શ્રેષ્ઠ
એવા મહાભુજ અર્જુન ઝટ ગાંડિવ ધનુષને હલાવતા વેગથી દોડ્યા. તે વખતે ગાંડિવથી
છૂટેલાં બાણોથી મોહ પામેલો તે શર રાજ ઘોડાને તણ કુંતી પુત્રની તરફ દોડ્યો અને ફરી
નગરમાં આવી સભ્ય થયેલો, યુદ્ધમાં ઉત્ર એવો તે ઉત્તમ રાજ શ્રેષ્ઠ હાથી ઉપર ખેસી
બહાર નિકળ્યો. પછી મસ્તક ઉપર ધરાતાં ધોળાં છત્રથી અને હળતાં એવાં ધોળાં ચમરથી
યુક્ત એવો તે મહારથિ પાંડવોના મહારથિ કુંતી પુત્ર અર્જુનની પાસે આવી અન્વણપણાથી

तथा मोक्षार्थे तेने युद्धं साऽऽ भोलाववा धार्यो अने क्रोधं धार्यो ते राज्ञे सद्ने अरुनारु
 क्रोनां अंशुद्वयो अत्र भाग छे अवा, पर्वत सरभा शत्रुना हाथीने निवारणु करुनारा,
 जगने अरुनारा मोटा मेघ सरभा शास्त्रनी विधि प्रभाणे कल्पेला, युद्धमां नृक्षं मरुणुने
 क्षीधे दुष्टं लुक्खिवाणा अने युद्धं विषे जेना दुष्टं मद् छे अवा हाथीने श्वेत घोडावाणा अ-
 णुंन तरुं मोक्षयो. आ रीते ते राज्ञे प्रेरणु करतो, महा जगवान हाथी ने वभते
 अंकुशार्थी ज्ञे आकाशमां उडनार होय तेम शोभवा धार्यो. हे छारत राजन् ! तेने आ-
 वृतां जेष्ठं क्रोधं धार्यो धनंजय (अणुंन) भूमि उपर रडेला छतां हाथी उपर रडेलाते
 युद्धं कराववा धार्यो. पक्षी क्रोधं धार्यो वण्हते अट अणुंननी उपर पंतंणीया अथवा
 तीक्ष्णानी पेटे वेगवाणा अग्नि सरभा तोमर नांभ्या. ते ज वभते अणुंने गांडीव धनुषार्थी
 श्येनां, आकाशमां ज्ञनारां आणुंथी पोतानी पासे न आवेवा तोमरोने अक्षरज भे कडका
 त्रणु कडका करी कपी नांभ्या. ते रीते ते तोमरोने श्येला जेष्ठ त्वरार्थी जगदत्तो पुत्र
 छटां आणुं पांडुर अणुंन उपर मूकवा धार्यो. त्यारे अणुंन पणु क्रोधवान् यद्य अति
 उतावणार्थी सुतणुंना अत्रवाणां आंजं ज्ञनारां आणुंने जगदत्तना पुत्र तरुं देंकां धार्यो.
 ते आणुंथी विधेला अने महा युद्धमां अति धायव श्येला महा तेजस्वी वण्हते पृथ्वी
 उपर पड्यो. पणु स्मरणु तेने तज्यो नहि (पणु जेनी स्मरणु शक्ति नाश पानी नहि),
 तेथी करी तेणु युद्धमां उत्तम हाथीने छोडी व्यत्र थया विना जयनी प्रच्छार्थी अणुंन
 तरुं मोक्षयो, त्यारे क्रोधं धार्यो अणुंने कंयणी वगरना सर्पनी उपमा अपाय जेवां,
 अने जगता अग्निनां आणुं नांभ्यां. तेजो अने विधेला श्चिरने स्वतो ते मोटा हाथी ते
 वभते जेभ अहु सरवाणीवाणा, गेइनी युक्त जगने अरुनार पर्वत शोभे तेम शोभवा
 धार्यो.

सतैर्विद्धो महानागो विस्त्रवन् रुधिरं बभौ ।

गैरिकाकमिवाभ्मोद्रिवहुप्रस्रवणं तदा ॥ ३० ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि पञ्चसप्तति-
 तमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अध्याय ७६ भो. वण्हते साथे युद्धं.

वैशंपायन उवाच—एवं त्रिरात्रमस्रवत्तद्युद्धं भरतर्षभ ।

अर्जुनस्य नरेन्द्रेण वृत्रेणैव शतक्रतोः ॥ १ ॥

वैशंपायन कहे छे—हे छारतश्रेष्ठ ! जे रीते जेभ सो यज्ञवाणा ईशुं वृत्रासुरनी
 साथे युद्धं थाय तेम अणुंननुं नरपति (राजन्)नी साथे त्रणु रात्रि सुधी तुमुल युद्धं थयुं.
 पक्षी ज्योथे द्विसे महा जगवान वण्हते, शण्ड संहिते हास्य करी हसवा धार्यो अने
 आ वाइय मोक्षयो—हे अणुंन ! हे अणुंन ! उला रडे, मारार्थी जयता छटशी नही, हुं
 तसने हणुी विधि प्रभाणे पिताने जण अर्पणु करीश. तसे पिताना मित्र, मारा वृद्ध
 पिता जगदत्ते हणुया, जे मारा पिता वृद्ध हता पणु आणु हुं जे आणक छुं तेने युद्ध
 करावो. आ प्रभाणे करी क्रोधं धार्यो जगदत्ते हे करैव ! पोतानाहाथीने पांडव तरुं हाड्यो.

આ રીતે શુદ્ધિમાન વૃક્ષો હોય તેમ પાંડવની સામે દોડ્યો અને જેમ જળને આપનાર મેષ નીલ પર્વતને લીંબવે તેમ તે હસ્તિ પશુ સૂંઠના અપ્રભાગથી નાંખેલા છાંટાથી નિર્દાને શતનારા અર્જુનને લિંબવવા લાગ્યો. આ રીતે તે રાજ્યે મોકલેલા મેષની પેઠે ચારંચાર મુખના આડંબવાળો તીણા શબ્દોથી ગર્જના કરતો તે હાથી અર્જુનની તરફ દોડ્યો. હે રાજન ! વૃક્ષો મોકલેલો તે મોટા હાથી વૃત્ય કરતો હોય તેમ શીઘ્ર કૌરવોના મહારથિ અર્જુન સામે આવ્યો. આ રીતે વૃક્ષતના તે હાથીને આવતો જોઇ ગાંડીવનો આશ્રય કરી બળવાન, શત્રુને હણનાર પાંડવ કંપ્યા નહિ અને હે ભારત ! તે રાજનાં પ્રથમનાં મોટા વૈરને તથા કાર્યનાં વિધને સંભારી (વિચારી) ક્રોધ પામ્યા. પછી તે વખતે ક્રોધ પામેલા પાંડવ બાણના સમૂહથી તે હાથીને જેમ કાઠા મગરના સ્થાનરૂપ સમુદ્રને ઠેલે તેમ નિવારવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે અર્જુને નિવારેલા બાણોએ વિધેશ અગવાળો, તે શોભિત ઉત્તમ હાથી જે રીતે પિંછાંથી વિધેશી શાહુડી ઉભી રહે તે રીતે ઉભો રહ્યો અને હાથીને નિવારેલો જોઇ રાજ ભગદત્તનો પુત્ર, તીક્ષ્ણ બાણો ફેંકવા મંડ્યો; અને અર્જુન ક્રોધથી ગ્રામ્મ થયા તથા મહાભુજ અર્જુને શત્રુને હણનારાં બાણોથી તે બાણોને વાર્યા તે કર્મ આશ્રય જેવું થયું, તે સમયે ફરી ક્રોધ પામી આગ્નૈતિથના અધિપતિ રાજ્યે બળવાન પર્વતની ઉપમા અપાય એવા મોટા હાથીને ઉસ્થેરો, તેને જોરથી આવતો જોઇ ઉદ્રના પુત્ર અર્જુને હાથીની તરફ અમિના સરખું નારાય (બાણ) નાંખ્યું. તેથી મર્મસ્થાનોમાં અતિ ધવાએલો તે હાથી વૃક્ષથી ધાયલ થયેલા પર્વતની પેઠે તત્કાળ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. આ રીતે અર્જુનના બાણે હણેલો, પડતો એવો તે હાથી, વૃક્ષથી પીડા પામી, પૃથ્વી ઉપર પડતા મોટા પર્વતના સરખો શોભવા લાગ્યો. જ્યારે વૃક્ષતનો તે હસ્તિ પડ્યો ત્યારે ભૂમિ વિષે રહેલા તે રાજને અર્જુને 'તમારે પીંચું નહિ' એમ કહ્યું; કારણ કે પ્રયાણ વખતે મને મહા તેજસ્વી યુધિષ્ઠિરે કહ્યું છે કે-હે ધનંજય ! તારે કોઇ રીતે પણ રાજ્યોને હણવા નહિ. વળી હે નરસેકાં આમ કરવાથી આ સૂઘળું કાર્ય થશે, તેમ હે ધનંજય ! તારે સુદ્ધમાં ચોદ્યાઓને પણ હણવા નહિ અને સર્વ રાજ્યોને કહેવું કે તમે સ્નેહિજનો સાથે યુધિષ્ઠિરના અશ્વમેધનો અનુભવ કરો. આ રીતે લાઇનું વચન મને માન્ય છે તેથી હે નરાધિપ ! તમને હણ્યો નથી. હે પૃથ્વીના ધનુર ! ઉભા થાઓ તમને ભય નથી માટે કલ્યાણવાળા સુખથી જાઓ, હે મહારાજ ! જ્યારે શુદ્ધિમાન ધર્મરાજનો અશ્વમેધ થાય ત્યારે આવતી ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમાને દિવસે આવજો. આ પ્રમાણે પાંડવ અર્જુને કહેલા તથા શતેલા, તે રાજ ભગદત્તનો પુત્ર 'તમે કહો છો તેમજ કરીશ' એમ વાક્ય બોલ્યો.

एवमुक्तः स राजा तु भगदत्तात्मजस्तदा ।

तथेत्येवाब्रवीद्वाक्यं पाण्डवेनाभिनिर्जितः ॥ ૨૬ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि षट्सप्ततितमो

उध्यायः ॥ ७६ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો. સિંધુ દેશમાં ઘોડો બંધાયો.

વૈશંપાયન ઉવાચ—સૈન્ધવૈરમવદ્યુદ્ધં તતસ્તસ્ય કિરીટિનઃ ।

હતશૈર્મહારાજ હતાનાં ચ સુતૈરપિ ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહેલું—હે મહારાજ ! તે પછી મુગટવાળા અર્જુનનું યુદ્ધ હલોલાઓથી શેષ રહેલા હલોલાઓના પુત્ર એવા, સિંધુ-દેશના યોદ્ધાઓ સાથે થયું. તે રાજાઓ દેશમાં આવેલા શ્વેત વાહનવાળા પાંડવ શ્રેષ્ઠ અર્જુનને સાંભળી તેને ન સહન કરતા સામા ગયા અને વિષની ઉપમાવાળા તેઓએ દેશના અંતભાગમાં આવેલા ઘોડાને ધારી ભીમસેનથી નહાના કુંતીપુત્ર અર્જુનથી ભય ધારણ કર્યો નહિ તથા તેઓ યજ્ઞના ઘોડાની સમીપ પગપાળા રહેલા ધનુષ જેના હાથમાં છે એવા અર્જુનની પાસે ગયા. પછી મહા પરાક્રમી નરશ્રેષ્ઠ અર્જુનને જીતવાને ઇચ્છનારા અને પૂર્વે યુદ્ધમાં હારેલા તે રાજાઓ તેને વિંટી વળ્યા તથા તે વખતે વિવિધ નામ, ગોત્ર, અને કર્મોને પણ કહેતા એવા તેઓ બાણોની વૃષ્ટિથી કુંતી-પુત્ર અર્જુનને ઢાંકવા લાગ્યા. આ રીતે હાથીને હડાવનારા, બાણોના સમૂહોને ફેંકતા અને યુદ્ધમાં જ્યને ઇચ્છતા એવા તેઓ કુંતીના પુત્રને ઘેરી ઉભા રહ્યા. રથમાં બેઠેલા તે સર્વ શસ્ત્રો કૃષ્ણ (અર્જુન)ને યુદ્ધમાં ઉગ્ર કર્મવાન ભેદ પાયદળ એવા અર્જુન સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તેઓ નિવાત કવચ દૈત્યોના અંતને કરનારા, સંશયક યોદ્ધાઓને હણનારા, ને સિંધુ દેશના રાજાને મારનારા શ્વ પ્રત્યે પ્રહાર કરવા લાગ્યા. પછી હજાર રથથી અને ઠશહજાર ઘોડાથી અર્જુનને કોષ્ટરૂપ કરી પ્રસન્ન મનવાળા થયા. તેમ હે કૌરવ ! પૂર્વે યુદ્ધમાં અર્જુને કરેલા સિંધુદેશના રાજા જ્યદ્રથના વધને સંભારતા શસ્ત્રો સર્વ, મેઘની પેઠે તે વખતે યુદ્ધમાં બાણ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને તે બાણોએ વિંટલા, કુંતીપુત્ર અર્જુન જેમ વાદળો માંહે સૂર્ય શોભે તેમ શોભતા હતા. વળી હે ભારત ! બાણોએ ઢાંકેલા તે શ્રેષ્ઠ પાંડવ પાંજરાની મધ્યમાં ફરનારા પક્ષિની પેઠે પ્રકાશતા હતા. હે રાજન્ ! ન્યારે કુંતીપુત્ર બાણથી પીડિત થયા ત્યારે સધળું જગત હાહાકાર કરવા લાગ્યું અને સૂર્ય કાંતિ રહિત થયો. પછી હે મહારાજ ! રૂંવાંને હર્ષ પમાડનાર વાયુ વાવા લાગ્યો અને એકજ વખતે રાહુ સૂર્ય તથા ચંદ્રને ગળ્યા (અહણ્ય કર્યા—ત્રસ્ત્યા). ચોતરફથી પડતી ઉલ્કાઓ સૂર્યને ઢાંકવા લાગી. હે રાજન્ ! મહા-પર્વત શૈલાસને કંપ થવા લાગ્યો. દુઃખ ને શોકવાળા અને જેઓને ત્રાસ થયેલો છે એવા સમ ઋષિયો તથા દેવ ઋષિઓ અતિ ઉચ્ચ શ્વાસ નાંખવા લાગ્યા. ચંદ્રમાનું મંડળ ઝટ સસલાને ભેદી પડવા લાગ્યું. સર્વ દિશાઓ પણ ધૂમથી આકુળ થઇ. ગર્દભના સરખા રંગ અને રાતા રંગ સરખા ધનુષવાળા તથા વિજળી સહિત એવા મેઘ ગગનને ઢાંકી માંસ ને રૂધિર વર્ષવા લાગ્યા. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ન્યારે શ્વ, અર્જુન બાણની વૃષ્ટિથી વિંટાયા ત્યારે આ પ્રમાણે થયું તે આશ્ચર્ય સરખું બન્યું. આ રીતે ચોતરફથી બાણોના સમૂહે વિંટલા અર્જુનના હાથથી મોહ થકી ગાંડીવ ધનુષ અને હાથનો મોજો પડી ગયો. ન્યારે તે મહારથી મોહ પામ્યા તથા ધીરજ રહિત થયા ત્યારે સિંધુદેશના યોદ્ધાઓ શીઘ્ર બાણના સમૂહ નાંખવા લાગ્યા. તે વખતે કુંતીપુત્રને મોહ પામેલા બન્યો સર્વ, ભય પામેલા મનવાળા દેવતાઓ તેની શાંતિ કરનાર થયા તથા સર્વ દેવઋષિ, બ્રહ્મઋષિ અને સમર્ષિઓ શુદ્ધિમાન કુંતીપુત્રના જ્યનો જપ કરવા લાગ્યા. પછી હે પૃથ્વીના અધિપતિ ! દેવોએ કુંતીપુત્રના તેજને પ્રકાશિત કર્યું. ત્યારે શુદ્ધિમાન ઉત્તમ અસ્ત્રોને બળુનાર તે યુદ્ધમાં

पर्वतनी पेटे उभा रखा अने कौरव पुत्र अर्जुन ते वभते दिव्य-धनुष. अथवा लाग्या, वारंवार यंत्रना जेवो तेनो मोटो शब्द युद्धमां थवा भांडयो. पछी ते समर्थ कुंतीपुत्र जे रीते ध्रु वृष्टिओ करे ते रीते धनुषथी शत्रुओ तरङ्ग आणु वृष्टिओ वर्षवा लाग्या, त्यारे जेम पतजोथी धेराओकां वृक्षो हेभाय नहि तेम आणुओ जेवाच गयेका, राज संहित ते सधणा सिंधुदेशना योद्धाओ हेभाता न हता. तेना शब्दथी सिंधुदेशना लडवैया त्रास पाभता, लयथी पीडा पाभेका लागता शोकथी पीडाता, आंसु पाडता अने शोक करता हता. हे राजन् ! विंभाडीआना अहनी पेटे ते सर्व सिंधुदेशना योद्धाओ तरङ्ग नरश्रेष्ठ जणवान जेवा अर्जुन करता हता अने आणुना समूहोथी पीडता हता. आ रीते वज्जने धारणु करनार भडेद्रीनजण सरभा आणुना समूहने इंडी आणुनी वृष्टिओथी वाढणोना समूह सरभा अन्यने नेदी जेम शरद्वस्तुमां दिवसने करनार सूर्य शोभे तेम शोभवा लाग्या.

मेघजालनिभं सैन्यं विद्वार्थं शरवृष्टिभिः ।

विवभौ कौरवश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः ॥ ३२ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वाणि अनुगीतायां सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७ ॥

अध्याय ७८ भो. अर्जुननी दहता.

वैशम्पायन उवाच—ततो गाण्डीवभृच्छूरो युद्धाय समुपस्थितः ।

विवभौ युधि दुर्धवो हिमवानचलो यथा ॥ १ ॥

वैशंपायने कर्तुं—पछी युद्ध साइ उभा रहेका, गांडीव धनुषने धारणु करनार, शर अने युद्धमां दुःखे हाडवाय जेवा अर्जुन हिमावतनी पेटे अयण (भसे नहि जेवा) थच उभा. हे भारत ! पाछा लडवाना निश्चयथी उभा रहेका, अति डोपेका, सिंधु देशना योद्धाओ आणुनी वृष्टिओ करवा भंड्या. इरीने पणु उभा रहेका, भरवाने धमनारा तेजाने हसी महाजुज कुंतीपुत्र शुभ वाणीथी कडेवा लाग्या. तमे परम शक्तिथी युद्ध करे तथा मारा जय साइ यत्न करे अने सर्व क्रयो करे, पणु तमने जडर मोटो लय आवेलेो छे. हुं-आ आणुइप जणने हाडावी सर्व सामे लडनार छुं माटे युद्धना मनवाणा उभा रहे, हुं तमारा गर्वने शांत करनार छुं. अटलुं कही ते वभते रीसथी गांडीवने धारणु करनार कौरव थया पणु पछी हे भारत ! हे तात ! महात्मा धर्मराजजे जे कर्तुं हतुं के तमारें जतवाने धमनारा क्षत्रियोने युद्धमां हणुना नहि पणु जतवा. जे रीते कडेका 'मोटाका' घनां वयनने सांबारी धर्मने जणुनार पुइप श्रेष्ठ अर्जुन विचारवा लाग्या के राजजे आहुं मने कर्तुं छे के तमारें राजजेने हणुवा नहि. आ धर्मराजनुं शुभ वयन छे ते हेम जोटुं न थाय तथा राजजे शी रीते न हणुवाय 'अने राजनी आजा मे' पाणेकी गणुवाय ? आ प्रमाणे विचार करी पुरभोमां श्रेष्ठ अर्जुन युद्धमां दुष्ट भडवाणा, उभा रहेका सिंधु (सिंध) देशना योद्धाने कडेवा लाग्या के आ तमारी हिंसा नथी पणु श्रेष्ठ कर्तुं छुं, के जे युद्धमां हुं तमारें छुं जेम कडेशे ते पराजय (हार) वाणे छे माटे आं माई वयन सांभणी तमे पोतानुं हित ज्जे. आथी जीज रीते इरवाथी मे पीडता दुःख पा-

मनार यशो. आ रीते ते यशोमोने कही अति क्रोध पामेसा, कुंश्चिष्ठ अर्जुन क्रोध पामेसा, छतवाने. छ्मन्नारा ते योद्धाओ साथे युद्ध करवा लाग्या; तेम ते वपते हे राजन्! सिंधना योद्धाओ. गांडीव धनुषवाणा अर्जुन छपर. बाणो, करीडो नमेस पर्ववाणां आणो नांपवा लाग्या. अर्जुन प्रयंड. धनुष्यथी छटतां, करे, सर्भना जेर जेवां आणोने मध्यमांज (अधवयज) कापवा. लाग्या. आ रीते: ताड्रीदथी शिवा सरभां तीक्ष्ण ते कंकपक्षिनां पिछांवाणां आणोने कापी युद्धमां तीक्ष्ण आणोथी ज्येयोमांना ज्ये ज्येकने बेघा, त्तारे पाछ सिंधु देशना राजन्ओ न्यद्रथने. हज्जेवो याद करी प्राप्त अने शक्तिओने अर्जुन तरङ्ग केंकवा लाग्या, पण महा अणवान सुकुटवाणा अर्जुने तेओने संकल्प (विचार) निष्कण कर्यो अने ते वपते पांडवे ते सर्वने अधवयज कापी मोटो शब्द कर्यो. तथा अति मत्न करनारा, न्यते छ्मन्नारा योद्धाओनां भस्तकाने नमेस अथवाणां लाक्षांओथी पाउचां. आथी नज्जक लागता हूर दोडता अने पाछ वणता ते योद्धाओने शब्द पूरुं महासागरना जेवो थवा लाग्यो. आ रीते ते समये धरुं. तेजवाणा कुंतीपुत्र अर्जुने पक्ष कराता तेओ अण प्रमाणे अने उत्साह प्रमाणे अर्जुनेने युद्ध करावता हता. पछी युद्धमां अर्जुने नमेस अथलागवाणां आणोथी ग्मानि पामेसा, वाहन अने सैनिकवाणा अति धरुा योद्धाओने संज्ञा (लान) रहित कर्या. आ रीते तेओ सर्वने अति ग्लानिवाणा जल्थी धृतराष्ट्रनी पुत्री दुःशला पोताना पुत्रना पुत्र अने सुरथना पुत्र जेवा शर आणकने लछ आवी अने ते वपते रथमां जेरी आनी. पंजी सर्व योद्धाओनी शांति साइ पांडव अर्जुन पासे गछ अने अर्जुनने मणी पीडित स्वरथी इदन करवा लागी. आ रीते तेने आवेली जेछ समर्थ जेवा अर्जुने धनुषने तन्सुं तथा जेनेने विधि प्रमाणे कहुं के शुं कइं? आ सांलणी तेल्ले तेने जवाण आभ्यो-हे भरतश्चिष्ठ आ त्तमारा लाणोने आणकपुत्र त्तमने त्तरणुमां वंदन करे छे माटे हे पुश्च. चिष्ठ कुंतीपुत्र! तेने लुज्यो. आ रीते कहेतां अर्जुन तेना पिताने (पितानी अजर). पूछवा लाग्या. के जे कर्या छे? आ सांलण्या पछी दुःशलाज्ये आवुं वाक्य कहुं के. शर जेवो आनी. पिता पिताना शोडथी संताप पागी तथा जेदथी पीडा पागी भरलु पाभ्यो ते भाराथी सांलणो. हे पाप अथवा दुःजरहित! पूर्व युद्धमां तमे हज्जेवा पोताना पिता (न्यद्रथ) ते सांलणी पछी घेडाने अनुसरनारा युद्ध माटे तमने आवेसा सांलणी हे धनंजय! पिताना दुःभथी पीडा पामेसा तेले प्राणु तज्या. हे पाप अथवा दुःभथी रहित! 'अर्जुन आव्या' ज्ये तमाइ नाम सांलणीने जे जेदथी पीडा पामेसा भारो पुत्र, पृथ्वी छपर. पउयो अने भरलु पाभ्यो. आ रीते त्यां तेने पडेवो जेछ-हे समर्थ! त्यांथी तेना पुत्रने. लछ आज शर- लुने छ्मन्नार हूं त्तमारी पासे आवी छुं. आ प्रमाणे कही धृतराष्ट्रनी पुत्रीजे पीडित स्वर कादयो अने दीन जेवी ते दीन, उला रहेवा, नीयुं करेव. सुभवाणा जेवा कुंतीना पुत्रने कहेवा लागी के हे धर्मने ललुनार! कुंरीना कुणने धारलु करनार! जेनेने तथा ला- लोनेना पुत्रने लुवो अने ते कुंरीना राज दुयोधनने तथा मंद जेवा न्यद्रथने याद कर्या विना द्वा करवा योग्य छे. हे नरश्चिष्ठ! ज्ये शत्रुना शरने हलुनार परिक्षित अलिम- न्युथी थयेवा छे तेम आ भारो महालुज पौत्र सुरथथी थयेवो छे तेने. लछ हूं त्तमारी पासे आवेली छुं. वणी हे महालुज! आ माइ वयन सांलणो-सर्व योद्धाओनी शांति साइ आ ते मंद (भूर्ज) जो पुत्र आवेवो छे माटे. आ आणकनी. छपर. तमे कृपा करवा

योग्य छे. हे शत्रुने दमनार ! आ (पाण्डु). मस्तकवडे तमने नगी शांतिने अर्थे तमारी पासि क्षमा मागे छे. हे महाबलुन धनंजय (अर्जुन) ! शांति पाभे, तेथी हे कुंतीपुत्र ! जेते आंधु नाश पाभेले छे जेवा कथुं पशु न जलुनारा. पाण्डुनी उपर कृपा करी. वणी हे धर्मने जलुनार ! क्रोध वश थाओ मीं. अति अपराधवाणा, अनार्थ (दुर्जन) अने क्रूर जेवा आना पितामह (दादा)ने भूखी जळ आप कृपा करवा योग्य छे. आ रीते कर्षा विपन्नवनाई ज्यारे दुःशखा जोह्यां त्यारे अर्जुन देरी गांधारीने तथा राज नृतरा-पुत्रे संभारी दुःभ ते शोडथी पीडा पामी क्षत्रियना धर्मने निंदवा लाग्यां के जे क्षत्रियना धर्मजाने मे सर्व आंधवेने यमना स्थानमां पहोंयाड्या. आ रीते जहु शांति वगेरे कधी अर्जुने कृपा करी अने तेने मणी प्रसन्न थछ धर तरक मोडली. सुंदर सुभवाणी दुःशखा पशु कुंतीपुत्र अर्जुनने वषाणी योद्धाओने मोटां युद्धथी निवारी धर तरक गछ. आनी रीते सिंधुदेशना शराओने छनी अर्जुन भ्रमज प्रभाणे इरनारा दौडता जेवा धोडानी पाछण दौड्या. पछी जेभ आडाशमां पिनाडधारी देव (शंकर) भृगनी पाछणं जय तेम थर विधि प्रभाणे यज्ञना धोडाने अनुसरवा लाग्या अने धोडा कुंतीना पुत्रनां धर्मने वधारतो भ्रमज प्रभाणे तथा कर्म प्रभाणे ते ते देशो प्रत्ये इरवा भंडयो. हे पुरुषोभां श्रेष्ठ ! आ रीते कमे करी इरतो जेवा ते धोडा पांडव सहित मथिपूर पतिना देश समीप आव्ये.

क्रमेण सहयस्त्वेवं विचरन्पुरुषपर्वम् ।

मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सहपाण्डवः ॥ ४९ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि सै० अष्टसप्तति-
तमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ७८ भो. अभिवाहन ने अर्जुन.

वैशंपायन उवाच—श्रुत्वा तु नृपतिः प्राप्तं पितरं वन्नुवाहनः ।

निर्ययौ विनयेनाथ ब्राह्मणार्थपुरःसरः ।

वैशंपायने कह्युं—पिताने आवेला सांलल्या पछी आहाणुतो अर्थे जेनी आगण जनार छे जेने राज जलुवाहन नगरथी अहार निडल्यो पशु क्षत्रियना धर्मने संभारी धारणा युक्त शुद्धिवाणा धनंजये जे रीते आवता मथिपुरना पतिने वषाण्यो नदि अने ते वषते धर्मात्मा क्रोध सहित अर्जुन जोह्या के आ तमारी क्रिया योग्य नथी. तमे क्षत्रिय-ना धर्मथी अहार छे. हे पुत्र ! पोताना देशना अंतमां आवेला, रक्षा करता, युधिष्ठिर-ना यज्ञना धोडाने जेछ शा विचार युद्ध करता नथी? जे तमे भने युद्ध माटे आवेलाते शांतिधीन सामा आवे छे माटे क्षत्रियना धर्मथी अहिष्कृत करेला अति दुष्ट शुद्धिवाणा तमेने विचार थाओ, जे तमे यथायोग्य आवेला हुं छुं. तेने शांतिथी श्रीनी पेटे मणे छे. माटे अहिं छवतां तमाराथी काछ पशु पुरपार्थ थवानो नथी. हे अति दुष्ट शुद्धिवा-णा ! जे दुःशस्त्र तछ तमारा तरक आवुं तो हे नरामां अप्रम ! आ. तमारी प्रक्रिया (वर्तुधुक्) योग्य थाय. आ प्रभाणे लताओ तेने कहेतुं जलुनी सकन न करनारी नागनी

પુત્રી ઉદ્ધૃતી પૃથ્વીને ભેદી સમીપ આવી. તે વખતે હે પ્રભુ ! તેણે યુદ્ધને ઇચ્છનારા પિતાએ વારંવાર તરછોડતા નીચું મુખ કરી વિચાર કરતા પુત્રને જોયો. સુંદર અંગોવાળી તે નાગ-પુત્રી ઉદ્ધૃતી ધર્મ યુક્ત વચન ધર્મ કુશલ પુત્રને કહેવા લાગી. હે પુત્ર ! તમે મને તમારી માતા, નાગની પુત્રી ઉદ્ધૃતી જાણો તથા મારું વચન પાળો, તમને ઉત્તમ ધર્મ યશે. તમે યુદ્ધમાં દુર્મદ (છેલ્લા) એવા કુરુશ્રેષ્ઠ આ તમારા પિતા સામે યુદ્ધ કરો, એ રીતે પ્રસન્ન થશે એમાં સંશય નથી. આ રીતે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! માતાએ દુર્વિચારવાળો કરેલો તે, મહા તેજસ્વી રાજા બ્રહ્મવાહન યુદ્ધ સારૂ યત્ન કરવા લાગ્યો અને શ્રીમાન એવો તે સુવર્ણનું કવચ તથા ક્રાંતિવાળો મરતકને રક્ષા કરનાર ટોપ ધારણ કરી સૌ ભાગ્યથી સંબંધવાળા સર્વ સાધનોથી યુક્ત મનના સરખા વેગવાળા ઘોડાઓથી યુક્ત, ચક્રરૂપ સામાનવાળા તથા સુવર્ણનાં પાત્રોથી શોભિત રથ ઉપર ચઢ્યો. તે રાજા બ્રહ્મવાહન પરમ પૂજેલા ધ્વજને તથા સુવર્ણમય સિંહને ઉઠાડી કુંતીપુત્રને મનમાં ધારી ચાલ્યો. પછી થર બ્રહ્મવાહને કુંતીપુત્રે સાયવેલા યજ્ઞના ઘોડાને પાસે જઈ ઘોડાની શિક્ષામાં કુશળ પુરુષોથી પ્રહણ કરાગ્યો. આ રીતે ઘોડાને પકડેલો જોઈ પ્રસન્ન મનવાળા વીર અર્જુન ભૂમિ વિષે રહેલા છતાં યુદ્ધમાં રથમાં રહેલા પુત્રને વારવા મંડ્યા અને ત્યાં રાજા તે શરને તીક્ષ્ણ તથા સર્પના ઝેર સરખાં અનેક બાણોના સમૂહોથી પીડવા મંડ્યો. આથી પ્રસન્ન થતા તે બે પિતા પુત્રનું દેવ તથા અસુરના જેવું અતુલ યુદ્ધ થવા લાગ્યું અને હસતા બ્રહ્મવાહને નમેલા પર્વવાળા બાણથી નરશ્રેષ્ઠ મુકુટવાળા અર્જુનને ઘુંટણના ભાગમાં પ્રહાર કર્યો અને તે બાણ અગ્ર ભાગસહિત જેમ સર્પ રાક્ષામાં પેસે તેમ કુંતીપુત્ર અર્જુનને ભેદી પૃથ્વીતલમાં પેહું. દૃઢ વેદનાથી યુક્ત એવા શુદ્ધિમાન ઉત્તમ ધનુષનો આશ્રય કરી દિવ્ય તેજરૂપ ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રવેશ કરી મરણ પામેલા હોય તેમ થયા. પછી સંગ (જ્ઞાન) પાત્રી પુત્રને વખાણી પુરૂષ શ્રેષ્ઠ, મહા તેજસ્વી ઈંદ્રપુત્ર અર્જુન, આ વાક્ય બોલ્યા—‘સારૂ’ હે મહાજીવ વત્સ ! હે ચિત્રાંગદાના પુત્ર ! તમારું સરખું (યોગ્ય) કર્મ જોઈ પ્રીતિમાન થયો છું. હે પુત્ર ! આ હું તારા તરફ બાણ ચૂકું છું માટે હે પુત્ર ! યુદ્ધમાં સ્થિર થા. આનું કહીને શત્રુને હણનાર તે બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ગાંડીવ ધનુષ્યથી નાંખેલાં વજ્ર તીવ્ર તર અશનિ સરખી ક્રાંતિવાળાં સર્વ બાણોને ભાલાઓથી બે તથા ત્રણ કટકા કરી કાપવા મંડ્યો. કુંતીપુત્ર અર્જુન દિવ્ય બાણોથી અને ક્ષુરથી (સજ્જેપાથી) સુવર્ણના તાલ સરખા સુવર્ણથી શોભિત એવા તેના ધ્વજને રથથી પાડ્યો, તેમ હે શત્રુને દમનાર રાજા ! હસતા હોય તેમ રહેલા પાંડવે એના મોટા શરીરવાળા અને મોટા વેગવાળા ઘોડાને જીવ રહિત કર્યાં. પછી અતિ કોપેલો તે રાજા રથથી ઉતરીને પગપાળો ક્રોધથી પિતા પાંડવને યુદ્ધ કરાવવા લાગ્યો. આ રીતે પુત્રના પરાક્રમથી પ્રસન્ન થતા, પાંડવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા, વજ્રને ધારણ કરનારા ઇંદ્રના પુત્ર એવા અર્જુન પુત્રને અતિ પીડતા ન હતા. આથી પિતાને વિમુખ થયેલા (હઠેલા) માનનાર તે બળવાન બ્રહ્મવાહન સર્પના આકાર જેવાં બાણોથી પાછો પીડવા લાગ્યો. પછી બ્રહ્મવાહને બાળપણથી (મૂર્ખતાથી) તીક્ષ્ણ, સારાં અગ્ર ભાગવાળાં બાણોથી પિતાને હૃદયમાં બળ પ્રમાણે (નેરથી) વિંધ્યા. હે રાજા ! અતિ દુઃખ કરનાર તે બાણ મર્મને ભેદી પાંડવ પ્રત્યે પેહો તથા તે પુત્રે જાતીમાં વિંધેલા કુરુપુત્ર ધનંજય (અર્જુન) મોહથી પીડિત બની પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થયા. હે રાજા ! ન્યારે ઈરવના ધુરંધર શર પડ્યા ત્યારે ચિત્રાંગદાનો પુત્ર રાજા બ્રહ્મવાહન મોહ પાગ્યો ને પ્રથમજ અર્જુને

બ્રાહ્મીના સમુદ્દાયી વિધેવો હતો તેથી યુદ્ધમાં ઘણી મહેનત કરીને તથા પિતાને હણેલો બેઠ યુદ્ધમાં અગ્ર ભાગમાં ધરતીનું આલિંગન કરી પડ્યો. આ રીતે ભર્તાને હણેલા તથા પુત્રને પૃથ્વીમાં પડેલા બેઠ ત્રાસ પામેલી ત્રિત્રાંગદા રણભૂમિના આંગણમાં પેડી અને શોકથી સંતાપ પામેલા હૃદયવાળી અતિ રેતી અને કંપતી એવી સશ્ચિપુરના પતિની માતા (ત્રિત્રાંગદા) બેઠાન ચઢ પડેલા પતિને બેવા લાગી.

શોકસન્તપ્ત હૃદયા રુદતીવિપતી મૃગમ્ ।

મણિપૂરપતેર્માતા દદર્શ નિહતં પતિમ્ ॥ ૩૯ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुशासनपर्वणि ऊनाशीतितमो

अध्यायः ॥ ७९ ॥

३३३३३-१-११-११-११

અધ્યાય ૮૦ મો. ત્રિત્રાંગદા ને ઉલૂપી.

वैशंपायन उवाच—ततो बहुतरं भौर्वावलप्य कमलेक्षणा ।

मुमोह दुःखसन्तप्ता पपात च महितले ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—ત્યાર પછી અતિ ધણે વિલાપ કરી, કમળના સરખાં નેત્રવાળી તે બીરૂં.ત્રી મોહ પામી અને દુઃખથી સંતાપ પામેલી પૃથ્વી ઉપર પડી. પછી શોભિત શરીરને ધારણ કરનારી તે દેવી (પટરાણી) સંગ (ભાન) પામીને નાગની પુત્રી ઉલૂપીને બેઠ આ વાક્ય બોલી. હે ઉલૂપિ ! તમારે કાળે મારા પુત્રે યુદ્ધને છતનાર પતિને યુદ્ધમાં હણેલા, ભૂમિ ઉપર સુતેલા જુવો, જરૂર તમે આર્યના ધર્મને જાણનાર અને જરૂર પતિ-વ્રતા છો કે જે તમારે કાળે આ તમારો પતિ, યુદ્ધમાં હણેલો પડેલો છે અથવા ને આ અર્જુન તમારા સર્વ અપરાધવાળા છે તોપણ પ્રાર્થના કરવાથી તમે ક્ષમા કરો અને ધનંજય (અર્જુન)ને છવાડો. હે આર્ય ! હે કલ્યાણિ ! અવશ્ય તમે ધર્મને જાણનારાં ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત છો, જે પુત્રથી ભર્તાનો નાશ કરાવી પાછળ શોક કરતાં નથી. હે નાગ પુત્રી ! હું હણેલા પુત્રનો શોક કરતી નથી પણ પતિનો શોક કરું છું કે જેનું આ અતિથિપણું કર્યું. આ રીતે તે વખતે યશવાળી રાણી નાગની પુત્રી, દેવી ઉલૂપીને કહી સ્વામિની સમીપ જઈ આ રીતે વચન બોલી. હે કુરૂના મુખ્ય એવા યુધિષ્ઠિરના પ્રિય ! હે મારા મુખ્ય પ્રિય ! હે મહાહુજ ! મેં તમારા ઘોડાને મુકત કરાવ્યો છે માટે ઉઠા યાઓ. હે વિભુ ! અવશ્ય આપે તો આ ધર્મરાજના પછાના ઘોડાને અનુસરવું. તમે થું પૃથ્વી પર સુતા છો ? હે કુરૂ-પુત્ર ! જે તમારામાં મારા અને કૌરવોના પ્રાણ આધીન રહેલા છે તે તમે ખીન્નઓના પ્રાણને દેનાર યજ્ઞ શાથી પ્રાણને તજનાર યાઓ છો ? હે ઉલૂપિ ! આ પતિને પૃથ્વી ઉપર પડેલા સારી રીતે જુવો. આ પુત્રને તજ ઘાત કરાવી કેમ શોક નથી કરતાં ? આ બાળક મૃત્યુને વશ યજ્ઞ ભૂમિ ઉપર સુતો પણ રાતાં નેત્રવાળા, નિદ્રાના નિયંતા, વિજય (અર્જુન) સારી રીતે જુવો. હે સૌભાગ્યવતિ ! અતિ મદવાળા નરોને બહુ ભાર્યવાળાપણું થાય છે, એ અપરાધ નથી માટે તમારી એવી શુદ્ધિ યાઓ માં, પણ ષહમએ આજે સખાપણું કરેલું છે તે સદા અખંડ સખાપણું રહેનાર જાણો અને તમારી સંગત સાચી યાઓ. જે આજ પુત્રવડે આ પતિનો ઘાત કરાવી જીવતા નહિ દેખાડે તો હું જીવિત ઝેડીશ અને હે

દેવિ ! પતિ ને પુત્ર સંહિત કરેલી, દુઃખવાળી હું અહિંજ તમારા નેતાં અનશન વ્રત (ન જમવાના વ્રત) ના આશ્રય કરીશ એમાં સંશય નથી. આ પ્રમાણે નાગની પુત્રીને કહી હે જ્ઞનાધિપ ! તેની શોક્ય, ચિત્રવાહનની પુત્રી ચિત્રાંગદા પ્રાય (અનશન) વ્રતને સેવનાર થઈ મેં મૌન ધરી રહી. વૈશંપાયને કહ્યું—ત્યારે વિદ્યાપ કરી વિરામ પામેલી તે ભત્તાનાં ચરણોને મહણ કરી નજીક ખેડેલી, ઉંચા શ્વાસવાળા પુત્રને જોતી દીન થઈ, ત્યાર પછી ફરી સંજા પામી રાજ બંધુવાહન યુદ્ધભૂમિમાં માતાને આવેલી જોઈ આ પ્રમાણે બોલ્યો. આથી વધારે દુઃખ શું હોય જે મારી માતા સુખે વૃદ્ધિ પામેલી છે તે ભૂમિમાં પડેલા, મરેલા, શરવીરપતિની પાછળ જાય છે. વળી યુદ્ધમાં શત્રુઓને હણનારા સર્વ શસ્ત્રધારિયોમાં ઉત્તમ એવા પતિને યુદ્ધમાં મેં હણ્યો જુવે છે. નિશાળ છાતીવાળા મહાભુજ, પતિને હણ્યો જ્ઞનારી આ દેવીનું હૃદય ભેદ પામતું નથી માટે દદ છે. જ્યાંસૂધી મરણનો માર્ગ આવ્યો નથી ત્યાં સુધી પુરૂષે મરવું દુર્લભ છે એમ હું માનું છું; કેમકે હું પોતે જીવિતથી વિયોગ પામતો નથી અને મારી માતા પણ જીવિતથી વિખુટાં પડતાં નથી, ધિક્કાર છે, મેં પુત્રે હણ્યો કુરના વીર અર્જુનના સુવર્ણના કવચને પૃથ્વી ઉપર પડેલું જોઈ છું. આજણો મારા શર પિતાને મેં પુત્રે પાડેલા, વીરની શયામાં સુનેલા નિરજો. કુર મુખ્ય યુધિષ્ઠિરે જે આજણોને ઘોડાની પાછળ મોકલ્યા છે તેઓ યુદ્ધમાં મેં જે કર્મ કર્યું છે તે રૂપ મારા કામની શાંતિ કરશે માટે હે વિપ્રો ! આજ રણભૂમિમાં પિતાને હણનાર, અતિ ક્રૂર, પાપી એવો હું છું તેણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ? આજ પિતાને હણી અતિક્રૂર અને ચર્મથી વિંટેલો હું તેના આર માસ દુઃખે જવાના છે. આજ મારા પિતાને હણી પિતાનાંજ શિર તથા કપોળને જોડનાર આજ હું થાઉં તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તેથી ખીલું નથી. હે નાગની ઉત્તમ પુત્રી ! મેં હણ્યો ભત્તાને જુવો, મેં આજ યુદ્ધમાં અર્જુનને હણી તમારું પ્રિય કર્યું હે શુભો ! હું આજ પિતૃએ મેલેલી ગતિને પામીશ માટે હું આત્મા (દેહ) થી આત્મા (જીવ) ને ધારણ કરવા શક્તિમાન નથી. હે દેવિ ! તમે મારા તથા ગાંડીવ ધનુષ્યવાળા અર્જુનના મરવાથી પ્રીતિવાળાં થાઓ. હું સત્યથી આત્માને શાપ (ઠપકો) આપું છું. આ રીતે કહી હે મહારાજ ! તે વખતે આચમન કરી (જળનો સ્પર્શ કરી) દુઃખ ને શોકથી ધાયક થયેલો તે રાજ દુઃખથી બોલ્યો કે હું જે રીતે સત્ય કહું છું તે રીતે જો માત ! તમે અને સ્થાવર, જંગમ, સર્વ પ્રાણિયો સાંભળો. જે નરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા મારા પિતા જયવાળા અર્જુન નહિ ઉભા થાય તો આજ યુદ્ધના ભાગમાં હું શરીરને શોષ પમાડીશ. પિતાને હણીને ક્યાંય પણ મારું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી માટે જરૂર પિતાના વધથી ખીજા પામેલો હું નરકને પામીશ. શર ક્ષત્રિયને હણી મનુષ્ય સો ગાયનાં દાનથી મુક્ત થાય છે પણ આ રીતે પિતાને હણવાથી મારાં પાપોનું નિવારણ ચતું દુર્લભ છે. એ એક મહા તેજસ્વી પાંડુપુત્ર ધનંજય (અર્જુન) મારા પિતા અને ધર્માત્મા છે, તેના નાશથી મારું પ્રાયશ્ચિત્ત ક્યાંથી થાય ! આ પ્રમાણે કહીને હે નૃપ ! ધનંજયનો પુત્ર મહા યુદ્ધિમાન રાજ (બંધુવાહન) જળનો સ્પર્શ કરી અનશન વ્રતવાળો થઈ મૌન રહ્યો. વૈશંપાયને કહ્યું—હે શત્રુને તપાવનાર ! તે સમયે જ્યારે પિતાના શોકથી ભરેલો રાજ મણિપૂરનો પતિ માતાની સાથે અનશન વ્રત કરવા બેઠો ત્યારે ઉલૂપીએ સંજીવન (જીવાડનારો) મણિ સંભાર્યો અને તે વખતે નાગોના ઉત્તમ આશ્રયરૂપ તે મણિ નજીક આવી પ્રાપ્ત થયો. પછી હે કૌરવ ! તેને લઈ નાગરાજ પતિની પુત્રી ઐનિકાનાં મનને આનંદ પમાડનારી વાણી બોલી કે હે પુત્ર ! ઉભો

અર્જુને પૂછ્યું—હે કુરુના કુળને આનંદ પમાડનારાં ! તમારૂં અને મણિપૂરના પતિની માતાનું અહિં આવવાનું કારણ શું છે ? હે નાગપુત્રિ ! કેમ આ રાજના કુશળને ઇચ્છનારાં છો અથવા હે ચપળ કટાક્ષવાળાં ! કેમ તમે મારૂં શુભ ઇચ્છો છો ? હે સાંકડી કેડવ્રાણાં તથા પ્રિય દેખાવવાળાં, મેં અથવા બહુવાહને અંજાનથી તમારૂં અપ્રિય તે : નથી ક્યું ? તમારી શોક્ય, ઉત્તમ નિતંબ (કેડની પાછળના ભાગ) વાળાં ચિત્રવાહનનાં પુત્રી, રાજપુત્રી ચિત્રાંગદા કંઈ પણ અપરાધ કરતાં નથી ? આ સાંભળી નાગરાજની દીકરી હસતી હોય તેમ તેને કહેવા લાગી કે નથી મારા તમે અપરાધી થયા કે નથી બહુવાંહન મારો અપરાધી તેમ આ તેને જણુનારી (મા) મારી અપરાધી નથી કે જે મારા દાસની પેઠે રહેલી છે. જે જે રીતે મેં સઘળું કરેલું છે તે તે રીતે સાંભળો. તમને મસ્તકવડે પ્રસન્ન કરી કડું છું કે મારી ઉપર તમારે કોપ કરવો નહિ. હે વિશુ કૌરવ ! મેં આ તમારા પ્રિય માટે જે ક્યું હતું તે હે મહાભુજ ધનંજય ! પૂર્ણિયાથી સાંભળો—મહાભારત યુદ્ધમાં તમે અધર્મથી શંતનુના પુત્ર, નૃપતિ ભીષ્મને માર્યા હતા તેનું આ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. હે પાર્થ ! હે વીર ! તમે યુદ્ધ કરતાં ભીષ્મને પાડ્યા નથી પણ શિખડિની સાથે મળેલા ભીષ્મને શિખડિના આશ્રય કરી તમે હણેલા છે માટે જે તમે તેનો શાંતિ કર્યા વિના જીવિતને તજત તો તે પાપવાળાં કર્મથી જરૂર નરકમાં પડત, તેથી પુત્ર થઈ જે સ્થિતિને તમે પામ્યા એ ગંગાસહિત વસુએ શાંતિ કહેલી હતી તે થઈ. હે પૃથ્વીપાલ ! હે મોટી સુદ્ધિવાળા. પૂર્વે વસુએએ જે કહેલું હતું તે મેં બધું સાંભળ્યું છે. હે નૃપ ! જ્યારે ગંગાના તીરનો આશ્રય કરી શંતનુના પુત્ર ભીષ્મ નાશ પામ્યા ત્યારે દેવતા વસુએ સ્નાન કરી બેગા થઈ મહાનદી ગંગાને, ભગીરથની પુત્રી ગંગાના મતથી તે વખતે આનું ધોર વચન કહેવા લાગ્યા—હે સદ્ધિવિતિ ! યુદ્ધમાં બીજાની સાથે આસક્ત થયેલા, નહિ લડનારા શંતનુના પુત્ર ભીષ્મને અર્જુને હણ્યા માટે આ પ્રસંગથી આજ આપણે અર્જુનને શાપથી મુક્ત કરિયે. આ સાંભળી તેણે તેમ થાએ એમ કહ્યું અને તે હું પિતાને જણાવી ઘરમાં પેસી વ્યથા પામેલી ઈદ્રિયોવાળી થઈ, ને (પિતા) પણ તે સાંભળી ધણો ખેદ પામ્યા. પછી મારા પિતા વસુએ પાસે જઈ તમારે અર્થે યાચના કરવા લાગ્યા તથા વારંવાર તેઓને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા, ત્યારે તેઓએ આ વચન કહ્યું કે, હે મહાકાગ ! નાગો ના ઈંદ્ર, જ્યારે તેનો પુત્ર યુવાન મણિપૂરનો રાજ છે તે યુદ્ધના મંધર્મમાં ખાણીથી એમને પૃથ્વીપર પાડશે ત્યારે એમ કરવાથી તે શાપથી મુક્ત થશે. આમ કહી વસુએએ ‘જઓ’ એમ કહેલા તે મારી પાસે આવ્યા અને એ બધું મને કહ્યું, તે સાંભળીને મેં તમને તે શાપથી મુક્ત કરાવ્યા છે. દેવોના રાજ ઈંદ્ર પણ તમને યુદ્ધમાં પરાજય પમાડી શકે નહિ; પણ પુત્ર આત્મા (પોતા) રૂપ કહેલો છે તેથી અહિં તેણે પંરાભવ પામેલા થયા છો. હે સમર્થ ! આમાં મારો દોષ માનવાનો નથી અથવા તમે કેમ માનો છો ? એ રીતે કહેતાં અર્જુન પ્રસન્ન મનથી બોલ્યા—હે દેવિ ! તમે જે ક્યું છે તે સઘળું મને અનિ પ્રિય છે, એમ કહી અર્જુને પુત્ર એવા મણિપૂરના પતિ (બહુવાહન) ને કૌરવની પુત્રી ચિત્રાંગદાના સાંભળતાં તે વખતે કહ્યું—હે નૃપ ! યુધિષ્ઠિરનો અશ્વમેધ આચરી ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમાને દિવસે થશે માટે તેમાં અમાત્ય સહિત તથા માતાઓ સહિત આવજો. આ રીતે કુંતીપુત્ર અર્જુને કહેલા તે સુદ્ધિમાન અને જેનાં નેત્રો આંસુઓથી મલિન થયાં છે એવો રાજ બહુવાહન પિતા પ્રત્યે આ પ્રમાણે વચન બોલ્યો—હે

ધર્મને જાણનાર ! તમારી આજ્ઞાથી હું દ્વિજમંડળ મહાપત્ર અશ્વમેધમાં આવીશ, પણ હે ધર્મજી ! આજ મારા અનુગ્રહ અર્થે ખે ભાર્યાઓ સાથે પોતાના પૂરમાં પધારો, આમાં તમને વિચાર થાયો માં. હે સમર્થ ! છતનારાઓમાં ઉત્તમ, અહિં પોતાના સ્થાનમાં સુખે એક રાત રહી પાછા ઘેડાની પાછળ આપ ગમન કરજો. આ પ્રમાણે પુત્રે કહેવા તે વાનર યુક્ત ધ્વજવાળા કુંતીપુત્ર અર્જુન હસીને ચિત્રાંગલાના પુત્રને તે સમયે કહેવા લાગ્યાકે હે વિશાળ નેત્રવાળા મહાબુજ ! હું દીક્ષા પ્રમાણે ફરું છું તે તમારું જાણેલું છે માટે હું પ્રથમ તમારા પૂર પ્રત્યે પ્રવેશ નહિ કરું. હે નરશ્રેષ્ઠ ! આ યજ્ઞનો ઘોડો ઇચ્છા પ્રમાણે જાય છે માટે મારું એક સ્થાન નથી તેથી હું હવે જઈશ, તમારું કલ્યાણ થાયો. આ સાંભળી તેણે વિધિ પ્રમાણે સત્કાર કરેલા, ખે ભાર્યાઓએ આજ્ઞા આપેલા ઈંદ્રના પુત્ર ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન આલ્યા.

સ તત્ર વિધિવત્તેન પૂજિતઃ પાકશાસનિઃ ।

માર્યાખ્યામખ્યનુજ્ઞાતઃ પ્રાયાદ્ગરતસત્તમઃ ॥ ૩૨ ॥

इतिश्री महापारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि एकाशी-
तितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

२५३३३३...००९

અધ્યાય ૮૨ ભો. મગધમાં યુદ્ધ.

वैशंपायन उवाच—स तु वार्जासमुद्रान्तां पर्यत्य वसुधाभिमाम् ।

निवृत्तोभिमुखो राजन् येन वारणसाद्वयम् ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—હે રાજન્ ! તે ઘોડો સમુદ્ર પર્યંત તમામ પૃથ્વીમાં ચોતરફ ફરી જે રસ્તે હસ્તિનાપુર છે તે તરફ પાછો વળ્યો. પછી ઘોડાની પાછળ જનાર, સુકુટને ધારણ કરનાર અર્જુન પણ પાછા વળ્યા અને તે વખતે ઇશ્વરેચ્છાથી અથવા એની મેળે રાજ-ગૃહ નામના પૂર પાસે આવ્યા. હે સમર્થ ! તેમને સમીપ આવેલા જોઈ ક્ષત્રિયના ધર્મમાં રહેલા શર સહદેવનો પુત્ર યુદ્ધ માટે યોદ્ધાવવા લાગ્યો અને તે સમયે નગરથી નિકળી રથવા-ળો, ધનુષવાળો, બાણવાળો, ને હાથનાં ચક્ષુવાળો છતાં તે મેઘસંધિ પગપાળો અર્જુન તરફ દોડ્યો. હે મહારાજ ! મહા તેજસ્વી મેઘસંધિ અર્જુનને મળી કુશળપણથી નહિ પણ બાળના ભાવથી બોલ્યો કે હે આર્થ ભારત ! આ તમારો ઘોડો સ્ત્રીઓના મધ્ય-માં હોય તેવો છે. ઘોડાને હું હરીશ, તમે તેને મૂઢાવવા યત્ન કરજો. જે યુદ્ધમાં તમે મારા પિતૃથી શિખેલા નથી તો હું તમારું અતિથિપણ કરીશ, હું પ્રહાર કરું છું અને તમે પ્રહાર કરો. આ પ્રમાણે કહેતાં પાંડવ એને હસતા હોય તેમ બોલ્યા કે મારે ત્રિસ કર-નારને વારવો (હડાવવો), આવું મારું વ્રત મોટા ભાઈએ કરાવેલું છે તે હે વૃપ ! તમારું પણ જરૂર જાણેલું છે, તમે શક્તિ પ્રમાણે પ્રહાર કરો, મને ક્રોધ નથી. આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે પ્રથમ, જેમ હજાર નેત્રવાળા ઈંદ્ર વૃષ્ટિ કરે તેમ હજારો બાણને કેંક્રોતો એવો, મગધ દેશનો રાજા (મેઘસંધિ) પાંડવને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શર ગાંડીવ ધારી અર્જુને ગાંડીવથી નાંખેલાં બાણોએ કરી યત્નવાળાં બાણોને નિષ્ફળ કર્યાં. આ રીતે જેના ધ્વજમાં વાનર છે એવા અર્જુને તેના બાણોના સમક્રમે નિર્દૂળ કરી દીધ

મુખવાળાં સર્પો સરખાં પ્રકાશિત આણુ નાંખ્યાં. આ રીતે કુંતીપુત્ર અર્જુને ધ્વજ, પતાકા, દંડ, રથ, મંત્ર અને ઘોડાની આખતમાં રક્ષા ન કરાતો તથા ખીજ, રથના અંગોના વિષયમાં રક્ષણ નહિ કરાતો અને સારથિ તથા શરીરની આખતમાં રક્ષણ કરાતો, મગધદેશનો રાજા, તેમને (રક્ષાને) પોતાના પરાક્રમરૂપ માની અર્જુનના શરીર સામે બાણો ફેંકવાં લાગ્યો. મગધદેશના રાજાએ અતિ વ્રાયણ કરેલા, ગાંડીવ ધનુર્ધારી અર્જુન જે રીતે વસંતકાળમાં પુષ્પવાણું કેસુડાનું ઝાડ શોભે તે રીતે શોભવા લાગ્યા. હે કૌરવ! અર્જુને ન હણ્યાતો મગધ દેશનો રાજા પાંડવ શ્રેષ્ઠ અર્જુનને હણવા લાગ્યો, તેથી તે લોકના શરના દેખાવમાં રહ્યા (જગતના શર જેવા દેખાયા). પછી ક્રોધ પામી અર્જુને જોરથી ધનુષ ખેંચી, તેના ઘોડાઓને નિર્જીવ કર્યાં, સારથિનું મસ્તક હરણું કર્યું, કુરથી એના વિચિત્ર મોટા ધનુષને કાપ્યું; તેમ એના હાથની રક્ષા કરનારા મોખને, પતાકાને, તથા ધ્વજને પાડ્યો. આથી બચા પામેલો, ઘોડારહિત, ધનુષ્યરહિત અને જેનો સારથિ નાશ પામેલો છે એવો તે રાજા ગદા લેઇ વેગથી સામે દોડ્યો આ રીતે સમીપ આવતાં તેની સુવર્ણથી શોભિત ગદાને ઝટ ધણાં, ગીધના સરખાં વેગવાળાં બાણોથી બહુ પ્રકારે કાપી નાંખી અને પડી ગયેલાં મણિનાં બંધનવાળાં, કટકારૂપ થયેલી ગદા, છોડી મૂકાતી નાગણીની પેઠે ધરણીતલ ઉપર પડી. આ રીતે રથરહિત, ધનુષ્યરહિત અને ગદાથી રહિત થયેલા તે રાજાને વાનરધ્વજ અર્જુને શાંતિપૂર્વક કહ્યું કે હે પુત્ર! તમે આ ક્ષત્રિયનો ધર્મ સંપૂર્ણ દર્શાવ્યો, હવે જાઓ. હે રાજા! બાણક છતાં તમારું યુદ્ધમાં આ કર્મ ધણું છે. હે રાજા! યુધિષ્ઠિરનો એવો સંદેશ છે કે રાજાજાને હણવા નહિ તેથી યુદ્ધમાં મારા અપરાધી છતાં પણ તમે જીવો છો, આ રીતે તે વખતે પોતાને આજ્ઞા કરેલાં વચનને માની મગધદેશનો રાજા સત્ય છે એમ જાણી બે હાથ જોડી માન આપવા લાગ્યો. તમારું કલ્યાણ થાઓ, હું પરાજય પામ્યો છું તેથી યુદ્ધ કરવા ઉત્સાહ ધરતો નથી, આજ મારે તમારું જે જે કરવાનું હોય તે કહો અને કરેલું જાણો. આ સાંભળી તેને આશ્વાસન આપી અર્જુન ફરી બોલ્યા—તમારે અમારા રાજાના અશ્વમેધમાં ખીજ (આવતી) ચેત્ર પૂર્ણિમા ઉપર આવવું, આ પ્રમાણે કહેવાયેલો તે સહદેવનો પુત્ર ‘દીક’ એમ કહી યુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ એવા અર્જુનને તથા તે ઘોડાને વિધિ પ્રમાણે પૂજવા લાગ્યો. પછી ફરીને પણ કેશવાળીવાળો તે ઘોડો ધ્વજ પ્રમાણે સમુદ્રના તીરથી કેસર દેશસહિત પુકૂ અને બંગદેશ (બંગાલા) તરફ ગયો તથા હે રાજા! તે તે દેશણે ધનને જીતનાર અર્જુને ગાંડીવ ધનુષ્યથી અનેકવાર ધણાં એન્ડાનાં સૈન્યો જીતાં.

તત્ર તત્ર ચ મૂર્ધાણિ મ્લેચ્છસૈનાન્યનેકશઃ ।

વિજિગ્યે ધનુષા રાજન્ ગાણ્ડીવેન ધનંજય । ૩૦ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगीतापर्वणि मगधविजये द्रुपशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

અધ્યાય ૮૩ મો. દક્ષિણાપથપર્યટન.

વેશંપાયન લઘાચ—માગધેનાર્ધિતો રાજન્યાણ્ડવઃ શ્વેતવાહનઃ ।

દક્ષિણાં દિશમાસ્થાય ચાર્યામાસ તેં હ્યમ્ ॥ ૧ ॥

એવો શકુનિનો પુત્ર નિદ્રાને નિયમમાં રાખનારા અર્જુન સામે ગયો, તેમ રાજ શકુનિના વધને સહન નહિ કરનારા, હાથી ઘોડા અને રથે થી યુક્ત, પનાકા તથા ધરજોતી પકિતવાળાં સૈન્ય સહિત, તે યોદ્ધાઓ ધનુષ ગ્રહણ કરી, કુંતીના પુત્ર સામે ચાલ્યા. તેઓને પરાજય રહિત, ધર્મતમા એવા અર્જુને યુધિષ્ઠિરનું વચન કહ્યું પણ તેઓએ હિતકારી કહેવું સાંભળ્યું નહિ અને કુંતીપુત્રે શાંતિપૂર્વક વારતાં છતાં પણ ક્રોધ પામેલા તેઓ ઘોડાને ચોતરફથી ઘેરી ચાલતા થયા, ત્યારે પાંડવ ક્રોધ પામ્યા તથા તે વખતે પાંડવ અર્જુન યત્ન વગર થાય તેમ ગાંડીવથી મૂકેનાં, દીપ્ત અગ્રલાગવાળાં કુરોથી તેઓનાં મસ્તકોને છેદવા લાગ્યા આ રીતે હે મહારાજ ! કુંતીપુત્રે વંચ કરાતા, 'યાશુ વૃદ્ધિથી પીડા પામેલા તેઓ ઉતાવળથી ઘોડાને નજીક નિવૃત્ત થયા અને ગંધારદેશના યોદ્ધાઓએ રોકાતા એવા તેજસ્વી પાંડુ પુત્ર (અર્જુન) તેમનાં મસ્તકોને પાડવા લાગ્યા. જ્યારે ચોતરફથી ગંધાર દેશના યોદ્ધાઓ વંચ પામવા લાગ્યા ત્યારે શકુનિનો પુત્ર પાંડવને નિવારવા લાગ્યો. આ રીતે યુદ્ધ કરતા, ક્ષત્રિયનાં ધર્મમાં રહેલા તે રાજાને કુંતીપુત્ર કહેવા લાગ્યા કે, હે વીર ! યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞાથી મારે રાજાએનો વંચ કરવો નથી માટે તમે યુદ્ધથી નિવૃત્ત થાઓ. આજ તમારો પરાજય ન થાઓ. આ પ્રમાણે કહેવા છતાં અજ્ઞાનથી મોહ પામેલો તે વચનનો અનાદર કરી ઈંદ્રની સમાન કર્મવાળા અર્જુન સામે ખાણે ફેંકવા લાગ્યો, અમેય મનવાળા, કુંતીપુત્ર અર્જુને અર્ધચંદ્ર જેવા આગ્રથી તેના મસ્તકનું રક્ષણ કરનારા ટોપને. જેમ જ્યદ્ધના મસ્તકને હર્ષ્યું હતું તેમ હર્ષ્યો તેને જેમ સંધ્યા ગંધાર દેશના યોદ્ધાઓ વિસ્મય પામ્યા અને તેણે પચ્છાથી રાજા છે એમ જાણી હણવા નહિ, એમ તેને જાણાવવા લાગ્યા અને ગંધાર દેશના રાજાનો પુત્ર તો પલાયનમાં ઉત્સાહ કરી તે જ, ક્ષુદ્ર મૃગોની પેઠે ત્રાસ પામેલા યોદ્ધાઓ સાથે નાસી ગયો. ત્યાં કુંતીપુત્રે વેગથી ચોતરફ દોડતા તે યોદ્ધાઓનાં મસ્તકોને નમેલ અગ્રવાળાં ભાત્તાંઓથી હર્ષ્યા. કેટલાકોએ તો કુંતીપુત્રે નાંખેલાં, ગાંડીવ ધનુષથી છૂટેલાં, પડોળાં ખાણોએ હરેલી ઉંચી થયેલી ભુજાઓને જાણી નહિ. ભાન વગર દોડતા એવા નગ, હાથી અને ઘોડાવાળું દોડતું એવું સૈન્ય પડવાં માંડ્યું તથા ઘણાઓ જેમાં ઘાયલ થયેલા અને નાશ પામેલા છે એવું તે વારંવાર ફરવાં લાગ્યું. ઉત્તમ કર્મવાળા શર અર્જુનની આગળ પડતા એવા ક્રોધ પણ શત્રુઓ દેખાતા ન હતા કે જેઓ ધનને છતનાર અર્જુનને સહન કરી શકે લય પામેલી ગાંધારરાજની માતા મંત્રિવૃદ્ધોને અગળ કરી તથા ઉત્તમ અર્ધને લલ્લ નગરથી બહાર તીકળી અને વ્યગ્ર નહિ એવા યુદ્ધમાં દુર્મદ પુત્રને વારવા લાગી તથા ક્રવેશ વગરનાં કર્મ કરનારા છતનારા અર્જુનને પ્રસન્ન કરવા મંડી. સમર્થ એવા અર્જુને પણ તેનો સત્કાર કરી કૃપા કરી અને શકુનિના પુત્રને શાંત કરવા કહ્યું—હે મહાશુભ ! અચરહિત અને શત્રુઓને હણનાર તમે જે સામું યુદ્ધ કરવા આ શુદ્ધિ કરી તે, મને પ્રિય નથી. હે રાજા ! ગાંધારી, મીતાને યાદ કરવાથી તે તે ઘૃતરાષ્ટ્રનાં કૃત્યથી જીવો છો પણ તમારા અનુચરોને હણવા માટે હવે આવા થાઓ માં, વૈર શાંતિ પામે, તમારી શુદ્ધિ આવી થાઓ માં અને તમે અમારા નૃપ (રાજ) ના અશ્વમેધ યજ્ઞમાં ખીજી ચૈત્રપૂર્ણિમાને દિવસે આવજો.

મૈવં મૂઃશામ્યતાં વૈરં માતેમ્હુદ્ધિરીદ્દશી ।

गच्छेथास्त्वं परा चैत्रीमश्वमेधेनृपस्य नः ॥ ૨૪ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि गांधारविजये चतुरशीतितमो
अध्यायः ॥ ८४ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ८५ मे. द्विजिजय करी अर्जुननु' आवसुं

वैशम्पायन उवाच—इत्युक्त्वानुपयौ पार्थो हयं कामविहारिणम् ।

न्यवर्त्तत ततो वाजी येन नागह्वयपुरम् ॥ १ ॥

યૈશંપાયને કહ્યું—આ પ્રમાણે કહીને કુંતીપુત્ર અર્જુન ઇચ્છાથી ક્રોડા અથવા ગતિ કરનારા ઘોડાની પાછળ ગયા અને ઘોડો ત્યાં જે માર્ગે હસ્તિનાપુર હતું તે રસ્તે પાંચે વળ્યો. આ રીતે તેને નિવૃત્ત થયેલા ચારથીજ (બસસથીજ) યુધિષ્ઠિરે સાંભળ્યા. અર્જુનને કુશળયુક્ત સાંભળીને તે પ્રસન્ન થયા. તે વખતે ગાંધાર દેશમાં થયેલું વિજયવાન અર્જુનનું તે કર્મ સાંભળી તેમજ વળી ખીજ દેશમાં બનેલું કર્મ સાંભળી અતિ પ્રસન્ન થયા. એજ વખતમાં માધ માસની બારશ તથા પુખ્ત નક્ષત્ર આવેલું બણી મહા તેજસ્વી ધર્મરાજ, મહીપાત્ર યુધિષ્ઠિરે ભીમ, નકુળ અને સહદેવ સર્વ, ભાઈપોને લાવી તથા ધર્મધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેમણે તે વખતે પ્રહાર કરનારાઓમાં ઉત્તમ એવા ભીમને ખોલાવી હે કૌરવ ! કહ્યું—હે ભીમસેન ! ધનંત્રય અર્જુનને અનુસરનારા પુરૂષો મને જે રીતે કહે છે તે રીતે તમારા નાના ભાઈ છે, એ ઘોડાસહિત આવે છે. હે ભીમસેન ! આ વખત સમીપ આવ્યો છે, ઘોડો નજીક વર્તે છે, આ સાધની પૌર્ણુ માસી છે અને શેષ એક માસ છે માટે વેદના પારને પ.મ રા, વિદ્યાન બ્રાહ્મણો અશ્વમેધના કાર્યની શિક્ષિ સાડે સ્થાપના કરવા યોગ્ય યજ્ઞનો દેશ જીઓ. આ પ્રમાણે કહેલા અને પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા નિદ્રાને છતનારા અર્જુનને આવતા સાંભળી હર્ષ પામેલા ભીમસેન યડિત શૂદ્ધસ્પતિ સર્વથી યજ્ઞનારાઓ માથે યજ્ઞના કર્મમાં કુશળ બ્રાહ્મણોને આગળ કરી ચાલ્યો અને કૌરવે વિધિ પ્રમાણે શોભિત માર્ગોની સારી રચનાવાળો, કાટ અથવા વાડના સમૂહવાળો તે યજ્ઞનો માર્ગ માપ કરી ભરાવ્યો. તેને સો સો મેહેલેથી ઘાટો, મણિવડે અતિ ઉત્તમ પ્રાધિક્ષા ભૂમિવાળો. સુવર્ણ અને રત્નથી શોભિત વિધિ પ્રમાણે કરાવ્યો; તેમ શુદ્ધ સોનું આપી યજ્ઞસ્થાનના ભાગોમાં સુવર્ણથી વિચિત્ર સ્તંભો મોટાં તોરણો કરાવ્યાં. ધર્માત્મા ભીમસેને તે તે ઠેકાણે વિધિ પ્રમાણે જુદા જુદા દેશોથી આવેલા રાજ્યોનાં અને જનનાનાં ધરો કરાવ્યાં. વળી કુંતીપુત્ર ભીમસેને જુદા જુદા દેશોથી આવેલા બ્રાહ્મણોનાં રહેવાનાં અનેક ધરો વિધિ પ્રમાણે કરાવ્યાં. હે મહાજીજ્ઞ ! રાજના હુકમથી કલેશરહિત કર્મવાળા રાજ્યો પાસે હ્રોતા મોકલ્યા. તે રાજ્યો હે તૃપ્તશ્રેષ્ઠ ! કુરૂપતિ યુધિષ્ઠિરનું પ્રિય કરવા અનેક રત્નો, સ્ત્રિઓ, ઘોડા અને આયુષો લઈ આવ્યા. તે મહાત્માઓનાં, તે સેનાસ્થાનકોમાં પ્રવેશ કરવા વખતે વૃધવતા (ગાજતા) સસુદ્રના સરખો, અંતરિક્ષને સ્પર્શ કરનાર શબ્દ થયો. આ રીતે અતિથિ યજ્ઞ આવેલા તે રાજ્યો માટે કુરૂને વધારનારા રાજ્યએ અન્ન, પાન અને મનુષ્યો પાસે ન હોય એવી શય્યાઓ દેવા આજ્ઞા કરી. તેમ, ભરતશ્રેષ્ઠ ધર્મરાજે વાહનોને રહેવા જુદી જુદી ઝોખા, શેરડી અને ગોરસો (દૂધ વગેરે) થી યુક્ત જગ્યાઓ દેખાડી. તે રીતે થયેલા શુદ્ધિમાન ધર્મરાજના યજ્ઞમાં બ્રહ્મવાદિ ધણા મુનિઓનાં ટોળાં આવ્યાં. હે પૃથ્વીનાપતિ ! જે શ્રેષ્ઠ દિવે હતા તેઓ ત્યાં આવ્યા અને

शिष्यो सहित तेजोने औरव युधिष्ठिर मन्त्रा तथा महा तेजस्वी-युधिष्ठिर पीते दंभने तञ्च सर्वनी पाञ्च धरो सुधी गया. पञ्ची सधयो यज्ञतो विधि करीने ते वपते न्ने धरिगरो अने स्थपतिओ (अहस्पतिओ सर्व इरनारा) हता तेजोओ ते, धर्मने मन्त्रुनारा युधिष्ठिरने निवेदन कर्यो. ते सत्रणुं करेलुं सांलणी भाधयो सहित आदरवाणा आदस्य रहित ओवा राज धर्मराज प्रसन्न मनवाणा थया. वैशंपायने इहुं—ज्यारे ते यज्ञ प्रवृत्त थयो त्यारे डारणुना वादवाणा, अथवा लुदां लुदां डारणुने कहेनारा, परस्पर श्रतवाने धन्ञनारा उत्तम वकताओ षडु डारणुवाहने कहेवा लाग्या अने हे भारत! राजओ भीमसेने करेला देवेना धन्ना यज्ञरभा यज्ञना ते उत्तम विधिने जेवा लाग्या. ओभां तेओओ सुवर्णुंमय तोरणुओ, शय्या, आसन अने विहारो तथा अति धन्या रत्नोना समूह जेया. तेम धडा, पात्रीओ, कडाधयो, डणशीयाओ दीडां. तेओभां पृथ्वीना अधिपति राजओओ कशुं पशु सुवर्णुं रहित न जेयुं. डण प्रमाणे विधिनी तुल्य कहेवा, सुवर्णुंथी शोभित, शास्त्रभां कहेवा, धन्यां तेजवाणा यूयो (यज्ञस्तंभो) जेया. त्यां हे स्रमर्थ ! राजओओ न्ने कटकाक स्थणभां थनारा छे अने न्ने जणभां जन्मनारा छे ते, सर्व धावेला पशुओने जेया. आ रीते तेओओ गायो लेंसो, वृद्ध स्त्रीओ, जणना जंतुओ, क्रूर श्रवो (सिंह वज्रे), पक्षिओ, जरायुज, अंडज, स्वेदज, उर्द्धिज, अने पर्वत तथा जणथी लरेला देशोभां थयेला श्रवो जेया. आ प्रमाणे पशु, गोधन अने धान्यधी स्रधणा आनंद पामेला यज्ञना वाटने जेध राजओओ अति विस्मय पाग्या. ज्यारे त्यां समृद्धि-वाणां षडु अत्रने जन्मनारा आहणुओ तथा भीम नरोभां ओक बाभ वित्रो पूरुं थता थ्यारे वारंवार मेधना सरभी गर्जनावाणो हुंहुलि वगाडवाभां आवतो हतो; तेम द्विवस, द्विवस जय त्यारे पशु अनेडवार हुंहुलिनाह थतो हतो. आवी रीते सुद्धिमान् धर्मराज-नो ते यज्ञ थयो. जेभां जतो हे राजन् ! पर्वतना सरभा अति धन्या अत्रना ढगला-ओ, हलिना प्रवाहो अने धीना धराओने जेता हता. हे राजन् ! लुदा लुदा देशो सहित सधयो जंशुद्रीप (भरतभंड) ते राजना भोटा यज्ञभां ओक डेकाणु देभातो हतो. हे भरतभेष्ट ! त्यां पुश्पोनी धश्री हजरो जति पात्रो लध जती हती अने भाणाने धारणु करनानं शुद्ध मण्डिनां कुंणवाणा ते सर्व, तथा न्ने नोडर याडर पुश्पो हता तेओ हजरो तथा बाणो दिजेने लुदा लुदा प्रकारनां अत्र अने पातो (पीवाना पदाभौ) पीरसता हता तथा राजओने लोजन करवा योग्य पदार्थो आहणुने आपता हता.

विविधान्यन्नपानानि पुरुषा येनुयाचिनः ।

तेवैत्रुपौषभोज्यानि ब्राह्मणानाददुश्च ह ॥ ४२ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि यज्ञोत्सवकर्मणि पञ्चमीतितमो

ऽध्यायः ॥ ८५ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अध्याय ८६ भोः अश्वमेधमां सर्वेनुं आतिथ्य.

वैशम्पायन उवाच—समागतान्वेदविदो राज्ञश्च पृथिवीश्वरान् ।

दृष्ट्वा युधिष्ठिरं राजाभीमसेनमभापत् ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—યજ્ઞમાં આવેલા, વેદને જાણનારા બ્રાહ્મણોને તથા પૃથ્વીના પાળનારા રાજાઓને જોઈ રાજા યુધિષ્ઠિર બીમસેનને કહેવા લાગ્યા કે, આ નરોમાં શ્રેષ્ઠ પૃથ્વીપતિ રાજાઓ આવ્યા છે તેઓની પૂજા કરો, કારણ કે નરોના અધિપતિ રાજાઓ પૂજા કરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે યજ્ઞસ્ત્રી નરપતિ (રાજા)એ કહેતાં મહા તેજસ્વી પાંડવ બીમસેન નકુળ સહદેવની સાથે પૂજા કરવા લાગ્યા. પછી યુર્યુધાન, પ્રહુન્ન, ગદં, નિગ્ઠ, સાંખ અને કૃતવર્મા સહિત સર્વ જીવોમાં ઉત્તમ એવા કૃષ્ણ બળદેવજીને આગળ કરી વૃષ્ણિઓની સાથે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરની પાસે ગયા ને તેઓની પણ ઉત્તમ પૂજા મહારથિ બીમસેને કરી તથા તેઓ સર્વ તેજસ્વી રત્નોવાળાં મંદિરોમાં પેઢા. પછી યુધિષ્ઠિરની સંગાથિ કંથાના અંતભાગમાં મધુ દૈત્યને મારનાર કૃષ્ણે અર્જુનને ગદ્ય યુદ્ધથી કૃષ (દુર્બળ) થયેલા કહ્યા. આ સાંભળી કુંતીપુત્ર ધર્મથી થયેલા યુધિષ્ઠિર વારંવાર શત્રુને દમનાર કૃષ્ણને ઈદ્રથી થયેલા, જીતનારા અર્જુનની ખર્ચર પૂછવા લાગ્યા અને જગતપતિ એવા કૃષ્ણે કહ્યું—હે નૃપ ! દ્વારકામાં વસનાર મારો આત્મ પુત્ર આવ્યો કે જોણે હે પ્રભુ ! મારી સંગાથિ મહાભુજ અર્જુનને ધણાં યુદ્ધથી દુર્બળ થયેલા કહ્યા. હે કુંતીપુત્ર ! તમે અશ્વમેધના કાર્યની સિદ્ધિ સારુ કર્યો કરો. આ રીતે કહેલા ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર જોલ્યા કે હે માધવ ! જીતવાના સ્વભાવવાળા અર્જુન આનંદથી કુશળ યુક્ત આવે છે. હે યદુપુત્ર ! પાંડવોમાં કૈન્યોના અગ્રેસર અર્જુને એની પાસે જે સંદેશ આપ્યો હોય તે આપે જાણવેલો હું અહિં જાણવા ઇચ્છું છું. આ રીતે તે વખતે ધર્મરાજે પૂછેલા, વૃષ્ણિ અમે અધક મુળના પતિ ઉત્તમ વક્તા કૃષ્ણ ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે હે મહારાજા કુંતીપુત્ર ! અર્જુને કહ્યું છે કે, હે કૃષ્ણ ! તમારે વખત હોય ત્યારે મારું આ વચન યુધિષ્ઠિરને કહેવું. હે કૌરવોમાં શ્રેષ્ઠ ! સર્વ રાજાઓ યજ્ઞમાં આવશે તે આવેલા મોટા રાજાઓની પૂજા કરવી; કારણ કે એ આપણને ધરિત અને હિતકારી છે, તેમ મારાં આ વચનથી આ રીતે રાજાને વિગ્રાપના કરવી કે જે રીતે પૂજા કરવામાં જે ચિનાશકારી (અયોગ્ય) થતું હોય તે ન ધાય તે રીતે રાજા તે કરવા યોગ્ય છે અને તમારે પણ તેમાં સંમતિ આપવી. હે રાજા ! રાજાઓના દ્વેષથી કરી આ પ્રજા નાશ ન પામે તેમ કરવું, આ અને બીજાં પણ વચન તેમણે કહેલું છે. હે કુંતીપુત્ર નૃપ ! અર્જુનનું વચન મારા કહેવાથી સાંભળા. આપણા યજ્ઞમાં મારો પ્રિય પુત્ર મહા તેજસ્વી, મણિપૂરનો પતિ રાજા ખંભુવાહન આવશે, તે નિત્ય મારો ભક્ત અને પ્રીતિવાળો છે એથી હે પ્રભુ ! તમે તેને મારી ઇચ્છાથી વિધિ પ્રમાણે પૂજા (માન) કરો. આ રીતે એ વચન સાંભળી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર એનાં તે વાક્યને વખાણી આ પ્રમાણે વચન જોલ્યા.

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

अभिनन्दास्य तद्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ૨૧ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि यज्ञविधौ पंडशीतितमो

५६ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો. અર્જુનનો સત્કાર.

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—ધ્રુવં પ્રિયમિદં કૃષ્ણ યત્ત્વમર્હસિ ભાષિતુમ્ ।

તન્મેઽમૃતરસં પુણ્યં મનોમોદયતિ પ્રભો ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિર કહે છે—હે સમર્થ કૃષ્ણ ! મેં આ પ્રિય સાંભળ્યું, તમે જે કહેવા યોગ્ય છે તે અમૃતના સરખા રસવાળું પુણ્યકારી વચન મારા મનને આનંદ પમાડે છે. હે ઈંદ્રિયોના ધન્ધર કૃષ્ણ ! મેં સાંભળ્યું છે કે ફરી તે તે ઠેકાણે રાજાઓ સાથે વિજયવાન અર્જુનનાં ધણાંજ યુદ્ધો થયાં. હે યુદ્ધિમાન ! અતિ વિજયવાન કુંતીપુત્ર અર્જુન શું નિમિત્ત (કારણ) થી નિત્ય સુખરહિત છે. આ કારણથી મારું મન દુઃખ પામે છે. હે કૃષ્ણ ! હું એકાંતમાં વિજયવાન કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરનો વિચાર કરું છું કે તે પાંડવ નિરંતર અતિ દુઃખ ભોગવનાર છે. હે કૃષ્ણ ! શું સર્વ લક્ષણોએ પૂરેલાં, તેના શરીરમાં અપ્રિય લક્ષણ છે કે જેથી તે દુઃખો ભોગવે છે. સર્વદા તે કુંતીપુત્ર અત્યંત અસુખ ભોગવનાર છે અને હું અર્જુનનાં અંગમાં કશું પણ નિંદવા યોગ્ય દેખતો નથી માટે જે મારે આ સાંભળવા યોગ્ય હોય તે મને તે જરૂર કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે કહેલા ઈંદ્રિયોના નિયંતા ભોજ-કુળના રાજાઓને વધારનાર વિષ્ણુ અને મોટા ઉત્તરનો વિચાર કરી રાજા પ્રત્યે ખોટ્યા કે હે નૃપ ! હું એ શ્રેષ્ઠ પુરૂષતું કશું પણ મળેલપણાહિત (અંગ) જાણતો નથી, ક્રુત એના ગોઠણની પાછળ નીચેના ખે ભાગ વધારે છે, તે જેથી તે શ્રેષ્ઠ પુરૂષ નિત્ય માર્ગોમાં વર્તે છે. હું ખીલું દેખતો નથી કે જેથી એ દુઃખતું પાત્ર છે. આ પ્રમાણે તે સમયે યુદ્ધિમાન કૃષ્ણે કહેતાં યુધિષ્ઠિર વૃષ્ણુ શ્રેષ્ઠ કૃષ્ણને હે પ્રભુ ! એ પ્રમાણેજ છે એમ કહેવા લાગ્યા પણ કૃષ્ણા દ્રૌપદી તે અસૂયા (અદેખાઇ) સહિત આડું કૃષ્ણ તરફ જોવા લાગ્યાં અને તેના તે રનેહને કેશિ દૈત્યને હણનારા સાક્ષાત્ અર્જુન સરખા, પોતાના સખાના સખા, ઈંદ્રિયોના નિયંતા કૃષ્ણે ગ્રહણ કર્યાં અને ત્યાં ભીમસેન વગેરે જે કુરુઓ, અને જે યજ્ઞવનારા હતા તેઓ વિચિત્ર અંતવાણી શુભ અર્જુનની કથા સાંભળી રમવાં લાગ્યા તથા જ્યારે તેઓ અર્જુનની કથા કહેતા હતા ત્યારે મહાત્મા વિજયવાન અર્જુનના કહેવાથી દ્વંદ્વ પુરૂષ આભ્યો અને યુદ્ધિમાન કુરુશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી નરશ્રેષ્ઠ અર્જુનને સમીપ આવતા નિવેદન કરવા લાગ્યો. તેનું તે કહેવું સાંભળી હર્ષનાં આંસુથી આકુળ નેત્રવાળા, પ્રિય કહેવાનાં નિમિત્તથી તે વખતે ધણું ધન તેને આપ્યું. પછી ખીજે દિવસે જ્યારે કૌરવોના ધુરધર નરશ્રેષ્ઠ અર્જુન આવ્યા ત્યારે મોટા શબ્દ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. તે સમયે જેમ ઉચ્ચેશ્રવા (ઈંદ્રના ઘોડા) ની ઉડતી ધૂળ શોભે તેમ સમીપ વર્તનારા તે ઘોડાથી ઉત્પન્ન થયેલી (ઉડતી) ધૂળ શોભવા લાગી. ત્યાં અર્જુને મનુષ્યોની હર્ષ કરનારી આવી વાણી સાંભળી. હે પાર્થ (અર્જુન) ! ધણી સારી વાત છે કે તમે કુશળ છો. યુધિષ્ઠિર રાજા પણ ધન્ય છે. યુદ્ધમાં રાજાઓને તથા સકળ પૃથ્વીને છતી અતિ ઉત્તમ ઘોડાને ફેરવી અર્જુન વિના ખીજે કોણ પાછો આવે ! અમે પૂર્વે જે સગર વગેરે મહાત્મા રાજાઓ થઇ ગયેલા છે તેઓનું પણ આવું કર્મ સાંભળ્યું નથી; તેમ હે કુરુકુળના શ્રેષ્ઠ ! તમે જે દુઃખે કરાય એવું કર્મ કરેલું છે એ કર્મ થનારા ખીજ, પૃથ્વીના અધિપતિયો (રાજાઓ) નહિ કરી શકે. આ રીતે આવી વાણીને કહેનારા તે પુરૂષોની પોતાના કાનને સુખ કરનારી વાણી સાંભળતા ધર્માત્મા અર્જુન યજ્ઞ મંડપમાં પેદા. તે પછી અચાત્યો-

સહિત રાજ અને યદુપુત્ર કૃષ્ણ એ બે ધૃતરાષ્ટ્રને આગળ કરી તે સમયે સામા ગયા. અર્જુન પિતા (ધૃતરાષ્ટ્ર)ના ચરણો પ્રત્યે વંદન કરી બુદ્ધિમાન ધર્મરાજના ચરણોને નમી બીમસેન વગેરેને પણ માન આપી શ્રીકૃષ્ણને મળ્યા. પછી તેઓએ મળી સત્કાર કરેલાં તેઓને વિધિ પ્રમાણે સામે સત્કાર કરી તીરને પામી પાર જનારાની પેઠે રહેલા અર્જુન વિશ્રાંતિ પામ્યા. એજ વખતમાં બે માતાઓ સહિત બુદ્ધિમાન પ્રસિદ્ધ રાજ બભ્રુવાહન કુરુઓ પાસે ગયો. ત્યાં તે મહાભુજ યથાયોગ્ય વૃદ્ધ કુરુઓને તથા ખીજ રાજ્યોને અભિ-વંદન કરી તેઓએ પણ પ્રસન્ન કરેલો, પિતામહી (દાદી) કુંતીના ઉત્તમ ધર પ્રત્યે પેઠા.

અભિવાદ્ય મહાવાહુસ્તૈશ્ચાપિ તિન્દિતઃ ।

પ્રવિવેશં પિતામહ્યાઃ કુન્ત્યા ભવનમુત્તમમ ॥ ૨૮ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वाणि बभ्रुवाहनगमने सप्ताशीतितमो
अध्यायः ॥ ८७ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. બભ્રુવાહનનો સત્કાર.

वैशम्पायन उवाच—सप्रविश्य महाबाहुः पाण्डवानां निवेशनम् ।

पितामहीमभ्यवन्दत्साम्नापरमचल्गुना ॥ १ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—મહાભુજ બભ્રુવાહન પાંડવોનાં સ્થાન પ્રત્યે પ્રવેશ કરી અતિ સુંદર શાંતિથી પિતામહી કુંતીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. પછી દેવીને દ્યૌરવની પુત્રી ચિત્રાંગદા પણ કુંતી અને દ્રૌપદીની સમીપ વિનયથી નમી, તેમ સુભદ્રા તથા ખીજ કુરુઓને ન્યાય પ્રમાણે મળી. તે વખતે કુંતીએ તે બેને વિવિધ રત્નો આપ્યાં, તેમ દ્રૌપદી, સુભદ્રા તથા બે ખીજ સ્ત્રીઓ હતી તેઓએ પણ આપ્યાં. પોતે કુંતીએ પુત્રના હિતની ધન્યતાથી માનેલી તે દેવીઓ, મોટાં મૂલ્યવાળાં શયન તથા આસન ઉપર બેઠી. સત્કાર કરેલો મહા તેજસ્વી રાજ બભ્રુવાહન વિધિ પ્રમાણે રાજ ધૃતરાષ્ટ્રને સેવવા લાગ્યો. તેમ રાજ યુધિષ્ઠિર અને બીમ વગેરે પાંડવોની સમીપ જઈ મહા તેજસ્વી એવા તેણે ચરણોમાં વંદન કર્યું. તેઓએ પ્રેમથી આલિંગન કરેલો (મળેલો) અને વિધિ પ્રમાણે સત્કાર પામેલો તે વળી પ્રસન્ન થયેલા મહારથિયોથી ધણું ધન પામ્યો. તે રીતેજ તે પૃથ્વીપાળ (રાજ) પ્રભુમ્નની પેઠે વિનયથી ચક્ર તથા ગદાને ધારણ કરનારા, ગાયોના પાળનાર કૃષ્ણ પાસે ગયો, કૃષ્ણે તે રાજને મોટા મૂલ્યવાળો, માનેલો, સુવર્ણના શલ્યગારવાળો, દિવ્ય ઘોડાઓથી યુક્ત ઉત્તમ રથ આપ્યો. તેમ ધર્મરાજ, બીમસેન, અર્જુન અને નકુળ સહદેવ તેઓએ એને જુદાં જુદાં માન અને ધનથી યુક્ત કર્યો. તે પછી ત્રીજે દિવસે સત્યવતીના પુત્ર, વક્તા, મુનિ, (વ્યાસ) યુધિષ્ઠિર પાસે આવી બોલ્યા—હે કુંતીપુત્ર ! અહિં યજ્ઞ કરનારા કહે છે કે આજથી માંડી યજ્ઞ મુદૂર્ત આવેલું છે માટે તમારો વખત છે તેથી યજ્ઞ કરો. હે રાજ્યોના ઇન્દ્ર ! આ તમારો અહીન૨ નામે યજ્ઞ થાઓ. સુવર્ણના બહુપણાથી આ યજ્ઞ બહુ સુવર્ણક

૧ અહીન એ શબ્દનો અર્થ અન્હાં સમૂહઃ અહીનઃ એમ વ્યુત્પત્તિ કરાય છે. ઘણા સોમયાગોનો સમૂહ એમ થાય છે અથવા દ્રવ્ય વગેરેથી હીન (ઓછો) નહિ એવો યજ્ઞ એમ પણ થાય છે.

(ધણા સોનાવાળો) વિખ્યાત થશે. એ પ્રમાણે હે મહારાજ ! આમાં દક્ષિણા ત્રણ ગણી કરો. હે રાજન્ ! તમારા આ યજ્ઞમાં આજણો ત્રગણાપણુરૂપ કારણને (ત્રગણાધને) મામેા. હે નરાધિપ ! આમાં તમે બહુ દક્ષિણાવાળો ત્રણ અશ્વમેધોને પામી જ્ઞાતિના વધે કરેલાં માપને તજશેા. હે કુરુપુત્ર ! આ પરમ પવિત્ર અને ઉત્તમ પવિત્ર કરનાર છે અને આથી તમે જે અશ્વમેધનું અવલૂથ (સ્નાન) છે તેને પામશેા. આ રીતે માપમાં ન આવે એવી યુદ્ધિવાળા, બ્યાસે કહેલા, તેજસ્વી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર તે વખતે અશ્વમેધની પ્રાપ્તિ સારૂ દીક્ષા લેવા ખેડા. પછી મહાભુજ રાજાએ બહુ અન્ન ને દક્ષિણાવાળો, સર્વ ધન્વજ તથા ગુણોથી યુક્ત, મોટા, કર્તિપ્રદ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. તેમાં હે રાજન્ ! સર્વ તરફ ફરતા, સર્વને જાણનારા, વેદને સમજનારા, યજ્ઞવનારાઓ વિધિ પ્રમાણે સારી રીતે શિખેત્રપણુથી કર્મો કરતા હતા. તે યજ્ઞમાં તેઓએ કશું પણ ન કરેલું, કમરહિત તથા ભૂલવાળું થતું ન હતું. શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો તેમાં સધળું યોગ્ય કરતા હતા. હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે વિપ્રો યથાયોગ્ય, ધર્મના નામવાળું પ્રવર્ગ્ય [ઉત્તમ વર્ગતું] કર્મ કરી તે જ પ્રમાણે વિધિને અતુ-સરી સોમવહ્નીને ખાંડવાનું કર્મ કરવા લાગ્યા. પછી હે રાજન્ ! સોમવહ્ની ખાંડીને શાસ્ત્રને અતુ-સરનારા, સોમવહ્નીને પીનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા તેઓ કમથી પ્રાતઃકાળના સોમાભિષવ વગેરે કર્મો કરવા લાગ્યા, તેમાં કાષ્ઠ પણ માનવ કૃપણ ન હતો, તેમ દરિદ્ર, ક્ષુધાવાળો, કુખ-વાળો અને નીચ ન હતો. નિરંતર રાજાની આજ્ઞાથી યજ્ઞને હણનારા મહા તેજસ્વી બીમ-સેન ભોજનાર્થિજનોને ભોજન દેવરાવતો હતો. દિવસે દિવસે સ્થાંડિલની રચનામાં કુશળ એવા યજ્ઞ કરાવનારાઓ યથાર્થ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી સર્વ કર્યો કરતા હતા. યુદ્ધિમાન રાજાના એ યજ્ઞમાં કાષ્ઠ સભાસદ છ અંગોને નહિ જાણનાર ન હતો. પ્રતરહિત નહિ હતો, ઉપા-ધ્યાય નહિ એવો ન હતો, તેમ વાદમાં વિચ્છિન્ન નહિ એવો પણ નહિ હતો, ત્યાર પછી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ન્યારે યુષ (યજ્ઞસ્તંભ)ની ઉંચાઈ અથવા વૃદ્ધિ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે કુરુપતિ (યુધિષ્ઠિર)ના યજ્ઞમાં યજ્ઞ કરાવનારાઓએ છ બિહાના યુષો ખેરના યુષો, ખીલવથી યુક્ત, તેટલાજ ખાખરાના યુષો, જે દેવદારના યુષો અને એક શ્લેષ્માત્મક (શેલટ) નો યુષ, આ પ્રમાણે યુષો કર્યાં. વળી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ધર્મરાજના હુકમથી બીમસેને શોભા સારૂ ખીજા પણ સુવર્ણના યુષો કરાવ્યા. હે રાજાશ્રિ ! વજ્રોથી શોભિત તેઓ જેમ અંત-રિક્ષમાં મહેદ્રને અતુસરનારા દેવો સપ્તર્ષિયોથી શોભે તેમ શોભતા હતા. એ યજ્ઞમાં અગ્નિના સંચય (રાખવા) માટે સુવર્ણની ધણકા (યજ્ઞભૂમિઓ) ફેરવી હતી અને તે અગ્નિ સંચયનું સ્થાન દક્ષપ્રજ્ઞપતિના ચયન જેવું શોભતું હતું. તેનો ત્રિકાણુ ગરૂડના સરખા આકારવાળો, સુવર્ણનાં પડખાંઓ સહિત, અઢાર હાથ સ્વરૂપવાળો, ચતુરિચત્ય (ચોખંડ અગ્નિ રાખવાનો ઓટલો) ફેરલો હતો. આ રીતે અનેવા યજ્ઞમાં ધરિતાએ શાસ્ત્રમાં કહ્યાં પ્રમાણે પશુઓને યોજ્યાં. તે તે દેવને કહી શાસ્ત્રમાં કહેલા જે પ્રક્ષિયો, પશુઓ, બળદો તથા જે જળચર જીવો હતા તેઓ સર્વને તેઓએ અગ્નિનો સંચય કરવામાં યોજ્યા. મહાત્મા કુંતીપુત્રના યજ્ઞમાં યુષો માસે આંધેલો ઉત્તમ ઘોડો જેઓમાં મુખ્ય છે એવા ત્રણસો પશુઓ હતા અને તેનો તે યજ્ઞ સાક્ષાત્ દેવ ઋષિઓથી સંકુલ, ગંધર્વોના સમૂહોના સંગીતવાળો અને અપ્સ-રાઓનાં ટોળાંઓના ઉત્તમ નાચવાળો થવાથી શોભતો હતો. તેમજ તે કિંપુરૂપોથી યુક્ત સર્વ તરફ સિદ્ધ અને વિપ્રોના નિવાસોથી મળેલા કિન્નરોથી શોભી નિકળતો હતો. તે યજ્ઞ સભામાં દિવને વિષે શ્રેષ્ઠ, સર્વ શાસ્ત્રોના કર્તા અથવા જાણનારા, યજ્ઞ રચનામાં કુશળ

એવા વ્યાસના શિષ્યો નિત્ય રહેતા હતા. એમાં મોટી ક્રાંતિવાળા નારદ, તુંમર, વિશ્વાવસુ, શિવસેન અને ખીન્ન પણ ગીતમાં કુશળ પુરુષો હતા, અને યજ્ઞના કર્મોના મધ્યમાં નૃત્યોમાં નિપુણ અને ગીતમાં કુશળ એવા ગંધર્વો વિપ્રોને અવશ્ય ગમ્મત કરાવના હતા;

ગન્ધર્વા ગીતકુશલા નૃત્યેષુ ચ વિશારદાઃ ।

રમયન્તિ સ્મ તાન્વિપ્રાન્યજ્ઞકર્માન્તરેષુ વૈ ॥ ૪૦ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि यज्ञसमारंभे अष्टाशीतितमो
अध्यायः ॥ ८८ ॥

અધ્યાય ૮૮ મો. પદ્યાલંબન ક્રિયા.

वैशम्पायन उवाच—अपयित्वा पशुनन्यान्विधिवद्विजसत्तमाः ।

तं तुरङ्गं यथा शास्त्रमालभन्तद्विजातयः ॥ ૧ ॥

વૈશંપાયને કહ્યું—દિવેમાં એક એવા દિવેએ વિધિ પ્રમાણે ખીન્ન મશુઓને પકવી શાસ્ત્ર પ્રમાણે ધોડાનું આલંબન કર્યું. પછી હે રાજન્ ! યજ્ઞ કરાવનારાઓએ વિધિ પ્રમાણે ધોડાને પકવી તે વખતે મનસ્વિની દ્રૌપદીને ત્યાં બેસાડ્યાં અને હે રાજન્ ! હે ભરતએક ! દિવે તે ધોડાની વખાને શાસ્ત્રને અનુસરી વિધિ પ્રમાણે ઉખેડી અબ્યથ યજ્ઞ વિધિ મુજબ પકવવા લાગ્યા. તે વખતે ધર્મરાજ તેમના નાના ભાઈએ સાથે શાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વ પાપોને હરનાર તે વખાના ધુમ્મડાના ગંધને મુંઘવા લાગ્યા. હે નરોના અધિરાજ ! સમસ્ત, ધીર એવા સોળ ઋત્વિજો તે ધોડાનાં બાકી રહેલાં જે અંગો હતાં તેઓને અગ્નિમાં હોમવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઈંદ્રની સમાન તેજવાળા તે રાજના યજ્ઞને સમાપ્ત કરી શિષ્યો સહિત ભગવાન વ્યાસ રાજને વધાવવા લાગ્યા. તે વખતે યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞાઓને વિધિ પ્રમાણે હજાર મોહોર આપી અને વ્યાસને તો વસુધરા (ધનને ધારણ કરનાર પૃથ્વી) આપી. હે રાજન્ ! પૃથ્વીને દાનમાં લઈ સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ, ભરતોમાં એક ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજઓમાં એક ! દાન આપેલી આ પૃથ્વી તમારી છે પણ અને તેનો બદલો આગો; કેમકે આજ્ઞાઓ ધનને ઇચ્છનારા હોમ છે. આ સાંભળી મહાત્મા રાજઓના મધ્યમાં ભાઈઓ સહિત યુદ્ધિમાન મનવાળા યુધિષ્ઠિર વિપ્રોને પ્રત્યુત્તર દેવાં લાગ્યા; હે ઉત્તમ વિપ્રો ! અશ્વમેધ મહા યજ્ઞમાં પૃથ્વીરૂપી દક્ષિણા દેવી કહેલી છે માટે અર્જુને જીતેલી આ પૃથ્વી મેં ઋત્વિજોને આપી છે. હવે હું વનપ્રત્યે પ્રવેશ કરીશ (જપ્તશ). તમે આ પૃથ્વીને આતુર્હોત્રના પ્રમાણથી ચાર ભાગ કરી વહેંચી લ્યો. હે દિવેમાં એક નરો ! હું આજ્ઞાઓનાં ધનરૂપ પૃથ્વીને લેવા ઇચ્છતો નથી. હે વિપ્રો ! સદા મારું તથા ભાઈઓનું આ, નિત્ય મનજ હવું (આપવાની ઇચ્છા હતી). આ પ્રમાણે ન્યારે તેણે કહ્યું ત્યારે ભાઈઓ તથા મહારાણી દ્રૌપદી સૌ એમજ છે એવું બોલ્યાં તે સર્વને હર્ષ પમાડનાર યજ્ઞ અને તે પછી હે ભારત ! અંતરિક્ષમાં 'સાર્' 'સાર્' એવી ઘાણી થઇ. તેમજ વખાણ કરનારા, દિવ સમહોનો શબ્દ પણ અતિ શોભવા લાગ્યો. કરી મુનિ દેવાયન (વ્યાસ) અને કૃષ્ણ આજ્ઞાઓના મધ્યમાં સત્કાર કરી યુધિષ્ઠિરને કહેવા લાગ્યા કે તમે આ

જે મને આપેલી છે તે હું તમને પાછી આપું છું. તમે આ વ્યાજ્ઞભોને સુવર્ણ આપો અને પૃથ્વી તમારી થાઓ. પછી વસુદેવના પુત્ર કૃષ્ણ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે યોદ્યા કે, જેમ ભગવાન (ભાગ્યવાન અથવા છ સામર્થ્યવાળા) વ્યાસે કહ્યું તેમ તમે કરવા યોગ્ય છો. આ રીતે કહેલા ભાષ્યો સહિત પ્રસન્ન મનવાળા કુરુશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરે કરોડની કરોડ કરેલી, ત્રગણી યજ્ઞની દક્ષિણા આપી. આ રીતે મરૂત રાજને અનુસરનારા કુરુ રાજ્યે (યુધિષ્ઠિરે) જે ક્યું તે જગતમાં ખીજે કોઈ પણ રાજ નહિ કરી શકે. યુધિષ્ઠિરે જે આપ્યું તે ઉત્તમ ધનને ત્રણ કૃષ્ણદ્રૈપાયન વિદ્યાનું મુનિએ (વ્યાસે) ઋત્વિજ્ઞને આપ્યું અને તેઓએ ચાર ભાગથી વહેંચી લીધું. આ રીતે તે સુવર્ણરૂપ પૃથ્વીનો બદલો આપી પાપ રહિત અને સ્વર્ગને જીતનાર થયેલા યુધિષ્ઠિર, ભાષ્યો સાથે આનંદ પામ્યા અને ઋત્વિજ્ઞેએ તે રીતે અંત વગરનો સુવર્ણનો સમૂહ ઉત્સાહ પ્રમાણે અને સુખ પ્રમાણે દિવિજ્ઞને વહેંચી આપ્યો. વળી યુધિષ્ઠિરે આજ્ઞા આપેલા દિવિજ્ઞેએ યજ્ઞવાટમાં જે કંઈ આલૂપણો સહિત સુવર્ણ, તોરણો, ચૂપો, ધડાઓ પાત્રીઓ તથા ઇષ્ટકાઓ હતી તે સઘળું વિભાગ કરી લીધું. વ્યાજ્ઞભો પછી ક્ષત્રિયો ધન હરવા લાગ્યા, તેમજ વૈશ્ય, શૂદ્ર સમૂહો અને ખીજી મ્યેચ્છ જાતિઓ ધન લેવા લાગી. તે પછી શુદ્ધિમાન ધર્મરાજે ધનથી તૃષ્ણ કરેલા, હર્ષ પામેલા, તે વ્યાજ્ઞભો ઘેર ગયા. મહા તેજસ્વી ભગવાન એવા વ્યાસે તે મોટા સુવર્ણનો ભાગ સાક્ષાત્ કુંતીને આપ્યો. આ રીતે સસરાથી મજેલા પ્રીતિરૂપ ભાગને પામી પ્રસન્ન મનવાળા કુંતી તેણે કરી સમુદાયથી અતિ મોટું પુણ્ય કરવા લાગ્યાં. પછી અવભૂથ (યજ્ઞની છેવટના સ્નાન) ને પામી ભાષ્યો સહિત પાપ રહિત થયેલા દેવોએ સેવાતા મહેંદ્ર સરખા યુધિષ્ઠિર શોભવા લાગ્યા. હે મહારાજ ! મજેલા પૃથ્વીપાળ રાજ્યોએ વિંટેલા પાડવો તારાના સમૂહોએ યુક્ત ગ્રહોના જેવા શોભતા હતા. પછી રાજ્યોને પણ વિવિધ રત્નો, હાથી, ઘોડા, ધરેણ્યાં, સ્ત્રીઓ, વસ્ત્રો અને સુવર્ણ અર્પણ કર્યાં. આ રીતે હે રાજન્ ! પૃથ્વીપતિઓ (રાજ્યો) નાં મંડળમાં અંતરહિત એવા તે ધનના સમૂહને આપતા કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર જેમ કુચેર શોભે તેમ શોભતા હતા. વળી તે વખતે શ્વર, રાજ્ય બહુવાહનને તેમણે ઘણું ધન દઈ ઘેર મોકલ્યો, ને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! શુદ્ધિમાન યુધિષ્ઠિરે બહેન દુઃશક્તાની પ્રીતિથી તેના બાળક, પૌત્રને તેના પિતાના પોતાના રાજ્ય ઉપર ખેસાડ્યો. ઇંદ્રિયોને જીતનાર કુરુરાજ યુધિષ્ઠિરે અતિ વિભાગ કરી આપેલા, અતિ માનેલા સર્વ નરપતિયો (રાજ્યો) ને વિદાય કર્યાં. તેમજ હે મહારાજ ! ભાષ્યો સહિત શત્રુઓને દમનારા, મોટી ક્રાંતિવાળા રાજ્યે (યુધિષ્ઠિરે) મહાભા ગાયોને પાળનારા કૃષ્ણુને, મહા બળવાન બળદેવજીને અને ખીજા હજારો પ્રદુમ્ન વગેરે વૃષ્ણિયોમાંના શરોને વિદાય કર્યાં. આ પ્રમાણે શુદ્ધિમાન ધર્મરાજનો બહુ અન્ન, ધન અને રત્નોના સમૂહવાળો, સુરા ને ઐરેય (વૃક્ષનાં મધ) આ બે મદ્યોના સાગરરૂપ યજ્ઞ સમાપ્ત થયો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે યજ્ઞમાં ધૃતરૂપ કર્દમવાળા ધરાઓ થયા હતા, અન્નના પર્વતો હતા અને શિખંડરૂપ કાદવવાળી નદીઓ થઈ હતી તે યજ્ઞમાં જનો કરાતા ભક્ષ્ય, ખાંડવ ને રાગનાર અંતને, જમનારાઓના અંતને તથા વધ કરાતા પશુઓના અંતને દેખતા ન હતા. તે વખતે તે સ્થાન મત્તઝ, પ્રમત્તઝ અને હર્ષિત જનોવાળું અતિ પ્રસન્ન યુવતી જનોવાળું તથા મૃદંગ ને શંખોના અનાજથી મનને રમાડનાર થયું હતું. દિવસ

૧ પિંપર ને સુંકે યુક્ત મગનું ઓસામણુ તે ખાંડવ. ૨ તે સાકરની સાથે મેળ. વવાથી થાય એ રાગ કહેવાય છે- ૩ છકેલ. ૪ ગાફલ.

ને રાતે નિવારણુ ન થાય તેમ (ધૃત્વ પ્રમાણે) 'આપો, મનગમતું' ખાઓ, એવા શબ્દોથી હર્ષ પામેલા તથા પુષ્ટ એવા જનોથી ભરેલાં તે સ્થાનને જુદા જુદા દેશોમાં રહેનારા પુરૂષો મોટા ઉત્સવ સરખું કહેતા હતા. આ રીતે યજ્ઞમાં ધનની ધારાઓ, કામનાઓ, રત્નો અને રસોથી વૃષ્ટિ કરી (અર્થાત તેઓને આપી) પાપ રહિત અને કૃતાર્થ થયેલા ભરત-શ્રેષ્ઠ (યુધિષ્ઠિર) પૂર પ્રત્યે પેઠા (ગયા).

વાર્ષિત્વા ધનધારામિઃ કામૈરત્નૈરસૈસ્તથા ।

વિપાન્મા ભરતશ્રેષ્ઠઃ કૃતાર્થઃ પ્રાવિશત્પુરમ્ ॥ ૪૪ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि यज्ञसमारंभे जननवतितमो
अध्यायः ॥ ८९ ॥

અધ્યાય ૯૦ મો. નકુલાખ્યાન.

जनमेजय उवाच—पितामहस्य मे यज्ञे धर्मराजस्य धीमतः ।

यदाश्रयमभૂत्किञ्चित्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું—મારાપિતામહ (દાદા) શુદ્ધિમાન ધર્મરાજના યજ્ઞમાં જે કંઈ આશ્વર્થ યથું હોય તે તમે કહેવા યોગ્ય છે. વૈશંપાયને કહ્યું—હે સમર્થ ભરતશ્રેષ્ઠ ! મહા યજ્ઞ અશ્વમેધ નિવૃત્ત થયો ત્યારે જે ઉત્તમ મોટું આશ્વર્થ યથું તે સાંભળો. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ભારત ! ન્યારે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો, જ્ઞાતિ, સંબંધી, બાંધવો, દીન, અંધ અને કૃપણ તૃપ્ત થયા હતા, તેમ સર્વ દિશાઓમાં મહા દાન જાહેર કરવામાં આવતું હતું અને ધર્મરાજના મસ્તક ઉપર પુષ્પોતી વૃષ્ટિઓ પડતી હતી, ત્યારે ત્યાં હે નિષ્પાપ ! પૃથ્વીના અધિપતિ નીલ નેત્ર-વાળા અને સુવર્ણનાં પડખાંવાળા નોજે વજ્ર અને અશનિના જેવો તાદ (કર્ણો)—એકવાર તે (મોટો) શબ્દ કરી, નિર્લજ્જ, મહાન્ રાક્ષસાં રહેનાર મનુષ્યનું વચન બોલ્યો કે, હે નરોના અધિપતિઓ ! આ તમારો યજ્ઞ ઉચ્ચ વૃત્તિવાળા, અતિદાની, કુરુક્ષેત્રના વાસી નરના શ્વેર સાથવાની તુલ્ય નથી. હે તૃપ ! તે નોળનું વચન સાંભળી સર્વ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો પરમ વિરમય પામ્યા અને તે વખતે તે દિવે બેગા થઈ નોળને પૂછવા લાગ્યા કે તમે સારા-ઓના સમાગમવાળા યજ્ઞમાં ક્યાંથી આવ્યા ? તમારું શું ઉત્તમ બળ ! ? શું શાસ્ત્ર ! અને શું પરમ આશ્રયરૂપ છે ? જે તમે અમારા યજ્ઞને નિંદો છો તે તમને અમે કેવી રીતે જાણી શકીએ ? આ યજ્ઞમાં જુદા જુદા, યજ્ઞકુશળ પુરૂષોએ શાસ્ત્રને લોખ્યા વિના સઘળું કર્યું છે. તેમ શાસ્ત્ર પ્રમાણે અને ન્યાય પ્રમાણે જે કરવાનું હતું તે કર્યું છે. આમાં વિધિ પ્રમાણે, શાસ્ત્રનાં જ્ઞાનથી પૂજા કરવા યોગ્ય જનોને પૂજ્યા છે. અગ્નિને મંત્રની આહુતિયોથી હોમેલા છે, મત્સર વગર દાન આપેલું છે. આ યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણો પણ બહુ પ્રકારનાં દાનોથી પ્રસન્ન થયેલા છે. અતિ સુદૃથી ક્ષત્રિયો સંતોષ પામ્યા છે અને શ્રાદ્ધથી પિતામહો સંતુષ્ટ થયા છે. પાવન કરવાથી વૈશ્યો સંતોષવાનું થયા છે. કામનાઓથી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન થયેલી છે, દયાથી શૂદ્રો અને દાનોના શેષ ભાગોથી નીચ જનો ખુશી થયા છે. અમારા રાજની પવિત્રતાથી જ્ઞાતિ, ને સંબંધિયો સંતોષ પામ્યા છે. દેવતાઓ પુરુષકારી હવિષોથી અને શરણાગત જનો રક્ષણોથી સંતોષ્યા છે માટે આમાં જે સત્ય હોય તે અર્થ.

પ્રાહ્મણીમાં પ્રાહ્મણીની ઇચ્છાથી સાંભળ્યા પ્રમાણે અને જેવા પ્રમાણે પુછેલા તમે કહેા તમે પંડિત, શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય વાક્યવાળા છો, દિવ્યરૂપને ધારણ કરો છો અને વિપ્રોની સાથે મળ્યા છો તેથી તમે તે કહેવા યોગ્ય છો. આ પ્રમાણે તે દિવ્યને પૂછેલો હસંતો એવો નોળ બોલ્યો—હે વિપ્રો ! મેં આ મિથ્યા કે ગર્વથી વાણી નથી કહી; હે શ્રેષ્ઠ દિવ્યે ! મેં આ જે વાક્ય કહ્યું કે શેર સાથવાની ખરીબર તમારો આ યજ્ઞ નથી તે તમોએ પાંચ સાંભળ્યું. હે શ્રેષ્ઠ દિવ્યે ! આ પ્રમાણે કહેલું એ વાક્ય મેં અવરૂપ આપને કહેવા યોગ્ય છે માટે હે દિવ્યે ! મેં જે ઉચ્ચ વૃત્તિવાળા, મહાદાની કુરુક્ષેત્રવાસીનું અતિ આશ્ચર્ય જોયેલું છે અને અનુભવેલું છે, અને જેથી તે ભાર્યા સહિત તથા પુત્ર અને તેની સ્ત્રી સહિત સ્વર્ગને પામ્યો, તે જે રીતે માઝ આ શરીરનું અર્ધ સુવર્ણરૂપ કરેલું થયું તે તમે અવ્યગ્ર મનથી મારા કહેવાથી સાંભળો.

નોળ બોલ્યો—હે દિવ્યે ! ન્યાયથી મેળવેલું પ્રાહ્મણે આપેલા સક્ષમ દાનનું જે ઉત્તમ ફળ છે તે હું ખુશીથી તમોને કહેનાર છું. ધર્મોને જાણનારાઓથી યુક્ત, ધર્મનાં ક્ષેત્ર એવાં કુરુક્ષેત્રમાં તે વખતે (પૂર્વે) ઉચ્ચ વૃત્તિવાળો કપોત (કબૂતર)ની પેઠે એક એક દાણુને લેનાર કોષ એક દિવ જ હતો, તે ભાર્યા સહિત પુત્ર સહિત અને પુત્રની સ્ત્રી સહિત તપ કરવામાં રહ્યો તથા શુદ્ધ (ઉત્તમ) આચારવાળો, ધર્મત્મા અને નિયમિત ઈદ્રિયોવાળો થયો. સારા વ્રતવાળો તે સદા છટ્ટે કાળે જમતો હતો. છટ્ટે વખતે તેનો આહાર (જમવાનું) ન હોય તો કોષ વખત ખીજે (આવતે) છટ્ટે કાળે ઉત્તમ વિપ્ર જમતો. હે વિપ્રો ! ભયંકર દુર્ભિક્ષ (દુકાંડ) પડ્યો ત્યારે તે વિપ્રની પાસે સંચય ન હતો તે મારાથી સાંભળો. ત્યારે ઔષધોની પ્રાપ્તિ ક્ષીણ થઈ ત્યારે તે દ્રવ્યથી હીન થયો. આવેલા વખતે એની પાસે ભોજન હોયજ નહિ ત્યારે તેઓ સર્વ ભૂખથી વ્યાપ્ત (ભૂખ્યા) રહેતા હતા. ત્યારે જે માંસના શુકલ (અજવાળીયા) પક્ષમાં તડકાથી પીડાયેલા ક્ષુધાની પીડાવાળા; તંપર્મ રહેલો વિપ્ર ઉચ્ચ વૃત્તિમાં રહ્યો હતો ત્યારે ક્ષુધા ને શ્રમવાળો પ્રાહ્મણ ઉચ્ચ વૃત્તિને ક્ષીણે દુઃખ પામ્યો અને તે રીતેજ દુઃખી ઈદ્રિયોવાળા ક્ષુધાથી ભરેલા તે ઉત્તમ દિવ્યે કુટુંબની સાથે તે કાળ કાઢ્યો. પાછો ત્યારે છટ્ટે કાળ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે શેર જવ મેળવ્યા, અને તે તપસ્વિયોએ તે શેર જવનો સાથવો કર્યો. પછી જમવાનું અને દિવસનું કર્મ વિધિ પ્રમાણે અગ્નિને હોમી તે સર્વ તપસ્વી જનોએ પાશેર પાશેર વહેંચી લીધો. પછી ત્યારે તે ખાતાં હતાં, ત્યારે કોષ એક દિવ અતિથિ આવ્યો, તેને આવેલો જોઈ તેઓ પ્રસન્ન મનવાળા થયા. તે સમયે તેઓ અતિથિને વંદન કરી સુખે પ્રશ્ન પૂછી અતિ શુદ્ધ મનવાળા, દાંત, શ્રદ્ધા ને દમથી યુક્ત, અસુધારહિત, ક્રોધ રહિત સારા, મત્સર (અદેખાઈ)થી રહિત, માન, મંદ અને ક્રોધના ત્યાગવાળા, અને ધર્મને જાણનારા શ્રેષ્ઠ દિવ્યે અહાયર્થ સહિત, પરસ્પર ગોત્રને કહી ક્ષુધાએ પીડેલા અતિથિને કોટડી પ્રત્યે પ્રવેશ કરાવવા લાગ્યા અને ત્યારે હે નિષ્પાપ વિપ્ર ! આ અર્ધનું જળ, આ પાદ્ર (પગ ધોવાનું) જળ અને આ તમારે માટે ખેસવાનું આસન છે. હે સમર્થ શ્રેષ્ઠ દિવ્ય ! આ નિયમથી સંપાદન કરેલો પવિત્ર સાથવો છે માટે મેં આપેલો આપ ગ્રહણ કરો અને તમારું કલ્યાણ થાઓ. આ પ્રમાણે તેણે કહેલો પ્રાહ્મણ પાશેર સાથવો લઈ ખાવા મંડ્યો પણ હે રાજેન્દ્ર ! તે સંતોષ પામ્યો નહિ. આ રીતે તે દિવ્યને ક્ષુધાથી વ્યાપ્ત જોઈ ઉચ્ચ વૃત્તિવાળો તે પ્રાહ્મણ

કેવી રીતે અતિથિ પ્રસન્ન થાય, એમ આહારનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તે વખતે તેની સ્ત્રી બોલી કે મારો ભાગ આપો અને એથી પ્રસન્ન થયેલો આ ઉત્તમ દિવ્ગ્ પ્રચ્છા પ્રમાણે ભજવો. આ પ્રમાણે કહેલી તે પતિવ્રતા ભાર્યોને ક્ષુધાથી પીડાયલી બ્રહ્મી તે એક વિપ્રે તે સાયવાને પક્ષે ક્યો નહિ અને તે વખતે પોતાના અનુમાનથી વિદ્વાન્ (જાણનાર) એવો તે એક વિપ્ર કાર્યોને વૃદ્ધ, ક્ષુધાથી પીડિત, માટેલી, ગ્તાનિ પાગેલી, તપવાળી, ત્વચા અને અસ્થિ (હાડકાં મધ) રૂપ થયેલી તથા કંપની જોષ બોલ્યો—હે શોભનારી ! ક્યા, પતંગિયા અને મૂર્ગોએ પંજું સ્ત્રીઓને સાયવની અને પોષણ આપવું યોગ્ય છે માટે તમે આનું કહેવા યોગ્ય નથી. સ્ત્રીએ દયાથી પોષણ કરેલો અને રક્ષા કરેલો નર પ્રકૃતવાળો યશથી પટે છે. (બ્રહ્મ સાય છે). તથા તે ઉત્તમ લોકોને પામતો નથી. વળી ધર્મ, કામ અને અર્થનાં કાર્યો, સેવા, કુળનો વિસ્તાર, તેમ પિતૃનો અને પોતાનો ધર્મ સ્ત્રીઓને આધિન છે માટે રક્ષા કરવાનાં સાં સમર્થ છે પુરૂષ કર્મથી સ્ત્રીઓને બ્રહ્મણે નથી તે મોટા અપયશને માટે છે તથા નરકોમાં જાય છે. આ પ્રમાણે કહેલી તે સ્ત્રી ત્યારે બોલી કે હું દિવ્ગ્ આપણા બેનો ધર્મ ને અર્થ સરખો છે માટે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને આ શેર સાયવનાં ચોર્યાં ભાગને લ્યો. હું દિવ્ગ્માં એકા સ્ત્રીઓનું સત્ય, પ્રીતિ, ધર્મ, તથા શુશ્રીયાં છતેલું સ્વર્ગ અને ઇચ્છિત પતિને આધિન છે. ઋતુરૂપ માતા તથા પિતાના બીજરૂપ અને ઉત્તમ દેવરૂપ પતિ છે. સ્વામિની પ્રસન્નતાથી નારીઓને રતિ (પ્રીતિ કે રમણ) નું પુનરૂપ ફળ સાય છે. પાલન કરવાથી તમે મારા પતિ અને ભરણુ કરવાથી ભર્તા છો. વળી પુત્રના ઉત્તમ દાનથી તમે વર (ઇચ્છિત) ને દેનાર છો માટે મારો સાથવો આપો. વળી તમે પણ વૃદ્ધ (કુબળા); ઉપવાસથી ચક્રિલા, ધરડપણથી યુક્ત, વૃદ્ધ, ક્ષુધાથી પીડિત અને અતિ દુખી છો તેથી સાથવો ઘો. આ રીતે તેણે કહેલો તે વિપ્ર સાથવો લઇ આ વચન બોલ્યો—હે દિવ્ગ્ ! બીજા વાર આ સાથવો લ્યો. આ સાંભળી તે લઇ આધને તે વિપ્ર સતોષ પામ્યો નહિ. તેને સતોષ રહિત બ્રહ્મી આજણુ તે વખતે ચિંતા બ્યામ થયો, ત્યારે પુત્ર બોલ્યો કે એક એવા તમે આ સાથવો લઇ વિપ્રને આપો. આ રીતે હું કલ્યાણ માનું છું માટે એ કરું છું. વળી સર્વેદા મારે પ્રયત્નથી તમારું પાલન કરવું જોઈએ નથી સભ્યનેએ ઇચ્છેલું છે કે વૃદ્ધ પિતાનું પાલન કરવું તેથી હું વિપ્રિ ! વૃદ્ધાવસ્થામાં પિતાનું પાલન કરવું એ પુત્રનું કામ કહેલું છે. તેમજ આ શ્રુતિ (સાંભળવું) ત્રણું ભગતેમીં મિરાંતર થયેલું છે. વળી પ્રાણિયોના દેહોમાં રહેલો ઉત્તમ ધર્મરૂપ પ્રાણુ છે તે પ્રાણુનું ધારણુ કરવા માનવી તમે તપ કરી શકાય તેવું છે. પિતાએ કહ્યું—તું હંમર વર્ષવાળો છો તો પણ મારે તો બાળકન માનવો જોઈએ; કારણ કે પિતા પુત્રને ઉત્પન્ન કરી પુત્રથી કૃતં કૃત્ય (કૃતાર્ય—પુણ્યવાન) થાય છે. હું સમર્થ પુત્ર ! બાળકોને શૂંપ નેરવાળો હોય છે એ હું જાણું છું માટે વૃદ્ધ એવો હું પ્રાણુ ધારણુ કરી શકું, તું બંધવાન થા. હું પુત્ર ! જૂઠા પણુ વૃદ્ધ વયે કરી મને પીડાવી નથી અને મેં ઘણું વખત તપ કરેલું છે માટે મને મરણુથી ભય નથી. પુત્ર કહ્યું—હું તમારું છોકરું છું અને પુરૂષનું રક્ષણ કરવાથી પુત્ર એમ કહેલું છે; તેમજ આત્મા (પોતે) પુત્રરૂપ કહેલો છે માટે અહિં પોતાયા પોતાનું રક્ષણ કરો. પિતાએ કહ્યું—હે પુત્ર ! તું રૂપથી, સ્વભાવથી અને ઉદ્ધિયોને છતવાથી મારો જ્યો છે તથા મેં બહુ પ્રકારે તારી પરીક્ષા કરેલી છે માટે તારો સાથવો લઉં છું એમ કહી તે સાથવો લઇ પ્રસન્ન મનવાળો એક આજણુ હસતો હોય તેમ તે વખતે (અતિથિ)

વિપ્રને સાથવો આપવા લાગ્યા. તે સાથવાને ખાધને તે સંતોષવાન નહિ થયો અને ઉચ્છ્ર વૃત્તિવાળો ધર્માત્મા વિપ્ર લગ્ન પામ્યો (શરમાયો). ત્યાં બેઠેલી સતી એવી પુત્રની સ્ત્રી બ્રાહ્મણુનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી હર્ષ પામી સાથવો લઇ તે સસરાને કહેવા લાગી—હે વિપ્ર! તમારા સંતાનથી મને સંતાન થશે માટે આ મારો સાથવો લઇ અતિથિને આપો. તમારી પ્રસન્નતાથી મને મનુષ્ય જ્યાં જઈ શોક કરતો નથી તે લોકોને પુત્ર કરી પામવાનું છે એ ક્ષય વગરના લોક અવશ્ય પ્રાપ્ત થયા છે. જેમ ધર્મ વગેરે ત્રણ પદાર્થોનો સમુદાય છે તેમ અગ્નિરૂપ ત્રણ વસ્તુનો સમૂહ છે અને તેમજ પુત્ર ને પૌત્રોનો અર્થાત્ તે વાળાઓનો અક્ષય સ્વર્ગ ત્રણ પ્રકારનો છે. વળી એમ એમ સાંભળીએ છીએ કે પુત્ર પિતૃઓને ઋણ (કરજ)થી તારે છે અને પુત્ર તથા પૌત્રોથી મનુષ્ય અવશ્ય સારા લોકોને પામે છે. સસરાએ કહ્યું—હે કલ્યાણકાર વર્તણૂકવાળાં! હે કલ્યાણી! હું તમને સારાં વ્રતોને આચરવામાં દુખળાં થયેલાં, ભૂખથી વિફૂલ ચિત્તવાળાં, વાયુ અને તડકાથી શિથિલ અંગોવાળાં અને નિસ્તેજ જેમ ધર્મને હણનાર થઈ કેમ સાથવો લઈ શકું? માટે તમે આવું કહેવા યોગ્ય નથી. હે શુભે! હું જીવેલાં, વ્રતવાળા અને પવિત્રતા, સદાચાર તથા તપવાળાં તમેને આહારથી રહિત અને દુઃખ વૃત્તિવાળાં કેમ જોઈ શકું? મારે નિરંતર બાળક, ક્ષુધાથી મીઠિત નારી એવાં બાંધવને આનંદ પમાડનારાં તમે ઉપવાસથી અતિ થાકેલાં છો તેની અવશ્ય રક્ષા કરવી જોઈએ. પુત્રની સ્ત્રીએ કહ્યું—હે સમર્થ! તમે મારા ગુરૂ (માન્ય)ના ગુરૂ છો માટે દેવના દેવરૂપ છો અને તેથી દેવના અધિક દેવ એવા તમે મારા સાથવાને ગ્રહણ કરો. હે વિપ્ર! દેહ, પ્રાણ, ધર્મ આ સઘળું ગુરૂની સેવા અર્થે છે અને તમારી પ્રસન્નતાથી એમ શુભ લોકોને પામીશું માટે હે દિવ્ય! હું તમારે પાલન કરવા યોગ્ય છું એમ વિચાર કરીને અથવા દહ ભક્તિવાળી છું એમ જાણીને કે મારે આ સંભારવા યોગ્ય (પરીક્ષા કરવા યોગ્ય) છે એમ માની સાથવો લેવા યોગ્ય છે. સસરે કહ્યું—હે વધૂ (વહૂ) જે તમે ધર્મના વ્રતવાળાં છતાં ગુરૂવૃત્તિ (ઉત્તમ વર્તણૂક—અથવા ગુરૂની વૃત્તિ) ને જીવો છો (જીવો છો) આ સદાચારની વર્તણૂકથી સતી એવાં તમે સદા શોભો છો, માટે હે શ્રેષ્ઠ! મહા ભાગ્યવાળાં તમે છેતરવાને યોગ્ય નથી, એથી તમને ધર્મને ધારણ કરનારાઓના મધ્યમાં ગણી સાથવો લઈશ, આમ તે સાથવો લઈ અતિથિ દિવને આપ્યો, તેથી તે વિપ્ર તે સંજ્ઞન મહાત્મા બ્રાહ્મણુની ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તે વખતે પુરુષના દેહવાળો, ધર્મરૂપ, ઉત્તમ વક્તા, એવો તે શ્રેષ્ઠ દિવ્ય પ્રસન્ન મનથી ઉચ્છ્ર વૃત્તિવાળો શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણુને આ વાક્ય કહેવા લાગ્યો—હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠ! તમારા ન્યાયથી મેળવેલા ધર્મથી શક્તિ પ્રમાણે આપેલાં શુદ્ધ દાનથી હું પ્રસન્ન થયો છું. અહો! આ તમારું દાન સ્વર્ગમાં સ્વર્ગવાસિઓએ જાહેર કરાવે, વળી ગગનથી પૃથ્વીમાં પડતી આ પુષ્પોની વૃષ્ટિ જીવો, જેઓ દેવ વગેરે દેવ ઋષિ, દેવ ગંધર્વો અને દેવોના દૂતો છે તેઓ સ્તુતિ કરતા, દાનથી વિસ્મય પામી રહેલા છે. હે દિવ્યેમાં શ્રેષ્ઠ! જેઓ વિમાનોમાં બહુ ઋષિઓ અને બ્રહ્મલોકમાં કરનારા છે તેઓ તમારા દર્શનને ઇચ્છે છે માટે સ્વર્ગમાં જાયો. હે દિવ્યે! તમે અતિ મહા પુણ્ય મુદ્ધિ પિતૃલોકમાં ગયેલા સર્વ પિતૃઓને તથા ન આવેલા બધા પિતૃને બ્રહ્મચર્ય, દાન, યજ્ઞ તપ ને સંકરરહિત એવા (શુદ્ધ) ધર્મથી તાર્યા તેથી સ્વર્ગ પ્રત્યે પધારો. હે સારાં વ્રતવાળાં! તમે ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી તપ આચરો છો તેથી અને દાનથી દેવો પ્રસન્ન થયા છે. વળી હે બ્રાહ્મણુમાં શ્રેષ્ઠ! દુઃખના વખતમાં તમે શુદ્ધ ચિત્તથી આ સઘળું દીધું તે

ધર્મથી તમે સ્વર્ગને જીત્યું છે. જગતમાં જૂખ શુદ્ધિને નાશ પમાડે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિને મટાડે છે અને હુધાથી ગયેલા જ્ઞાનવાળો, ધીરતા (ધીરજ) ને તબ્બે છે માટે જે ખાવાની ઇચ્છા (જૂખ) ને તજી છે તે જરૂર સ્વર્ગને જીતે છે. ન્યારે દાનની ઇચ્છા થાય ત્યારે જરૂર ધર્મ ઘટતો નથી માટે તમે પુત્રના સ્નેહથી તથા સ્ત્રીના સ્નેહને જોયા વિના ધર્મનેજ શ્રેષ્ઠ જાણી તૃષ્ણુને ગણી નહિ. નરોને ડ્રવ્યની આવક સૂક્ષ્મ, (એકાદી) હોય છે તેથી અધિક સૂક્ષ્મ, યોગ્યને દાન કરવું એ છે. દાનથી અતિ સૂક્ષ્મ એવો કાળ છે. તેથી અધિક સૂક્ષ્મ શ્રદ્ધા છે અને તેથી અતિમાં અતિ સૂક્ષ્મ સ્વર્ગનું દાર છે માટે મોહથી નરોએ તે જોવાતું નથી. જે સ્વર્ગની સાંકળરૂપ (સ્વર્ગની આડું આવનાર) દુઃખે પમાય એવું (કઠિન) પ્રીતિએ રક્ષા કરેલું લોભરૂપ ખીજ છે તેને ક્રોધને જીતનારા, ઈશ્વરોને જીતનારા પુરૂષો, યથાશક્તિ ઉત્તમ દાન કરનારા અને તપથી યુક્ત બ્રાહ્મણો જુએ છે. જે હજારની શક્તિવાળો સોનું દાન કરે, જે સોની શક્તિવાળો દશનું દાન કરે અને જે શક્તિથી જળનું દાન કરે તેઓ સર્વ સરખા ફળવાળા કહેલા છે. હે વિપ્ર ! નિર્ધન એવો રતિદેવ રાજ શુદ્ધ મનથી જળ આપતો હતો તેથી, સ્વર્ગે ગયો. હે તાત ! ધર્મ જે રીતે ન્યાયથી પામેલાં, શ્રદ્ધાથી પવિત્ર એવાં આપેલાં સૂક્ષ્મ દાનોથી પ્રસન્ન થાય છે તે રીતે તે મોટા ફળવાળાં દીધેલાં દાનોથી પ્રસન્ન થતા નથી. નૃગ રાજાએ દિવેને હજારે ગાયોનાં દાન આપ્યાં હતાં પણ એક પારકી ગાયને દેવાથી તે નરકને પામ્યો અને ઉશીનરનો પુત્ર શિખી-રાજ પોતાના માંસના ઉત્તમ દાનથી પુણ્યએ કરેલા લોકોને પામી સ્વર્ગમાં સારાં વ્રતોથી આનંદ ભોગવે છે માટે હે વિપ્ર ! સારા નરોને વૈભવ પુણ્યરૂપ નથી પણ પોતાની શક્તિથી, સાઈ મેળવેલું પુણ્યરૂપ છે, વળી જેમ ન્યાયથી સંયમ કરેલાં ધનોથી પુણ્ય થાય છે, તેમ જુદા જુદા પ્રકારના યજ્ઞોથી પુણ્ય થતું નથી. લોક ક્રોધથી દાનમાં ફળને હણે છે અને લોભથી સ્વર્ગને પામતો નથી. પણ ન્યાયની વૃત્તિવાળો દાનને જાણનાર તપથી સ્વર્ગને પામે છે માટે ધણી દક્ષિણા (દાન)વાળા, ધણા રાજસ્ય યજ્ઞોથી અને ધણા અશ્વમેધ ધૃષ્ટોએ યજ્ઞ કરવાથી જે ફળ થાય છે તે તમારી સમાન નથી. તમે શેર સાથવાથી અક્ષય બ્રહ્મલોકોને જીત્યો છે માટે હે વિપ્ર ! સુખ થાય તેમ સ્નેહશુરસિદ્ધિ એવા બ્રહ્મલોક પ્રત્યે જાઓ. હે દિવેમાં શ્રેષ્ઠ ! તમારે સર્વને સાડ દિવ્ય વિમાન. આવ્યું છે માટે ઇચ્છા પ્રમાણે ખેસો. અને હે દિવ ! હું ધર્મ છું તેથી મને જુઓ. હે દિવ ! તમે દેહને તાર્યો, જગતમાં તમારી કીર્તિ સ્થિર થયું; હવે તમે ભાર્યાસહિત પુત્ર અને પુત્રની વહુ સહિત સ્વર્ગમાં જાઓ. આ રીતે ન્યારે ધર્મવાક્ય બોલ્યા ત્યારે તે દિવ, સ્ત્રી પુત્ર સહિત અને પુત્રની વહુ સાથે વિમાનમાં ચઢી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયો. ન્યારે ધર્મને જાણનાર તે વિપ્ર પુત્ર સહિત, પુત્રની વહુ સહિત અને ચોથી ભાર્યા સહિત સ્વર્ગમાં ગયો ત્યારે હું તે રાડગથી બહાર નિકળ્યો અને પછી સાથવાના ગંધથી, જળની બીનાશથી દિવ્ય પુષ્પોના યોળાવાથી (સ્પર્શથી) તે સારા વિપ્રનાં દાનના લવ ભાગોથી અને તપથી માડ મસ્તક સુવર્ણરૂપ થયું. હે વિપ્રો ! તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા વિપ્રના સાથવાના દાને માડ અર્ધ શરીર સુવર્ણમય કરેલું છે, આ શુદ્ધિમાન તે વિપ્રનાં તપે અતિ મોટું કરેલું જુઓ. હે દિવે ! આ રીતે એના જીવું ખીલું પડ્યું પણ કેમ થાય ? એ કારણથી હું હર્ષ પામી વારંવાર તપોવન અને યજ્ઞોમાં જઈ છું. તેમજ શુદ્ધિમાન કુરરાજના આ યજ્ઞને સાંભળી મોટી આશાથી હું અહિં આવ્યો પણ સુવર્ણરૂપ ન થયો તેથી હે બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠો ! મેં દસીને આવું વાક્ય કહ્યું કે 'આ યજ સર્વ પ્રકાર

થી શેર સાથવાની તુલ્ય નથી' ત્યારે હું તે, શેર સાથવાના લવ (લેશ) ભાગોએ સુવર્ણરૂપ કરેલો થયો હતો (અને હાલ ન થયો) માટે આ મોટા યજ્ઞ, તે લવ સાથવાઓની ખરોખર મારાથી મનાતો નથી. આ પ્રમાણે તે વખતે યજ્ઞમાં સર્વ, ઉત્તમ દિવને કહી તેઓના મધ્યમાં નોળ અદર્શનને (અદૃશ્યપણાને) પામ્યો અને તે વિગ્રો ઘેર ગયા. વૈશંપાયને કહ્યું—હે શત્રુનાં નગરને જીતનાર! અશ્વમેધ નામના મોટા યજ્ઞમાં જે આશ્વર્થ થયું હતું એ સર્વ મેં તમને કહ્યું. હે નૃપ! તમારે યજ્ઞમાં કોઈ પણ રીતે વિરમય કરવો નહિ. જે હામર કરોડો ઋષિયો તપો કરવાથી સ્વર્ગમાં ગયા છે તેઓએ સર્વ પ્રાણિયોમાં અદ્રોહ (હુંકે ન કરવું), સંતોષ, સદાચરણુ, સરળતા, તપ, ઈંદ્રિયોનો જપ, સત્ય અને ઉત્તમ દાન, આ રીતે આ સઘળું તુલ્ય માનેલું છે.

અદ્રોહઃ સર્વભૂતેષુ સન્તોષઃ શીલમાર્જવમ્ ।

તપો દમઞ્ચ સત્યં ચ પ્રદાનં ચેતિ સમ્મિતમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

इतिश्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि अनुगतापर्वणि नकुलोपाख्यानै नवातितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

અધ્યાય ૯૧ મો. પશુથી કે અશ્વથી યજ્ઞ કરવો.

जनमेजय उवाच—यज्ञे सक्ता नृपतयस्तपः सक्ता महर्षयः ।

शान्तिव्यवस्थिताविप्राः शमेदम इति प्रभो ॥ १ ॥

જનમેજયે કહ્યું—હે સમર્થ! રાજાઓ યજ્ઞમાં આસક્ત છે, મહર્ષિયો તપમાં આસક્ત છે અને શાંતિમાં રહેલા વિગ્રો શાંતિમાં તથા ઈંદ્રિયોને જીતવામાં આસક્ત છે એમ હું માનું છું, માટે આ જગતમાં યજ્ઞનાં ફળોની તુલ્ય કશું પણ દેખાતું નથી. આ રીતેજ મારી ધુલિ વર્તે છે અને નિઃસંશય એ તે રીતે છે. ધણુ રાજાઓ, તથા શ્રેષ્ઠ દિવને યજ્ઞોથી ધશ્વરની સેવા કરી ઉત્તમ કીર્તિને પામી મરણુ પછી સ્વર્ગને પામ્યા છે. સમર્થ મહા તેજસ્વી હામર નેત્રોવાળો દેવોનો રાજ ધણાં દાનોવાળા યજ્ઞોથી સઘળાં દેવતાઓનાં રાજ્યને પામેલો છે. જ્યારે જેની પાસે ચાલનારા, ભીમ ને અર્જુન છે એવા રાજ યુધિશ્વિર સમૃદ્ધિ અને પરાક્રમથી દેવોના રાજની સમાન છે ત્યારે શા માટે તે નોળ તે મહાત્મા રાજના મહા યજ્ઞ એવા અશ્વમેધ યજ્ઞને નિંદતો હતો?! વૈશંપાયને કહ્યું—હે નરોના અધિપતિ! ભરતકુળના રાજા! યજ્ઞના ઉત્તમ વિધિને તથા ફળને યચાર્ય કહેવાથી સાંભળો.—પૂર્વે ઈંદ્રનો યજ્ઞ કરતાં જ્યારે ઋત્વિજ્ઞે ડામમાં વ્યગ્ર હતા, યજ્ઞતું કાર્ય વધતું હતું, હોમનારે ગુણુવાળા અગ્નિમાં હોમ કરાતો હતો, ઉત્તમ ઋષિઓ ખેડેલા હતા અને હે નૃપ! સારા સ્વરવાળા, પ્રખ્યાત, સારાં શાસ્ત્રોવાળા, ન ચાકેલા, થોડા અને અધ્વર્થુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા વિગ્રો દેવોને ખોલાવતા હતા ને પછી જ્યારે તે ચાલંલ (પશુના વધ)ને વખતે પશુઓને ગ્રહણ કરતા ત્યારે હે મહારાજ! મહર્ષિયો કૃપાવાન થયા તથા સર્વ મહર્ષિઓ ખોલ્યા. પછી ગરીબ પશુઓને જોઈ તે, તપરૂપ ધનવાળા ઋષિયો ઈંદ્રને મળી કહેવા લાગ્યા કે હે પુરને હણનાર ઈંદ્ર! આ યજ્ઞનો વિધિ સારો નથી, મોટા ધર્મને

ધમ્મનારા આપતું આ પૂર્ણ જ્ઞાન નથી. યજ્ઞમાં પશુના સમૂહો વિધિથી જોએલા નથી માટે હે સમર્થ ! આ તમારો મોટો આરંભ ધર્મને હજુનાર છે, આ ધર્મથી કુરેલો યજ્ઞ નથી; કેમકે હિંસારૂપ ધર્મ કહેવાતો નથી. જો તમે યજ્ઞને હૃદયતા હો તો વિત્રો શાસ્ત્રથી તમારો યજ્ઞ કરો. હે હજ્જર નેત્રવાળા ઇંદ્ર ! વિધિથી જાણેલા યજ્ઞથી તમને અતિ મોટો ધર્મ થશે માટે ત્રણ વર્ષથી અધિક રહેલાં ખીજોથી યજ્ઞ કરો. હે ઇંદ્ર ! મોટા ગુણુવાળાં કૃણોને ઉત્પન્ન કરનાર આ ધર્મ છે. આ રીતે તત્ત્વને જાણનારા ઋષિઓએ કહેતાં મોહને વશ થયેલા, સો યજ્ઞો કરનારા ઇંદ્ર માનથી તે ગ્રહણ કર્યું નહિ. હે ભારત ! ઇંદ્રના યજ્ઞમાં તે તપસ્વી ઋષિઓએ જંગમ પ્રાણિયોથી યજ્ઞવું કે સ્થાવર જીવોથી યજ્ઞ કરવું ? એ રીતે અતિ મોટો વિવાદ થયો. ત્યારે તત્ત્વદર્શી ઋષિયો વિવાદ કરવાથી ખેદ પામ્યા ત્યારે ઇંદ્રની સાથે મળી વસુ રાજને પૂછવા લાગ્યા કે હે મતિવાળા ! મહા ભાગ્યવાન, તૃષોમાં શ્રેષ્ઠ, યજ્ઞો માટે કેવી રીતે શાસ્ત્ર (આચાર) છે અને મુખ્ય પશુઓથી, ખીજોથી કે રસો (દૂધ ઘી વગેરે)થી યજ્ઞ કરવો, આ રીતે ધર્મના સંશયને પામેલા અમોને સત્ય કહો ? આતું તેઓતું વ્યન સાંભળી બલાબલનો વિચાર કર્યા વિના વસુ રાજએ જે રીતે લાવેલા પદાર્થો હોય તે રીતે તેઓથી યજ્ઞ કરવું એમ કહ્યું. આ રીતે મોટો પ્રશ્ન કહી તે એદિ દેશોનો પતિ સમર્થ રાજ વસુ રસાતળમાં પેદા માટે સંશયવાળા વિષયમાં પોતાની મેળે થયેલા, સમર્થ એવા પ્રજાઓના પતિ પ્રજાને તજ પ્રજા વિના એકલા બહુ જાણનારે પણ કહેવું નહિ. સંશયવાળા પાપી માણસે અશુદ્ધ શુદ્ધિથી જે દાનો દીધેલાં હોય છે તે સર્વ દાનો અનાદરથી મોટાં હોય તોપણ નાશ પામે છે. અધર્મથી પ્રવૃત્ત થયેલા, હિંસક, દુષ્ટ મનવાળાં જનની દાનથી અહિં કીર્તિ થાય છે પણ મરણ પછી પરલોકમાં દુષ્ટ શુદ્ધિવાળાંની કીર્તિ થતી નથી. જે ધર્મમાં શંકાવાળો, પંડિત નહિ એવો વારંવાર અન્યાયથી આવેલાં દ્રવ્યે યજ્ઞ કરે છે તે ધર્મનાં કૃણને પામતો નથી. જે ધર્મવડે ખાટકીપણું કરનાર, પાપી મનવાળો, પુરુષોમાં અધમ એવો વિપ્ર લોકના વિશ્વાસ કારણુ સારૂ દાન દે છે તે, પ્રીતિ ને મોહવાળો નિરંકુશ માણસ પાપી કર્મથી ધનને પામી અંતે પાપવાળી ગતિને પામે છે. સંશયની શુદ્ધિવાળો પણ લોભ તથા મોહને વશ થયેલો અને અશુદ્ધ શુદ્ધિથી પ્રાણિયોને ઉદ્ભવ પમાડે છે. આવી રીતે ધનને પામી જે મોહથી દાન કરે છે અથવા યજ્ઞ કરે છે તે પાપવાળાં ધનની આવકથી મરણ પછી તેનાં કૃણને ભોગવતો નથી; અને તપરૂપ ધનવાળા, ધાર્મિક નરો વૈભવથી ઉચ્ચ, મૂળ, કૃણ, શાક અને જળના પાતરૂપ દાનને આપી સ્વર્ગમાં જાય છે માટે મહાયોગ, દાન, પ્રાણિયોના ઉપર દયા, બહાવર્યા, સત્ય, કૃણા, ધીરજ અને ક્ષમા એ ધર્મ છે અને એ સનાતન (જુના) ધર્મતું સનાતન (જુનું) મૂળ છે. પૂર્વે થયેલા વિશ્વામિત્ર વગેરે જે રાજ્યો સાંભળાય છે તે વિશ્વામિત્ર, અસિવ, જનક રાજ, કૃષ્ણસેન આર્ષિસેન અને પૃથ્વીપાળ સિંધુદ્રીપ અને ખીજા વચ્ચે તપરૂપ ધનવાળા રાજ્યો ન્યાયથી પામેલાં ધનોથી તથા સત્યોથી ઉત્તમ સિદ્ધિને પામ્યા છે તેથી હે ભારત ! તપને આશ્રય કરી રહેલા અને દાન ધર્મરૂપ અગ્નિવડે શુદ્ધ થયેલા જે આલ્મશો, ક્ષત્રિય, વૈશ્યો અને શૂદ્રો છે તેઓ સ્વર્ગે જાય છે.

પ્રાણાણાઃ ક્ષાત્રિયવૈશ્યાઃ શૂદ્રા યે ચાશ્રિતાસ્તપઃ ।

દાનધર્માગ્નિનાશુદ્ધાસ્તે સ્વર્ગે યાન્તિ મારત્ત ॥ ૩૭ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि नकुलोपाख्याने एकनव-
तितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

અધ્યાય ૯૨ મો. ધર્મથી સ્વર્ગ મળે છે.

जनमेजय उवाच—धर्मागतने त्यागेन भगवन्स्वर्गमस्ति चेत् ।

एतन्मे सर्वमाचक्ष्व कुशलो ह्यसि भाषितुम् ॥ १ ॥

જનમેજયે 'પૂછ્યું—હે ભગવન! જો ધર્મ કરી આપેલાં દાને સ્વર્ગ છે' તો તમે કહેવાને કુશળ છો માટે આ સઘળું મને કહે? વળી હે દિવેનમાં શ્રેષ્ઠ! સર્વ યજ્ઞોમાં કેવી રીતે ઉત્તમ નિશ્ચય થયો હતો એ પૂછ્યું તાથી તમે મને કહેવા યોગ્ય છો. વૈશંપાયને કહ્યું—હે શત્રુને દંડનાર! પુર્વે અગસ્ત્યના મોટા યજ્ઞમાં થયેલો આ પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવાય છે. 'પૂર્વે હે મહારાજ! સર્વ પ્રાણિયોના હિતમાં પ્રીતિવાળા મહા તેજસ્વી અગસ્ત્ય ખાર વર્ષ સુધી દીક્ષાને પાળ્યા હતા. તે મહાત્માના તે યજ્ઞમાં અગ્નિના સરખા હોતાઓ (હોમનારાઓ) મૂળનો આહાર કરનારા, કૃષ્ણને ખાનારા અને અશ્મ કુટો સહિત ચંદ્રનાં કિરણોનું ખાન કરનારાઓ હતા. તેમજ પૂછવાથી જ લેનારા, યતિઓ અને બિહુકો ખેડેલા હતા. તેઓ સર્વ પ્રત્યક્ષ ધર્મવાળા, જેઓએ ક્રોધને જીતેલો છે તે જેઓ 'ઇન્દ્રિયોને' નિયંત્રમાં રાખવામાં સાવધ રહેલા હતા. આ રીતે નિત્ય શુદ્ધ આચારમાં રહેલા, ઇન્દ્રિયોએ નહિ પીડાં પમાડતો એવા યજ્ઞ કરનારા તે મોટા શ્રમિઓ યજ્ઞને સેવતા હતા, તેમ તેઓ શક્તિ પ્રમાણે ભગવાન અગસ્ત્યે જે અન્ન સંપાદન કરેલું હતું તેને લેતા હતા. તે સમયે યજ્ઞમાં જે રીતે જે યોગ્ય થયેલું હતું તે રીતે અનેક મુનિયોએ મોટા યજ્ઞ કરેલા છે. હે ભરતશ્રેષ્ઠ! આ પ્રમાણે ન્યારે અગસ્ત્યનો યજ્ઞ થતો હતો ત્યારે હનુર નેત્રવાળા ઇન્દ્રે વૃષ્ટિ કરી ન હતી તેથી હે રાજન! મહાત્મા અગસ્ત્યનાં કર્મની વચમાં ભાવિક મનવાળા મુનિયોની આ વાંત થઇ. હે વિપ્રો! આ મત્સર રહિત, યજ્ઞ કરનાર અગસ્ત્ય અન્ન આપે છે અને વર્ષાદ વરસે તો નથી માટે અન્ન કેમ થશે? જો આ ખાર વર્ષો સુધી દેવ (મેઘ) વરસશે નહીં તો આ મુનિનો, ખાર વર્ષ સુધી થનારો યજ્ઞ કેમ થઇ શકશે? આ વિચાર કરો તમે આ બુદ્ધિમાન અતિ તપવાળા, મહર્ષિ અગસ્ત્યની ઉપર અનુગ્રહ (કૃપા) કરવા યોગ્ય છો. આની રીતે ન્યારે તેઓએ કહ્યું ત્યારે પ્રતાપી અગસ્ત્ય મુનિયોને મસ્તક નમાવી પ્રસન્ન કરી બોલ્યા કે જો ઇન્દ્ર ખાર વધ નહિ વરસે તો ચિંતા (મનથી કરેલ) યજ્ઞ કરીશ, એ સનાતન વિધિ છે. જો ઇન્દ્ર ખાર વર્ષ સુધી વૃષ્ટિ નહિ કરે તો હું સ્પર્શયજ્ઞ (અર્થ: કૃષી વિના દ્રવ્યોના સ્પર્શથી દેવોને તૃપ્ત કરવા એ) કરીશ એ પ્રાચીન વિધિ છે. જો ઇન્દ્ર ખાર વર્ષ સુધી વર્ષા નહિ તો ધ્યાન માત્રથી હું નિયમિત વ્રતવાળો થઇ આ યજ્ઞ કરીશ. મેં બહુ વર્ષથી સંપાદન કરેલો આ ખીજયજ્ઞ છે, તે ખીજેથી તે કરીશ, એમાં વિઘ્ન થશે નહિ માટે આ મારો યજ્ઞ કોઇ પણ રીતે વૃથા કરી શકાય એમ નથી. કાં તો દેવ (ઇન્દ્ર) વૃષ્ટિ કરશે કે વૃષ્ટિ થશે નહિ અથવા જો ઇન્દ્ર ઇચ્છે તો પ્રાર્થના નહિ અંગીકાર કરે તો હું પોતે ઇન્દ્ર યજ્ઞ અને પ્રજાઓને જીવાડીશ તથા ન્યારે જે રીતે આહારો (ભોજનોનો) સમૃદ્ધ થાય છે ત્યારે તે તે રીતે જ થશે.

વળી વિશેષજ કરીશ અને વારંવાર અધિક પણ થયા કરશે. આજ અહિં સુવર્ણ આવે, જે ત્રણ લોકમાં હોય તે, પોતાની મેજે અહિં આવે. દિવ્ય (દેવતાઇ અથવા સુંદર) અપ્સરાઓના સમૂહો, વિશ્વાવસુ અને જે ખીજઓ છે તે પણ કિતરો સહિત ગંધર્વો મારા યજ્ઞને સેવે. વળી ઉત્તર તરફના કુરુદેવોમાં જે કંઇ ધન છે તે સર્વ પોતાની મેજેજ આ યજ્ઞમાં આવી રહો. સ્વર્ગ, સ્વર્ગમાં રહેનારાઓને ધર્મ પોતેજ અહિં આવે. આ પ્રમાણે ન્યારે કહ્યું ત્યારે તે સધળુંજ તે, દીક્ષ અગ્નિના સરખા તેજવાળા, તેજસ્વી અગસ્ત્ય મુનિના તપથી થયું. તે સમયે હર્ષ પામેલા મુનિઓએ તપતું અળ જોયું અને વિરેમય પામી તેઓ સર્વ મોટા અર્થવાળું આ વચન જોદયા. ત્રણિઓએ કહ્યું—અમે તમારાં વાક્યથી પ્રસન્ન થયા છીએ પણ તમારા તપના નાશને ઇચ્છતા નથી અને તે જ યજ્ઞથી અમે સંતુષ્ટ છીએ તથા ન્યાયથી સઘળું ઇચ્છીએ છીએ. ન્યાયથી આહારને મેળળનારા પોતાના કર્મોમાં પ્રીતિવાળા અમે, યજ્ઞ, દીક્ષા, હોમો અને જે કંઇ ખીજું છે તેઓને ન્યાયથી (લોક સિદ્ધ રીતિથી) જોળીએ છીએ. વેદોને ષઠ્ઠાઅર્થવડે ન્યાયથી પામવા ઇચ્છીએ છીએ, અને ન્યાયે કરી ધેરથી નિકળેલા, આવતા વખતાં પણ ન્યાયથી જવા અવવા ધારીએ છીએ અને અમે ધર્મથી જાણેલાં, વિધિરૂપ દારો (સાધનો) એ કરી તપ તપીએ (કરીએ) છીએ. હે સમર્થ ! તમારી આ હિંસા સહિત યજ્ઞની સારી શુદ્ધિ થઇ છે. તમે સર્વદા યજ્ઞોમાં આ અહિંસાને કહેતા રહેજો. હે દિવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તેથી અમે પ્રસન્ન થઇશું. સમાપ્તિ થયે તમે વિસર્જન કરેલા (રજ આપેલા) આ યજ્ઞથી જઇશું. તેવી રીતે ન્યારે તેઓ કથા (વાત) કરતા હતા ત્યારે તેના તપતું અળ જોઇ પુરને હણનારા દેવોના રાજા ઇંદ્રે વૃષ્ટિ કરી અને હે જનમેજય ! તે યજ્ઞની સમાપ્તિ સુધી ઘણાં પરાક્રમવાળા મેધ અતિ વરસનાર થયો તથા હે રાજાશ્રિ ! ત્રણ દશાવાળા દેવોના પતિ ઇંદ્ર, પોતે બૃહસ્પતિને આગળ કરી અગસ્ત્ય મુનિને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો. પછી યજ્ઞની સમાપ્તિ થઇ ત્યારે વૃણી પ્રીતિવાળા અગસ્ત્યે વિધિ પ્રમાણે તે મોટા મુનિઓને વિસર્જન કર્યાં. જનમેજયે પૂછ્યું—જેણે સુવર્ણમય મરતક સહિત એવા નોળનારૂપે કરી મનુષ્યની પેઠે વાણી કહી એ કોણુ હતો ? આ પ્રશ્ન તમે મને કહો ? વૈશંપાયને કહ્યું—પ્રથમ તમે મને આ પૂછ્યું નહિ અને અમે કહ્યું નહિ, હવે એ નોળ જે હતો તથા તેની મનુષ્યના જેવી વાણી હતી તે સાંભળો. પૂર્વે જમદગ્નિએ શ્રાદ્ધનો સંકલ્પ (વિચાર) કર્યો હતો ત્યારે હોમયેનુ (હોમના કામની ગાય) તેની પાસે આવી અને પોતેજ તેને દોવા લાગ્યા તથા તેના દૂધને નચીન, દહ અને પવિત્ર પાત્રમાં રાખ્યું. તે (દૂધવાળા) પાત્રમાં ધર્મે ક્રોધના સ્વરૂપથી, પ્રવેશ કર્યો અને અપ્રિય કરવાથી તે શું કરશે ? એમ વિચાર કરી તે ઋષિ શ્રેષ્ઠ (જમદગ્નિ)ને જાણવાને ઇચ્છનારા ધર્મે તે દૂધ ઢાળ્યું, તેને ક્રોધરૂપ જાણી મુનિએ એની ઉપર શરીરને પામી ઉભો રહ્યો અને ક્રોધ ભૂચુ શ્રેષ્ઠ જમદગ્નિને કહેવા લાગ્યો—હે ભૂચુકુળના નરોમાં શ્રેષ્ઠ ! તમે મને હત્યો એથી ભૂચુકુળના પુરૂષો અતિ રોષવાળા હોય છે એ, જગતમાં થતી નિંદા જોટી છે. વળી હે સમર્થ ! તમે જેથી મને હત્યો તેથી હું ક્ષમાવાન મહાત્મા તમે છો. તેની આગળ વશપણમાં રહ્યો છું અને હે સન્નજન ! તમારા તપથી ભય પામું છું માટે મારી ઉપર કૃપા કરો. જગદગ્નિએ કહ્યું—હે ક્રોધ ! તમને મેં પ્રત્યક્ષ જોયા, હવે તમે જવર (પીડા-ચિંતા) સહિત જાઓ, તમે આજ માંડા અપકાર કર્યો નથી તેથી મને અવશ્ય તમારા ઉપર ક્રોધ નથી પણ મેં જેઓને ધારી આ, દૂધનો સંકલ્પ કર્યો હતો તે પિતૃ મહાહા-

अथान छे माटे तमे तेओ पासे जवा योग्यपणाने जालो. आ प्रमाणे कहेवा ते वीस
 थवाथी त्यांज अंतर्धान थवा अने पितृओना पराभव (शाप)थी नोणपणाने पाव्या
 तथा ते मारा शापतो अंन थवो जेष्ठओ ओम कडी तेओने प्रसन्न करवा लाग्यो. तेओओ
 पणु कशुं के धर्मने निंदवाथी शापना (अंत-नाश-श्रेय)ने पावशो. आ रीते तेओओ
 कहेवो यज्ञना जालोने तथा धर्मवाणा अरुण्यने निंदतो, दोडतो, ते यज्ञमां आव्यो अने
 पछी दोष धर्मना पुत्र युधिष्ठिरने, ते शेर साधवाथी निंदीने युधिष्ठिर धर्मरुपण हुता
 तेथी शापथी मुक्त थयो. आ रीते त्यारे (पूर्व) थयेवा यज्ञमां ओ जन्मुं हुतुं ते, महा-
 र्मा युधिष्ठिरना यज्ञने आपणु पणु ज्यारे जेता हुता ते वपते नोण त्यां अंतर्धान थये हुतो:

एवमेतत्तदा वृत्तं यज्ञे तस्य महात्मनः ।

पश्यतां चापि नस्तत्र नकुलोन्तर्हितस्तदा ॥ ५३ ॥

इति श्री महाभारते आश्वमेधिकपर्वणि नकुलीपाख्याने द्विंशतितमो-

ऽध्यायः ॥ १२ ॥

आश्वमेधिक पर्व समाप्तम् .

294.5923

વેદ્યા

(બાદી)

9954

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ-૯